

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Universitas Libera Ucrainensis · Ukrainische Freie Universität
Ukrainian Free University · Université Libre Ukrainienne
Філософський Факультет · Facultas Philosophica

УКРАЇНСЬКІ ГРАМАТИКИ
редагує Олекса Горбач

GRAMMATICI UCRAINI
editore Olexa Horbatsch

випуск 8 volumen

СЕРГІЙ СМЕРЕЧИНСЬКИЙ

**НАРИСИ
З УКРАЇНСЬКОЇ
СИНТАКСИ**

У ЗВ'ЯЗКУ З ФРАЗЕОЛОГІЄЮ
ТА СТИЛІСТИКОЮ
Харків 1932

Serhij SMEREČYNS'KYJ
**STUDIEN ZUR UKRAINISCHEN SYNTAX
UND PHRASEOLOGIE**
Charkiv 1932

Nachdruck und Nachwort von O. Horbatsch

Фотопередрук
з післясловом Олекси Горбача

Мюнхен 1990 München
Monachii

UKRAINISCHE FREIE UNIVERSITÄT
D 8000 München 80, Pienzenauer Str. 15

Кошти цього фотопередруку покрив
видавець.

Druck: Druckerei Mauersberger, Inhaber M. Diebel
3550 Marburg/Lahn, Schwanallee 31

СЕРГІЙ СМЕРЕЧИНСЬКИЙ

НАРИСИ

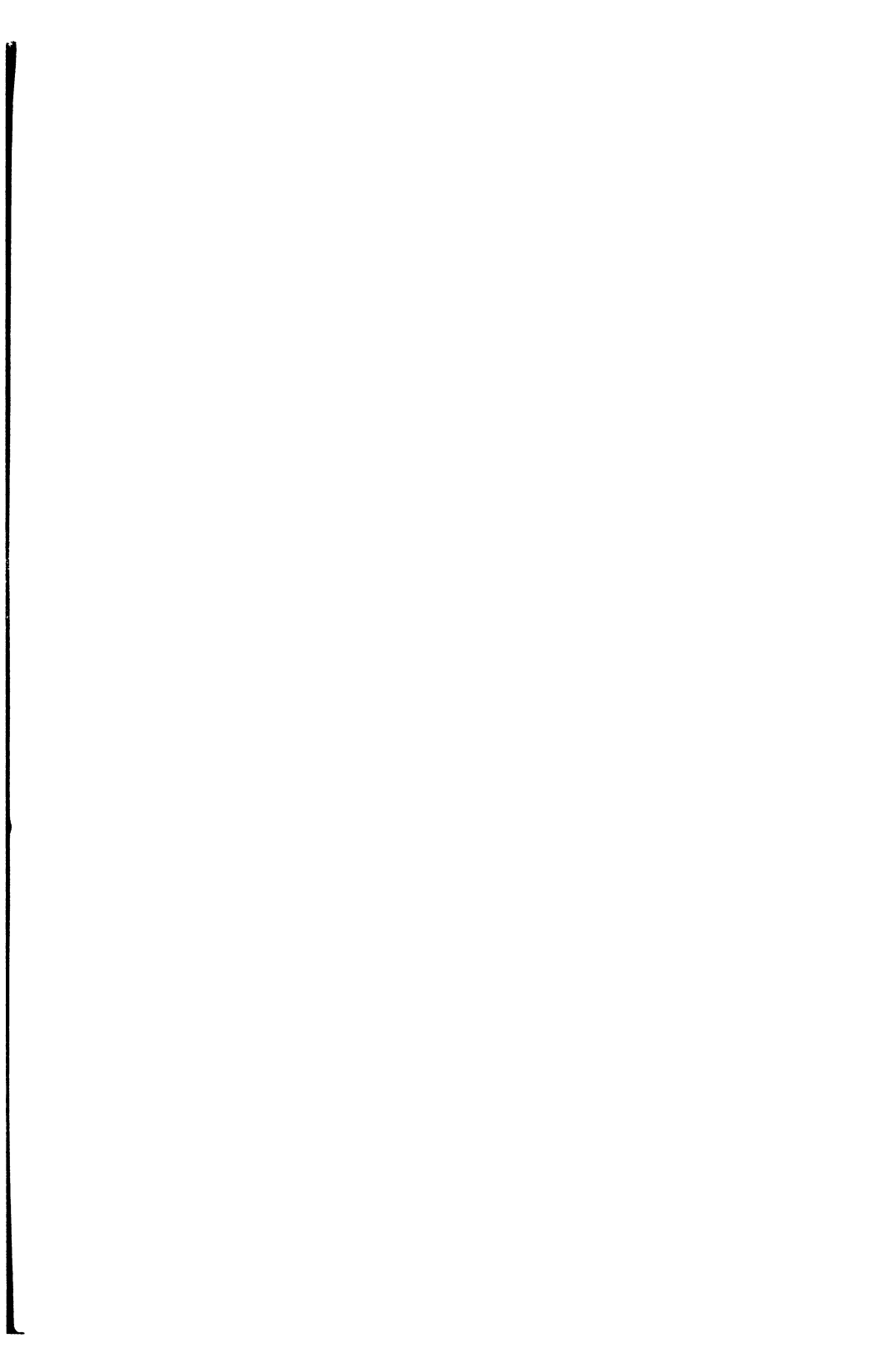
**З УКРАЇНСЬКОЇ
СИНТАКСИ**

**У ЗВ'ЯЗКУ З ФРАЗЕОЛОГІЄЮ
ТА СТИЛІСТИКОЮ**

ДВОУ

«РАДЯНСЬКА ШКОЛА»

1932

СЕРГІЙ СМЕРЧИНСЬКИЙ

НАРИСИ З УКРАЇНСЬКОЇ СИНТАКСИ

(У ЗВ'ЯЗКУ З ФРАЗЕОЛОГІЄЮ
ТА СТИЛІСТИКОЮ)

„РАДЯНСЬКА ШКОЛА“
ХАРКІВ

1932

Бібліографічний опис цього
видання вміщено в „Літопису
Укр. Друку“, „Картковому
реперт.“ та інших поміжчих
Укр. Книжк. Палати.

Коректор т. *Тіхонова*
Техкер. т. *Сліпенький*

Друкарня Об'єднання науково-технічних видавництв України.
Київ, вул. Воровського, 42.

ПЕРЕДМОВА.

Глибоке наукове опрацювання синтакси української мови досі ще чекає на дослідників-марксистів. Тут дуже мало зроблено. А тому кожна праця, що веде бодай підготовчу роботу, назбирив матеріял для майбутніх дослідників, є тепер цілком на часі.

«Нариси в української синтакси» С. Смеречинського саме таку підготовчу роботу й виконують. Це є збірка статтів, нарисів на теми в синтакси української народньої мови. Деякі в цих нарисів опрацьовані більше, інші менше. Автор у своїй праці поруч в ширше вже розробленими в літературі питаннями ставить і такі, що на них дослідники дуже мало спинялися. Він будує свою працю на широкій науковій базі, використовуючи чималу наукову, науково-популярну й підручниківську літературу, подаючи порівняння-паралелі в різних мов: російської, білоруської, польської, чеської, болгарської, сербської, латинської, німецької, французької, англійської. Це є велика позитивна сторона праці т. Смеречинського.

Проте, треба відзначити, що в погляді методологічного «Нариси» не є явище поступове, вони йдуть за старими шаблями немарксистських методів дослідження, не відбивають на собі якихось нових методологічних шукань, хоча б близьких до матеріялістичної лінгвістики.

Праця Смеречинського своєю методологічною стороною значною мірою відбиває теперішній стан науково-дослідчої мовознавчої роботи на Україні. А стан цей такий, що тут цілком ще панують старі методи дослідження, які переважно описують, констатують мовні явища, але не досліджують мови, як явища класового. Для марксиста-мовознавця тут непочата ділянка роботи.

Та аксіома, що мова є явище класове, класова зброя, і що лише в такому аспекті її треба досліджувати, має покищо дуже мало справжніх прихильників, а ще менше теоретичних спроб. Натомість маємо міцний опір, особливо від старих буржуазних кадрів дослідників-мовознавців. Вони всіма способами хочуть довести, що марксистська метода в дослідчій мовознавчій роботі ні до чого, що ніякої класовости в мові бути не може, і, коли не одверто виступають проти марксистської методи, то досі її ігнорують.

Методологічних праць в українському мовознавстві майже немає. Організація в Н.-Д. Інституті Мовознавства секції методології (матеріялістичної лінгвістики) і семінару в методології мово-

знавства для аспірантів викликала була опір і велике здивування у деякого з київських «наукових» мовознавців.

Ми не маємо праць, що глибше розробили б питання впливології. Бродять сотні, тисячі окремих мовних явищ з одної країни до другої, відбиваючи собою кінець-кінцем певні етапи розвитку виробничих сил, класової боротьби по цих країнах. Проте, наші вчені цих явищ ще не пояснили, а лише частково описали і то поверхово, за формальними ознаками.

Відкидаючи класовість у мові, наші дослідники часто цілком механічно переносять слова й окремі мовні конструкції з одного століття до другого. Це особливо важливий момент для теперішнього стану розвитку української мови, коли в ній прискореними темпами саме відбувається процес бурного розвитку. На багато понять сучасна українська мова не має відповідних форм і вона їх у процесі виробництва за участю найширших трудящих має створити. Треба, звичайно, використовувати її мовні скарби минулого, але це треба робити обережно, не можна механічно переносити вирази, слова, форми, що відбивають ідеологію певних класів у минулому, на певному етапі розвитку виробничих сил, до теперішньої української мови, що повинна відбивати добу диктатури пролетаріату. Брати з минулого можна, але за апробацією широких пролетарських мас.

Мало в якій ділянці нашого будівництва ми маємо таку відірваність від радянської дійсності, як у науково-дослідчій мовознавчій роботі. Відставання від темпів нашого будівництва тут величезне, воно затримує цілий культурний процес на Україні. І це сталося не випадково. На цій ділянці весь час точилася й тепер точиться загострена класова боротьба. Буржуазні вчені лише прикриваються «безкласовістю» мови, а тим часом вони дуже добре розуміють, яка це гоотра зброя в боротьбі й широко її використовують, як красномовно про це свідчить продукція колишнього Українського Інституту Наукової Мови та мовних комісії ВУАН (див. статті «На мовознавчому фронті», ДБОУ, 1931 р., ч. I, II). Буржуазні вчені, що працювали по цих установах, у своїх працях, особливо в словниках, притямом просували свою ворожу пролетаріатові ідеологію, намагалися спрямовувати й регулювати розвиток української мови в такому саме напрямку, як це було потрібно їй вигідно буржуазії в її класовій боротьбі.

У мовознавчій науково-дослідчій роботі на Україні потрібний рішучий злам і поворот, потрібний негайний перегляд усіх дотеперішніх методологічних систем і підпорядкування мовознавчої роботи потребам класової боротьби пролетаріату та соціалістичного будівництва.

Лише на тлі цього загального стану мовознавчої роботи нам може бути цілком зрозуміла праця т. Смеречинського, що не спромігся підвестися вище, прокласти власні шляхи досліджу.

Тов. Смеречинський у своїх «Нарисах» досліджує народню мову, як мову єдиної, завжди, через усі віки монолітної класи. Автора

зовсім не цікавить диференціація на селі, а тому мова виступає в нього як явище «надклясове». Тов. Смеречинський зовсім не помітив тих величезних зрушень в українській мові, що зайшли до неї разом з Жовтневою Революцією, не помітив того великого «скоку», що далі, за доби реконструкції, ще поглибився. З його уваги зовсім випала величезна творча робота мільйонів пролетарських мас на Україні, їхня участь у творенні й розвитку української мови. Автор ставить за догму народньо-мовні явища, і то не сучасні, а переважно зафіксовані в етнографічних матеріялах. Це стверджує й список джерел, поданий у кінці книжки. Досягнень сьгоднішньої літературно-мовної дійсности автор не тільки не досліджує, а він до них ставиться завжди негативно. Звичайно, таке настановлення аж ніяк не можна вважати за слушне. З цього всього бачимо, що «Нариси в українській синтакси» С. Смеречинського чимало кардинальних питань ставлять неслухно й з методологічного погляду не в придбання у нашій мовознавчій літературі.

Проте, як старанно призьбрані матеріяли, саме як матеріяли для дослідника-марксиста, «Нариси» стануть у пригоді.

Гр. Ткаченко.

17/III 1931 р.

ВІД АВТОРА.

Книжка ця не є підручник для котроїсь (певного типу) школи. Це, на авторову думку, допоміжно-довідкова книжка для студентства (головно лінгвістичної спеціальности), кваліфікованої частини учительства та взагалі для кваліфікованих робітників і в слова, що для них мова українська є, сказати б, знаряддя виробниче. Гадаю, що здасться вона й буде цікава також аспірантам лінгвістичної спеціальности, ба й узагалі дослідникам української мови.

Зміст «Нарисів» — розвідки та статті на теми переважно синтаксичні (у зв'язку з фразеологією та стилістикою). Об'єкт — народна мова (особливості, що характеризують українські народньо-територіяльні діалекти). Чимало фактів та явищ синтаксичних є в книжці й таких, що досі були поза увагою не лише підручників, ба й узагалі дослідників.

Виставляючи певні твердження - констатації, описуючи чи ілюструючи їх, автор базується не тільки на тих матеріалах етнографічних, що їх використовували в своїх працях Міклошіч, Потєбня, Тимченко, Огоновський, Курило та інші дослідники, але й на багатьох нових (от як «Казки та оповідання в Поділлі», стор. I—LVI + 598, 1928, ак. видання дум та ін.¹). Поруч народньомовних фактів автор дає—подєкуди й принагідно—прикладі в творів письменників ХІХ—ХХ ст. (Квітка-Основ'яненко, Куліш, Марко-Вовчок, Мирний, Коцюбинський та ін.—див. у додатку «Література»). Ілюстрації в пізнішого письменства ХІХ та ХХ ст., що трапляються в книжці, автор брав здебільшого з праць проф. М. Сулими та інших дослідників, вказуючи це в тексті) та в старій книжній мови (почин. від ХІ ст.). До українсько-мовного матеріалу автор частенько дає порівнянні - паралелі в інших мов: російської, польської, білоруської, сербської, чеської, болгарської (церк.-слов.), німецької, французької, англійської, латинської та ін.

¹) Див. у додатку «Джерела».

Для своєї праці автор використав ще багато наукової, науково-популярної та підручниківської літератури: Міклошич, Потебля, Шахматов, Тимченко, Корн, Смаль-Стоцький, Кримський, Огоновський, Будде, Курило, Соболевський, Бусласв, Сулима, Келлер, Житецький, Овсянко-Куликовський, Синявський, Сімович, Пімчинов, Пешковський, Шаровольський, Огієнко, Булаховський, Гладкий, Гнатюк, Грунський, Льосік (Лёсік), Лось (Łoś), Маретіч (Maretić), Наконечний, Николишин та ін ¹⁾.

Автор висловлює свою глибоку подяку: проф. В. Рахинському, що дозволив користуватися в свої багатій бібліотеки й додав цінні поради; О. Смеречинській, що опрацювала таблицю для розд. XXI, передруковувала та впорядковувала рукописи; Н. Федоровій, Н. Співачезській, Н. Барщезській, О. Дзюбровській, Г. Штраухівні, В. Ротовій, І. Ройтберг, та всім іншим співробітникам наукової бібліотеки, що вишукували потрібні для цієї праці книжки, розвідки тощо.

¹⁾ Див. докл. у додатку «Література».

I. БЕЗПІДМЕТОВІ РЕЧЕННЯ З НЕОСОБОВИМИ ДІЄСЛІВНИМИ ФОРМАМИ МІНУЛОГО ЧАСУ НА *-НО*, *-ТО* ТА ЇХНІ ОСОБЛИВОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.

Т и п: Під білою березою козаченька вбито Чуб. V. 375.

Безпідметові речення в формах на *-но*, *-то* знає як народня українська мова, як і літературна (стар. клясики ХІХ ст., особливо сучасна). Це одна в найпоширеніших тепер особливостей української синтакси. Формула цієї конструкції така: дію, чинність в присудковій функції віддають формою на *-но*, *-то*, а об'єкт дії — внахідним відмінком: *листа вкрадено, собаку вбито* тощо. Об'єкта в знахідному відмінку може й не бути. Пор.: Пригнав він ото барана на ярмарок, зробив усе як *раджено* (= як хтось радив) ЕМ. Гр. 2. 276¹⁾.

У в а г а. Від них відрізняємо неособово взяті пасивні іменні (з старим закінченням *-о*) дієприкметники минулого часу, що стоять тоді в формі навовного однини ніякого роду, напр., *дано, сказано*. Об'єкта дії в знахідному відм. чи взагалі об'єкта при них нема. У рос. мові вони показують наявність, мовляв як. Шахматов, «привзнака, оконченное его проявление с точки зрения настоящего, прошедшего или будущего времени. В современном языке наличность, проявление признака, выраженные причастием в настоящем времени, не требуют вспомогательного глагола, между тем как прошедшее и будущее обозначаются формами вспомогательного глагола *быть*: *было, будет*²⁾). При них і в укр. мові може бути помічне дієслово (*є*), *було, буде*. Напр.: *сказано (є), було сказано, буде сказано*; *дано (є), дано було, дано буде*. Пор.: *весело (є), весело було, весело буде* і: *веселе* (особ. вворот — воно) *весілля* тощо. Але це дуже рідко, як архаїзм, у небагатьох висловах і тільки тоді, коли відчувається пасивність, а не відтінок «тап» («хтось»

¹⁾ Форм на *-но*, *-то* вживають тільки в безпідметових реченнях. Їх треба відрізнити від форм ніякого роду прикметника дієслівного походження на *-не*, *-те*. Не кажуть, напр.: треба вставити шибку в це ровбито вікно (а лише: ровбите). Або: як воно помальовало (а лише: як воно помальовав). Пор. також проф. О. Спяцький, Порадник, 76.

У в а г а. Форми на *-но*, *-то* в українській мові не утворюють під дієслів аворотних і пвзвмних на *-ся*, як це в польській мові та подекуди в російській. Отже замість: *Звернулось до сонітьського делегата* «Гром. Вістн.», № 216 — це польонізм, явчяйшо кажуть «звернулися». Пор. Ів. Огієнко, Чистота, 154. — Пор. польськ. *zmówiono się*, рос.: Во сдину путь-дороженьку отправленось. Пот. Из ван. III. 437--438.

²⁾ Ак. Шахматов, Синт. р. яв. 97.

зробив). Пор.: Так, як на тім слуні *було написано*, то так ся і стало Левч. КОП. 422 1).

Безпідметові речення з формами на *-но*, *-то* вдавна властиві українській мові. Пор. у старій мові: А имали ихъ для того, нжъ ихъ обмовлено... 1534. Ак. З.Р.П. 331. — Того самого *Небабу тамъ же стяло* Літ. Сам. 27.

У новій мові: Чи я вбрела, чи я вплила, чи мене *підбито*, чи сам козак не став ходити, чи його *одбито* М. 7. У польській мові широко: *Wzięto go, ścięto* (Пот. Из ван. III. 435—436). У російській мові такий внахідний дуже рідко трапляється (пор. Потєбля, Из ван. III. 435).

ПРИКЛАДИ.

а) Безпідметові речення в об'єктом у знахідному відмінку.

От такая вагачка, що добро по добрі ходило, добром *его виседено* Левч. КОП. 377.—Зле на вло напало, *зле влом відборонено* Левч. КОП. 377. — Ой на горі просо, на долині жито, під білою березою *козаченька вбито*; ой *вбито, вбито, затягнуто* в жито, Червоною китасчкою личенько *покрито* Чуб. V. 375. — Либонь моїх брѣтників на світі немає: Альбо їх *порувано*, Альбо їх *постріляно*, Альбо у горду тяжку *позаймано* Думи. УАН. 105. — Як я, — говорить, — *злізу*, коли вже он *половину дуба перегризено* ЕМ. Гр. 2. 115.—Багато козацтва потонуло, а ще більш у дорозі *побито* Кул. VI. Г. 278. — Отож і *палено і руйновано і кров'ю руйни поливано* іб. 251. — Тут *перегороджено* йому *дорогу* до переправи на рідний беріг Кул. VI. Г. 78. — *Лучче б мені смерть заповідано* Кв. Перек. 180.—Що ж, *курку узято, понесено, курку дорогою щипано*, і пір'я так слідом і пали до двора Явтушиного Кв. Перек. 153.—У Марка в сажа... аж *трьох кабанців*, і вже й ситеньких *узято* іб. 154. — Чи сам козак не став любить, чи його *одбито* Гнід. в. II. ч. I. 17. — Прийшли слухи до милої, що *милого вбито* іб. 115.—Див. також іб. 177.—Не сам я устав, мене *збуджено*; і вбудила красна дівчиця Гнід. в. II. ч. I. 23.—*Скинута Вишневецького* в високої башти на залізні гаки Кул. VI. Г. 62.—Говорить: «мене *подаровано*» Гнід. в. IV. 22.—А дід тоді й каже: ...«Видно *украдено* напу *ниву*, поїдьмо додому» Гнід. в. IV. 50.—Туди *введено* *Молявку* К. Черн. 94.—Під білою березою *чумаченька вбито* Рудч. ЧП. 176.

Також пор.: Підлестившись до них, Івоня вгнобив го-
стинцями султанських підручників, щоб йому *дано господарство*

1) Від цих безпідметових відрізняємо підметові з тим таки старим іменним закінченням ніякого роду-о, що ще часом трапляється в народній мові зам-с. Пор., напр.: Як ти їх віргадаєш, то буде тобі *т* (називи. відм.) прощено (=прощене) Левч. КОП. 471. — Але як жінка принесла обідати, зараз *то* (=те) було зроблено (=зроблене),—і швидко пішло до дому Левч. КОП. 99. — Їх легко пізнати відразу. Усеюди тут замість форм на *-но*, *-то* можна підставити форми на *-не*, *-те*. У безпідметових-ві не кажуць задоволене (зам. задоволено), або козаченька *вбите* (зам. *вбито*), а то було зроблене (зам. зроблене) — вільно.

волоське Кул. VI. Г. 75. — Татари тимчасом змовились із волоським господарем... а хто б на те поваживсь, *покарано б того смертю* Кул. VI. Г. 67.

б) Безпідметові без об'єкта в знахідному відмінку.

Походжено та *поброджено* Вороними кіньми (= «хтось» походив, «хтось» побродив, а не коні, пор. і О. Курило, Уваги, 44) То ж походила побродила Журавочка з дитьми Чуб. V. 52, також Эварн. МІП. 101 та Гнід. в. II. ч. I. 80. — *Оповідувано* в ті часи, що висючи на гаку, Вишневецький проклинав Магомета Кул. VI. Г. 63. — Отак вони виспівували, розпудивши ляцьку силу всюди, *де говорено* тоді по нашому Кул. VI. Г. 30. — Почув несподівано, як *зadzвонено* в дзвони, *забито* в тулумбаси К. Черн. 151. — *Вдарено* в тулумбаси К. Черн. 30. — Пригнав ото віч барана на ярмарок. зробив усе, як *раджено* ЕМ. Гр. 2. 276.

1. За повластивість українській народній мові при формах на *-но, -то* помічного дієслова (форм «було», «буде»).

Тип: Не властиво казати: постанови XVI партз'їзду *було* (*буде*) *видрукувано*. Властиво для мин. часу: 1) постанови XVI партз'їзду *були видрукувані*, 2) постанови XVI партз'їзду *видрукували*, 3) постанови XVI партз'їзду *видрукувано*. Для майб.: 1) постанови XVI партз'їзду *будуть видрукувані*, 2) постанови XVI партз'їзду *видрукують*, — як до відтінку. Див. у тексті.

Українській народній мові не властиво до форм на *-но, -то* додавати помічного дієслова ні в формі *було* для минулого, ні в формі *буде* для майбутнього часу. Напр.: хату *було помащено*, хату *буде помащено*. Це приймають всі найвидатніші суч. дослідники української мови (пор. В. Сімович, О. Курилова; проф. М. Сулима, проф. К. Німчинов¹⁾, М. Наконечний та ін.)²⁾.

Ні народня мова (автор використав чимало такі етнографічного матеріалу), ні мова старших класиків таких зворотів з *було, буде* та з об'єктом у знахідному відмінку, можна вважати, не знає, хіба що в окремих випадках і під впливом³⁾.

Форми на *но, -то* самі про себе вже мають значення минулого часу.

У Кулішівій «Гісторії», що особливо багата на безпідметові речення з формами на *-но, -то*, на цілий великий VI том авторіві

¹⁾ До «Істор. курсу укр. мови ВЗНЮ».

²⁾ Є прото автори, що не приймають цього. Пор. О. Ізюмов, Техніка української мови, Київ, 1926, ст. 24—25; проф. М. Грушевський та Г. Собацький, Українська мова, Київ, 1927, див. ст. 68.

³⁾ Приклад: Бо то мене таж *послано було* Левч. КОП. 20—уважкою за вплив, у піз бо виразний пасивний відтінок. Підметові констр. з старим іменним закінч. *-о* (зам. геєршіш *-е*) для ніякого роду в'їдка трапляються. Пор., напр.: Зараз *то* (назовн., а не знахідний) *було зроблено* Левч. КОП. 99.

трапилося тільки щось із 6 (шість) прикладів в *було*: Стали коном серед стени, де *було визначено* Кул. VI. Г. 116. — А не мало ж то *було й сховано* ів. 157 тощо. — А ле в них нема об'єкту в знахідному відмінку. І тільки в одному: *Донесено було цю новину* до короля Кул. VI. Г. 76 — знахідний с (новину). Уважаю це за впливи. Тут бо виразно відчувається пасивність (пор. рос.: донесена была). До того ж у тій таки «Гісторії» передминулий час у всіх прикладах, де можна б сподіватись цього «було» (коли б воно властиве укр. мові), висловлений без «було». Пор.: (найперше)... «шобудовано човни»... і «аж геть вгодом звоіовано турків». Отже немає вже потреби тут ув оцім «було», вона не відчувається.

Ці невластиві народній мові звороти в *було, буде* при формах на *-но, -то* знас літературна не без впливу, гадаю, російської літературної. У ній бо теж є, як ми вже бачили, безпідметові речення, але дісприкметникові; там форми на *-но, -то* — дісприкметники пасивні минулого часу ніякого роду іменні (з коротким закінченням *-о*); вони означають «наличность признака, окончанное его проявление с точки зрения настоящ., прошедшего или будущ. времени»¹). У сучасній російській мові для теперішнього часу помічне діслово не потрібне, але для минулого й майбутнього потрібне. Отже: *выпито (есть)* — в теперішньому, *выпито было* — в минулому, *выпито будет* — в майбутньому. Українські форми на *-но, -то* — це вже не дісприкметники, а неособові діслівні форми і ні рід (ні яки й), ні число (одина) в них не відчувається. Це тільки минулість²). Слівця *было, будет* прикладаються в російській, щоб визначити пасивність. Форми на *-но, -то* в українській — уже майже активні: мають бо об'єкт у знахідному відмінку. Через безсуб'єктність ці кол. пасивні форми набрали такої сили, що стають за активні й означають минулість, як от і форми минулого часу на *-а, -ла, -ло*³). Тим то в реченні: *Ой похожено та поброжено та й коло броду кіньми Гнід. в. II. ч. I. 80* — неособові діслівні форми на *-но* вказують тільки на минулість: *хтось пох оди в кіньми, хтось л о б р о д и в*. І дійсно, другий рядок пісні додає: *Ой походила та й побродила журавочка в дітьми ів*. Часом сприймають і розуміють ці форми в-російська, тобто як «окончанное проявление признака с точки зрения настоящего времени» (Шахматов, див. вище), отже в нашому прикладі все одно, як *выпито (есть), похожено (есть)*... Отже, щоб в і д д а т и м и н у л і с т ь, к о н ч е д о д а л и б с л і в ц е «було», як це й треба б правильно російською мовою⁴). Уважаю, що не можна погодитись із П. Горецьким — Ів. Шалею, ніби в прикладі — *його вбито на сійні* — «логічно це є час теперішній» (Укр. мова, 148).

¹) Див. Шахматов, Слит. р. лз. 97.

²) Пор. В. Сімовича, На теми мови, 16 — 17; О. Куріло, Уваги, 42; проф. М. Суліма, Укр. фр. 80.-81 та ін.

³) Пор. проф. О. Силивський, Порадник, 110.

⁴) Пор. у В. Сімовича, На теми мови, 17.

Часом, прийнявши, що для минулого часу досить самої тільки форми на *-но*, *-то*, додають слівце «було», нібито для передминулого. Мотив: адже українська мова знає передминулий час, що твориться з минулого + був, була, було, були (ходив був, читав був і т. ін.). Знає (хоч і по окремих діалектах, правда) також і майбутній час в формою кол. дієприкметника мін. часу (2) (буду ходив, буду читав і т. ін.). Отже ніби виходить, що цілком послідовно сказати: «було походжено», як ми хочемо взначити передминулість, і «буде походжено», коли думаємо про «оконченное проявление признака с точки зрения будущего». Як завначено вже, народня мова, можна вважати, не знає таких «було», «буде» в цих конструкціях, хіба окремі випадки, що під безсумнівними впливами ¹⁾. Вона вживає самої тільки форми на *-но*, *-то*, без помічного дієслова як для передминулого часу, як і для минулого. Звороти: цю книгу *було* надруковано, цю книгу *буде* надруковано, вважаю, утворились відповідно до російських підметових пасивних: эта книга была напечатана і т. д., і їх сприймають не як передминулий час і не як безпідметову конструкцію, а як російську підметову пасивну. Отже на конструкцію *б е в н і д м е т о в у а к т и в н у* в «було» й «буде». Від цього вони перестають бути безпідметові, — а тоді нічим невиправданий є об'єкт у знахідному відмінку й форма на *-но*, *-то* (імен. стара форма ніяк. р.). Ось, напр.: Минуло ще тільки 20 років після того, як *замучено* козака Байду в Цариграді Кул. Гіст. III. Тут минуле *замучено* давніше: перше «замучено», а потім «минуло 20 років» (отже це передминулий час: і в розумінні «дуже давно», і в розумінні «одно давніше за друге»). Не можна, вважаю, тут додати «було» і сказати *було замучено*, бо ж «замучено» у цій реченні можна б перекласти російською мовою *был замучен* або *замучили* ²⁾. Маємо бо тут «оконченное проявление признака с точки зрения» виразно минулого часу, отже для російської мови кінце в формою помічного дієслова «быть» минулого часу «было»). Сказати українською мовою «було замучено», то російською, перейшовши на підметовий пасивний зворот, — треба б: «было был замучен». А перейшовши на релятивно безпідметовий активний зворот, мали б: «было замучили». Неможливо (нісенітниця) сказати російською мовою «было был замучен» і зо-

¹⁾ Пор. П. Горещкий — Ів. Шаля, Укр. мова, 118

²⁾ Кажу «можна б» перекласти, бо російська мова не знає звороту, що цілком би відповідав цьому українському. Не точно буде сказати російською мовою «замучили». Ця бо форма, поперше, тільки релятивного безпідметства, середня між безумовно безсуб'єктною й суб'єктною (проф. О. Сивявський, Порадник, 112), а подруге — активна. Так само не точно і «был замучен», бо це вже форма суб'єктна і до того ж пасивна. В українській формі *замучено* маємо «безпідметність безумовну», до для підмета навіть і місця немає (пор. проф. Сивявський, Порадник, 108), а до того ж форма ця не активна і по пасивній цілком. Вона приблизно посередній між чисто активною «замучили» і чисто пасивною «был замучен», сказати б половина ($\frac{1}{2}$) активної й половина ($\frac{1}{2}$) пасивної. Справді: форма на *-но*, *-то* пасивного походження, але об'єкт при ній маємо в знахідному відм., як після чисто активної форми дієслівної. Пасивність у ній уже не відчувається. Отже російською мовою цього звороту перекласти точно не можна.

всім не точно буде «было замучили», — так само, вважаю, і сказати «було замучено». Крім того, помічне дієслово *був, було, була, були* творить в українській мові передминулий час тільки в формах кол. активного дієприкметника минулого часу на *-л (а), -ла, -ло*, з активною формою присудка, а не в пасивній. З пасивною бо формою кол. дієприкметника на *-ний, -тий* і слівцями *був, була, було* українська мова творить пасивні форми просто *минулого часу, а не передминулого*.

Справді, спробуємо замість: *І ще раз прогнали були* в господарства султанського понихача Петра, та не довго їм щастило Кул. VI. Г. 101 — сказати безпідметовою конструкцією з «було»: і ще раз *прогнано було...* Петра, та не довго їм щастило. Змінюється, як бачимо, зовсім відтінок. Коли б так і можна сказати, то відтінок часовий цей «було» зовсім тут утратило і надав хіба пасивного відтінку, — а він тут недоречний і неможливий (масмо бо знахідний «Петра», а не назовний «Петро»). Зміст речення змінився. «Було» тут зовсім зайве. Коли треба підкреслити відтінок безрезультатності або незавершеної чинності, тоді вживаємо тільки форм передминулого часу, там тільки, де його (відтінку незавершеної чинності) надають ці *був, була, було, були*. Отже, у цій прикладі може бути тільки форма передминулого часу. Оце *було*, з формами на *-но, -то*, зовсім не має і не може мати того значення, що його воно має при формах на *-л, -ла, -ло, -ли*, тобто жодного з усіх відтінків передминулості. Можемо сказати тільки: книга *була написана*, а не: книга *була була написана*. І всюди тут ці *був, була, було, були* зв'язані в підметом: книга *була написана*, твір *був написаний* тощо. Коли ж підмета (назовн. відм.) нема, то нема з чим в'язатись їм. Те саме ще більше стосується й до майбутнього часу в *буде*. Сказати: *книгу буде написано* — це майже все одно, що російською мовою *книги будет была написана*, або *будет написали*. Такі вислови неприродні й неорганічні. «Книгу написано» — це майже активний вворот і в присудковій (форма *-но*) міститься поняття «хтось написав». Коли ж додати *було, буде*, то це одразу надає пасивності і стирає це поняття «х т о с ь в р о б и в», а з ним і безпідметовість. Форми на *-но, -то* в українській мові неособові, до того вже дуже активні, мають бо об'єкта в знахідному. Коли додати до форм на *-но, -то* — *було, буде*, як до дієприкметників на *-ний, -тий*, то це переведе активність у пасивність і знахідний тоді не можливий. Помічи. *був, була, було, були, буду, будеш* і т. ін. в українській мові додають, щоб творити минулий і майбутній час в підметовій пасивній конструкції, але не до неособових дієслівних форм на *-но, -то*, а до дієприкметників на *-ний, -на, -не, -тий, -та, -те*. Наприклад: Бо йому самому *не буде дана* віра ЕЗб. VII. 122. — *Буде сіно покошено* і в коніці *погребене* і до ума *доведене* Гнід. в. II. ч. I. 171. Пор.: Тепер ідіть, ложітьсє спять, а те діло *буде сповнено* ЕЗб. XIV. 81 (в архаїчним *-но* — ніяк. рід), де такий самий суб'єктивний пасивний вворот, як і в: Лягай спати, се усьо *буде сповнено* ів. 36. — Але не властиво, напр., сказати:

Доповіди буде потім випущено секцією (? — С. С.) окремим ювілейним виданням «Вісті ВУЦВК», № 212 (2102), в 17. IX. 1927¹⁾.

2. Коли вживають безпідметових речень з формами на -но, -то а коли підметових.

Поруч із безпідметовими реченнями типу *Байду замучено* українська мова знає й відповідні підметові: *Байда замучений*, *Байда був замучений*. Але між ними велика рівниця у відтінках значення.

Кажуть, наприклад, і пишуть: «бібліотеку відкрито щодня», або: «якими днями бібліотеку відкрито» і розуміють це як рос.: «библиотека открыта (есть) ежедневно», «по каким дням библиотека открыта (есть)» тощо. Українською мовою це значить (приблизно): «бібліотеку відкрили (хтось відкрив) щодня», «якими днями бібліотеку відкрили (хтось відкрив)?». Тут доречно підметова конструкція: «бібліотека відкрита щодня» і т. ін. (див. далі докладніше). Масмо розрізняти: коли, де та як і котрої саме конструкції вживати. У безпідметових конструкціях типу *Байду замучено* всю силу має присудок (неособова дієслівна форма минулого часу на -но, -то) і вагу має сама дія. У підметових конструкціях типу *Байда замучений*, *Байда був замучений*, *Байда буде замучений* більше важить уже не дія, а підмет. Дієприкметник — то лише атрибутивна частина складеного присудка. Отже:

1) Коли хочемо піднести підмета і на ньому восередити всю силу вислову, то вживаємо підметової конструкції в дієприкметником минулого часу пасивним на -ний, -тий. А коли є потреба піднести присудка, — то безпідметової конструкції в неособовою дієслівною формою минулого часу на -но, -то. Тобто, розрізняємо перемний стан дієслова і атрибутивну функцію дієприкметника перемного стану в складеному присудку. Російська мова не відчуває між цими формами такої рівниці, як мова українська. Пор., наприклад: *сцена була відділена* від валі завісою і *сцену відділено від залі* (хтось відділив). Остання *п'єса була написана* і: *останню п'єсу написано* (хтось написав). Слушно зауважує В. Сімович, що такі вислови як: *Верх Фузіями більшу частину року вкрито снігом* (Русова, Географія, III, ст. 33), *передрук заборонено*, *права перекладу застережено* (видання берлінського «Космоса») і т. д. «цілком фалшиві, не віддають того, що ми під ними розуміємо, а власне, що «верх Фузіями вкритий снігом», що «передрук заборонений», що «права перекладу застережені» і т. д. (Пор. На темі мови, 19—20).

Російська мова має різні форми для дієприкметників в атрибутивній і присудковій функціях (в підметових пасивних конструк-

¹⁾ Пор. і в К. Німчинова: «цілковитим безглуздям було б сказати по-українськи: мене кликало буде на обід, — бо форми на -но, -то мають значення минулого часу» (КУМ, «Шар. Уч.», ч. 47, б.) — Пор. також у проф. М. Сулими: «А слівце «буде» просто недоречно й максимально дике при присудках на -но й -то» (Укр. фр. 81).

ціях). Отже, одно буде: 1) *розбите скло* (атриб. форма) і воєсім інше: 2) *скло* (підмет) *розбито* (присуд.). Українською мовою в обох випадках: 1) *розбите скло* (яке скло?) і 2) *скло* (підмет) *розбите* (в розбите). Це останнє відрізняємо від безпідметового: 3) *скло* (знах. відм.) *розбито*, де відчувається відтінок «тап», «оп», «хтось розбив». Пор. іще: *построенная изба, изба построена* в українським *збудована хата і хата збудована* (відрізняємо від *хату збудовано* («хтось збудував»). Отже, звикнувши до цієї різниці в рос. мові, і не відчувавши присудковості в українських дісприкметничкових формах (у складеному присудку), віддають предикативність (присудковість) укр. безпідметовими конструкціями в формах на *-но, -то*, переносять на них значення підметових пасивних конструкцій. До цього часом спричиняються й деякі підручники ¹⁾. Отже це рівні конструкції, а не однозначні. Кожна в своїм виразним значенням і відтінком. Де стоїть перша, там не може стояти друга, — і навпаки.

У в а г а. Часом, дуже рідко проте, коли в бігається відповідний відтінок, знає українська мова й іншого типу бевособові речення. Напр.: *треба годину варити, щоб усі баццали повбиало* (рос.: чтобы все баццаллы были убиты), зам.: *луги залито водою — луги залило водою* ²⁾.

2) Безпідметова конструкція можлива тільки тоді, коли особи (підмета) нема, а в присудкові в формі на *-но, -то* міститься поняття «хтось зробив». Безпідметовими українськими конструкціями часом перекладають російські речення особові в складеним присудком - дісприкметником у іменній короткій формі, але тільки тоді, коли таке речення можна замінити на речення неповне (бев підмета) в присудком в особовій формі діслова 3 особи множини (он убит на войне — его убили на войне, отже укр.: його вбито на війні...) ³⁾

Добру формулу подає тут О. Курилова: «Отже, коли в логічних причин не може бути того поняття «хтось зробив», то й безпідметова конструкція в пасивним дісприслівником - присудком не можлива», — напр.: всю гору *вкрито* високим лісом, бож її ніхто (нема цього «хтось зробив») не вкривав, — кажуть: вся гора *вкрита* (або: була *вкрита*) високим лісом. Пор. іще: коли ми поглянемо на дикі рослинисть, що нею *вкрито* (кажуть: що нею *вкритий*) цілиниий степ ⁴⁾. Гостро розмежовує ці підметові й безпідметові речення також і проф. Сивявський ⁵⁾.

Конструкцій пасивних із дісприкметниками на *-ний, -тий* уживаємо лише тоді, як «треба не саму дію, не чинність підкреслити, а наслідок її, — ту ознаку (підмета), що стала властива якійсь

¹⁾ Пор. Гр. Іванюца, Курс укр. яз. 56; проф. Ів. Огішко, Чистота, 154 — 155. Пор. також у проф. О. Сивявського, Укр. яз. 82.

²⁾ Пор. М. Трохименко і К. Буцький, Реб. кн. у. м. ч. II. Сивт. ст. 72.

³⁾ Пор. П. Горенський — Ів. Шаля, Укр. мова, 147.

⁴⁾ Пор. О. Курилова, Уваги, 43.

⁵⁾ Пор. проф. О. Сивявський, Порадишк, 111.

особі чи речі після впливу на неї котроїсь чинности» (проф. М. Сулима, Укр. фр. 77).

Увага. Літературна мова вживає безпідметових конструкцій з формами на *-но*, *-то* геть ширше, як мова народня. Народня знає їх здебільшого в обмеженим асортиментом дієслів певного змісту, пор.: *убито, вкрадено, відведено, взято* та ін., та й то тільки тоді, коли або справді вже дієва особа (суб'єкт), причина, джерело дії не відомі, або коли за них не можна, не треба чи її зовсім не потрібно загадувати, — тобто, коли дійсно їх навіть у думці нема. Також широко в загадках: От такая загадка, що добро по добрі ходило, добром його виведено Левч. КОП. 377.— З. М. Веселовська каже за ції конструкції, що в народній мові (подає низку збірників — С. С.) «заустрічасмо мало прикладів з безособовою формою дісприкметника на *-но*, *-то* в знахідн. Подібне явище помічасмо і в літературній мові першої половини ХІХ ст. Щодалі, набуває цей зворот чимраз більшого значення й особливо проїсеус за останні десятиріччя, поступово розвиваючись протягом цілого століття» (З. М. Веселовська, Мова Г. Хв. Квітки-Основ. ст. 94). Подібно до народньої мови вживає ції конструкції і Квітка: Так усе пронака в, а слід відведено Перек. 11. 4, Мова Г. Хв. Квітки-Основ. ст. 94.

Уважаю що, в літературній мові ця безпідметова конструкція поширилась в одного боку (Наддніпрянина), щоб перекладати рос. конструкції в дісприкм. в короткій іменній формі, а з другого — вона особливо характеристична й для польської мови ¹⁾. Вона була також дуже поширена й звичайна особливо в книжній мові ХVІ—ХVІІ ст. ст. (шкільники, акти, грамоти та інші пам'ятки) ²⁾.

3. За невластивість українській народній дієвої особи в орудному відмінку при формах на *-но*, *-то* та при пасивному присудку або пасивному атрибуті (єв. апозиції) взагалі.

Тип: Не властиво казати: ці постанови *ухвалено* (або: *ухвалені*) ХVІ партз'їздом. Властиво: 1) ці постанови *ухвалив* ХVІ партз'їзд. З ін. відтінком: 2) ці постанови *ухвалені на* ХVІ партз'їзді, або: 3) ці постанови *ухвалені від* ХVІ партз'їзду. Але це як до відтінку (див. у тексті).

Дієва особа в орудному відмінку при пасивному присудку (також і при пасивному атрибуті, єв. апозиції) взагалі ³⁾, а при присудку в неособовій дієслівній формі минулого часу на *-но*, *-то* в безпідметових конструкціях і потім, українській народній мові не вла-

¹⁾ Чи не властива (в Галичці) тут і польська мова?

²⁾ Пор. у З. Веселовської в П. Бериндиному «Лексиконі»: Так пред тым пророки звано 129.—Як первого ангела звано Луцидар ХVІІ ст. Пам. ІV. 26.—Которого бы казивано немеци тыжь Перес. Єванг. та багато ін. Див. З. Веселовська, Мова «Лексикону» Памви Беринди, 330.

³⁾ Пор. і в проф. М. Сулима, Укр. фр. 76 та іб. 59.]

етива ¹⁾. Тут бо не може бути не тільки граматичного підмета особи, але й логічного (хоч би й у формі орудного відмінку). У безособовому реченні, коли воно справді є безособове, не може бути ніякої особи. Тоді бо ці безособові чи безпідметові не будуть уже безпідметові, хоч формою (дієслово на *-но*, *-то* й об'єкт у знахідному) ніби й безпідметові. Тут просто поняття «х т о с ь» (відтінок «тап») зробив.—Найширше знають орудного дієвої особи ст.-болг., ц. - слов., стара українська та рос. мови. В українській мові живій, народній і в старших класиків він трапляється дуже рідко і в прикладах або виразно під ц.-слов'янським впливом, як напр.: *О чадо! не звірами ти сея ззідено*, а руками чоловічєскими тебе збавлено Пом. 13439 або, що його не виключають, напр.: *А ми погані, та богом кохані* Пом. 8487 ²⁾.

Такі вислови, як: *владою* вжито таких заходів, *мною* написано книжку тощо — це, мовляв В. Сімович, «барбаризм» ³⁾; це категоричніше висловлюється за це проф. М. Сулима: «при дієслівних формах - присудках на *-но*, *-то* у народній українській фразі не буває (це — закон) орудного діяльника» (Укр. фр. 79) ⁴⁾.

4. Коли та якій орудній відмінку при пасивному присудку можливий.

Відрізняємо в конструкціях в пасивним присудком ⁵⁾ орудний відмінок дієвої особи, що не властивий українській народній мові, і орудний відмінок в нарядді та способу, що може вільно стояти зі всіма пасивними присудками у всіх їхніх формах. У цьому випадку питання стоїть не «к и м?», а «ч и м?» та «я к?» ⁶⁾.

¹⁾ Це стосується лише до орудного дієвої особи, бач орудний внарядді або способу, способу тут може бути: Чим тебе поручено? quo (Instrumento) concisus es? піс. 2. 41. Mikl. V. S. 365. Див. ва не далі.

²⁾ У літературній, на думку проф. Є. Тимченкову, «безперечно під впливом російської мови, але така конструкція протилежна звичковим звичкам (українського народу і не відходить собі жодного усунувлення» (проф. Тимченко, Інструменталь, 72—73).

³⁾ Др. В. Сімович, Грам. укр. мови, 282—283, а також: На теми мови, 18; О. Куріло Уваги, 43—44.

⁴⁾ Спеціальний реєстр (цілий, вимагав бо чимало такої праці) прикладів орудного дієвої особи при пасивах в українській літературній мові, що його склав О. Матиєско на довід нібито, які вони в ній пошуків, свідчить саме ва те, що цей орудний не властивий та що ширше він у літературній мові під чужими впливами. Докладну аналізу цих прикладів подаю у праці своїй «Студії з синтаксис укр. мови».

Цікаву думку висловив Мик. Новицький в ст. «Культура і мова бюрократизму, «Культура і Побут», № 45, 1927 р., ст. 3. Новицький в російській лит мові форм пасивних замість активних і таких конст укрій, як: «мною было усмотрено» — він уважав ва прикмету канцелярської мови, культури і мови бюрократизму.

⁵⁾ Байдуже в якій він формі: чи в формі пасивного дієприсудка на *-тий*, *-тин*, чи то в формі пасивного дієприслівника на *-но*, *-то*, чи навіть у формі 3 особи однини або множини пасивного дієслова на *-ся*. (Пор. О. Куріло, Уваги, 43).

⁶⁾ Пор. в О. Курілової «Не питання стосується не тільки до вираженого поняття внарядді, поняття, що, виражене в інструменталі в пасивному впорді, може бути виражене номі-

Отже, всюди тут має бути поняття «шан», «хтось», а орудний відмінок — це тільки з наряддя, спосіб, часом одразу помітне, виявлене, а часом скрите, що не випадас одразу в око. Отже, як сказати: «*тобою* вбито ворога», то це не значить (як це врозуміли б по-російському) «ти вбив ворога», а лише що «хтось тобою, як з наряддя м, убив ворога (рос. піби: посередством тебе, через тебе убит враг)». Або ще: *цього листа* переслано *братом*. По-українському це значить, що цього листа переслали (хтось переслав) братом (рос.: через брата, посередством, при посередстві брата), а не що цього листа переслав брат, як врозуміли б це речення в російській мові. Або, конкретизуючи, грубіше: «*мною* зловлено рибу» — це все одно, як сказати: «*вудкою* зловлено рибу», «*тобою* вбито ворога» — це так, як «*довблею* вбито ворога», а не що: я зловив рибу, ти вбив ворога, — як це рос. мовою.

У в а г а. Дехто в дослідників, констатувавши, що орудний відмінок дієвої особи в безпідметових реченнях в присудком в неособовій дієслівній формі на *-но*, *-то* в українській мові «в о в с і м н е в н а н и й», там буде в таких випадках тільки н і д м е т н е р е ч е н н я», — допускають такі конструкції в метою пібито вбагачити мову українську на новий спосіб вислову ¹⁾).

Пропонується тут ще й певний компроміс, а саме: «Можливі ще такі орудні, що дозволяють розуміти діяча, як н е в и в н а ч е н у, або к о л е к т и в н у, в б і р н у особу, наприклад: *наркомосом* видано обіжника, *методкомом* цю книжку ватверджено, *підручника* написано *гуртком* педагогів (пор. К. Німчинов, КУМ, Дод. «Нар. Уч.» ч. 47, ст. 5. Підкреслив я—С. С.). Але це в суті та сама дієва особа.

В. Сімович зауважує, що це «тільки вовсім зайвий барбаризм, який, як, врештою, всі барбаризми, щоправда, вбагачують мову, але й здорово її васмічують» ²⁾). Ця конструкція вбагачує, але й біднить, бож, вбагачуючи ще на один спосіб вислову ³⁾), ватирає певну особливність, мінє певне сприймання цілого ввороту. У реченні «*листа* переслано *братом*», що його звичайно в українській мові розуміють лише, що «хтось переслав листа братом» (рос.: через, посередством), доводиться вже розуміти, що «брат переслав листа».

Заперечивши проти О. Снявського орудний відмінок дієвої особи в безпідметових реченнях, В. Сімович допускає його в підметових пасивних. Такі, мовляв, вислови, як «*мною* зловлена риба, *тобою* вбитий—ворог»,—«хоч рідко вживаються, алеж вони ще можливі» ⁴⁾). — Та вже у своїй книжечці «На теми мови», Прага-

нативом у відвоиплному активному ввороті: Дослідами німецького вченого давно вже доведено, що...—Можливі тут і активні ввороти в особовими дієсловами —Досліди німецького вченого давно вже довели, що...» (Уваги, 44).

¹⁾ Пор. у проф. О. Снявського, Пораник, 111 — 112.

²⁾ Др. В. Сімович, На теми мови, ст. 18. Див. також увагу його там до слів проф. О. Снявського, що вище в «Пораднику» під текстом ст. 112.

³⁾ Архаїчний (його широко знала стара книжка українська мова) і не конче потрібний, українська бо мова має досить відповідних висловів.

⁴⁾ Др. В. Сімович, Грам. укр. мови, 263.

Берлін, 1924, ст. 19, В. Сімович, давши приклади: «*мною був складений проєкт, владою був призначений*» і т. д., ніби можливі в українській мові, зараз таки додає: «хоч, треба признати, і це поганий спосіб вислову, дарма що витворений у душі української граматики». Це не органічний спосіб вислову. Тут можливі або активні конструкції в назовиним замість орудного: *я склав проєкта, влада призначила* тощо, або: *від влади* був призначений... (див. нижче).

5. Особливості конструкції з прийменником «*від*» та родовим відмінком дієвої особи. Коли його вживати замість орудного дієвої особи при пасивних формах прееудових.

Т и п: *Заклята від рідної матери* ЕЗб. XIII. 117. Тимч.

Замість орудного відмінку дієвої особи українська мова з часом давна родовий відмінок дієвої особи в прийменником *від*¹⁾.

ПРИКЛАДИ.

а) З старої української:

Да не *язвни* будуть вои *отъ гразданъ* Ипат. сп. 182 (Бул. снит. 123).—Тогда Игорь *възврѣ* на светлое солнце и видѣ *отъ него* тьмою вся своя вои *прикрыты* (Ак. В. Поретц, Слово, 97). Привилей *данній от короля* Літ. Сам. 8. Тимч.

б) З живої української (народної та літературної):

Будь воно *прокляте від мене* Пир. О. К.—Будеш (дівчино) *від нас* бита Купч. 431. Тимч.—Він, отец, буде *від него* страчений Колб. Р. IV. 35. Тимч.—Пор.: Оттогді вони *од своїх рук* листи писали III. Ант. Драг. II. в. I. 3.—То ви мої співаночки, *від любка* подани ЕЗб. XVII. 146. Тимч.—*Заклята від рідної матери* ЕЗб. XIII. 117. Тимч.—Твоя корова *віпсована від* їдної *чарівниці* іб. XV. 190. Тимч.—*Од рук* Енесвих лежали *порізани* Онит, Суирион Кот. Енеїда, 215.—Самі не знають, куди йти, бо й сили, й смілости вже чорт-мас, а *напуджені* так, як овечки *од вовка* Кул. ЗЮР. т. I. 291.—А Мавена *од Палія* був *навчені* Кул. ЗЮР. т. I. 127.—Коли судилося йому розвись, то розів'ється він не так, як йому *ввелять навчені від чужоземців* сусіди, а по *своєму* Кул. VI. Г. 172.—Засорини *рождені од* *панського* чоловіка Мил. Ср. Луб. 253.

Пор. іще приклади у Квітки:

¹⁾ Але в певним відтінком і тільки при пасивних дієприкметниках на *-ний*, *-тий* та при пасивних дієсловах на *-ся* в відметових конструкціях, а не при пасивних дієприслівниках на *-но*, *-то* в безвідметових конструкціях. Тут бо взагалі не може бути дієвої особи— хоч в орудному, хоч в родовому в прийменником *від*. Не можна погодитися, отже, з проф. М. Сулимою, ніби монетивий родовий прийм. *від* і при формах на *-но*, *-то* та що треба навчати: найбільшій правила правопису *встановлено від* Академії Наук (Укр. фр. 89). Уважаю, що це було б проти природи безвідметових кон-струкцій і значило б воно, що найбільшій правила встановили, навчили «хтось» їх встановили... а не Академія Наук. Уважаю, що в безвідметових конструкціях іє формами на *-но*, *-то* не може бути в значенні на діяча.

І діточки твої, як сиріточки: її голенькі, і босі, і голодні, і вовсім обієдені від вітчима та від нових дітей М. в. д. I. 14. Вес.—... від нього поставленим Ж. до л. в. II. 6. Вес.

в) Приклади при пасив. дієсловах на -ся ¹⁾. Як од серпа колосся жнуться Кот. Еп. 168. — Хоч же довідувались, так гостинцями од своїх дозорців засліплювались, не розуміючи, що їх же, мовляв, салом по їх же шкурі й мажуть Кул. VI. Г. 299. — Вже ж я буйних вітриків начувел, вже ж я од соненька напик ся, од ясного місяця пасвітив ся Врукез. 98. Тимч.

Пор. у старій мові:

Козакн своїми правми судидися отъ своихъ старшинъ и товариства Кр. оп. Малор. 240. Тимч.—Панним людем много кривд почилося от ваших людей Акт. I. 94. Мікл.

Як покавують приклади (їх є ще сила), українська мова знає цією конструкцією досить широко. Проте вважаю, що родовий дієвої особи в прийменником *від* проти орудного відмінку дієвої особи при пасивних формах відрізняється і має свій певний відтінок.

Не може стояти, на мою думку, замість кожного орудного відмінку дієвої особи при пасивах родовий в прийменником *від*. Досі не встановили ще норм для цієї конструкції ²⁾.

В орудному на перше місце вишинає безпосередню особа, що чинить, діє, безпосередній чинник, реальна причина.

Порівняти хоч би, напр.: призначений *від Раднаркому* — в відповідн. російським: *назначенный Совнаркомом*. В українському в родовим і прийм. *від* на першому місці можна покласти питання: *в в і д к и* (від кого) призначений? (не особа, а місце), а в російському в орудним — питання: *«к е м?»* (особа) і т. д. *Навчені від чужоземців*. Тут ізнов на першому місці «навчитися *в і д к о г о?»* (не особа, а джерело, спосіб науки тощо). Отже, звороти в орудним дієвої особи і звороти в родовим дієвої особи і прийменником *від*

¹⁾ Такі конструкції мало властиві, бож загалі українські дієслова на -ся одбільшого не пасивні.

²⁾ Ось, що виходить, напр., коли кожна певлястиву українській мові конструкцію з орудним дієвої особи при пасивах вважувати за конструкцію — *родовий* в прийменником *від*.

1. Готова... прийняти в його рук *від* того самого такж *украдену* коронку Зіґфріда...

2. Висів дорогий заморський килим, *здобутий від боярина* в якісь поході...

3. Ось другий місяць печінки, *від тебе одбити*, кров'ю вихаркує...

Тобто все тут виїде навпаки: 1) не він украв коронку, а від нього украли; 2) не боярин здобув килим, а від нього здобули; 3) не ти відбив печінки, а від тебе відбили... та ін. (Пор. О. Матвієнко, ор. с. 64). Часом вишикає неточність, двозначність, тощо, як от замість хибного: «Винні, посажені Миколою»... «винні, посажені від Миколи...» А то ще, словами О. Матвієнковими, «визначають якісь чудні асоціації» (ор. с. 66): «недоїдений Шестірний шматок булки» зам. теж хибного: «недоїдений Шестірним шматок булки» та ін.

при пасивних формах—не однозначні. І тут українська мова цілком у згоді в тим, що вище (див. попередній розділ), оминєс підносити дієву особу при пасивних присудках навіть у підметових конструкціях. Ці бо родові, як бачили з прикладів, що вище, показують тільки початок, місце, причину, джерело, с и о с і б тощо дії, чинності. Конструкція ця показує тільки стосунки дієвої особи залежно від дієслова та як до дієслова.

Родові з прийменником *від* показують не особу, що діє сама, безпосередньо, а особу як початок (від кого? від чого?), джерело, причину тощо дії, чинності. Між дієвою формою і тим, що залежить (пасивн.), від її чинності, є поняття простору (місце, час, а н а р я д л я, с л о с і б тощо)¹). Не кажуть, напр., зам.: «*нею самою* зроблений пудінг» — «*від неї самої* зроблений пудінг», бож тут виразно підкреслена безпосередньо-матеріально виявлена чинність дієвої особи (с а м а зробила). У цьому прикладі не відчувається поняття ні простору, ні часу. Коли ж замість дієприкметника «зроблений» вставити «принесений» або «подарований», що в'яжеться в словом «комусь» (пересування пудінга від неї до когось), то конструкція *од (від)* в ґенітивом сама напроцущється²). Отаке за критерій тут, уважаю, могло б бути: якщо дієва особа чинить н о с е р е д н ь о, тоді може бути *від* з родовим, якщо—б е з п о с е р е д н ь о, тоді ця конструкція не завжди придатна. Словами М. Сулиминими ця конструкція можлива тоді, коли на це дозволяє лексичне значення дієслова (Укр. фр. 77). Такі родові в прийменником *від* жива народна мова українська, та й старорі середньо-українська, знає досить широко³),— геть ширше, як літературна російська⁴), ба й літературна українська⁵). Ця особливість живе в українській мові без якихбудь чужих впливів (польських чи латинських — через польський⁶).

Знає цієї родовий відмінок і російська мова⁷). Він був звичайний у рос. літ. мові до ХІХ ст. (Пор. З. Веселовська, Мова Квітки, 99). Знають цей родовий і інші слов'янські мови⁸).

¹) О. Матвієнко, що шукає форм для цієї конструкції, цілком слушно йде від самої прийменника *від*: «...головна функція прийменника *од (від)* і родового відмінка — встановлення простору: од стола до дверей (од хати до клуні, од району до округи). Розвиток ґенітиву (родового) перейшов у визначення часу: од ранку до вечора» (ор. с. 66).

²) О. Матвієнко, ор. с. 67.

³) Пор. у З. Веселовської: «Цю форму род. особи спостерігаємо головним чином у народній мові» (Мова Квітки, 98—99)

⁴) Б. Гринченко просто зауважує у своєму словнику: «Родительный падеж с *от* при страдательном причастии переводится творительным падежом» (Гр. Ст. укр. мови *сав. 19*)

⁵) З. Веселовська вказує, що в літ. укр. род. особи зник (Мова Квітки, 99) за Мова Лекс. Беринди, 331).

⁶) Див. проф. Є. Тимченко, Інстр. 73.—Пор. в проф. М. Сулими: «Це органічні українські конструкції і уникати їх не треба» (Укр. фр. 76).

⁷) Пор. Др. Рус. Ст. что быть змею *убитому от* молодца Добрынюшки Никастича 347. (Бусл. Синт. 123).

⁸) Пор. МкІ. 565—557. По підручниках за цюю конструкцію говорять здебільшого непрямо й підтків не розрізняють (М. Наконечний, Укр. мова, 181, П. Горещаків, Ів. Шаля, Укр. мова, 139, О. Куріло, Укази, 44).

У в а г а. У Галичині під польським впливом українська інтелігенція вживав часто знахідного дієвої особи в прийменником *через*: риба вловлена *через* мене, повість написана *через* Фрапка і т. д. В. Сімович зауважує: «В народній мові таке «через» означає тільки, що «при допомозі» (риба вловлена *при* моїй допомозі... і т. д.). Все це польонізмами...» (Грам. укр. м. 283) ¹⁾.

Поруч з родовим в прийменником *від* в укр. мові, як і в слов'янській, в частінім ужитку конструкція чинна (Гімч. Інстр. 74). Крім цих конструкції родового в прийменником *від*, можна відзначити ще й такі, що їх знає українська мова: не на те я в батька плекана, щоб тобі воду носити (не на те мене батько плекан—С.С.) та ін. Пор. і таке: постанови, що ухвалені на V з'їзді (вам. хибного «з'їздом»), революція, що складена в комісії та ін. ²⁾, що в них замість чинної особи на першому площі місце: *де* ухвалені?.. *де* складена? etc.

II. БЕЗПІДМЕТОВІ КОНСТРУКЦІЇ, ЩО В НИХ ДІЄ НІБИ ЩОСЬ «ТАСМНЕ», НЕВІДОМЕ, ЯКАСЬ СИЛА ³⁾.

Т и п: Порох зайнявся, — і розірвало корчму, і їх побило Левч. КОП. 561.

Дуже поширені в українській народній мові безпідметові конструкції, що в них присудок (тепер., минул., майбутн. часу) в нілкому роді однини (його видко в мнн. ч. -ло) стосується до неазваного ділча, що уявляється й чинить (словами Потебневими та ін. досл.), як не в і д о м а, т а б м н а субстанція (сила, причина) і виступає та діє а к т и в н о ⁴⁾.

У безпідметових вворотах такого типу українська народна мова дуже кохасться ⁵⁾.

ПРИКЛАДИ.

А у нас на П'ятничанах чомовіка *обило*... і *вів розбило*, і два рублі були на возі С. С. — Поїхав із третьою. Дак ізнов і третю *забрало* Рудч. ЮРС. в. I. 85. — Об камінь лодку як *ударило*, так усі шість матросів *потопило* ЕЗБ. XIV. 118. — Усі звізди в небі *пожарило*, половину місяця хмарами *закрило* Думи. УАН. 65. — Чайки їх вітром *ламало* да по воді *розкидало* Кул. ЗЮР. I. 177. — Гнівом рот йому *скрипило* Гімч. Калев. 24. — Вийшла найістарша —

¹⁾ Пор. також у мові деяких російських письменників XVIII в. теж під чужим впливом: Сня книга *сочинена*, *переведена* *через* Івана Івановича (Барс., Бусл. Синт. 123). Поо. ф р а в ц. *par: cette école est fondée par un tel, il fut tué par un brigand...* п о л ь с ь к е: *przez...* нім.: *von Gott gegeben...* etc.

²⁾ Пор. М. Наконечний, Укр. мова, 196.

³⁾ «Тасмне»: тощо — в народньо-архаїчного, примітивного погляду.

⁴⁾ Пор. у Потебні, Из ван. III. 413. Пор. також у В. Сімовича, Грам. укр. мовя, 370 — 371. Пор. і в ак. Шахматова, Синт. р. яз. в. вт. ст. 112.

⁵⁾ Судя саме належить і та категорія безпідметових речень, що матеріал до неї вібрала 1923 року діалектологічна експедиція від Української Секції Катедри Мовознавства в Харкові. За них згадує К. Німчинов: «Так само відмічено поширення невідомої в літературнім вжитку категорії безпідметових речень, напр., уривок балачини: — що *пукатьє?* — та кружку десь діло... матерію пократо» (Укр. яз. у мнн. й тепер. 2і).

і ві *вхватило* й *понесло* Левч. КОИ. 397. — Від землі аж геть *відбило* Тимч. Калев. 40. — *Вимало* того дуба так, що за всіх вищій Гр. Сл. — У меншого (хліб) Лбо градом *виб'є* або ховрах понівечить Стор. 62. О.К. — *Водило* так мене, *водило* і *привело* до пасіки Нар. 116. О.К. — Чимраз гірше колькома мено бере ЕЗБ. VIII. 122. Тимч. — Так летить, як вітром *несе* бідного до пекла. ЖС. IV. 27. Тимч. — В полі *курить* снігом Ст.-Конст. п. Тимч. — Як *потягне* погодою, то дорога висохне Ст. Конст. н. — І слід за нею *замело* Франко, Сім. — Попіл вітром *розмахало* і сліду не стало Шевч. Сім. — Мело по волі й неволі *носило* всюди Шевч. Сім. — Руки *відніме* тому, хто доторкнеться мене Франко, Сім. — Така слаба...: очі йі *постягало* П'ятничани, Вінниця, С. С.

Приклади в старій мові:

А іншій труп аж на Запороже *позаносило* Жит. Сам. 67. Пот. Из зап. III. 418.

Літературна мова цих конструкцій майже не знає. Народни знає їх і там, де «тасмна сила» вже менш тасмна, де її можна вже догадатися, де російська мова знає відповідні підметові конструкції в неозначеним вайменником «кто-то», як підметом. Пор.: *Прийшло, відчинило* двері, *загасило* лямпу й *пійшло* собі Гол. (О. Курило, Уваги, 121). Такими безпідметовими конструкціями підкреслюється «тасмність», невідомість того, хто чинив, діяв (чи чинить, чи чинитиме), хоч уже й можна догадатися, що це якась особа, «хтось». Російська мова висловлює це вайменником «кто-то». Безпідметові конструкції цього типу належать до тих, що надають укр. мові певного кольориту¹⁾.

Пор. і ще такі приклади і в ваймен. «щось», «он о», що їх можна б уважати за перехідні до безпідметових:

Зарізало щось чоловіка, а ніж мені у чомодан *уложило* ЕЗБ. XIV. 312. — А ось *воно утекло* і мою повозочку з кобилкою *забрало* ів. 291. — Дак *воно* як *схотилося*, мішок грошей *кинуло* на віз, а дочку й *забрало* Рудч. ЮРС. в. I. 85²⁾.

Орудний відмінок у безпідметових реченнях цього типу виступає як виаридди невідомої «тасмної» сили. Напр.: *хмарами* півнеба замостило. Тобто, «х т о с ь», або «щ о с ь», якесь невідоме «воно» замостило хмарами. Коли в орудному відчувасться відтінок причини, то йому конкурсує вворот в прийм. *від (од)* і родовим. Напр.: *Гнівом* рот йому скривило (= *від гніву* рот йому скривило) Тимч. Калев. 24³⁾.

Пор.: *Громом* дві корови *вбило* С. С. — *Морозом* вікна *позакладало* С. С. — Пор. у рос.: солдат *ранив* бомбой — солдата *ранило* бомбой⁴⁾.

¹⁾ М. Осипів, подавши приклади цієї конструкції в Основних Виписних феєлетонах, додає: «О. Виписні цими конструкціями доходить деякої образности, опоетизовуючи яким свої феєлетони» (Мова феєлетонів О. В., «Ч. Ш.», 1928, № 9 — 10, 111—112).

²⁾ Пор. у Потебні, Из зап. III. 420.

³⁾ Пор. проф. Є. Тимченко, Инструменталь, 76.

⁴⁾ Див. А. А. Шахматов, Сит. р. яз. в. вт. 67.

У в а г а. Коли порівняти 1) чоловіка *сбито*, 2) чоловіка *сбило*, 3) чоловіка *сбили*, — то найбільша безособовість у 1) (не думасмо вовсім за особу), менша в 2) (у думці «воно») і ще менша в 3) (у думці «вони»).

III. КОНСТРУКЦІЇ З ПРИСУДКОМ НА -СЯ (-ТЬСЯ, -ЛОСЯ).— АЛЕ ЦЕ ПАСИВНИМ,—ТА ЇХНІ ОСОБЛИВОСТІ В УКРАЇН- СЬКІЙ МОВІ.

Розрізняємо: 1) конструкції в присудком на -ся, що властиві народній українській мові, у ній максимально поширені і становлять її характеристичну особливість та 2) конструкції в присудком на -ся, що їй невластиві.

А. У БЕЗПІДМЕТОВИХ РЕЧЕННЯХ.

1. Конструкція властива.

Т и п: Вона й полізла; так їй там і *спрялось і змоталось* Рудч. ЮРС. в. II. 51.

У цьому типі присудки на -ся ніякого пасивного відтінку не мають ¹⁾.

ПРИКЛАДИ.

А що там *говорилось*, коли *пилося* та *їлося*, так ми тоді ж і забулисьмо: підшлі були К. Черн. 148. — Вона й полізла; так їй там і *спрялось і змоталось* Рудч. ЮРС. в. II. 51. — От, як сказала вона, так як зачало *рубаться, котиться, складатися*, — така купа *накопталась*, що..., яка велика Рудч. ЮРС. в. I. 91.—Що у мене в полі *сісться-орється*, А приїду додому *прядеться, снується*, А таки моє діло не *остатся* Чуб. V. 533.—На що то, діду, *дзвониться* у вас так сильно ЕЗБ. XIV. 108. — Де *їється* смачно, там і *п'ється* Кот. Еп. 135. — Під таку годину завжди важко *дишеться*, сумно *живеться* Мирний, Сім.

Скрізь у цих прикладах українські дієслова на -ся активного, а не пасивного значення. *Рубатися, котитися, складатися* та і н ш і — не значить «бути рубаному, бути коченому, бути складаному» та ін., а тільки: с а м о м у рубатися, с а м о м у котитися, с а м о м у складатися та ін. ²⁾.

2. Конструкція невластива.

Т и п: *Цю хату будується (будувалось)* вже три роки.

У цьому, невластивому, вважаю, українській мові типі, при присудку на -ся є ще й знахідний відмінок прямого об'єкту. Пор. іще:

¹⁾ Речення безпідметові в присудком з особи однини пасивним на -ся мало властиві. Такі речення — зрештеш, залиши колишніх поширених у старо-слов'янській та старо-українській мові конструкцій. Пор.: Просите и *дається* намъ. Мт. 7 по Гал. Єв. 1144 р. Пор. лат.: *Petite et dabitur vobis* (проф. Ів. Огієнко, Чистота, 155)

²⁾ Див. далі. Пор. також в О. Курп'ювої, Умань, 73.

цю *кашу* їється, цю *воду* п'ється і т. ін. Абсолютно неможливі і невластиві тут, на мою думку, орудний відмінок дієвої особи: *воду п'ється хлопчиком*, ба й: *вода п'ється хлопчиком*.

Підо впливом, гадаю, польської мови, що там ції конструкторні дуже поширені¹⁾, перейшли вони й до української літературної мови в Галичині, а звідти починають ширитися на Україні Наддніпрянській²⁾. Це можна погодитися і в К. Пімчиновим (Укр. яз. у мнн. й ґен. 66, пор.: *писень співається*), що вараховує цюю конструкторцію до «характерних українських прикмет» та й з В. Сімовичем, що вважає, ніби українська мова «вониць уживати не о с о б о в у форму в таких випадках: *одчувається потребу, твориться форми* й т. д., аніж особову: *відчувається потреба, творяться форми* і т. д.» (На теми мови, 18).

Пор., напр., (в Галичині) приклади: В кінці *перевезеться* Гардинґа до Меїрісі, де *похорониться* в родинному гробі (зам.: перевезуть, поховають) «Діло», № 9981, Ог. — *Проситься* зачиняти двері (просять зачинити двері) Ог. — *Знайдену картину перевозиться* до музею (зам.: перевонять). — Тепер її (форму — С.С.) *вільно ексивається* в нашій мові (зам.: вживають) Ог.³⁾ Пор. і Наддніпр.: В нашій критичній літературі не раз уже *висловлювалося думку* про те, що Коцюбинський... Ан. Лебідь, ст. до «Гата Morgana» М. Коцюбинського, 1926.

Отже це, на мою думку, польонізми, як ч теперішньому часі, як у майбутньому, як і в минулому. Мові народній українській (ба й мові літературній класичній) вони невластиві й неорганічні, а коли й трапляються, то здебільшого по зах. говірках і під польським впливом⁴⁾.

Пор. іще: замість безпідметових: «Як тоді *оралось* море (знах.), як *копалося* глибокість (знах.), риbam *вирилось* печери» (знах.), що в них виступає «тап», «хтось» орав море... копав глибокість... вириив печери..., — властивіше українській мові сказати підметовим зворотом:

як тоді *оралося* море (назовн.),
як *копалося* глибокість (назовн.),
риbam *вирилося* печери (назовн.) та ін.

Пор.: Як та хата *ставилася*... А ті мички й *попрялись*, *посукались* Рудч. ЮРС. в. II. 44; див. нижче іще приклади⁵⁾.

¹⁾ З-межи всіх мов найрозвиненіші й найулюбленіші, ставовить суту особчівість. П.

²⁾ Пор. у проф. С. Тимченка, що подає: *зату будється, зату будувалося* (Мат. грам III-IV. 41).

³⁾ Пор. Ін. Огієнко, Чистота, 173.

⁴⁾ Пор. і М. Наконечний, Укр. мова. Прогр.-консп. 188.

⁵⁾ У в а г а. Трапляються (в Галичині найбільше) й такі суті (неможливі в мові мові) польонізми, як форми на -но, -то з -ся: *Звершенось* до советського делегата (Пром. Вістн.), № 216, замість: *звернулася*, або: *Знуцалося* над ним «Вінер.», 1929 р. № 283. зам.: *знуцалося* над ним (Чистота, 154) Польська мова аває це -ся навіть з віддісланими і меншиками на -тиса: *kochanie się, zrobienie się*. В укр. мові не кажуть: *котання ся, зроблення ся*.

В українській мові не могли розвинутись звороти типу польських *zjadalo się kaszę* «їлося кашу» насамперед ще й тим, гадаю, що українські перехідні дієслова на *-ся* здебільшого активні, а не пасивні ¹⁾.

Б. У ПІДМЕТОВИХ РЕЧЕННЯХ.

1. Конструкція невластива.

Т и п: *Діти розпускаються на два місяці.*

Якщо безпідметові конструкції типу «хату будувалося», на мою думку, — польонізм, то підметові конструкції в дієсловами на *-ся* типу «діти розпускаються на два місяці» в невластивим ім пасивним значенням уважаю за росіянізм. Відповідно до рос. літературної мови, гадаю, бо там вони нормальні, уживають їх часом і в літературній українській. Українські дієслова-присудки на *-ся* мають у підметових фразах здебільшого значення активне. І взагалі українські дієслова на *-ся* здебільшого активного, а не пасивного значення ²⁾. Невластиво казати: шматки розпеченого валіза *виймалися* в горна (тобто ніби їх х т о с ь в и й м а в) спеціальними..., *бралися* (ніби їх х т о с ь б р а в) припасованими для цього підоймами і *перекидалися* (ніби їх х т о с ь п е р е к и д а в) в холодну воду... тощо. Або, як у прикладах, що їх подав О. Курилова: Зразки ґрунту *бралися*... виготовленим приладдям. — Діти *розпускаються* на дві місяці (Уваги, 72). Властивіша тут активна конструкція: шматк^а (зг^нх.) валіза... *виймали*... *брали*... *перекидали*... тощо.

Такі звороти, як зауважила О. Курилова, «незвичний до російської літературної мови українець трохи чи й врозумів як слід» (іб.). Українська бо мова знає також подібні (з орудним відм.) вислови, але це в спеціальні фразеологічні звороти із своїм специфічним значенням, а не звичайним, відповідно до дієслівного поняття. Пор., напр.: Вода парою *взялась*... А дівчина, побачивши його, *узлялась* рожевим рум'янцем, мов огнем і полум'ям МВ. II. 163 (див. Уваги, 196). У цих зворотах дієслова на *-ся* не мають жодного пасивного відтінку.

2. Конструкція властива.

Т и п: *Дрова нарубалися і наклалися* Левч. КОП. 355, — тобто самі, а не х т о с ь їх нарубав і наклав.

Ось приклади фраз із присудком на *-ся*. У них немає жодного пасивного відтінку. Це активні конструкції ³⁾.

¹⁾ Пор. О. Курилова, Уваги, 73.

²⁾ *Діляться, розпускаються* — це не значить бути дієсловом, розпущеному, а самому ділитися, самому розпускатися — За одну ніч *вигрудувалося* (сам, а не хтось його вигрудував) такці дім Гр. О. Куріло, Уваги, 73.

³⁾ У російській мові така пасивність теж обмежена (пор. ак. Шахматов, Сяп. р. яз. в. вт. 65; А. Пешковський, Русск. синтаксис в н. осв. 354—355 та Потебня, Из зап. III. 430—431).

ПРИКЛАДИ.

Переїшов він на той острів, рубнув сокирою у той пенюк, парав *вибудувався* дім великий (не хтось вибудував його, а він сам вибудувався) ЕМ. Гр. 2. 247. — Пор.: І так ті двері самі одчиняються, і самі зачиняються Рудч. ЮРС. в. I. — Що день було у них похмілля, *Пилась* горілка як вода Кот. Еп. 14. — Той луг тріщить, лущить — на тім місці *ореться*, *пшениця сісться*... І до світа спекла булку, дала йому Рудч. ЮРС. в. I. 145. — Махнула навхрест тим платочком, та сказала: *рубайсь*, дерево, *возись*, дерево, *й кладись* деревом ів. 91. — По вому прошенію, а по рибиному повеленію, *нарубайсь* ліс, і *накладись* ту дрова. Дрова *нарубалась* і *наклалась* Левч. КОП. 355. — Палац *відчинився* перед ним Левч. КОП. 384. — І вони у хutorі Сотницькому *половились* (так треба й розуміти — що вони *половились* самі, а не їх *половили*) Мил. Ср. Луб. 252. — Огтоді то вже *піднялась* на старому городищі Корсунь над Росією, *збудувались* (самі наче — С. С.) Лубні над Сулою, Чигирин над Тясмином і Кременчук над Дніпром Кул VI. I. ів. 191. — Коли так прокидається, а ті мички й *попрялись*, *посукались*, і *полотно виткане* і *побілене* — тільки на сорочку Рудч. ЮРС. в. II. 44. — *Засипалась* кришчиченька жовтеньким піском (тобто, не хтось засипав її, а вона сама засипалась) Рудч. ЧП. 194.

У в а г а. У прикладах, що нижче, ми маємо зворотні пасивні, хоч у рос. літературній їх перекладали б пасивними.

Єжели я рожу сина, то знамено *викинеться* біле, а єжели я рожу доч, то знамено буде красно ЕЗБ. XIV. 103. — То ти скажеш, що тоді ішли, як ця пшениця *влялась* Рудч. ЮРС. в. I. 147. — То скажеш: «бачив тоді, як оней манастир *строївсь*» Рудч. ЮРС. в. I. 147. — Чому хоч ти не обізвався, як ревизія *писалась* Мирн. ст. 14.

У в а г а. Всюди тут дієслова-присудки не мають пасивного значення. Дія, чинність впливена в них в такою інтенсивністю, «которая», мовляв ак. Шахматов, «показывает его независимость от производителя действия» (Синт. р. яз. выш. вт. ст. 85). Скрізь тут дія, чинність ніби сама діється, чиниться а не хтось діє, чинить¹⁾.

Уважаю, що таке переважне значення українських дієслів на -ся (пор. Потебнине «вода с а м а с е б е п'є») стоїть у найближчій зв'язку із тим, що зворотний займенник -ся відчувався ясно, і саме його новіше значення — с е б е (п'ється = п'є себе; отже сама себе п'є, а не хто інший, активний характер має, а не пасивний). Пор.,

¹⁾ Пор. за це в Потебні: «Суб'єктивні вираження: «это само собою делается», «это само собою разумеется», es versteht sich von selbst, виражають значення «это делает, разумеется легко», в образе «это делает себя посредством себя же», «это производит себя из спонтэ». Так, «то не беда, что пьется вода» значит не то, что ее пьют, а то, что ее пьет некто. не употребляя для этого никаких усилий, что чувствует охоту ее пить, что выражено посредством образа: «вода сама себя пьет» Против действительности существования такого образа в языке нельзя возражать тем, что он не верен с нашей точки зрения» (Ит зап. III. 429)

напр.: *далась* (= дала себе — *С. С.*) йому у знаки, у тямки; ка-
лина не *дзася* (= не дала себе — *С. С.*) кому (дямати її). Пор.
і такий приклад: *б'є собою* об землю (зам.: б'ється об землю = б'є
себе об землю).—*Скажімося* (= скажімо себе — *С. С.*) поховати
обос в єдиній ямці Чуб. V. 209.

Пор. приклад з невластив. пасивним значенням дієслова-присудка:
Велиць тебе, мій голубе, до мене взяти на господу, поки одпо-
відь *дасться* (= буде дана) К. Черн. 64.

IV. ОСОБЛИВОСТІ В ЗГОДІ ДІЄСЛОВА-ПРИСУДКА (КОЛИ ВІН УВ ОДНИНІ, А КОЛИ В МНОЖИНІ) З ПІДМЕТОМ ТА ЗВ'ЯЗАНІ З НИМИ СТИЛІСТИЧНІ ВІДТІНКИ.

У цім питанні дослідники розходні. Которі вважають, що в тих
чи в тих умовах присудок має стояти тільки в однині, а которі нав-
паки, що тільки в множині. А ще інші вважають, що може прису-
док стояти і в однині і в множині, але тільки дехто пробують пода-
вати правила, коли саме однина, а коли множина. Спробуємо знайти
тут певний критерій.

1. Коли два (або й більше) іменники-підмети в однині сполучені сполучниками «і», «та».

Т и п: 1) *Був* собі дід і баба, 2) *Були* собі дід і баба, 3) І дурень
і мудрий нічого не знає, 4) І дурень і мудрий нічого не знають.

Проф. Тимченко¹⁾ вважає, що в цім випадку «дієслова
стоять у множині; так, ми кажемо: ...Орел, віл і невіста (жінка)
одним духом живуть Помі. 8088», але застерігає, що коли дієслово
стоїть перед підметом, то звичайно буває в однині; напр.: *Був* собі
коник та півник Р. Ск. А О. Курілова проти цього застере-
ження допускає і однину і множину (Уваги, 74). О. Огонов-
ський визнає тут без ніяких застережень тільки множину, алеж
ілюструє це прикладом, що там за проф. С. Тимченком мала б стояти
однина: *Горіли* дьоготь і смола Котл. 47²⁾. Із цим погодитися
не можна. Є бо сила прикладів що в них проти цього правила
й застереження маємо однину або множину. Також не встановлює
чогось певного і В. Сімович³⁾.

Отже, у всіх правилах та поясненнях до них, немає ні точности,
ні певности. Місце присудка (перед підметами чи після них), що
на нім базують свої висновки⁴⁾ здебільшого ні числа, ні роду
не пояснює: однина чи множина тільки від нього не залежить.
Отже може бути: *був* собі дід і баба, *були* собі дід і баба, *була* собі
баба й дід, *були* собі баба й дід, ба навіть: *була* собі дід і баба тощо.

¹⁾ Українська граматики для III і IV класи шкіл середніх, ст. 107.

²⁾ Грам. р. яз. 176, п. 8.

³⁾ Грам. укр. мови, 391—392.

⁴⁾ Пор. Є. Тимченко, оп. с. 107; В. Сімович, Грам. укр. м. 391—392; О. Курілова,
Уваги, 74; О. Огоновський, Грам. р. яз. 176, п. 9 та ін.

Пор.: *Був* дід і баба Левч. КОП. 289. — *Була* баба і дід Левч. КОП. 288. — *Були* баба і дід Левч. КОП. 495. — *Були* дід і баба Левч. КОП. 289. — *Вчула* тато мати, *взяла* листи писати Чуб. V. 563. — Він бере і хлюпас (*окропом*) понід постіль, а ніч і дяк *каже* Левч. КОП. 545. — Пор.: І дурень і мудрий нічого не *знає* (Шевченко) і: І дурень і мудрий нічого не *знають* і т. інше. От же, і однина і множина присудка і перед підметом і після підмета, рід теж у всіх повидіях і чоловічий і жіночий. Який же критерій? Коли ж буде однина, а коли множина? Вважаю, що «правило» можна б так формулювати: Однина чи множина (може бути та й та) дієслова-присудка, коли два або й більше підметів ув однині, сполучені спол. *і, та*, належить здебільшого (особливо, коли присудок перед підметами):

1) Від переаги в нашій думці одного з підметів, важливішого, що чимось притягає до себе увагу (чи то рід здебільшого дужчий, чоловічий, становиче, чи що інше, чи тим уже самим, що стоїть на першому місці), коли присудок перед підметами, і тоді з його одніною в згоді і однина присудка.

Пор.: *Надійшов* хлоп і баба БЗБ. VII. 141. — А там *сидів* батько й мати ів. 58. — І *вийшла* мачуха і батько ів. 48.

2) Коли в думці всі підмети однаково важливі, але сила уваги таки на підмети, то теж присудок ув однині; він бо в думці стосується до кожного підмета окрема. Пор.: І до тої жінки *ходив* він, (ходив — С. С.) дяк і (ходив — С. С.) циган Левч. КОП. 151. — Маммо чисту, справжню *стягненість* кількох підметів до одного присудка (словами «чисту», «сравжню» підкреслюю, що присудок залишився в незмінній однині)¹⁾.

Увага. Цюю однаковість підметів особливо часто маммо, коли між двома або й більше підметами в однині є сполучники *або, ні — ні, ані — ані*: Ти або він нехай *прийде*. — Ані лоната, ані мотика їх не *розлучить* Пом. Проф. С. Тямченко тут взагалі допускає тільки однину²⁾. Проте, може тут бути й множина, напр.: ані лоната, ані мотика їх не *розлучать*. У цім випадку обидва підмети теж однакові в нашій думці, але чинність у нашій думці з'єднується не з кожним окремо, а з обома вкупі. (Пор. в одному прикладі: Як *почув* Вітер, да Мороз, да Сонце, що нема його на світі, -- вони *пішли* Рудч. ЮРС. I. 87).

3) Коли в думці всі підмети однакові, і сила уваги на їхній *євільній* чинності, а не на них, -- то присудок у множині. Пор.: Дід і баба *плачуть, просять* її зостатись Рудч. ЮРС. II. 33. -- Кривий він *ходить*, -- дяк його *седуть* дяк і парамар понід руки Рудч. ЮРС. I. 176.

¹⁾ Пор. із цим і таке: «Речник з двома і більше прикметниками, що сполучені зв'язником *і, та* й показують кожний на окрему річ або особинку, звичайно впадається в однині, напр: старий і новий світ (так само і в нім. мові, але англ. the Old and New Worlds), див. проф. С. Тямченко, Функ. чис. 184

²⁾ Укр. грам. III. IV. 107

Гадаю, що саме так можна б пояснити різницю в числових формах дієслова-присудка. Ще виразніше це покажуть інші випадки, що їх розглянемо далі.

ПРИКЛАДИ.

Присудок ув одинні.

а) Присудок перед підметами. *Надійшов* хлоп і баба, жebрущі: запросив він собі їх до себе ЕЗб. VII. 141. — Він ваглинув у перший котел, а там *сидів* батько й мати ЕЗб. VII. 58. — І *вийшла* мачуха і батько, хтіли Івася стратити ЕЗб. VII. 48. — *Полюбив* його дід і баба ЕЗб. XIV. 277. — Як *почув* Вітер, та Мороз, та Сонце, що нема його на світі — вони пішли Рудч. ЮРС. I. 87. — І до тої жінки *ходив* він, дяк і циган Левч. КОП. 151. — *Був* ту чоловік і жінка і *мав* трох дітей Левч. КОП. 406. — *Сідав* піп і дяк, їдуть Левч. КОП. 84.

б) Присудок після підметів. Крейда, пісок, червоп'ясте та сіре каміння скрізь понад шляхом *нависло* неплідне та голе Л. Укр. Ів. — Кров і труд ось тут *здвигне* нам нову і кращу вітчизну Франко, Ів. — Його власна туга, і скорбота й жалоба по ній *стає* муром між ними і між нею Франко, Сім.

Присудок у множині.

Були парубок і дівка Левч. КОП. 55. — Одного часу батько і мама *поїхали* до... Левч. КОП. 366. — Дід і баба *плачуть*, *просять* її востатися Рудч. ЮРС. II. 33. — Кривий піп *ходить*, дак його *ведуть* дяк і паламар попід руки, а вона думала, що барана *ведуть* Рудч. ЮРС. I. 176. — Сила його і гордість *упали* на тверду дорогу Стеф. Ів. — Воздвиженський і Дашкович *складали* собі професорську репутацію Печуй-Левинський, Сім. 1).

2. Коли підмет ув одинні має при собі іменника в орудному в приіменником «з» (соціативний інструменталь).

Т и п: 1) Дід з бабою *пішов*, 2) Дід з бабою *пішли*, 3) *Пішов* дід з бабою, 4) *Пішли* дід з бабою.

Проф. Б. Тимченко визнає тут одну, напр.: *Увійшов* той чоловік з господарем у хату Чуб. II. 383 (ор. с. 107. прав. 91), але «часом» і множину: Кіт переляканий в личичкою *пішли* Р. Ск. I. 23. (іб.). Коли «часом»? О. Курилова — і одну і множину 2). Др. О. Огоновський — тільки множину: Брат з братом *обнялися*

1) У в а г а. Певна річ, що бувають тут і такі випадки, коли множина чи одна при-судка залежить від низки інших факторів, що за них говорить і А. Цешковський: «сходство или различные подлежащих в роде при прошедшем времени глаголь, наличие среди подлежащих форм множественного числа, число самых подлежащих, то или иное союзы, вещественная близость или отдаленность, близость сказуемого к последнему подлежащему или отодвиженность этих членов друг от друга другими членами и т. д., и т. д.» (ор. с. 518).

2) Уваги, 74. Так і др. В. Сімович, ор. с. 386.

Шевч. I. 179 ¹⁾). Просто констатус тут і однину і множину В. Сімо-вич і, хтівши пояснити, від чого ж залежить тут однина чи мно-жина, шукає причин в місці, де стоїть присудок, чи перед підметом, чи після нього. Але враз таки сам визнає: «хоч і так уживається однина» (ib.). І тут ²⁾ усякі спроби пояснити числові фо, ми дієслова-присудка місцем не дають нічого певі го. Уважаю, що дієслова-присудок може бути в однині і в множині, а не тільки в однині чи тільки в множині. Ув однині тоді, — коли вся увага вся сила на підметі. Коли ж підметова роля (чи вага), у думці того, хто говорить, та іменникова (у соцітивному інструменталі)—однакою і сила нашої уваги на їхній спіль-ній числості, то присудок у множині.

Отже, не може бути, на мою думку, категоричних правил, що тільки однина чи тільки множина: усе як до відтінку думки й значення, що його вкладаємо в зміст речення. Це якнайкраще пока-зують приклади: *Поїхав Іван...* в своєю жінкою Рудч. ЮРС. II. 103. Всюди тут присудок у згоді в підметом, бо в думці оповідачевій на пер-шому місці підмет — вся увага на особі (Іван, це він поїхав, а жінка — додаток: в н и м).

Обсобливо це ясно в такого прикладу, в другої його половини: *Як ходив Іван* (— С. С.) *в Петром та Павлом* по землі, *зайшли* вони до одного чоловіка, а там народу Кравч. ЕМ. XII. 97. В одній фразі присудок масмо і в однині і в множині. Це тому, що в першій поло-вині говоритьс я за те, як *І в а н х о д и в* по землі, *м а в ш и* в с о б о ю Петра та Павла, говоритьс я за Івана (підмет). А в дру-гій половині говоритьс я за те, що вони (усі трєс) зробили, вони *в а й ш л и*, говоритьс я за дію.

Так само в прикладах, що там сама множина: *Зустрілися* журавель в лисичкою у лісі Рудч. ЮРС. I. 30. — *Ото позбирали* гропі і дивуютьс я багатий брат в жінкою, — та й каже Рудч. ЮРС. II. 134. Пор. і такий приклад: *Оцей чоловік, що ви бачите, то вони* вкупі *жили* в батьком.

У цих прикладах вся сила на дії, на дієсловах; підмет і соціт-ивний інструменталь однозначні, важлива спільна дія: «зустрілись». Так і в другому прикладі: на першому місці дієслова «дивуютьс я», а підмет і соц. інструменталь однаково беруть участь, як рівні чинники.

Уважаю, що такий критерій поленює всі такі випадки; має ви-силу також і в таких, що за них каже проф. С. Тимченко: коли один підмет в однині, а другий в множині, то дієслова теж у множині: *Прийшли* на чумака *зима* та *морози* Чуб. V. 1058 (Укр. грам. 107). Або, що за них вгадує О. Курилова: «Де підмет складастьс я з займенника 1-ої та 2-ої особи однини, *я* і *ти*, там дієслова-присудок вдебільшого у формі першої особи множини: *Серденько* *мєб*, *ледаца* *ми* *обос*: коли *б я*, а то *й ти* не *хочемо* *робити* Чуб.

¹⁾ Грам. р. яз. 171--175. Так само в акад St. v. Smal Stockyj, Gr. 333.

²⁾ Пор. др. В. Сімович, ор. с. 386.

V. 684¹⁾). Хоч у цім прикладі ця перша особа множини залежить також від займенника *ми*, об'єс, що вище. Пор. іще: Ходім ві мною *Ogon. Stud. 156.*

Той самий критерій, вважаю, можна прикласти і для такого випадку, як от у О. Курілової: «Де підмет є в однині, а соціятивний інструменталь у множині, там і дієслово-присудок буває у множині:— Гойчук у дванадцятьма товаришами *напилися, наїлися Шух. 274.*» (Уваги, 74). Отже й тут присудок ув однині, коли підмет переважає, коли на нім увага (з котроїсь причини: чоловік проти жінок, відатна особа, високе становище тощо). Пор.: Хмельницький з *козаками* (множина) своїми *гуляс-бенкетус* (однина)... Бож тут на першому місці особа Хмельницького, мова за Хмельницького, а не за козаки, не за те, що вони всі і Хмельницький діють, чинять; підмет, а не присудок; козаки — лише оточення Хмельницького.

ПРИКЛАДИ.

Присудок ув однині.

Поїхав Іван в своєю жінкою Рудч. ЮРС. II. 103. — От *пішов* бідний із жінкою на жива і *заробили* мірку жита за літо Рудч. ЮРС. II. 126. — Виїжджають на Ічанський шлях, недалеко од Ніжсена, аж глинуть — і Сомко з Васютою *їде* Кул. ЧР. 144. — Так він уже тільки з сином *остаєсь* Рудч. ЮРС. I. 85. — Увійшов він у ту хатку, аж там *сидить* дід із бабою Рудч. ЮРС. I. 151. — *Приходить* в собачкою і котиком додому ів. 155. — Ото цей парубок у м'ясищі оженивсь, потім на свитках *поїхав* із жінкою до II батька ів. 208. — Пор.: От він сів з ним і *поїхали* скрізь морем ів. 206. — Тою була колись пустиня, а один чоловік із жінкою *прийшов* на слободу ж таки та й *сів* собі один одним за річкою Кул. ЗЮР. I. 108. — І то й чарівник з донькою *їде* ЕЗБ. VII. 144. — І до самого вечора молодий *біга* з ним — родню свою склика та хлопців Кравч. ЕМ. V. 91. — І той господар зараз *упав* на коліна ві своєю жінкою і дітьми Левч. КОИ. 88.

Присудок у множині.

Вляділи сестра з змієм ще вдалека, що ва ними біжить трос собак Рудч. ЮРС. I. 121. — *Зустрілися* журавель з лисичкою у лісі Рудч. ЮРС. I. 30. — *Прийшли* чоловік з жінкою додому Укр. Зал. Мартиновича, Із. — По обіді господар в Марком вноу *зняли* перепишену розмову Грінч. Із. — З ранку до вечора *ходять* Марися з Ганною по селу Маркович, Із. — Брат з ватажними парубками *звиваються, частують, додають* охоти Sm.-St. — Брат із сестрою *ходять* по огороді Sm.-St. — Кат із неом *кусаються* Sm.-St. — *Лапають* ширіжок дід з бабою, *лапають* і наєчхи, що вівці насли, але не можуть зланати Левч. КОИ. 290. — А тая його жінка з тим сі милим *жсють* Левч. КОИ. 427. — Господар з жінкою і людьми *ввійшли* в хату Левч. КОИ. 469.

¹⁾ Уваги, 75. Пор. і в О. Огоновського, Грам. р. яз. 173.

Приклади, що в тій самій фразі присудок один раз у множині, а один раз у в однині ¹⁾.

І *вийшла* мачуха й батько, *хтіли* Івася стратити ЕЗБ. VII. 48. — *Ото позбирали* гроші і *дивуються* багатий брат із жінкою та й *каже* Рудч. ЮРС. II. 134. — Пор. іще: Як *почує* Вітер, да Мороз, да Сонце, що нема його на світі, — *воли пішли* Рудч. ЮРС. I. 87. — В ідного пана *служив* парубок і дівка і вони дуже *любилися* Кравч. ЕМ. V. 37.

3. Коли в складі підмета є числівники.

Тип: 1) *Три шляхи* до куни *зійшлося*, 2) *Три шляхи* до куни *зійшлися*, 3) *Прийшло п'ять дівок*, 4) *Прийшли* п'ять дівок.

Тут також цілком виразно й гостро розбіжні думки. Проф. Є. Тимченко ²⁾ визнає тут тільки однину: Там *стояло* два дубочки Чуб. V. 57 ³⁾. Проф. М. Сулима, хоч лише в практичних міркувань ⁴⁾, — тільки множину; проф. О. Сидявський також за однину, але при числівниках *два, три, чотири* допускає і множину ⁵⁾; проф. Ів. Огієнко ⁶⁾ за однину, хоч констатує і множину, а О. Курілова вважає, що взагалі тут може бути або однина, або множина, але що «в українській мові перевагу (коли?—С. С.) в цих зворотах мають дієслова-присудки неособового значення, тобто в однині 3. ос. ніяк. р.» ⁷⁾.

Уважаю, що тут, як і вище, говорити за якубудь перевагу однини чи множини не можна. Це можна, думаю, пояснювати множину російським впливом, як це проф. Ів. Огієнко (Дв. ч. 113), російська бо мова теж знає і однину і множину ⁸⁾, або виходити тільки в практичних міркувань (проф. М. Сулима, Лекції, § 9, 121). Усе тут залежить, думаю, від відтінків значення: коли вся увага, вся сила, (у думці того, хто говорить) на підметі, тоді будуть дієслова-присудки в їх особовій формі, тобто у *множині* (і як це ми, час, той відповідного роду), сам бо числівник є множина і цю множину

¹⁾ Наякраще свідчать на користь нашої думки (перевага в думці раз підмета, а раз присудка, див. вище).

²⁾ Укр. грам. III—IV. 107.

³⁾ Множину допускає тут проф. Є. Тимченко тільки для одного випадку: «коли при тім в двох дієслів, що сполучені зв'язником і, то другий стоїть у множині, напр.: *От раз шло два парубки і бачили*, що підійшов до вікна одної хати мертвець Х. С. 66 — *Іде трос бурлак і питають* Чуб. II. 513» (Укр. грам. III і IV кл. 108). Але тут подібне до того, що ми вже бачили вище, Перший раз однина, бо вся увага тільки на дві (присудок): *шло, іде*. Другий раз множина, бо тут підкреслюється, що *обидва бачили*, що *всі троси питають* (підмет). Див. див. далі в тексті.

⁴⁾ Лекції, § 9, 121; Укр. фр. 27.

⁵⁾ Порадник, 114 та Укр. яз. 81.

⁶⁾ Двійне число в укр. м. 108, 113.

⁷⁾ Уваги, 76—76. Також пор. В. Сімович, Грам. у. мови, 465.

⁸⁾ Пор. Буєслав, Синт. 222—223; пор. іще в Пешковського «...они употребляются наряду с личными: «внѣтъ человекъ пришелъ» и «внѣтъ человекъ пришелъ» одинаково бытъи» (ст. 372).

не можна тоді закрити, її треба виявити, піднести (це бо суть підмета числового). Отже звороти — підметові. Цілком слушно поставити тут, як це робить Потебня, питання хто? Цим хто увагу одразу звертють на підмета ¹⁾. А що цей підмет в числівник, як його суть і є число, то дієслово - присудок його її виявляє, стаючи в ним у згоді, тобто в множині. Коли ж уся сила, вся увага не на підметі, коли підмет відступає в тій, коли його суть (число, кількість, а в мнн. часі і рід) вже не має ваги, отже, коли його (підметову) сутню, головну ознаку — ч и с л о не треба підносити, підкреслювати, виявляти, — тоді вага переходить на присудок, тоді дієслово-присудок буде в самостійній (без згоди) формі, тобто в формі, З ос. однини ніякого роду (що видко в минулому часі — зак. -лс).

Отже й це звороти підметові ²⁾, тільки підмет на другому пляні — він у тій, його рід і число не мають ваги, тим то й присудок стоїть у неутральній формі (ніяк. рід, однина). Вся увага на дієслові, на чинності. Оцею різницю визначає Потебня питанням е к і л ь к и ? У цім скільки? вже ваги не стьєя тільки загальна числева ознака підметова, його числівність, до того ж у формі прислівниковій, що підносять дієслівність речення ³⁾. Уважаю, що сама можливість і однини і множини присудкової при тому самому підметові пояснюється і самою формою підмета — назви її кількості плюс (+) родовий. Пор.: *Назліталось їх сила* Рудч. ЮРС. II. 110. Присудок «назліталось» може бути у згоді не в назовини кількості «сила» (може бути й числівник), а в «їх». Формально нема в чим бути у згоді, бож те, в чим має бути у згоді присудок, — у формі родового. І от, коли в думці персважає підмет, цей родовий набирає сили назовного (їх = вони). Коли підмет у думці має другорядне місце, то родовий не набирає сили назовного, і його ч и с л о й рід відступають у тій. Присудкові нема в чим погодити своє число (у мнн. часі й рід), і він стоїть у неутральній формі (ніяк. рід однини).

С т и л і с т и ч н а в а г а і х н я й р і в н и ц я м і ж н и м и ч и м а л а.

Звороти підметові в дієсловом-присудком у множині конкретніші («нагляднее» Бусл.), виравленіші, точніші, бо показують на речі, що ва них мова, означають їх точно, підносять їх, а звороти в дієсловом-присудком ув однині ніякого роду — абстрактніші («отвлеченнее» Бусл.), невиравленіші, — воно бо (дієслово-присудок) стосується до абстрактного поняття про число ⁴⁾.

ПРИКЛАДИ.

Присудок ув однині.

Жило собі два сусіди Чуб. V. 519. — Там *два допці* Коваленка *ведє*, Білі рученята назад му зв'язали ІІІ. Ант. Дрґг. I. 82. — До нього

¹⁾ Из вав. III. 446.

²⁾ Пор. Потебня, Из вав. III. 462. Див. Угап, 76; ак. А. Шахматов, Ситт. р. ял. в. вт. 53—54.

³⁾ Из вав. III. 446—447.

⁴⁾ Пор. Буславн, Ситт. 233.

прийшло сорок і Ден розбійник ЕЗБ. VII. 157. — У понеділок поїсело молодії снідять п'ять дівок Гнід. IV. 103. — В обідній годині стало їх 9 галер турецьких зустрічати Думи. УАН. 43. — *На-зліталось їх така сила*, що... Рудч. ЮРС. в. II. 110. — Той як кинув палицю, половина війська погинуло ЕЗБ. VII. 53. — У цього Марка було пара муреньких бичків Рудч. ЮРС. в. I. 6. — А по самому заду іде чоловік з десяток ніно..., а тільки колки поза-смаювали та й ідуть Кул. ЗЮР. т. I. 253. — Було собі два брати: один звався Хведір, а другий Яким Рудч. ЮРС. в. I. 205. — Два памети стоїть Роменськ. н. II. н. 450. Ог. — Два соколи лтис Н. п. 115. Ог. — Виросте з тебе три відьми Коногон, Н. п. 310. Ог. — У його дві гави в рота висліло Черніг. н., Из уст народа, 214. Ог.

Присудок у множині.

Як із города Азова із тяжкої неволі три братіки *отікали* Думи. УАН. 110 і 119. — Сюди мої брати кінні *пробігали* ів. 114. — В саду двос людей *блукали* між деревами Печуй-Левницький, Сім. — *Ввійшли* в хату двос старостів Кв. Пот. — *Ідуть* пара сватів хат-ніх Кравч. ЕМ. XII. 200. — Разом із ними *жили* в тому номері п'ять студентів Печуй-Левницький, Сім. — *Аж ту надходять* дванадцять рєзбійників Левч. КОП. 576. — А три верби *схилилися*, мов журяться вони Глібов, Ог. — *Плачуть* дві дівчини Задурьск, Ворохта, Гуц. 172. 221. Ог. — Дві корови *наслись* на лєваді Печуй Левницький, Пропещі, ст. 68, Ог. — *Співають* дві свахи Овруч. Н. П., 208, Ог. — *Ішли* два діди Драгоманов, т. IV, ст. 248. Ог.

4. Коли підмет є іменник із поняттям кількості, а не членівник.

Т и п: 1) *Прийшла їх сила*, 2) *Прийшло їх сила*.

Тут також усе залежить від відтінку (див. вище). Що тут може бути і однина і множина, показує приклад: *Понасідало ціла купа хлопців і почали деркатати* про свої гешєфти Sm.-St. О. К. Пор. також приклади в Гоголевої мови, де є згода граматична — дієслово-присудок ув однині, і згода логічна — дієслово-присудок у множині: На стеклах окон *звенело* страшное *множество* мух Старосв. пом. — *Множество* увєзков и мешкєв... *висели* ¹⁾. Пор. іще: *було* сила роботи і *була* сила роботи. — Ой, там *стояло* мужків *громада*, мужків громада, велика рада Чуб. III. 440. — *Половина* міста *згоріло* Sm.-St. — *Пропало* мені кілька сорочок Sm.-St. Отже, і в цих конструкціях дієслово-присудок може бути, крім неособової форми, тобто в формі 3 ос. однини ніяк. роду, також у особовій формі, тобто в множині (логічна згода) і в однині відповідного (до роду підметового) роду (граматична згода), але завжди із своїм особливим відтінком. Отже: 1) більшість членів *постановило*, 2) більшість членів *постановили*, 3) більшість членів *постановила* ²⁾.

¹⁾ О Курялова, Угати, 76. Пор. Потебня, Из зап. III. 444.

²⁾ Пор. О. Курялова, Угати, 76.

5. Коли підмет у однині є імення особове збірне.

Т и п: 1) Товариство *знає*, 2) Товариство *знають*; 3) Дітвора *потомилась*, 4) Дітвора *потомились*.

Дієслово-присудок може бути в цих випадках або в формі множини (згода логічна), або в формі однини (згода граматична). Конструкція — чисто підметова. Miklosich вважає, що тут узагалі переважає множина (V. S. 766)¹⁾.

ПРИКЛАДИ.

Множина.

Горе нашому *козацтву*, що і пудводника з возов *пхають* Пом. 791. — Який *вібрався народ...*, так *усі* навзрід *плачуть* Мар. I., 76. — Тут *уесь народ*, *козисний* хоч по жменці *кидали* землю у яму ів. 85. — *А дітвора*, що тут так і біга круг *козацтва*, щоб не *підібрали*, та не *запроторили* куди геть Кон. в I. 55. — Та *її козацтво усе*, таки *усе* до одного *дивувалися* на свою кумедію ів. 56. — *Зійшлися* сама ближня *рідня* Из л. II. 55²⁾. — Товариство (= товариші) *знають* про це М. Нак. — Може, *громадянство* (= громадяни) *бачають* того М. Нак. — *Орда* різно *пічили* Літ. Сам. ів. 95. — *Молодязі* тепер *пісень* тих не *ведуть* Кан. О.Ж. — Старшина *поїгь громаду* (= громадяни), щоб *зробили* приговор *вслать* мене в Сибір *Тобілевич*, Сім.

Пор. у старій мові: *Орда...* в Крим *повернули* Літ. Самовидця, 52³⁾.

Однина.

Сторожка *поснула* Мил. 87. Тимч. — *Поспільство* *кинулося* з тими *козаками* і *за гэдину* всіх *жолнерів* *вибили* Літ. Сам. 60. Тимч. — Як *побачу*, що *дітвора* (= діти) *притомилась*, я *зарав* *казку* ім *Коницький*, Сім.

Вибір (множина чи однина) залежить від відтінків, від того, яка згода переважає: граматична (тоді однина), чи логічна (тоді множина). Логічна згода вдебільшого тоді, коли імення збірне легко розкладається на окремі одиниці, коли замість збірного легко навертається на думку (і уяву) конкретна множина і з нею стає у згоді дієслово-присудок. Граматична згода вдебільшого підо впливом безпосередньої близькості до підмета, хоч і тут значення збірності (залежно від того, як уявляє собі той, хто говорить) може переважати (більшість *уважає* і більшість *уважають*). І навпаки, що далі дієслово-присудок від підмета в однині, то слабшає граматична згода і то більшу перевагу над підметовою формою має в уяві значення збірності, і тоді «присудок вдебільшого буває у множині»

¹⁾ Пор. і в рос.: II куда *дурачіє лезут*; *большинство* *задали* *перемени* Сл. § 333. Див. А. А. Шахматов, Синт. р. яз. в. вт. ст. 21.

²⁾ Див. Веселовська, Мова Г. Хв. Квітк.-Осн. ст. 103.

³⁾ Привели див. у статті проф. Є. Тимченка, Фундмент члена в укр. мові. Науковий збірник за рік 1926, ст. 183.

(пор. О. Курнло, Уваги, 77). А втім, здебільшого переважас логічна згода, тобто множинна, бож в укр. мові збірні її тепер здебільшого дуже близькі до множини: їх сприймають майже як множину.

6. Так само, як ва підмета править займен. *кожний* (кожен, кожне), «що в ньому вже, — мовляв В. Сімович, — і так міститься тямка множини», то й дієслово-присудок може стояти в множині (пор. і акад. St. v. Smal-Stockuj, Gr. 383), а не тільки в однині.

ПРИКЛАДИ.

Викопают кожес собі ямку, приляже туди, то трохи йому її легче (Квітка ¹⁾). — *Порозходилися кожній у свою дорогу* ²⁾. — *Пішли кожне додому* ³⁾.

Здебільшого це буvas тоді, як дієслово-присудок стоїть п е р е д підметом *кожний* ⁴⁾.

7. Так само, може стояти у множині дієслово-присудок, як ва підмета править займ. *кто, хтось* (щось), *дехто* (дещо), *нікто* (ніщо), *котре*, а також *чимало, багато, речита* та ін., що в них та кож міститься «тамка» і однини, і множини (збірне). Щодо займен. питальних *кто, що*, влож. *дехто, хтось* і т. д., то проф. С. Тимченко бачить причину цього в тім, що вони не мають множини і «в неозначенім розумі значать і одно і багато осіб» (Функції числа, 186).

ПРИКЛАДИ.

Хоч Тихон і не казав нікому, куди і ва чим він їде, хоч йому *дехто* знов *сміялись* і *докладали* Кв. — *Дехто* в людей *находять* таки гроші й тепер НКл. 61 ⁵⁾. — *Котре* були малі хлопці, тепер парубочки Купч. 268. 18. 19. — А сев чувши, і *багато дехто* *підходили*, вже не боячись Квітка, Сім. — Позлазили в коней, яких *дехто* в вартових *варав узяти, обчистили, напоїли* Федькович, Сім. — Тут увесь народ, *кожний* хоч по жмінци, *кидали* землю в яму Квітка, Сім. — *Речита* *отекли* Мух.

7. ОСОБЛИВОСТІ ТА СТИЛІСТИЧНА ВАГА ШЛЯКОГО РОДУ.

1. Ніякий рід замість чоловічого або жіночого.

Українська народня мова широко і з усілякими відтінками вживас шлякого роду замість чоловічого чи жіночого (від прикметників, займенників-прикметників та числівників-прикметників тощо), коли вони правлять за підмета або ва прямого об'єкта. У російській мові здебільшого або чоловічий рід, або які інші авороти.

¹⁾ Др. В. Сімович, Грам. укр. мови, 286.

²⁾ Прикл. у акад. Smal-Stock'oro, Gr. 383.

³⁾ Приклад у О. Курнлової, Уваги, 77.

⁴⁾ Пор. у О. Курнлової: «Думка, восередившись на моменті збірности в присудку, розячочуе ту збірність на складові однини в підметі, що стоїть після присудка» (Уваги, 77).

⁵⁾ Приклади О. Курнлової, Уваги, 77.

Це є визначна риса і має вона чималу стилістичну вагу. У нових письменників такого ніякого роду «майже не знаходимо»¹⁾. Квітка, Куліш, Шевченко (часто), Марко-Вовчок, Мирний, Глібів, Тесленко, Пенуїт-Левицький, Франко, Л. Українка, Федькович, Стефаник та ін. знали й часто вживали такого ніякого роду²⁾.

1) Коли чоловічий або жіночий рід не має ваги, коли не в нім сила, коли його визначати немає потреби або змоги (не знати — чоловік, чи жінка), коли іменники одного аб. різного роду тощо; 2) коли, мова за людину в її збірному значенні (загал) взагалі або коли багато людей (тварин тощо в збірному значенні), тоді—ненаявність числювання тощо; 3) коли взагалі мова за щось невідоме, тасмис, незрозуміле.

ПРИКЛАДИ.

Що ж ти *таке*, що ти будеш мене їсти Рудч. ЮРС. I. — Той каже, що він у музика свиню забив, другий — що він теля звів... *усяке* каже про своє, а тут іде вовк наприкінці та й каже ЕМ. Гр. 2. 72. — Піди, каже, заверни в саджавки той товар, аже би *котре* не загрузло ЕЗБ. VII. 105. — А в багатого, звісно, як вароде у полі, то він тільки гукне — до нього *осяке* на толоку піде Кравч. ЕМ. XII. 122. — Батько там весільний і мати дають їм горілки і іде *кожисе* собі додому обідать Кравч. ЕМ. V. 85. — У неділю, перед вінчанням, старі, *котре* дума на весіллі гуляти, *бере* свою жінку і *бере* хліб у руки, і ідуть їв. 84. — Та є в мене сімсот голубів, іди — вибирай, *котре* твій любий ЗРГО. II. 415. — У мене двадцять синів—з них ні *одне* і не *вмерло* — так добре ходив я за ними Кравч. ЕМ. XII. 97. — Люди си'яїли. *Кожисе* в страшенному захваті, наче... Вишнченко, Сон. Маш. III. 150. — Зраділо *мале* й *велике*. Що *старе*, що *мале*, що *дурне* Гр. — Як чоловік вдоров, то *осяке* кохас ЗЮР I. 23. Тимч. — Як багатий скривиться, то *осяке* дивиться Ном. 1601. — Дітвора, *котре* біжить, *котрого* на руках несуть Квітка, Ог. — Як почувли люди, то стали вбігатись з усього села, *старе* й *мале*, мов на ярмарок Мирний, ХРВ. ст. 455. — Там... стрівали їх люди, й *кожисе* своїх овець *запучало* додому Мирн. ст. 49. — Пого *мале* й *велике* знає Л. Глібів, Сул. — *Усяке* шкодить нам Л. Глібів, Сул. — Присягу не *кожисе* зрадить Л. Укр. Сул. — *Одне* д'одного словами промовляли П. Тичина, Сул. — Якних то панів нема. — *Все* *те*с регочеться, танцює, їєть, п'є. — *Все* *те* гуляє, дак *таке* *виפע*не Вовчок, Сім.

¹⁾ Пор. З. Веселовська, Мова Квітки-Осип. ст. 102

²⁾ Цюю особливість відзначають у своїх працях: Miklosich, Dr. O. Ogonowski, Dr. St. v. Szal - Stöckuj проф. Г. Тимченко, О. Курилова, проф. М. Суляма, проф. О. Сипльський, З. М. Веселовська та ін.

Коли хочемо впливати до когось чи до чогось (особа або річ) свог почуття: 1) с и м п а т і ї (жальість, ніжність, ласка—здебільшого і надто в розмовах за діти, хоч часто і за дорослих, за молодь) або навіть: 2) а н т и п а т і ї (погорда, зневага, глум, бажання принизити тощо — здебільшого і надто в розмовах старіших віком за молодь — юників та за дівчата) 1). Що саме хочуть впливати (симпатію чи антипатію), видно в контексту.

ПРИКЛАДИ.

Симпатія.

Аж ванлачу, коли побачу малого хлопчика в селі: мов одірвалося од гілля, *одно однісіньке* під тинном сидить собі Т. Шевч. Сул.— *Воно* й училось, півроку йому. Страх яке до книжки було А. Тесленко, Сул. — Була в їх донька. Як оленьочок, ще *невеличке* було, а там *таке... таке стішненьке* А. Тесл. Сул.— *Сіло* собі край вікна, *засуццло* нучечку в рота, маму визирає П. Тичина, Сул.— Слабовита була, Марга звалася, *молоденьке* та *плоховите* собі Sn.-St. — Дє йому, Василькові, й жити було. *Воно* й *росло* так, аби слава... *молоде*, та як косою скоєно Вовчок. — Сянові за три кони жупанок купила, щоб і *воно* *удосине* до школи *ходило* Шевченко.—Прокинувся мій пустунчик — ну бігать, гомоніть, гайнувати, аж усе піде жужмом. *А само* *таке* *раде*, *веселе*, *миле* М. Вовчок.

Антипатія 2).

Ії діло таке: що звелять, то й робля... Воно ще *молоде*, *дурне*. — А ти й повірила... *дурне* ти, *дурне*... То-то й горе, що ти ще *дурне*... Т. Шевченко, Наз. Стодоля, Сул. — Борець... вередус, як той нанч. І де *таке* *взялось* *хитренше* Т. Шевченко, Сул. — Ти б, Андрію, хоч би бики загнав пішов... Господи, яке то вже до дежки *воно* А. Тесленко, Сул. — «Імператора Кирила» не чули... Це *те саме* *Кирило*, що під Цусімою в Японське море *впало* було і не *втопилось*... *Воно* само собі оголосило себе російським імператором І. Вочревісуций. — І с ж люди: ні риба, ні м'ясо. *Взяло* собі в голу хто зна й що та й... чваніться А. Тесленко, Сул. — Прямо подивись, то *таке* *старе* видає, а луза пасіння трьома зубами і воює Кан. О.К. — Водички я (баранчик) не сколотив, бо ще й не шив... Так, себто, я брену... тут Вовк йому гукнув: — Чи бач, ще і базікать *стало* Глібів. — Глинь — нанч. Чого *воно* сидить само собі... Візьмім його, дівчата, з собою, нехай *воно* буде нам хоч м'ясок носити Васильченко. — *Старе* (баба), як мате. Зовсім баба в глузду в'їхана Печуй-Левцицький.

1) Часом піякий рід, словами проф. М. Сулимишини, «характеризує фамільярно-образливий тон старших віком людей» (Укр. фр. 16).

2) Сюди даю й ті приклади, де в «фамільярно-ігноративний або навіть трохи зневажливий та образливий тон старших віком людей» (проф. М. Сулима, Укр. фр. 16), хоч він може не свідчити за антипатію.

2. Займенник «воно».

Займенника *воно* ніякого роду вживають також тоді, коли взагалі не знати, хто щось зробив (не тільки чоловік чи жінка), коли особа, що чинить (чинила, чинитиме), не відома.

ПРИКЛАДИ.

Хто ж це в мене їх (коноплі) підчистив. *Воно* й бере, та не вразом. а потрошку... Коли б мені його піймати та провчить, — *воно* б тоді одсахнулося Гр. 1).

3. Займенник «щось».

Невизначеність, невідомість, невизначеність підмета взагалі (особи тощо), отже і його роду, — віддав займенник ніякого роду *щось*. У рос. йому здєбільшого відповідає «кто-то».

ПРИКЛАДИ.

З двору виїхало *щось* судове Кул. VI. 456. — Це *щось* завіже Барв. 209. — Чусмо *щось* наче лішло у світлицю ів. 34. — Іще сонечко не *ид*ходило, *щось* до мене та приходило Пісня. — *Щось* прийшло і черевні обірвало Яв. 483 2). — Пор.: Що ж ти *такєс* Т. Шевченко, М. Сул. — Не ходи по почах, *щось* тебе вкрадо Мил. 105. Тимч.

4. Назви міст.

Назви міст (прикметників) в українській мові тільки ніякого роду: *Рівне, Полонне, Дніпропетрівське* та ін., бож у згоді в ім. *місто*. У рос. мові — чоловічого, бо «город»: Сімбірськ, Архангельськ тощо 3).

5. Назви податків тощо.

Прикметникові назви податків (*мито, цло* і т. ін.) в українській мові теж ніякого роду. До того ж, не додається вже слово *мито, цло*. Стоїть сам прикметник субстантивованій ніякого роду. Це вже іменник, а не прикметник — *мостове, гребельне, рундукове, волоцильне, волове, оглядне, комірне, чопове, возове, подушне, баришівне, бджолове, одципне, волосне, одчипне, ланове, корчимне* тощо. Отже зам. прибутковий, промисловий та ін. податок: *прибуткове, промислове, тютюнове, псове, харчове* і т. ін. Бувають ці назви й жіночого роду: *верхівщина, капщина* та ін.

ПРИКЛАДИ.

Наші старости брали в них *верхівщину, капщину, подвірне, вагове, воскобойне, дров'яне* мито, видумуючи ще й інші мита самі від себе Кул. VI. Г. 199. — Ото вам, Ляхи, *рогове, очкове* Кул. VI.

1) Приклади взяв в О. Курилової, Уваги, 136.

2) Приклади взяв в О. Курилової, Уваги, 136.

3) Пор. Miklosich, 26.

Г. 264. — Тут же полюючи ходив і на полюдди, чи тобго по людських оселях вбирати княжку дань, *подилме* Кул. VI. Г. 12.

6. Слова невідмінні та чужі.

Також у ніякому роді бувають і слова невідмінні та чужі: *Велике цабе* ваш учитель! Тобілевич, Бурлака. — *Яке «добрій день»* таке «дай боже, здоров'я» Нар. пог.—*Щире* спасибі, на вічне забудь і т. д. ¹⁾. — Обридло мені *твоє* «мабуть». — Знаю я *отч* *ледаче* «завтра» Сул.

VI. ЧАСОВІ КОНСТРУКЦІЇ ТА ЇХНІ ОСОБЛИВОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.

Українська мова має багато всіляких часових конструкцій, щоб віддавати часові поняття, стосунки, відтінки тощо. У цій (часовій) функції бувають переважно відмінки: *р о д о в и й*, *о р у д н и й*, *м і с ц е в и й*, *в н а х і д н и й*, як без прийменників, як і в прийменниках. Прийменники виразніше її певніше (точніше), до того ж конкретніше визначають стосунки до часу.

I.

А ЧАСОВІ КОНСТРУКЦІЇ БЕЗ ПРИЙМЕННИКІВ.

З цією функцією буває найбільше *р о д о в и й*, *о р у д н и й*, рідше *в н а х і д н и й*. Усі вони мають свій певний відтінок навіть там, у тих випадках, де можуть бути всі три звороти. Здебільшого кожен зворот можна вастосувати тільки в властивим йому значенням і відтінком, але краще звернути увагу, як слушно зауважує проф. Є. Тимченко, те, що вносять у сполуку форма відмінку, і те, що дається значенням і формою дієслова ²⁾.

1. Часові конструкції в родовим відмінком.

Т и п: *Подивися він першої ночі у вікно* ЕЗБ. VII. 79.

Щоб визначити час, власне, місце часу, що до нього *н а л е ж и т ь* дія, чинність, або в нім чи протигом нього щось діється, відбувається, однаково чи то для минулого, чи то для теперішнього, чи майбутнього (= місце часу в мин., теп., майб.), на питання *коли?* в українській мові дуже поширені звороти в іменниками у родовому без ніякого прийменника. З-поміж усіх безприйменникових часових конструкцій — це найпоширеніша й найпопулярніша.

У в а г а. Проте, такі звороти в родовим можливі лише тоді, коли при іменнику *в н р и к м е т и н к о в и й* *д о д а т о к*, погоджений із ним прикметник, або також, певна річ, і займенник, числівник прикметниковий тощо.

¹⁾ Дип. В. Сімович, Грам. укр. м. 463

²⁾ Пор. Інструменталь, 28 і Функ. тен. 275.

Без прикметникового слова лише в певних висловах і здебільшого по західних говірках ¹⁾).

Знають такий родовий в. найближчим додатком прикметниковим усі слов'янські мови — которі більше, которі менше — опріч сучасної російської ²⁾).

ПРИКЛАДИ.

І она *їдної ночі* не їла, — збіліла по коліна ЕЗб. VII. 24. — Подивився він *першїї ночі* у вікно ів. 79. — У одного чоловіка *тих часів*, та був старий батько ЕМ. Гр. 2. 163. — Ляглась вона *четвертїх сутєх* ЕЗб. XIV. 127. — Вони *тісі ночі* і пожеребились усі три ів. 79. — На Озавур-могили вихожис, Там собі безвечно *дев'ятого дня* спочинок має Кул. ЗІОР. т. I. 37. — *Кожного нападу* брали селян у неволю тисячами Кул. VI. Г. 152. — А там вони його зустрінуть *певного дня* в військом Кул. VI. Г. 98. — Ой прийшов син до своєї матери *дев'ятого року* Чуб. V. 970. — *Першого дня* гість — як золото, *другого* — як срібло, *третього* — як мідь: хоть сїдай та додому їдь Чуб. I. в. 1. 243.

Пор. і в Остаповій Вишневій мові: Коли *тихого-тихого вчора* ви йдете понад «сагою» I. 195. — От тепер *довгого зимового вчора*, і було б що читати I. 62. — *Одного разу* ліг після обїду відпочити ЮЗ. Ш. 69 ³⁾).

Пор. у стар. мові: Лавр. сп. літ. — *Того зє мьсяца* представився Вячеслав 270 (1104 г.) ⁴⁾).

У в а г а 1. Російська літературна мова внас в таких випадках (крім небагатьох забутків, як от *третього дня*, *5-го апреля* тощо) здебільшого звороти в прийменником «в» із знахідним: *в это утро*, *в одну теплую осеннюю ночь* і т. ін.

Звороти тину «у цей день», «у цю ніч» тощо українській мові невластиві ⁵⁾).

У в а г а 2. Сюди належать і такі вислови: *цодня*, *цоночі*, *цзроку*, *цолїта* і т. ін., де *цо* = *кожний*, отже має значення прикметника-займенника. Пор.: А кого я нечавижу, *цовечора* (= кожного вчора) бачу Гнід. в. II. ч. I. 26. — Ой не видно того села, тільки видно грушу, Туди мою *цовечора* поривав душу Чуб. V. 199—200 та 61.

У в а г а 3. Розрізняємо проте, мавши на увазі все, що вище, коли цього безприйменникового родового виживати. Не кажуть бо: *цих днів* відбудеться концерт, а *цими днями* відбудеться концерт, тобто зворот в орудним ⁶⁾).

Конструкції в родовим визначають певний, «точно означений момент» (А. Шахматов, Спит. р. яз. в. вг. 180), що до нього

¹⁾ Пор. в О. Курилової — Як по буде *березня* переж'я, а *мая* дощу Яв. 6. (Уваги. 178.)

²⁾ Проф. Г. Тимченко, Функ. ген. 34—35, т. 70.

³⁾ М. Осипів, Мова феєл. О. В. «Ч. III», 1928, 9—16, ст. 108.

⁴⁾ Див. прикл. у Е. Булде, Осп. спит. р. яз. 245.

⁵⁾ Пор. у М. Осипова ва Остапову Вишневу мову (ор. с ст. 109).

⁶⁾ Див. докл. нижче.

стосуваться — належить дія (genit. ross. — родовий присвійний). Орудного зм. родового здебільшого вживаємо, коли часовий іменник не має при собі додатку прикметникового: Скажуть мені молодому світом мандрувати Кольб. II. 26 ¹⁾. Хоч може бути й поруч родового й тоді, коли є прикмет. додаток: *Щасливою годиною* (= щасливої години) козак уродився Мил. 79. Та все ж із певним відтінком ²⁾. Може бути тут ще й знахідний з прикметниковим додатком або з прийменником *в (у)* (хоч і рідко), а то й із самим іменником (хоч: Хто ж мене дівчину *сей вечір* пригорно Чуб. V. 28. — *Прийняти в недлю, в полудню годину* Чуб. V. 651 ³⁾). Може бути паралельно ще й родовий з прийменником *за*: *За давніх часів* не було так панів всюди, як нині ЕЗБ. VI. 273. Пор. вщор: Перше колись, давніх часів іб.

2. Часові конєгруції із знахідним відтінком.

Часовий знахідний може визначати: 1) міру часу, що на нього поширюється чинність (здебільшого теж із прикметниковим словом) або 2) належність чинности до певного часового моменту, «характеризуючи не весь певний час, а лише частину його» (проф. М. Сулима, Лекції, 203), тобто ніби у функції, що властива часовому родовому. Слушати зауважує проф. М. Сулима, що «у таких випадках в українській фразі доречніший родовий відмінок часовий» (див. Лекції, іб.).

1) Коли знахідний відмінок часовий вивначає міру часу.

Т и н: *Буду вік кохати* Гр. 3. 225.

ПРИКЛАДИ.

Буде мене Коваленко *весь вік* поминати Уш. н. Чуб. V. 112. — Як я тобі казала — *асю ніч* свічка палала Чуб. V. 67. — *Жило ся довгі літа* ЖС. II. 184. Тимч. — *Сім днів* сорочки мала Мил. 155. Тимч. ⁴⁾. — *Спить чумак нічку, спить другу*, на третю треба встати Рудч. ЧП. 87. — *Чує він день, плаче і другий*, — не видно ні однісінького корабля Рудч. ЮРС. в. II. 19. — *І цілу ніч* бенкетували ченці Т. Шевч. М. Сулима. — *Аж тиждень* так собі нудили Т. Шевченко, М. Сулима.

Пор. і в старій мові: *Гулакахоує по немь весь днь ть*. — *А стояла мѣсяць* Лавр. 304 (1149 г.) ⁵⁾.

2) Коли знахідний відмінок часовий вивначає належність чинности до певного часового моменту.

Т и н: *Хто є мене, дівчину, цей вечір* пригорне Чуб. V. 28. О.К.

¹⁾ Пор. проф. Є. Тимченко, Функ. ген. 36, т. 70.

²⁾ Див. далі — за кожний відмінок.

³⁾ Приклади в проф. Є. Тимченка, Функ. ген. 37 - 33, т. 70.

⁴⁾ Див. проф. Є. Тимченко, Акц. ст. 3.

⁵⁾ Див. у Вудцо, Осн. синт. р. яз. ст. 216.

ПРИКЛАДИ.

Щоб таки нам Марусеньку *Цюю осінь* взяти Чуб. V. 37.—Ждала я тя, серце, *осінтю нічку* Чуб. V. 54. — Не хочете почувати *осадну нічку* самі Чуб. V. 378. — Сумувала Марусенька *сей день* увесь день Чуб. 122. Тимч. — У них тільки й було худоби, що телечка, купили її *торішню весну* Грінч. М. Сул. — Чи була та чорнобривка *сей рік* молодниця Шевч. М. Сул. — Хіба сю *ніч* конеш... Хіба вараз Шевч. М. Сул. — Дідуся Гната не було вже тоді: помер *минуле ще літо* Тесл. М. Сул.— На різдво *цю зиму* хавяїн до дівчат пустив мене Тесл. М. Сул. — Прийди, прийди, мій миленький, *сю ніч* почувати Мил. 66. — Бодай же ти, бистра річечко, *сюю зиму* вимерзла Чуб. V. 370.

Російська мова знає цей акузатив ширше за українську ¹⁾.

У в а г а 1. Поруч із зворотом із знахідним безпрійменниковим можна також сказати зворотом із родовим безпрійменниковим: *цей рік і цього року, цю ніч і цієї ночі, цей осінь і цього вчора* і т. ін. Але й тут уважасмо на відтінок кожного з цих зворотів. *Цей рік* має певний відтінок міри (як довго?), а *цього року* — що чинність належить до цього року ²⁾.

У в а г а 2. Від цієї конструкції із знахідним на питання *коли?* відрізняємо теж безпрійменниковий знахідний на питання *як довго? скільки часу?*

Цей останній в українській народній мові поширений уже більше. Відповідаючи одним із своїх значень зворотам із прийм. *через, крізь* (лише без підкреслення), — знахідний виступає його в багатьох випадках, коли польська (а в Галичині під польськ. впливом і українська вживає *через*) уживає *przez*. Українські звороти в прийм. *крізь, через* лише тоді, коли особливо є потреба піднести оцелат. «*per totum, totam*» і т. ін., тобто коли чинність сповнює *весь час*, коли самий знахідний не може цього віддати. Звідси і словце, що його додають часом до акузатива — *цілий: цілу зиму* (а не: *через зиму*).

У в а г а 3. Сюди належать і такі часові вислови, де ніби немає прикметника-займенника, як от: *торік, щодень, цоніч* і т. ін., бож *торік* — це *той рік*. У вислові *щодень, що* має значення прикметника-займенника *кожний* тощо. Проф. Є. Тимченко вважає, що із знахідним рідше буває ця конструкція (Ном. Д. 26). Дуже рідко (під польськ. впливом—*co chwila*) буває в цій функції і назовний, що видно в такого, прикладу: *Що-неділя* жовті чоботи Чуб. V. 215. — Тужу *щодень, щогодина* ів. 359 (прикл. в О. Курілової, Уваги, 179).— Невадоволення *що хвиля* розвивалося по льому Фр. З. Б. 89. 1. Ог.

¹⁾ Пор. проф. Є. Тимченко, Вок. і інстр. 29.

²⁾ Часові звороти в самому знахідним, без атрибути, дужає рідко взагалі. знають важливі гопірки: Підемо завтра *всич* на нього ів. 17 (пор. О. Куріло, Уваги, 180). — В четвер *всич* хліб нам ламав П. 96. Мікл. V. S 393.

3. Часові констругції з орудним відмінком.

Т и п: *Ішов козак із.улиці білесеньким світом* Зкр. 108.

Дуже широко внас українська мова на питання *коли?* часові констругції з орудним відмінком. Цей орудний визначає час тільки як просторінь, як шлях, що ним та в нім відбувається дія.

Він, отже, визначає час з а г а л ь н о, а не т о ч н о, як родовий.

Ця констругція буває як з орудним самого іменника, як і іменника з прикметником. Нею віддають російські прийменникові звороти, як от: з прийменником *на*: «на этих днях» (укр. «цими днями»), з прийменником *в*: «в иное время» (укр. «іншим часом»), в прийменником *по*: «по понедельникам и пятницам» (укр. «понеділками й п'ятницями») тощо, а також безприйменникові із внахідним (пор. О. Курило, Уваги, 181). — Основний відтінок часових орудних добре в'ясовує Потебня: «чувствуется, что действіе занимает только некоторую часть времени, означенного творительным, с чем находилась бы в некотором противоречии совершенная определенность периода времени и творительном. Теперь нельзя уже сказать: церковь строилась (построена) *тридцатью годами*, т. е. в 30, за 30 (тридцать); «летом я написал то-то, был (побывал) там-то» ви. не «за лето», «в течение (всего) лета», причем лето было бы мерою моего писанья и пр., а то, что мое писанье и пр. как ряд (а не точка) на-дает в неопределенное проляжение лета»... в укр.: або коли гуляним днем піде у бір на озеро Кв. ¹⁾

ПРИКЛАДИ.

Ішов козак із.улиці білесеньким світом Зкр. 108. — Щовечора ходив, а *світом* вертався МВ. I. 57. — Випроважай нас, мати, *щасливою годиною* Чуб. IV. 134. — Буде той голоден, хто *зсидивши* шукає холодочку Ком. II. 35. 48. — *Щасливою годиною* козак уродився Мил. 79. — *Бідуємо таким холодом* Ялан. на Голон. О. К. — То було *давніми віками* Кольб. Р. IV. 274 ²⁾. — Та й взяли на крилата й понесли *білим світом* ЕЗБ. VII. 7. — У неділю барзо ранопорану; *зорями* пораненьку сива возуля налітала Думи. УАН. 149. — *Щоб ночами* не ходили Гнід. в. II. ч. I. 65. — *І самою тихою порою*, Як спав Кот. Ен. 21. — *Нічмою* се було *добою* ів. 21.

Пор. приклад, що в нім поруч родовий і орудний: Оце було *осіннього время, пилипівкою*, прийде із Верхолісся полем та городами напирестець — це й нічні не проснівають Кул. ЗЮР. т. I. 49. — То робішники сі плавали *весьнямою водою* на човнах Кул. VI. Г. ів. 212. — Як от се відпочинемо, а *вечерком зорею* та *холодком нічмо* мотнемось, так ми після завтра і дома будемо Кв. Перек. 170. — Як не полінусмось, — каже Трохим, — то *світом* і дома будемо ів. 173.

¹⁾ Пот. Из зап. II. 452.

²⁾ Ці приклади див. у проф. С.Тимченка, Інстр. 30—31. Там такі ще багато прикладів.

Увага 1. Орудий і часовий, не визначавши моменту в часі, може визначати (сесблливо у мислягні), що цей момент повторюється і набуває дистрибутивного характеру ¹⁾.

ПРИКЛАДИ.

Поливай вілля *ранніми і пізніми рисоньками*, дрібними своїми слівоньками Метл. 216. Пот. — *Вечорами* все вона дивиться на небо А. Тесленко, М. Сул. — Збори відбуваються *чтвергами*, та ін.

Пор. і в мсві Остансвій Вишневій: *Вечорами* говорив дядько Панас 12. II.—У стайлю гбсється та пече по нх *цілісінькими почами* верх гарнувати 9. II.—За давньсі давини *темними почами* вхсди ли на беріг бгдкі 167. III. — Але *почами* приходив до Гирея й бентежив його думку 56. III ²⁾.

Увага 2. Усі ці безпрійменникові часові конструкції в родовим, знахідним, орудним тсцо — не визначають певного часу і можуть визначити час в минулому, теперішньому і майбутньому.

4. Відтінки цих часових конструкцій (з родовим, орудним, знахідним) за різниця між ними.

Відтінки їхні видко, коли порівняти такі хоч би приклади:

1. Трапилось це ві мною *минулого літа* (родовий) (тобто подія зафіксована точно, належить до минулого літа).

2. Трапилось це ві мною *минулим літом* (орудний) (тобто загально, в межах минулого літа, але не протягом усього минулого літа).

3. Трапилось це ві мною *минуле літо* (знах.) (майже те саме, що й конструкція в родовим).

Пор. 4. Траплялось це ві мною *все минуле літо* (міра часу).

Відтінки всіх одних часових відмінків один проти одного ті самі, що й між відповідними відмінками просторовими.

Хибний є, на мсю думку, погляд, ніби між часов. родовим та часов. орудним нема ніякої різниці, як це дехто вважають ³⁾. Щоб краще усвідомити відтінки кожної в цих часових конструкції, треба порівняти ті вислси, що можуть паралельно бути, а потім ті, де може бути тільки якийсь один певний відмінок. Кажуть лише: ішов *білесеньким світом*, а не: ішов *білесенького світу*, ішов *ва білесенького світу*, ішов *білесенький світ* тощо.

Безпрійменникві вворстві часові в орудним набули значення місця (пор. Потебня, Из зан. II. 451). Отже: іде козак... *білесеньким світом* — і чинність (іде) в часі (*білесеньким світом*) — ніби рух у простороні. Усі відтінки (по дісслвах переміщення і не переміщення, перехідних і неперехідних; рух лінією, площею, точкою

¹⁾ Пор. у Потебні, ор. с. 463.

²⁾ Шикларь взяв у М. Осипова, Москва фел. О. В., «Ч III», 1928, № 9—10, ст. 109.

³⁾ Пор. вв не в М. Осипова, Москва фел. О. Випні «Ч III», 1928, 9—10, ст. 109. Потебня поріває, напр., орудний, знахідний тощо: «Ізхль дзем, побиль дзем (в темяе для некотороє время и ехать, побиль «рогьсь» дзы)» (Пет. Из зан. II 461).

тощо) від понять місця можна прикласти й до понять часу. *Пішов добою* прийти подібно до: *темним лісом* прийти. *Щасливою годиною* козак уродився (Гр.) подібно до: *байраком* трава виросла тощо.

Проте встановити точні, абсолютно універсальні й конечні завжди правила та норми тут не можна. Крім відтінків, що вносять у сполуку форма відмінку, треба мати на увазі й те, що дається значенням та формою дієслова¹⁾. Важить тут також і те, що не кожне прикметникове слово може бути при певному іменникові в усіх конструкціях та ін. Пор.: ішов козак від дівчини *білесеньким світом* (інстр.) Але вле було б: ішов козак від дівчини *білесенького світу* (ген.) або: ішов козак від дівчини *білесенький світ* (акушати́в) та ін. Тут, як слушно зауважує Пешковський, люанси спитакси переходять в люанси стилю²⁾.

II.

Б. ЧАСОВІ КОНСТРУКЦІЇ З ПРИЙМЕННИКАМИ

1. Родовий з прийменником «за».

Т и п: *Це було за Панька, як була земля тонка* ЕМ. Гр. 2. 308

Родовий іменниковий (сам чи в прикметникові) в прийменникові *за*, що його широко знає українська мова, визначає час, що на нього припадає якась чинність, найчастіше на питання *коли?* Хоч найчастіше трапляється цей вворот, щоб визначити *минулість*, проте вивначає він і *теперішність* і *майбутність*, отже й буває при присудках минулого, теперішнього та майбутнього часу³⁾. Знають його й інші слов'янські мови.

У в а г а. Часовим вворотам в прийменником *за* відповідають у російській здебільшого конструкції *во время...*, *при...* тощо.

ПРИКЛАДИ.

Колась то, кажуть, *це за давньої давнини* ЕМ. Гр. 2. 168. -- Жили *за царя Хмеля*, як людей була жменя, чоловік та жінка іб. 278. -- А *за молодого віку*, славлить, вигадочки були чималі і в неї МВ. Інст. 165. -- *За мене* то вже в дворі жили ми спокійненько іб. 165. -- *За Менглі-Гирея* орда так пустошила наші сторони, що Кул. VI. Г. 44. -- А *за свого життя* обачний батько таки воставляв собі спромогу порядкувати дочинним мастком К. Черн. 145. -- Чи це станеться *за нашого* ще *живота*, чи геть іще не скоро, про се ми не дбали Кул. VI. Г. 383. -- Не *за нас* стало, не *за нас* і перестане МУВ. VI. 126. -- Істи не можна *за грози* Кравч. ЕМ. III. 6. Дід йому *це за живота* скавав, де його поховать, як він умре Кравч. ЕМ. V. 42. -- Колась то, *це за першого віка, за старих людей*, мина

¹⁾ Тивченко, Інстр. 28 і Функ. гев. «РФВ», 275.

²⁾ Див докл. Русск спит в и. осв. ст. 208.

³⁾ Пор. О. Курило, Увачи, 179.

да горобець та засіяли просо Кул. ЗЮР. II. 31. — *За твоєї голо-
вошки* роботи навчу ся Метл. 329. — *За першої небожски* були на маслі
пирожки; а *за цієї бридохи* іно кисели трохи Чуб. I. 243. — *За пан-
ського часу* Чуб. II. 530. — Мій батько вісім літ топив у горницях
груби *за старої пані* ів. 644. — *За дня* піщов ів. 538. — Прийшла
сусіда *за сонця* Нейм. 26. — У суботоньку *за сонця* сіла Марйушка
край віконця Мил. 132. — *За чужої матіноньки* спідененька не буде
Гол. II. 632. — *За панщини* ів. 151.

Ст. рус.: *За тепла* оудемь Ип. 444 ¹⁾.

Ще *за старого режису* 187. I. О. Вишня, М. Ос. — Зав-
нали ми в нм гіркої *за денікінців* 261. I. О. Вишня, М. Ос. —
Забобони, що теж задурмановали люд трудящий *за старого часу*
135. III. О. Вишня, М. Ос. ²⁾.

У в а г а. а) У літературній мові часом цим зворотом вступують
усі звороти з прийменником *при*, коли в них нема виразного від-
тінку часу. От, напр., читати *за лямпи* вам. «*при лямпі*»; *за цих*
умов вам. «у цих умовах», «*при цих умовах*»; алеж: «за цих умов» =
під час цих умов, «за лямпи» = під час лямпи та ін. (докл. див.
прийм. *при*). Можливо, що до цього причинилась ілюстративна
рецептура Акад. рос.-укр. словника ³⁾.

б) Полекалі буває замість родового в прийменником *за* в тим самим
значенням, але в своїм відтінком, знахідний: Яко *за наша старо-
сти* бувало Мік. 2. 389. — Пор. *за часів* панщини (питання: *коли?*) і *за*
часи панщини (м і р а ч а с у, межі його).

в) Знає українська мова знахідний в прийменником *за* подібно
до російської, визначаючи час, що його протягом триває чи на нього
припадає чинність. Напр.: А *за дев'ять років* (рос. «за девять лет»,
«в течення», «в продовженні девяти лет») я наживусь на світі Рудч.
II. 21. О.К. Питання може бути: *за скільки часу*, *за який час?*

2. Конструкції із значенням «коли мине», «коли скінчиться».

а) Знахідний з прийменником «за».

Т и п: *За кілька років* виріс великий.

Широко знає українська мова прийменника «за» з знахідним
із значенням: «коли мине», «коли скінчиться». Пор. рос.: «через» ⁴⁾.

ПРИКЛАДИ.

За дев'ять місяців мала хлопці ЕЗб. VII. 33. — Хлопець ходить
до школи і *за кілька літ* виріс великий ЕЗб. VII. I. — Добре: будеш
мати гроші, а *за рік* я прийду Рудч. ЮРС. в. I. 65. — *За місяць*

¹⁾ Див. проф. Є. К. Тимченко, Фунд. ген. ст. 42. т. 70.

²⁾ М. Осипів, Мова феял. О. В. «Ч.Ш.», № 9—10, ст. 109.

³⁾ Пор. у проф. М. Сулими: «Вираз: *за цих умов* і т. ін., на мою думку, становить собою суб'єктивістичну й вовсім непотрібну вигадку головного редактора Акад. рос.-укр.-словника, т. III, ст. 469 і ст. 36» (Рецензія на мою розвідку. Пор. і Укр. фр. ст. 90).

⁴⁾ Пор. проф. Є. Тимченко, Акуз. 36; О. Курилова, Уланц, 180.

уже не було за що лити К. Черн. 215.—Иди, мій синочку, да й не обавляйся, *за рік, за два* додому вертайся Чуб. V. 1007. — *От не за довгий час* як сине град Левч. КОП. 13. — На тобі сім кабанів на вишат на три роки, а *за три роки* я прийду Левч. КОП. 31. — Але приспеловали і *за тиждень* весілля зробили Левч. КОП. 514. — Ну пам'ятай же: *за рік* приходи до мене Левч. КОП. 296.

У в а г а. Менше властивий укр. мові в цим самим значенням прийменник *через* ¹⁾.

б) Знахідний з прийменником «у (в)».

Т и п: *Приїхав у рік.*

Народня українська мова знає досить широко знахідний із прийменником *у (в)* у тім самим значенні: «коли скінчиться», «коли мине певний час» ²⁾.

ПРИКЛАДИ.

Приїшов син *в десять* літ додому Чуб V. 714 ³⁾. — Али вже *в рік* внов він поїхав за дровами Левч. КОП. 296.—Али може *в рік*, а може й *в два*, він взяв вложив свою жінку в трумлю Левч. КОП. 552. — Али *в кілька неділь* вахтілося молодому кунцеві до своєї матери си довідати Левч. КОП. 365. — *В рік* виїхав на ярмарок зобачився в мамою Левч. КОП. 182. — Загнали Ляхів ва річку Вислу, що не вернуться й *у три роки* Кул. ЗЮР. II. 253. — І огонь щоб там горів — і щоб *у місяць* мене ожешити Рудч. ЮРС. в. I. 81. — Зробили так: ваперли його в кам'яну хатку, — *у дві неділі* виріє великий уже на все ліжко Рудч. ЮРС. в. I. 81. — Поїхав він, а вона суток *у три* родила два сини ЕЗБ. XIV. 183. — Року 1537, *у два роки* після смерти Дашковича, Черкаські і Канівці забунтували, проти свого старости, Василя Тишкевича Кул. VI. Г. 52. — *У десятеро суток*, каже, поправмо ЕЗБ. XIV. 301.

Таких прикладів *в с е н л а*.

3. Знахідний в прийменником «через (крізь)» ⁴⁾.

Т и п: *Боско через увесь вік босий бігас* Ном. 11231.

Знахідний із прийменником *через (крізь)*, крім мало властивого українській мові значення «коли скінчиться, коли мине... чає», — визначає час у розумінні «протягом (від початку й до кінця)». Цей зворот відповідає російським часовим зворотам «в продолжение», «в течение». Українська мова знає цей зворот (більше по вах. говірках) не так широко, як мова польська (*przez*). Уживають його здебільшого тоді, коли

¹⁾ Пор. О. Курилова, Уваги, 160.

²⁾ Пор. також у проф. Є. Тимченка, Акузати, 32.

³⁾ Пор. нім.: in fünf Jahren; фр.: dans un an, dans deux, dans dix etc.

⁴⁾ Звороти в «крізь» із тим самим значенням, але з легким відтінком, що має «крізь» проти «через» у значенні місця, вирачають, проти часу, прикладом: Писав крізь ніч за своїм хазіном побивався Ном. 10262.

через може найкраще відтінити це «и р о т я г о м» (рос. «в продолжении», «в теченіи») та коли воно може падати вислову певного кольориту, стилю ¹⁾).

ПРИКЛАДИ.

За то, щось мя любив *через оті всі літа*, Хто що кому винен най пропаде в світа Чуб. V. 253. — Любив же я Парасину *через цілу зиму* ЗРГО. II. 416. — Коли б то можна бути *через зиму* котом, Так *через літо* пастухом, а на великдень попом Чуб. I. в. I. 231. — *Через усю петрівку* од ляхів у тій тісноті сміливим серцем боронилися Кул. VI. Г. 274. — Деше *через усю дорогу* хоч би нару в уст пусєвн Кв. Черек. 176. — *Через цілі ночі* плакав Тимч. Калев. 35. — *І через увесь той день* Галочка кріпко смутна була Кв. Вес.

Пор. у лексиконі в П. Берниди: *Через овесь жуєт* або в'їк (204) З. Вес.

Хоч цей зворот, як показують приклади, внада вже й стара українська мова, проте, українська мова внас тут більше й ширше звичайно чистий знахідний без ніякого прийменника: «сумував *цілий рік*, сидів *цілу ніч*», де сам знахідний на питання *я к д о в г о?* покривас увесь протяг часу від його початку й до кінця; абож дужче: *цілісінський рік, цілісінську ніч* ²⁾).

ПРИКЛАДИ.

Вік (а не *ч е р е в вік*) побивавсь за бідноту бездомную Стар. Сім. — Я каралась *ссєсь вік* у чужій хаті Шевч. Сім.

У в а г а. Замість кавати «*ч е р е з д е н ь*» («с проміжком в один день»), «*ч е р е в н о ч ь*» тощо, звичайно кажуть: *що другий день, що другу ніч* або *що другого дня, що другої ночі* (пор. В. Сімович, Грам. укр. м. 319).

4. Знахідний з прийменником «над».

При іменниках, що в них є поняття часу, прийм. *над* показує близькість до часу, що в знахідному: А *над вечір* і вітерець подиха Чуб. II. 579. Тимч. — *Над полудень* приїжджас М. пр. 209. Тимч. — Вже *над захід* сонця Rokoss. 96. Тимч. ³⁾).

5. Місцевий з прийменником «при» ⁴⁾.

У в а г а. 1. Прийменник *при* невласливий українській мові в конструкціях типу: «при Леніні» тощо; звич. виживають прийм. *за* в родовим: *за Леніна* тощо.

¹⁾ Пор. др. В. Сімович, Укр. м. 319.

²⁾ Пор. проф. Є. Тимченко, Вок. і листр. 28 та В. Сімович, Грам. укр. м. 319.

³⁾ У рос. йому може відповідати прийм. *в*: *над вечір* = *в вечеру* — Аж так *над осінь* доля папочина прийшла МВ. Лист. 178. — Було вже *над вечір* Кул. ЧР. 3

⁴⁾ Пор. також у проф. Є. Тимченка: прийменник *при* в означеному вживає на близькість в простороні або *час* до того, що виражено іменнв в означеній (Львокат. 61).

2. Так само невластивий укр. мові приєдник *при* в віддієслівними іменниками в конструкціях типу: «при взятті» тощо; українська мова тут знає низку інших конструкцій. Пор.: «коли брали, коли ввляли, взялиши» та ін.

Часові ввороти в приєдником *при* і місцевим відмінком українська мова знає в таких випадках:

ПРИКЛАДИ.

Сама восталась *при старості*. — Одвідай ти мене на чужій чужині, *При злій зуртосині*, *При нещасній годині* Кул. ЗЮР. т. 1. 25. — Переяте серед чужих людей вабував чоловік *при лихій годині* або в чужому товаристві Кул. VI. Г. 434. — Змолоду я не була охоча до танців, а тепер *при староцах* про трупу думати, а не про танці К. Черн. 22. — Направила свого сина покинути *при лихій годині* і вабути свою випклу жінку К. Черн. 223. — А сама востаюся *при старості*, як билиночка в полі Кв. Мар. 116. — Музика їм *при учтах* по-німецькій виїгравали Куліни, VI. Г. 254. — Спротою вросла я, *при чужині*, у людях МВ. Інст. 165. — А тут ще дитинка знайшлася, та ще *при таких родах* Мирн. ст. 24. — А коли *при нужді* та п'яний Мирн. ХРВ. 273. — Хоч він не любив тепер розкидатись, а *при нужді* чоловікові допоможе Мирн. ХРВ. 392.

П о р. у с т а р і й м о в і: *При вечері* пришелъ колюшинъ Ин. 651. Тимч.

У в а г а. Цього ввороту в приєдником *при* і місцевим відмінком літературна мова майже не знає. Він надає вислову певного відтінку. Він близький до ввороту місцевий відм. в прийм. *в(у)*. Пор.: *в нещастю і злій долі — при нещасті, при старості — в старості, при лихій годині — в лихій годині*¹⁾. З цим *при* трапилось те, що й в приєдником *по*. Приєдника *при* взагалі й безоглядно виганяють в мови, навіть із властивим йому значенням і відтінком, врозумівши широко ванадто невластивість *при* в конструкціях в віддієслівними іменниками: *при* читанні... тощо. Кажуть, напр., мавши на увазі обставини, умови, тощо, замість: *при місяці — за місяця*. Або ще: *при скруті — за скрути, при біді — за біди*, що має вовсім інший часовий відтінок. *При* — тісніше, *за* — загальніше. До того ж *за* підкреслює часовий стосунок взагалі, «п і д ч а с»—«в о в р е м я», а в *при* часовий відтінок тісне в'яжеться в словом, що *при* ним приєдник *при*.

6. Знахідний з приєдником «нід».

Знає українська мова також приєдника *нід* із знахідним відмінком у часових конструкціях типу «нід час»²⁾.

¹⁾ Див докладно у проф. С. Тимченка, Львов. II.

²⁾ *Нід* з акузативом вказує близькість до певного часу (С. Тимченко, Акз. 89).

ПРИКЛАДИ.

Так само, як вробили навпроти *під чорну раду* в Ніжені Кул. VI. Г. 371. — *Під сей незабутній час*, поставила мене доля коло однієї аеміячки Кул. VI. Г. 385. — Багато *під сю хлопську війну* знайдеться по Україні таких, що бажають знести панів доценту Кул. VI. Г. 201. — А *під війну* давало вибранцям жолл нарівні в іншою піхотою ів. 91. — *Завзятий під ту чорну раду* сільськ-їй люд вробився Кул. ЧР. 91. — Кажуть у Ніжені *під раду* великїй урожай на кармазини Кул. ЧР. 113. — *Під лихий час* і кум за собаку Пом. 2305. — *Під ясну годину* усі побратими Ком. 364. Тимч. — Аж підблизось *під обід* сонце Чуб. V. 150. — *Під ці злигодні* великі Тимч. Калев. 41. — А тепер усе те *вникло під лиху оцю годину* Тимч. Калев. 37.

VII. ПРИЙМЕНИКИ (ДЕЯКІ).

Нижче розгляну тільки деякі в найголовніших і найхарактеристичніших українських прийменників та відтінки конструкцій в ними ¹⁾.

1. Найголовніші функції (значення) прийменника «про». Коли та як його вживають.

Прийменник *про* із внахідним знає українська народня мова замість і поруч низки прийменників, як от *на*, *для* та *ін.* (див. далі). Широко вживали так прийменника *про* і старші клясики, особливо П. Куліш. Часом таке *про* спричиняється до двозначности. Пор.: «повідання *про діти*» — можна врозуміти, як «повідання *за діти*» (рос. «о детях») і як «повідання *для дітей*» ²⁾.

Нійшарше знає українська мова прийменника *про* в таким значенням:

1. Для кого, для чого, на чию користь, за для, на яку мету, для якої мети, призначення певної речі на певний час тощо ³⁾.

ПРИКЛАДИ.

Про пам'ять написано Мік. — *Про що* всіх сангвіс проливають Кот. Еп. 197. — *Справді не про народню просвіту* заводжено в початку николи коло церков Кул. VI. Г. 416. — А й по таких компонованнях *про князю втіху*, як Слово о Іолюку Ігореві, буде робота марна ів. 416. — Се ж наготовлено панського воза *про Залізняка* ів. 366. — Зоетались самі ватки та панські двори, що мали *про таке лихо* гармати ів. 84. — Всі вони друкуватимуться тільки *про людей* тямущих ів. 6. — Продав Кус свою дочку ченцеві, а *про людське*

¹⁾ За решту докл. подаю в праці своїй «Студії в синтаксис укр. мови».

²⁾ Із значенням *на, для* знає *про* й стара рос. мова. Пор. Miklosich, V. S. 438.

³⁾ Проф. М. Сулима обмежує *про* в цим значенням, визнаючи його, лише в деяких трафаретизованих виразах, як от «про велик час», «про людське око», «що не про нас писано», «про мене» (бабдуже) і т. ін. (Рецензія на цю мою розвідку).

око оддав її за Молявку К. Черн. 45. — Пакушити потрібного *про свято* Мирн. ХРВ. 274. — Се не *про нас* писано, — сказав Молявка К. Черн. 59. — Так, щоб не вводили братії в іскушення, столв на одшибі *про такий случай* хуторець Кул. ЧР. 50. — Звідсіля виходять щонайхорообріні люди і свідомі ветерани *про всі великі случаи* воїнські Кул. VI. Г. 106. — Так оце тобі була *про твій вік* і дітям своїм, да не позивай ЕЗБ. XIV. 161.

Пор.: *Про що* є ти од нас гріхів більше маси Думи. УАН. 66 і 157. — Держи очі *про неділю*, в будень не дивися Гол. II. 285. Тимч. — Я вино сію лиш *про неділю* ЕЗБ. XXXVI. 192. — Черевички мальовані *про будень* носила Колб. Р. II. 207. Тимч. — Най буде *про час* і така, навнесі я вроблю гарну Камен. п. Тимч.

Пор. і в стар. укр. мові: На potwierженє того нашого жалованья *про ишню пам'ять* и твердость АЮЗР. I. 18 (1446). Тимч.

Пор. також: — Я, каже, жінку свою продав за дві тисячі панові, та положив у гапан, а гапан положив на керейчии, а сам пішов *Про себе* ЕЗБ. XIV. 275.

2. Знає українська мова прийм. *про* ще й з такими відтінками:

1) За що, в причини чого, через що, для.

На рідну матір *про свій* дурной розум забуває Колб. Р. IV. 282. Тимч. — *Про голод* вдихають З. 143. Mikl. V. S. 437. — Змарнів, на личку вчорнів *про тебе*, Марусю, що м ти не видів Mikl. — Ще *про цибулю* голоду не було ЕЗБ. XXVIII. 533. — Ой ва що, *про що* ви кусаєте мене Гнід. в. II. ч. I. 47.

2) Як на кого, як на що.

Пор: *Про мене* хоч вовк траву їж Пом. 4941. — Діду, дай мені пугу, а тебе, *про мене*, нехай собаки заїдуть Тимч. — *Про мене* наїймо і в хаті ЕЗБ. XIV. 166.

3) Пор. також прийм. *про* при байдузе в Куліща: Іноді було й *про* самого автора з його розумуванням байдуже Кул. VI. Г. 6. — То тому черствому, гаричому людові байдуже *про голод* Кул. ЧР. 70. — Байдуже Омелько *про остерігання* Кул. VI. Г. 356.

4) Про (= в а).

А я тобі, брате, дам мудрощів та хитрощів таких, що ти не потеряєш *про (= за) свій вік* ЕЗБ. XIV. 150. — За все *про все* мусили городяни і селяни платити Кул. VI. Г. 22. — Поступивсь ханові сьома тисячами в половиною червінцями та за стільки ж сукна *про всякий упокійний рік* Кул. VI. Г. 49 -- 50.

2. «Про» та «за» при дісловах.

Типи: 1) Згадувати про кого, 2) Згадувати за кого.

При дісловах, *cognosc.*, *sent.*, *dec.*, *declar.* etc., як от: балакати, благати, брехати, говорити, згадати, дбати, довідатись, думати, забувати, звіда-

тись, знати, нагадувати, пам'ятати, писати, питати (-сь), почути, признатись, просити, розпитувати, ровповідати, свідчити, співати, сном'янути, чути та ін. подібних як доконаних, як і недоконаних тощо народня мова знає здебільшого поширенішого в ній прийменника *за*, а не менш її властивого тут *про*. Літературна (книжна) переважно знає прийм. *про*¹⁾.

Цей прийменник *за*, що вступив колишнього дуже поширеного в старій книжній літературній мові *о*, *об* (в Галичині в літ. мові ще й досі під польськ. впливом, напр.: Не дбали *о* добро держави Ог.) ба й другого, теж у ній поширеного прийменника *про*, — трапляється вже в пам'ятках XII віку (пор. у грамоті 1130 р.: Молите **ѣ** *за* ма Ог.). Крім української, знають переважно *за* мови сербська та болгарська. Російська, польська та чеська знають здебільшого «*о*»²⁾.

Проф. Б. Тимченко вважає, що *про* «переважно в східних говірках, в західних переважно йому відповідає прийм. *за*, *на*, а в старім писанім язичу і в говірках під польським впливом «*о*» (Акуз. 93).

Як показують приклади, знають широко «*за*» і східні говірки. Крім того, поширеність *за* по західних говірках без ніяких чужих впливів (польська бо не знає такого поширеного *за*) свідчить тільки за те, що прийм. *за* там зберігся найкраще та що він є характерною особливістю української мови.

Прийменник *про* в українській мові, як ми бачили вже вище, дійсно дуже поширений, але в іншому цілком значенні³⁾.

ПРИКЛАДИ.

За ту Марусеньку її люди не знали І. 76. Мікл. — *За* другу вже не кажу І. 81. Мікл. — І він, бідний чоловік, не знає *за* мою Левч. КОП. 476. — Здибав дуже старого діда, спитався сго пан *за* хорта Левч. КОП. 455 — 456. — Як піде до іншої, то *за* мене бреше Уш. п. Чуб. V 125. Тимч. — Сятий *за* голодного не згадує Пом. 1024. Тимч. — Ти ж, послухай, дівчино, що говорять *за* мене Уш. п. Чуб. 74. Тимч. — Перестаньте, вороженьки, *за* мене говорити Чуб. V. 593. — Коли *за* мене наговоряться люди Чуб. V. 144. (Мирг. п.). — *Дбави за мене*, як пес *за* піяту ногу Чуб. I. 271. — Якос би сі *за* них, *за* тату, *за* маму, довідати Колб Р. IV. 36. Тимч. — Піду я в чпсте поле орати, чи не забуду *за* дівчину думати Чуб. V. 151. — Хазяйський

¹⁾ Пор. О. Курило, Уваги, 101—102.

²⁾ Пор. б о л г.: Марфо, грязишь ся *за* много; с е р б с ь к е: Марта, бринеш со *за* много (проф. І. Огієнко, Чистота, 181). -- На підставі того, що росіяни, поляки та чехи знають тільки *о*, а болгари та серби переважно *за*, проф. Ів Огієнко вважає, що прийм. *про* — це характерна ознака нашої української мови (іб). Проте, як показують приклади та досліди, в живій народній мові переважно *за*. Прийм. *про* переважав тільки в літературній. Знають прийм. *про* також і інші мови. Уважаю, що не *про* в цих випадках характерна ознака української мови, а прийм. *за*, як і в сербській та болгарській мовах.

³⁾ Проф. М. Сулима вважає, що належить вивчати «*про* і *за*» як рівноправних і властивих укр. мові конкурентів, а не давати перевагу котромусь із них» (Рецензія на мою розвідку).

син плаче і радю а за дім думку має Уш. п. Чуб. V. 938.
 Тимч. — Він за мене не забуде Чуб. IV. 508. — Я не хочу за корову її знати, та її не буду дитину си брати Колюб. Р. II. 144.
 Тимч. — А за другу вже не кажею, бо то моя давня Гол. I. 81.
 Тимч. — Ми кажем за образи, а він за гарбузи Звяг. п. Ком. 1033. Тимч. — Сонце розказало за те і те Чуб. II. 13. — Але завше за нас абись пам'ятав Колюб. Р. IV. 36. Тимч. — Як будуть питать ся за мене, то скажеш, що бчив і на вічі приведу Уман. п. Рудч. Ск. I. 144. Тимч. — За здоров'я не питається Чуб. IV. 449.
 Тимч. — Годі давай розмитувать його за все Рудч. Ск. I. 93. — Он тра буде признається... за все М. Пр. 76. Тимч. — Пінда я за ту блоху признається Дн. 48. Чуб. IV. 483. Тимч. — Як лашнуть кошити, не треба за дощ просити Чуб. I. 27. Тимч. — Будем за тебе просити Гол. II. 49. — Та й раду радять за святу весну, за сві воли ЕЗб. XXXV. 122. Тимч. — Два голуби пили воду ... за любові спом'янули Уш. п. Чуб. V. 130. Тимч. 1) — Ой стояла, стояла за свою маму питала Чуб. V. 70. — Види ж ти, любе серце, за мене забув Чуб. V. 76 2).

Увага. Окремо слід сказати й ва такі дієслова: вмирати, гинути, голосити, жалкувати, журитися, вводити, мліти (омлівати), нудитися, нудьгувати, плакати, побиватися, пропадати, сумувати, тужити та ін. подібного (банувати, битися: «За ким серце б'ється Закр. 114; боїти, впадати: Болить мя серце за дяком Чуб. V. 1165 тощо) або навіть синонімічного значення 3). Поруч із прийм. за (з оруд.) по цих дієсловах трапляється ще й прийм. по (з місцев.) 4).

Прийменника по по цих дієсловах, вдається, можна вважати за архаїзм, та й то найбільше прикладів в прийменникові по буває по дієслові плакати (див. нижче).

ПРИКЛАДИ.

Нехай заплаче вся родина за мною Чуб. V. 878. — Чи будеш ти, дівчинонько, за мною тужити ів. 220. — Не журись за нами ів. 856. — За мною голосить ів. 73. — Стали купати, за вдовиним сином жалувати ів. 835. — І старі, і молоді та й мала дитина,

1) Пор. приклади в про: Вржа його мати знав, про що він гадав Закр. 42. Послужаю, про що він говорить Пересел. п. Чуб. V. 114. Тимч. — Про нас люде говорять Каців. п. Чуб. V. 47. — А що ж мені про це дбати, тільки серце нуто Чуб. V. — Брацци, ми вобили про сіно Пересел. п. Чуб. II. 36. Тимч. Див. проф. Є. Тимченко, Акулатин, 93

2) Пор. також з прийм. на зам. за: Ой коли ж мене горе йметься то на (за) мене й дба в і т е Мел. 213 — На (за) билих ще згаде Колюб. Р. IV. 282. Най на (за) бидного пам'ятав Ном. 1157. — Одно одного на в дорон'я питає Мел. 356. (Ці приклади див. у проф. Є. Тимченка, Львокатин, 61—63) — Як узнали на ту рибу ловці Гвід. в. II. ч. I. 31

3) Пор. у проф. Є. Тимченка: За козаченьком чорний ворон криче Гол. I. 106. — Он вил за ним кошиченько жалібенько ржати Гол. I. 95. Вок. і штр. 108.

4) Пор. і Акад. словник (т. III, див. по, ст. 244): «плакати, нудьгувати, тужити, журитися, скупати, відхати за ким, за чим (реже по кому, по чому)» Пор. у З. М. Веселовської: «Щодо народньої української мови, то як і в літературній, в ній значайні форми в прийм. *за*, інші дві мовля в рідка наші в матеріялах небагатьох випадків...» (Мова Р. Хв. Квітки-Основ. 105—106).

усі за нею *зсалкували* Кв. Мар. 112. — Щоби ви за мною *заводили*, я ті ластівоньки Колв. Р. II. 187. Тимч. — За коханням *серце мліє* Чуб. V. 4. Тимч. — Він дуже *пудиться* за нею Полт. п. Тимч. — Півень *крізь ніч за своїм хазяїном побивається* Пом. 10262. — Він дуже *сумує за батьком* Полт. п. — Коли *тужиси* так за мною, як я за тобою... *поберемся, мос серце, будем жить з тобою* Z.P.P. 172. Тимч.¹⁾

3. Прийменник «по» з знахідним відмінком по дієсловах руху.

Прийменник «по» із знахідним по дієсловах руху — це визначна особливість української мови. Знає вона такі конструкції надзвичайно широко. Прийменник *по* по дієсловах руху з знахідним в українській мові визначає об'єкт, що про нього цей рух відбувається.

У в а г а. Розрізняють прийменниковий зворот *по* із знахідним і за з орудним: *пішов по дрова* і *пішов за дровами*. Перше означає м е т у руху в відтінком «щоб узяти» (широко розуміти)²⁾, а друге означає п р и ч и н у руху (пор.: *поїхав до міста за ділом, за справами* тощо). Пор. також: *за дрібними сльозоньками світонька не бачу*. За звичайне значення прийм. *за* (*за ним = слідом за ним, взду тощо*) не кажу вже.

Зворотом з прийменником *за* та орудним у значенні *по* із знахідним, тобто як м е т а руху, трапляються дуже рідко і то вдебільшого по західніх говірках: *Поїхав за крамом* Шух. 187. — *Поїхали за тим птахом* ів. 45 (О. Курило, Уваги, 105).

ПРИКЛАДИ.

Тепер поїдемо до морів, *по тії кобили* ЕЗб. VII. 150. — Ой, дочко, то женеться хтось *по наші душі* ЕЗб. XIV. 306. — Іди, кажуть, *по огоньки* ів. 171. — Післали вони *по Якіма і Якимиху*, і привезли їх, і вони їх до смерти догодували ЕЗб. XIV. 181. — Послали *по діда*, увели у кімнати ЕЗб. XIV. 31. — Забула вайти до шевця *по батьхові чоботи* Кв. Мар. 73. — Приїхали вони додому, ті чумаки, посилають бабу *по ту лисицю* Гнід. в. IV. 14. — Дід послав курочку *по мачиня*, а півника *по пшеничиня* Гнід. в. IV. 33. — Послали *по рудого Тимоша* старосту Василя Сабодаша ів. 106—107. — А Назар пішов *по музики* аж іще в ранку ів. 114. — Тоді баба каже: «Ідь, діду, *по дочку*» ів. 7.

П о р. і в п р и й м. *на*: А дід каже: «Пішла *на ягоди*, і не знати де ся діла» Левч. КОП. ст. 494. — І пішли вони (в ліс) *на черешні* Левч. КОП. ст. 494.

¹⁾ Пор. також приклади в «по» — пайбільше по дієсл. плакати: *Що по дівчиноньці отець, мати плаче*, А по козаконі — *чорний ворон криче* Рудч. ЧП. 182. — *Та вдорили вразу* Вдзвони уво всі: Се ж *по* тому чумакові, *Що чодив по сіль* ів. 157. — *Но по однім чумачельку плаче* чорнобрива ів. 104 — *Вдарили гармати*. Не *по однім чумачельку плаче* отець, мати ів. 104. — *Що по синові усі дзвони дзвонять* Гнід. в. II. ч. I. 6. — *Умру я, умру, то буду дивитися, чи не прийде рідний батько по мені журиється* ів. 105.

²⁾ Пор. і в проф. Є. Тимченка, Акузатив, 90

Увага. Прийменник «по» з іменником або прикметником (на вислів способом: по-німецькому, по-українському, як: по-давньому, по-стародавньому, по-людському, по-доброму та ін., тобто вже адвербіяльного характеру—пор., напр., і: попереду) вживається цілком вільно.

ПРИКЛАДИ.

Так, чорт знає *по якому* жили Запорожці К. І. 159. Мікл. — *Потихеньку*, мій миленький, говори Ніс. І. 77. Мікл.

Сюди таки, до адвербіяльних, гуртують і такі приклади закам'яних висловів, що за них каже проф. С. Тимченко: «Прийменник *по* в дативом речівника або прикметника вказує, вгідно в чим відбувається чинність, і конкурує з відповідним прислівником». Я сказав би, що тут відтінок «згідно в чим» уже не відчувається, а лише «як, яким способом»¹⁾.

ПРИКЛАДИ.

Ой не *по правді*, мій миленький, зо мною живеш Метл. 67. — Будем ми, брате, *по правді* казати ЗЮР. І. 41. — Мені жаль моєї молодости, що не жисні *по щирості* Уш. п. Чуб. V. 43²⁾. — Не відені *по охоті* по своїй (охоче), так я візьму *по неволі* ЕЗБ. XIV. 46.

Увага. У цих випадках не вживають прийменника *за* в орудним. Не кажуть: не жисні «за щирістю» тощо. Хоч у деяких інших випадках цей прийм. *за* заступає прийменника *по*.

ПРИКЛАДИ.

По і в знач. рос. с, в: По кавунах малий паїдок Лебед-Гр. Сл. — Що ж *по тому*, що кохаю, коли в неї не буваю Гр-З. 186. — Що мені *по вроді*, що врода красна, коли тепер сама нещасна Чуб. V. 238. О.К. — А що мені *по худобі*, а вже буде чи не буде Чуб. V. 31. — Що ж мені *по ромені*, на ній ягідочок нема. Що ж мені *по поклої*, його самого нема Чуб. V. 86. — Що *по титулі*, коли чортма в шкатулі Мирн. ХРВ. ст. 385.

По (= на): Із семинадцятих вищайей гримали, Книжку Самійла *по волі* поздоровляли Думи. УАН. 49. — При знакомім табуни гуляв кінь *по волі* Гвід. в. II. ч. I. 57. — Що був тридцять літ у неволі, Двадцять штирі як став *по волі* Думи. УАН. 45.

4. Прийменник «на».

1. При дісловах³⁾:

Іменник у місцевому вказує місце у властивім і метафоричнім значенні на питання де? Крім звичайного випадку, коли іменник з прийменником *на* визначає місце (здебільшого поверххін),

¹⁾ Пор. і в М. Сулими, Укр. фр. 90

²⁾ Див. у проф. С. Тимченка, Пом і дат. в укр. м. ст. 61-62.

³⁾ Прийменника *на* вживають або в знахідним (куди?), або в місцевім (де?).

як от: сидить *на хаті, на камені* тощо, широко знає його народня мова замість прийменника *в (у)* — здебільшого при назвах *к р а ї ц, мі с т і в з а г а л і м і с т и н*¹⁾.

ПРИКЛАДИ.

а) З місцевим. Стара мова: Стоячи *на* Україні *на* зимовлѣх Лїт. Сам. 30. — Велика стала мѣшнина *на* Москвѣ ів. 97. — Щось го сталося *на* Волинї ЗЮР. II. 83. — Будеґе слухать, то будемо *на* Русї ЗЮР. II. 61. — Ої не був я *на* гуцулах, відколи продвися ЕЗб. XVII.9. — Закувала зозуленька *на* гаю, *на* гаю... Іван *на* якимось селї став за фірмана в пана ЖС. IV. 181. — *На* сильному морї утопили Чуб. V. 316. — Єсть *на* кошарї (= в кошарї) яґинці Гвід. I. 60. — *На* шиньку (= в шиньку) вишив горїаки ЕЗб. VI. 191. (проф. Є. Тимченко, Льокат. 34—35).

У в а г а. Основний відтінок вворотів з прийменником *на* проти звичайних із прийменником *в (у)* треба шукати в значенні самих прийменників: *в(у)* — в серединї, на питання *де?* (в кїм? у чїм?); *на* — на поверхнї, на питання *де?* (на кому? на чому?). Хоч заміна цяя їй могла постати в того, що це основне значення прийменника *з(у)* та прийм. *на* ватиралось, та все ж певна різниця у відтїнках здебільшого ще відчувається. Отже, ввороти в прийм. *на* взначають місце *загальнїше*, як певну територїю (поверхнїнь), як *на* напрям, або кїнцевий пункт руху в певнїм напрямку і т. ін. А ввороти в прийм. *в(у)* — в *якчї, конкретнїші*. Пор. хоч би: *на* Москвї і *в* Москвї — перше загальнїше, показує взагалї місце по всїй Москвї, що захоплює всю територїю (поверхнїнь) Москви; а друге — в серединї цієї територїї. Пор. іще: *на* селї і *в* селї, *на* полі і *в* полі, у дверях і *на* дверях та ін. Звичайно кажемо: *на* Україні, *на* Подїллі, *на* Волинї, *на* Полїсї, *на* Холмщинї, *на* Буковинї, *на* Москвї, але: *в* Києві, *в* Польцї» (проф. Ів. Огієнко, Ст. сл. 238). Отже можна сказати: *в* університетї і *на* університетї, *у* педтехнікумі і *на* педтехнікумі тощо. Це як до відтїнків, але все ж слід пам'ятати за цією різницею відтїнків. Коли казати *на*, а коли *в (у)* належить отже від відтїнку значення (загальнїше, напрям або кїнцевий пункт руху, і вужче тощо); належить також від дієслова, ба й узагалї від стосунку всіх елементів у цілому комплексї, у цілій сполучї. Ч а с о м в и р і ш у в в с е т р а д и ц і я. Пор.: *на* Україні і *в* Італїї (а не *на* Італїї), хоч цілком добре б і *на* Італїї. Як уся сполука вимагає відтїнку загальнїшого, то краще казати в прийм. *на*. Пор., напр., і такі приклади: 1) звелїв йому *на* кухнї служити і 2) звелїв йому *у* кухнї служити, або: 1) взяли його *на* кухню і 2) взяли його *в* кухню. Першї (1) приклади загальнїші, в них головне м і с ц е: «де» служити, а другї (2) індивідуалїзованї — в них головне: в певнїй кухнї. Також: 1) *на* селї цього не врозуміють і 2) *у* селї цього не врозуміють.

¹⁾ Пор. проф. Є. Тимченко. Льокат. 34.

Перший (1) значить, що не в тім чи тім, у котрімось селі, а взагалі, отже в кожному, в усякому селі. А друге (2) вужче: в оцім або оцім; у думці вдебільшого певне одне село.

Це *на* мова народня знає дуже штироко. Літературна мало. Це дає іще одні засіб нумерувати нашу думку. По р. і ще прикладі: *на* Десні, *на* Дніпрі, писан *на* Москві І. 267. Мікл.—Маруся, вовсім упоравшись і поприбиравши, розпитувала матір, чого треба *на місті*, продає м'ясо і хліб Левч. КОП. 537. — Дід взяв гарбуз та став *на дверях* Гнід. в. IV. 51. — І *на зромаді*, серед людей, Чіпка не останній Мирн. ХРВ. ст. 392. — Повернувші назад, дивиться — *на хвіртці* стоїть Гали й гукає Мирн. ХРВ. ст. 336.

б) Із *в* *на* хідним: Подібно до цього вживаємо *на* із *в* знахідним. Отже: пішов *на* поле, або *у* поле, *в* село і *на* село, *в* місто, *на* місто, вплив *на* море або *в* море; піти *на* кухню і *в* кухню (пор. проф. Ів. Огієнко, Ст. сл. 233). Отже й: пішов *на* університет і *до* університету.

ПРИКЛАДИ.

Вийду *на* поле, гляну *на* море Ущ. п. Чуб. V. 251. — Сгелеться мені *на* Україну дорога ів. 279. — Ходім *на* місто Метл. 7. — Ой піду я *на* місто, куплю собі намисто Ущ. п. Чуб. V. 10. — Наїхали карасери *на* мій двір, взяли мого п'яниченьку на Сибір Лит. п. Чуб. V. 638. — Ой піду я *на* село Чуб. V. 121. — Щоб голуби *на степ* не літали Чуб. V. 59. — Ой ходімо ми, мій кониченьку, *на* глибоку долину Кольб. Р. II. 85. — Ой підемо *на* столицю, прохати Драг. НУП. 2. 22. — Дівчинонько, пусти *на* господу Чуб. V. 151. — І той іде додому, і зайняв *на* оренду Левч. КОП. 391. — І приїхали *на* тую самую корчму Левч. КОП. 391.

Отже, кажуть: він поїхав: 1) *до* міста, 2) *у* місто, 3) *на* місто. Кожен в цих варіантів має свій відтінок ¹⁾.

По р. також прийм. *на* із *в* *на* ч. *до* (із відтінком напрямку): от вона і каже *на* (= *до*) *діда*... Так само, як: поїхав *на* місто і *до* міста.

ПРИКЛАДИ.

Приїхав і *на* кучеря каже ЕЗБ. XIV. 15. — А баба каже *на* *діда*: «Вези свою дочку, куди хочеш» Гнід. в. IV. 19. — І каже *на* *мельника*: «Ти мели, а я лижу спать» Гнід. в. IV. 18.

По р. також: *на* = *до* = *щодо* (хибні: «по відношенню до» etc.): Ой, Кішко Самійлау, Не будь же ти *на мене*, як я був на останці віка мойого *на тебе* Думи. УАН. 47. — Ог... зараз *на* *їх* добрий став Рудч. ЮРС. в. II. 181 (рос. «по отношению к»).

¹⁾ Див. докл. за кожний прийм. окремо.

2. Прийменник «*на*» (= *днн*) при іменниках.

Прийм. *на* в іменником «вказує на призначення того речівника, що в ним сполучається»¹⁾; українська мова знає його дуже широко.

ПРИКЛАДИ.

Липи й байдаки *на борошно* за пороги провадити Літ. Сам. 174. — Ой *на солики* та налігачі, а *на колики* пута Метл. 56. — Собі копали ямки *на воду* ЖС. II. 186. — Шайдеться купець і *на дірваний горнець* Закр. 181. — Пішла в ліс рубати дерева *на саночки* Чуб. II. 114. — Дайте ж нам круп *на кашу* З. Р. I. 89. — В мене є дерево *на хату* Рудч. Ок. I. 92²⁾. — Але одного часу дав муки *на заміс* Левч. КОП. 181. — *На кубло* шука містини, (на свою оселю міся) Тимч. Калев. 13. — І валесла і дала Грицеві уже той сак *на рибу* ЕЗб. VII. 119. — *На сало* кабанів набили Кот. Ен. 119.

5. Прийменник «*при*» в місцевим.

Вживаючи цього прийменника в невластивим при ньому в українській мові часовим значенням іменника, що зв'язаний із *при* (*при панщині* вам, *за панщини*, або в віддіслівними іменниками: *при обміржуванні* цієї справи тощо), не знають його, звичайно, із значенням місця, близькості. Пор. прийменники синонімічні *край*, *біля*, *коло*, *у* (*о*) (з місцев.) *близько* тощо. Проте всі вони мають свої відтінки. Українська мова має отже змогу віддати цілу гаму відтінків близькості.

Прийменника *при* в місцевим знає українська мова вдєбільшого тоді, коли речі щільно прилягають, торкаються одна одної, або взагалі тісно в'яжуться якимось стосунком тощо. Прийменник *при* в українській мові наближається значенням своїм до російського *у*. Пор. «*у самого берега*», «*при самому березі*». Зам. архаїчного для неї *у* в родовим знає українська мова ще й *біля*, *коло*: *біля* дверей, *коло* вікна та ін. Прийменник *при*, як і в гор. луж. мові, визначає безпосереднє прилягання, *біля*—тільки посередню близькість (пор. Mikl. V. S. 680). Отже замість: Перебування *біля керма* правління в Франції Пуанкаре-війни «Прол. Пр.», № 210 (1823) в 15. IX. 1927 — краще: *при кермі*, вам.: бути *у телефона* (рос.) властивіше: *при телефоні*. Пор.: у Галичині кажуть: будинок *при вулиці*, а не: *по вулиці* (рос.).

ПРИКЛАДИ.

а) *ПРИ* (= рос. *у*): Ой горенько чайці, горе небові, що вивела чайнята *при битій дорозі* Гнід. в. II. ч. I. 30. — Ой *при лужку*, *при лужку*, *при щасливій долі* Гнід. в. II. ч. I. 57. — Й а в світлиці *при столі* Синій голуб гудить Чуб. V. 725. — Ой у лузі *при долині* вітрець повіває ів. 255. — Росла я *при кришиці*, *при вимненькій*

¹⁾ Проф. Є. Тимченко, Алуз. ст. 76.

²⁾ Див. проф. Є. Тимченко, Алуз. ст. 76.

водиці Чуб. V. 119. — Ой почус мій мненський в чистім полі *при* дорозі ів. 136. — *При зеленій сножсаті* добре жито жати ів. 326. — Цвіли лози *при дорозі* синесеньким цвітом Чуб. III. 169. — У лісі на нивоньці, *при веленій ліциноньці* III. Ант. Драг. I. 54. — Чи не схотів би й ти, може, у тенета такії понавшиєсь, спати отак на ложі *при золотій Афродіті* II. з піс. 575. Пот.

Прор.: *пригрудна* дитина (не білягрудна, не колорудна, — безпосереднє «прилягання»).

б) *ПРИ* — ніби зам. *біля, коло*, але в властивим йому проти цих прийменників відтінком (див. вище):

Там спав Василь Севольник *при* Череваневих конях Кул. ЧР. 70. — Кому її не жертвував, в воду укидав, а вона усе *при йому* ЕЗБ. XIV. 235. — *При сухому дереві* її живе заплітється (безпосер. прилягас, торкається) К. Черн. 70. — Гарбуз — то голова людська, козак Пехайлик — ніс *при ній* Л. Глібів, М. Сул.

в) *ПРИ* з якавівками на умови, обставини тощо. Цих аворотів не слід вараховувати до часових, в окрема не ототожнювати в часов. аворотами за + родовий.

Одвідай ти мене на чужій чужині, *при злій хуртовині, при нещасливій годині* Кул. ЗЮР. т. I. 25. — А тепер *при лихий годині* серед стейів покидали Кул. VI. Г. 279. — З молоду я не була охоча до танців, а тепер *при старощах* про труну думати, а не про танці К. Черн. 22. — А сама востаюся *при старості*, як биличка в полі Кв. Мар. 116. — Музики їм *при учтах* по-німецькій виігравали Кул. VI. Г. 254. — *При пості* добре відбути гості Пом. 3.

г) *ПРИ* — ніби в ам. з.

Ой казали старі люди, що *при грошах* (ніби в грішми) щастя буде Чуб. V. 97. — Та й уродився *при нещасній долі* (= в нещасною долею) Чуб. V. 531. — Ходили *при шаблях* (= в шаблями) Кул. ЧР. 31. — А коли воно виросте в розкошах та *при наймичках*, то йому все ні Мирн. ХРВ. 360. — Щоб нас *при* нашім бідоманнім *житті* і *при* нашім цуплій *худобі* воставили Кул. VI. Г. 422. — Це чоловік *при силі*..., *при грошах*..., *при здоров'ї* тощо. — Бути *при* здоров'ї, *при* розумі.

Прийм. *при* в цимм впаченням а), б), в), г) максімально поширений в народній укр. мові. Буває *при* ще й із такими відтінками: А то, дак, — не *при хаті* спомінаючи, — і в чортяками не раз кумпанію водив Рудч. ЮРС. в. I. 74. — Сидимо, було, день *при дні* у дівочій та робимо МВ. Інст. 166. — Паниймося нині, *при зеленім вині* МкІ.

Прор. і таке: А на її чоботи *при носі*, що кушив Іванко на торзі Кравч. ЕМ. V. 107—108.

6. Прийменник «край».

Дуже широко, поруч із *при* (певна річ, з властивим йому відтінком) знає українська мова й прийменника *край*. Прийм. *край* в родовим с, мовлин Dr. E. Ogonowska (Stud.), «специфічно» україн-

ська конструкція ⁴⁾). Цього прийменника теж (подібно до *при*) уживають тоді, коли речі щільно прилягають одна д'одної, ніби торкаються краями. Проти *при* щільність ця менша.

ПРИКЛАДИ.

Гей, гей, становіться на суші, *край шинкарки* Марусі, — та гей Чуб. V. 1059. — *Краї Дунаю* трава шумить Чуб. V. 941. — Тільки в степу *край дороги* трава веленіє ів. 296. — Да посажу червону калму у себе *край окоця* ів. 284. — Та поставив коня в дворі *край порога* ів. 260. — Да вароби пару коней, *Да пару жунанів*, *Тоді сидеш край чорних бров*, *Краї шитих рукаві* Чуб. V. 169. — Та тяжко, та важко *край мого сердечка* ів. 297. — Є в мене криниця *край перелаза* ів. 54. Ті мч. — *Хоче полетіти край галочки сісти* ЕМ. Гр. 3. 483. — *Краї Дунаю* трава шумить Чуб. V. 941. — *Що ж то ва ворона стоїть край порога* ЕМ. Гр. 3. 483. — *Краї города* ходеш... дівчата оглядаш Чуб. V. 44.

7. Прийменник «кінець».

Кінець в родовим визначає те, що на його к і н ц і, а тоді також і що близько коло його щось є.

ПРИКЛАДИ.

Кінець села вабито вога Прип. 123. Мікл. — *Стали собі кінець переозу* Піс. 1. 163. Мікл. — *Сидить батько кінець стола* Ос. 157. — *Один кевак сидить кінець стола* Лавр. 130. Ті мч. — *Стоїть верба кінець сада* Чуб. III. 129. Тімч.

П о р. і в с т а р. м о в і: *Копіє приломити кінець поля* Половецького Сл. о п. Іг. 6. Ті мч.

8. Прийменник «біля».

Р о д о в и й в п р и й м е н н и к о м *біля* означає близькість, прилягання, але не таке щільне, як *при*. Загалі ступневість тут така: *при*, *біля*, *коло*.

У в а г а. Дуже поширені по газетях та ін. ввороти в прийменником *біля* ів визначенням приближності: «*біля трьох годин*», «*прийшло біля 200 відвідувачів*», «*це констатуватиме біля 10 тисяч карбованців*», «*прийшло біля чотирьох чоловіка*» тощо. Пор.: На вбєрєх булє присутні *біля* 200 літераторів, журналістів і рєбілєнів пєсел «Вістє ВУЦВК», 1927, № 11(1901), ст. 3. *Біля* означає те, що рєс. «п о д л е, в о в л е». — *Іди, сидеш біля мене.* — *Я щось маю кавати* Чуб. V. 220.

⁴⁾ Специфічність цю правда, треба розуміти лише так, що ця конструкція в українській в-поміж усіх інших слов. мов — найпоп-трібною і найпопулярнішою. А так означає її і ст.-сл., і слов., і сербська, і чеська і рос. (пор. Мікл V S 440—441)

Отже, коли переказати точно подані вище приклади рос. мовою, то вийшло б: «и о д л е трьох часов, пришло в о в л е 200 посетителей, это будет стоить н о д л е 10 тыс. рублей, пришло в о в л е четырех человек» тощо. Нависелів прихильності українська мова знає силу інших конструкцій ¹⁾).

9. Прийменник «коло».

Коло (довкола, навколо). Основний відтінок цього прийменника йде в його етимології—*к о л о*, *к р у г* (пор.: лат. *circum*, *circa*, нім. *um*; пор. Мікі. V. S. 538—539) визначає те, що чимось охоплене довкола що близько нього щось знаходиться (але не безпосередньо і не щільно).

10. Прийменники «у {с), ує, усі» в місцевим.

Даю тут на увагу форму *ує, усі* в метою уникати збігу голосних чи приголосних.

ПРИКЛАДИ.

Гой, що я *ує* охотне військо од'їхав, З отцем Думи. УАН 153. — Бо це служив год *ує* одного чоловіка за день проса — да й пронамо горбці випили Рудч. ЮРС. в. 1. 90. — Продав П, сів *ує* очереті й кричить по ковчячій Рудч. ЮРС в. 1. 67. — *Ує* одного чоловіка був кіт старий, неспособний мши ловить ів. 23. — А сам пристав *ує* улані Макс. УНП. ч. 1. 162.

Цієї форми широко вживали Куліш, Федькович та інші ²⁾.

Прийменник *у (с), ує, усі* в місцевим, надзвичайно поширений в українській мові, творить нивку характеристичних вворотів і вигалі має велику вагу в українській фразеології. Тут даю на увагу лише ввороти на ознаку м і с ц я в п'ячій. *у(с)* і місцевим; пор.: *у* порозі, *у* дверях (відповідно й вмість *с(у)* в родовим; пор. рос.: *у* порога, *у* дверей).

ПРИКЛАДИ.

Ой варевіла в порозі корова Чуб. V. 49. — Мене бугай у б'є якрав *у* брамі Чуб. II. 14. — Привіла до вікна, стала *у* вилі Kolb. P. II. 237. — Мати в роботу євдяч *у* дверях ЖС. II. 193. — В той час увіру, ой як скажуть кликнути *у* престолі і рученьки зв'яжуть Уш. п. Чуб. V. 89 ³⁾.

Пор. також у старій укр.: Литовськимъ кличезт стьлн оу холмѣ (=у холма) АЗР. I. 1. Тимч.

¹⁾ Див. Акад. рос.-укр. словник. т. III, див. «около», пор. О. Куріло, Увати, 172. Докл. подаю в «Студіях в світ укр. мови».

²⁾ Докладно за ці форми див. у В. Сковича, На теми мови, 40—41 (дікавий вступ) та Гам. укр. м. ст. 61, 224; Укр. п'ячюч. III, O, 1930, ст. 11.

³⁾ Див. прикл. у проф. С. Тимченка, Мовал. ст. 8—9.

Увага. У висловах: він живе (сидить, мешкає) *на* (рос.) Громадянській вулиці, пор. в прийм. *у* (о): він живе... *у* вулиці Громадянській. Пор. також і західне (Гал.): жити *при* вулиці ¹⁾ (чи не польонізм? przy ulicy). Пор.: Я б вам радив встановитись при вулиці Ріволі Л. Укр. VI. 96. М. Сул.

Пор. також і такі звороти в прийменниками *у* (о) та місцевим: От, багатир того й не роцитує, що йому оддасть. — чи *в скотині*, чи *в дітях*, чи *в своєму здоров'ю*, чи *в хлібі* Рудч. ЮРС. в. II. 27. — Приходить же він до... сидить... у столі, а та ж... — у кімнаті в другій Рудч. ЮРС. в. I. 212.

11. Прийменник «за» з орудним.

У народній мові поширені конструкції з прийм. *за* та орудним відмінком.

ПРИКЛАДИ.

1. «*За*» замість і в розумінні «через що», «з причини чого», «в наслідок чого» тощо.

За лихими ворогами дівчини не маю Чуб. V. 172. — Так мене, мамко, хлопці дуже люблять, що *за кулаками* світа не бачу Чуб. I. в. I. 246. — *За тим проклятим земством*, ні поговорити ніколи, нічого Мирн. ХРВ. ст. 426. — Нічого в хазяйстві не вдержити *за ними* Мирн. ХРВ. ст. 286. — *За тим натовпом* та трусою я не урвала й годинки в людьми попрощатись МВ. Інст. 186. — Ой *за тучами*, ой *за хмарами*, де сонечко не сходе, — ой *за вражими* та *ворогами* Мій милій да не ходить Гнід. в. II. ч. I. 204. — Ти в сій речі нічого не тямити *за старощами* Кул. VI. Г. 357. — Не проїхати йому *за Ляхами* у козацькій табір ів. 277. — Далі бачать, що нема життя *за розбичаками* ів. 213. — Вбачасмо в свого, що не одним козакам та хліборобам було тісно *за панамі* на Україні ів. 198. — Куси не перестаючи тинько журилися і так вмаріли *за жсурбою*, що Молявка насилу міг пізнати К. Черн. 124. — Щось неначе й говорить, та *за солов'ями* не можна розібрати Кул. ЧР. 74. — *За вашим исптом* та мого крику не чутио Пом. 12885. — Бідували воли на світі більше *за лінками* Чуб. II. 542. — Бодай тебе, понадецько, чорт узяв, *за тобою* тільки рясу-я порвав Чуб. V. 1026.

Пор. у старій українській: Дале й не йшли *за встшкою зимою* Літ. Сам. 147. Тимч.

Увага. Пор. відповідно до звичайних «у справі» (польське?) та «по справі» (рос.) — *за ділом*, *за справою* тощо. — У двір душа якива не навідається, — хіба *за ділом*, — та так боязко оглядується МВ. Інст. 200. — А в Батурині йбо викликав... *за військовими справами* К. Черн. I. — Гості Череваневі пили, їли, бенкетували в Хмаринці, або пробували у Києві *за військовими речами* Кул. ЧР. 84.

¹⁾ Пор. у проф. М. Суляки за це останнє.

2. «За» замість і в розумінні прийм. при, під тощо. Прийм. за в цим значенням народня українська мова знає широко.

ПРИКЛАДИ.

Ей, каже, Ганно, не здержать пам голів своїх на плечах за твоім братом Рудч. ЮРС. в. I. 135. — А проте за князьками і їх оружним людом більший вийшла собі захист Кул. VI. Г. 20. — Не було в них за намісницькими старостами повного самосуду ів. 183. — Держав Олег Повгород і інші верхові землі за своєю стороною і брав в них на свої вилоги оружні не малу данину ів. 14. — І держки за доглядом, аж поки вять твій в походу веристься К. Черн. 22. — Ходячи за його приводом по чужих землях Кул. VI. Г. 17.

У в а г а 1. Розрізняємо такі типи цих конструкцій в прийм. за:

1) за того учителя було добре (темпор. — коли був той учитель),

2) добре було за тим учителем,

3) спокою не було за тим учителем (через того вчителя та ін. відт.).

У в а г а 2. Не знає нар. мова прийменника за в віддіслівними іменниками на -ня, -тя: «За н е м а п н я м часу» (= не маючи часу, не мавши часу), або в таких висловах, як от: «з а в і д с у т н і с т ю» (= рос. «за отсутствием»), «з а б р а к о м часу» (рос. «за недостатком времени») та ін., — вживаючи там прийм. через або інших відповідних конструкцій.

12. Найголовніші функції (значення) прийменника «проти», «напроти», «супроти»; коли та як його вживають.

Вживаючи цього прийменника в родовим із звичайним значенням (проти чого щось знаходиться, проти чого щось робиться тощо), нар. українська мова знає його також надзвичайно широко в багатьма іншими значеннями.

Вона знає його переважно в таким значенням ¹⁾:

1) Приймєник проти має значення «на зустріч» (рос. «навстречу»).

ПРИКЛАДИ.

Против силв отець, матір виходили Думи. УАН. 82. — Вона іде, іде — дід проти сі Гнід. в. IV. 9. — Сестра проти брата насупроти вийшла Гнід. в. II. ч. I. 6. — І, може, його на верстов дві угляділа жінка і врадувалася йому дуже, і вибігла насупроти його в дітьми Рудч. ЮРС. в. I. 116. — Вийди, матінко, проти нас, Розпитай людей і всіх нас Демч. УВ. 71.

2) Приймєник проти має значення «як рівняти», «порівнюючи» (рос. «но сравнению»). Проти в цим відтінком

¹⁾ Подля тут лише максимально поширені значення. Докл в праці моїй «Студії в синтаксисі укр. мови».

особливо характеристичне для української мови.

ПРИКЛАДИ.

Я, каже, слюсар такий, що *проти мене* ніхто не виляє лучче ЕМ. Гр. 2. 2. — Він як випив, то вже не знайти *проти нього* сильнішого Рудч. ЮРС. в. I. 105. — Тільки сімьський віїт *против* городського меншу повагу мав Кул. VI. Г. 296. — Обіцявши, що платитиме йому дашину 120 тисяч червінців — удвоє *проти Івоні* ів. 79. — До тобі, кажуть, *против* здорового зробити Кв. Перек. 158. — *Проти нас* трьох нема в світі дужчого ЕМ. Гр. т. I. 189. Тимч. — Тисяча літ, як *лиш* довгота *супроти* вічного *живота* Чуб. III. 19.

3) Прийменик *проти* має значення «до», «щодо» тощо (хлибне «відносно», «по відношенню» — рос. «относительно», «по отношению»).

Він може валежати від дієслова, іменника, прикметника, прислівника ¹⁾.

ПРИКЛАДИ.

Хоч же в... ших... менш було *пихи проти слуг* (= рос. «по отношению к слугам»), ніж у... Кул. VI. Г. 95. — Та був собі красивий, моторний, *против* усякого звичайний ів. 155. — Звичайний був *проти Насті* Мар. I. 38. — Звичайна *проти усякого* Щ. л. П. 12. — Піду і ва мужника, аби б чесний та добрий був *против тебе* С. Ок. 11 ²⁾. — Ставиться, як окунь *проти води* в. 206. Мікл. V. S. 561.

4) П о р. у в н а ч. р о с. п о д (какої-либо день), *пред* (днем, событнем), *накацуне*; *к*, *на*.

ПРИКЛАДИ.

Збирався в паном *прічки проти теменької нічки* I. 71. Мікл. V. S. — *Проти п'ятниці* мені приснилась скриня, повна добра Мыл. 9. Гр. Сл. — Замість: В н і ч н а 16 жовтня було чути кілька ударів «Вісти ВУЦВК», № 239 (2129), 19. I. 1927, ст. 1 — *проти* 16 жовтня.

Як хоче хто навчитись грать, то йде *проти* *жсилавого* *понеділка* у льох і давай там грать, а... її розбігаються ЕМ. Гр. 2. 60. — Що се ва сон... *проти чого* Г. Барв. 272. Гр. Сл. — *Проти* *ночі* (рос. «к ночи», «на ночь»). — Куди ви *проти* *ночі*... Та переночували б Св. II. 123. Гр. Сл. — Не розкажу *проти* *ночі*, а то ще присниться Шевч. 146. Гр. Сл.

¹⁾ З. М. Веселовська відповчає *проти* в цим відтінком, як особливо характер. для Квітки. Визначивши, що ці в українській літературній, ві в російській літературній мові *проти* в цим значенням не буває, З. М. Веселовська впажає його за народній (З. М. Веселовська, Мола Г. Кв.-Оснон. 99).

²⁾ Ціі приклади в Кв.-Оснон. див. у З. М. Веселовської, ор. с. ів.

5) Прийменник *проти*, *напроти* має значення «у відповідь», «відповідаючи» (=рос. «в ответ», «на это»).

ПРИКЛАДИ.

С т а р.: Што есте отписали к нам *напроти* нашого листу ... а с т. I. 249. Mikl. V. S. 561. — Він йому добре *проти* цього написав (відповідь тощо — С. С.). — Не знаю, що вам *проти* цього сказати С. С. — Рудч. Ск. II. 154.

Пор. іще: *Проти чого* це спиклось мені? (=рос.: «к чему?») С. С. — Не треба працювати *проти сили* (= над понад силу) С. С.

Прийменника *проти* з усіма цими значеннями дуже широко знає жива народня українська мова, знає його широко мова старших класиків, ба й стара українська мова.

Стилістична вага (багатство відтінків) прийменника *проти* велика.

13. Складені прийменники та їхня стилістична вага.

Велика особливість народньої української мови — це складені прийменники. Вона знає їх надзвичайно широко. Складені прийменники в найрівноманітніших комбінаціях віддають найтонші відтінки й нюанси думки, та ще й в великою економією вислову (і думки), складаючи до купи просторові відтінки кожного окремого прийменника. У новому складеному прийменнику вдібільшого переважає друга його частина.

Відмінок належить від першої. Знають і широко використовують цю особливість також мови англійська та французька ¹⁾.

ПРИКЛАДИ.

З-ЗА.—Вийшла баба *з-за гір*, на ній дванадцять шкір Чуб. I. 317. — *З-за* тамтої гори, *з-за* високої Гол. II. 7.

З-МІЖ (З - МЕЖИ).—Ані одного козака *з-межи* війська не втерили Маке. (1849). 52. — Та ні одного козака *із-між* війська не втерили ів. 185. — Та... двос литят *з-межи* нас Roszk. 19.

З-НАД.—*З-над* Прута. — Прилетіла ластівка *з-над* Дунаю...

З-ПЕРЕД.—*З-перед* очей узято Пом. 1907. — Скікнув мийий *з-перед* очей, тільки вчула свист Чуб. У. 2.

З-ПІД.—Вилинула б *з-під* калити, як сива возули Чуб. V. 51. — Вискочив дяк *з-під* груби ів. II. 513. — Ой вилетів орел *з-під* чорної хмари Лавр. 83. — Копали коріння *з-під* білого каміння ів. 75.

З-ПОЗА.—*З-поза* хмарі місяць виліз Полт. II.

З-ПОНАД.—Це *з-понад* Дністра все люде Ями. II.

З-ПОМІЖ.—*З-поміж* своїх обібрали Полт. II. — *З-поміж* садів видко Федьк. Сл. КС.

З-ПОШІД:—*З-пошід* тинів новилазли жаби Полт. II. та багато інших.

¹⁾ Пор. Miklosich, V. S. 535: франц. d'entre, de parmi etc; англ. from amidst, from among, from between тощо.

VIII. ЗА НЕВЛАСТИВІСТЬ УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ МОВИ РОДОВОГО ПРИСВІЙНОГО ТА ЯЇ КОНСТРУКЦІЇ ЗНАЄ ВОНА НА ЙОГО МІСЦІ.

Т и п: Замість: 1) кожух *батька* — *батьків* кожух; зам.: 2) жінка *сотника Булавки* — *сотникова Булавчина* жінка; або зам.: дочка *козака Пилипа Куса* — *Пилипова Кусова* *козацька дочка*.

Такий спосіб вислову властивий народній мові. Проте, до речі її доцільні родові іменникові, коли виникає потреба відтінити не ознаку речі, а її стосунок до особи, а то її просто саму особу; опріч того, тут може діяти її «бажання уникнути прикметникової одноманітності її звукового повторення» (проф. Сулима, Рецензія на цю мою розвідку). Зам.: 3) хвіст *кицьки* — *кицьчин* хвіст, зам.: 4) вплив *Шевченка* — *Шевченків* вплив, зам.: 5) похорон *Куліша* — *Кулішів* похорон та ін. (див. у тексті).

I.

Українська мова здавна характеризується тим, що на місці т. зв. родового присвійного в грецькій, латинській та інших споріднених мовах ¹⁾ широко знає відповідні прикметники присвійні.

Цюю особливість вона ²⁾ широко вберегла, обмежуючи себе в цім лише певними окремими випадками (за них далі) ³⁾.

Майже всі дослідники української мови визнають невластивість її родового присвійного і більшу поширеність натомість присвійних прикметників тощо ⁴⁾. Письменники, літератори, перекладачі (не казавши вже за щоденну пресу, мову, школу тощо) дають недосить уваги цій прикметі української мови. Підручники також недосить підносять цюю особливість і здебільшого занадто її часом без достатньої потреби та проти фактів мовних о б м е ж у ю т ь її. Українська мова знає прикметники її у багатьох із тих випадків, що в них підручники д о в о л я ю т ь, а то й д о п у с к а ю т ь тільки родовий іменниковий. От, наприклад: «не погодженій прикметник, а належний іменник у родовому відмінку буде, коли кілька іменників належності стоять поруч без сполучника, або

¹⁾ Пор. у Потебні, Из зап. III. 488.

²⁾ Родовий присвійний поширився тільки по книжних мовах. Особливо поширився він у рос. літературній мові, чи не найбільше під західним (франц.) впливом. Давіша рос. літ. мова знала також прикметники присвійні. Пор.: Картины Дель-Сартовы Ф. Виз., фризопомія Марьомителена Караме. та ін. (Буелав, Синт. II. 202).

³⁾ Коли її трапляється в народній мові (здебільшого по західних говірках) ще родовий присвійний, то звичайно має позитивну. Пор.: Он, не сватай *вдови дочку* Гол. II. 309 та ін.; позитивного типу — кожух *батька* — невластивий. Ця позитивна (пренозит.) підкреслює атрибутивність іменникову (ного треба мати вже майже за прикметника) і зменшує цим самостійність родового присвійного.

⁴⁾ Пор. проф. Е. Тимченко, Фшк. геп. 189, «РФВ», 1913, 70; О. Курилова, Уваги, 136; проф. М. Сулима, Лекції, § 18, ст. 22 та Укр. фр. 46; проф. Ів. Огієнко, Чистота, 165 та ін.

коли іменник має при собі... хресне ім'я: твори письменника Куліша:...чи знаєш ти Данила Мороза дочку Марину»¹⁾. Також у іншому місці в тому таки підручнику: «коли треба визначити не належність, а лише стосунок одного предмету до другого, уживаємо тільки родовий відмінок (збірник, присвячений *пам'яті Шевченка*; виховання дитини справа всього громадянства)»²⁾. Українська мова знає присвійні прикметники геть ширше і так обмежувати їх немає достатніх підстав. Цілком вільно бо можна сказати: твори Шевченкові, Кулішеві, Франкові; письменникові Кулішеві твори, тобто, коли два або кілька іменників належності стоять поруч, а також пор.: З Молявчихою прийшла й дочка її, *сонтикаса Булавчина* жінка К. Черн. 30 — і: знаєш ти *Данилову Морозову дочку* Марину, тобто, коли іменник має при собі хресне ім'я (пор. хоч би: Та нема кращої над Ганну Кусівну *Пилипову Кусову козацьку* дочку К. Черн. 13. — І ніякі діди із кіногазетних очеретів не загасяють *Олександрової Довженкової* долі ясної Ост. Вишня, «К. і П.», 1928, № 8, ст. 6), і «*Лепиш куток*», і збірник, присвячений *Шевченковій пам'яті*, тобто, коли треба визначити не належність, а лише стосунок одного предмету до другого». Справді бо, в укр. мові поширені й ці ввороти: Значна частина коронного війська, не мавши собі діла й поживи після *московської Баторісової* війни пристала в козакі Кул. VI. Г. 205³⁾. Далі подам більше відповідних прикладів. Не можна погодитися й в тим, щоб обмежувати прикметники присвійні і допускати родовий присвійний, «де кілька генитивів приналежності, що в'яжуться в одним речівником, ідуть один ва одним»... або «коли прикметник приналежності від відповідної власної речівникової назви дав би важку на вимову форму, напр., твори Квітки-Основ'яненка... хоча й можна казати Квітині-Основ'яненкові твори»⁴⁾. А то ще обмежують присв. прикметники тим, що ніби «такіе прилагательные образуются обыкновенно только от названия людей»⁵⁾. Теза ця не відповідає фактам. Нижче будуть подані відповідні приклади. Що українська мова знає їх не тільки від назов *людей*, а також і від назов *тварин, рослин* тощо, показує хоч би такий приклад українського жаргону, що вберіг саме цією особливістю української мови: Хазяїн це все слухав, етот *собакин і петухів* разговор Гнід. IV. 63.—Слухав *ослов і биков* разговор ів. 62.—Пор. і: *півнів* голос, *кицьчина* ланка, *кицьчин* хвіст, *лисиччина* хатка тощо, *яблушине* листя, *травиччине* стебло (пор. *яблушени* цвіт), під *березиним* корінням Тимч. Калев. 14. — Ханає світло *сонцьове* Левч. КОП. 569.—Лягає на порові *сіннім* Левч. КОП. 14.

Отже, як бачимо, однієї думки серед дослідників українських не було й нема. Которі більше, которі менше обмежували й обме-

¹⁾ П. Горещький—Ів. Шаля, Укр. мова, 129—130. Пор. О. Курилова, Уваги, 137 та проф. Ів. Огішко, Чистота, 166, проф. М. Сушма, Укр. фр. ст. 32.

²⁾ Ор. с. 98. Пор. і в проф. О. Сивяського, Укр. яз. 92; Порадник, 116.

³⁾ Пор. і В. Сімович, Урам. укр. м. 470, також і в М. Гладкого, Пр. к. укр. яз. 87.

⁴⁾ Пор. О. Курило, Уваги, 137 та проф. М. Сушма, Укр. фр. ст. 32.

⁵⁾ Проф. О. Сивяський, Укр. яз. ст. 92; див також його твір «Порадник», 116.

жують цією чи не найхарактеристичнішою особливістю української мови на користь невластивого її родового присвійного.

II.

Подам приклади всіх випадків та конструкцій, що в них українська мова широко внає прикметникову форму замість невластивого її родового присвійного. Подам також ті і випадки, що в них може бути й звичайно буває родовий іменниковий.

Прикметники тут бувають вдібільшого в такими суфіксами: *-ів, -ин, -ьськ* ¹⁾.

Увага. Присвійні прикметники мають вдібільного закінчення *-ів*, якщо вони утворені від іменників чоловічого роду (з кінцевою приголосною або з кінц. *-о*): брат — *братів*, батько — *батьків* та ін. і закінчення *-ин*, якщо від іменників жіночого роду та чоловічого в кінцевим *-а*: мама — *мамин*; Микита — *Микитин* та ін. Хоч кажуть: *сусідин* і *сусідів*, *Микитин* і *Микитів*.

Треба вважати тут також на фонетичні зміни перед суф. *-ин*: *г* — *ж*, *к* — *ч*, *х* — *ш* тощо: тітка — *тітчин*, мачуха — *мачушин*, Ольга — *Ольжин* та ін.

Отже: «*кумова хата*» (що належить кумові) і «*кумина хата*» (належить кумі) ²⁾.

1. Прикметник присвійний замість одного родового присвійного. ПРИКЛАДИ ³⁾.

а) З суфіксом «*-ів*».

Слідком за пими побіг *синів* сніжок, *дідів* онучок ЇМ. Гр. 2 168. — Оце, каже, *полова хата*, а це *кумова*, це — *Трохимова*, а це сусідина, а це наша Рудя. ЮРС. I. 174. — Аж вирк — *Паллантова* лядунка Кот. Ен. 222. — Проситься внов на ніч у *сонцевої* матери Рудя. ЮРС. I. 83. — Вона була *місяцева* мати *ів*. 83. — Ой приплила квітка до *батькового* двора Метл. 254. — Лисиця почула *нівнів* голос, прибігає до того дерева Г'нід. IV. 64. — Та й пішов в листом до свого становнича, що від *Полуботкового* було сажень на п'ятдесят К. Черн. 46.

Пор. у старій українській: По смерти архимандритової акт. 2. 140. Мікл.

¹⁾ Крім закінчень неменших коротких у назовному підмірку: *-ів* та *-ин*, внає пар. мова українська й повне — членне: *-овий, -иний*; орловий, багеньковий, жидишпий та ін. Пор.: Іде вовк, аж ходить баран: «здоров був, баране, а чий ти єсть...» «Половий» Рудя. ЮРС. I. 6. — На п'ятій неділі *одовиний* плуг вийде Пом. № 10720. МС. Не абияке впачення мав тут і розмір віршовий (членні форми дають по один склад). Проф. М. Суляма (Укр. фр. ст. 45) уважав, що ці повні, членні форми мають не абияку й стилістичну вагу, вони підсилюють присвійність. У таких формах вона паче підкреслена двічі.

²⁾ Пор. О. Курілова, Уваги, 130.

³⁾ Силу прикладів в укр. класиків подав у своїх «Лекціях з укр. спит.» проф. М. Суляма.

б) З суфіксом «-ин».

Як приїхав до його Молявіка женихом *дочиним*, Бутрим натурчав йому голову, що його становище надзвичайне К. Черн. 143. — Як будуть повивати, то не буде й теличка *Гвоздяччина* у дворі стоїти Гнід. IV. 118. — Взяти зварити *щучину* голову Рудч. ЮРС. I. 81. — Прибіг вайчик до *лисициної* норі ів. 24. — Чим же ці оповідання різняться од *Квітчиних* повістей і Тарасових поем Кул. VI. Г. 450. — Ну, поганяй до *Незнайчиного* сада ЕЗБ. XIV. 22. — А *дівчинині* тури лежать і досі камінними в воді Кул. Ор. 7. — Отже дівчата *Орисині* несуть сорочки, шиті її рушники, настільники і всяке добро Кул. Ор. 4.

П о р. у старій українській: *Владичин* поїздник Аст. I. 88. Мікл. — Писар *старостин* Аст. 2. 80. Мікл.

П о р. і в суфіксами *-ів*, *-ин* в однім реченні:

Де ж такий сором на *батькову* та на *материну* голову Рудч. II. 86.

в) З суфіксом «-ьськ».

Бо то *змейський* дім, то хтось те приїди до нас Левч. КОП. 320. — Ту *змейські* жінки як прилетят, то нам смерть пороблят Левч. КОП. 321. — Золотий кінь каже снінові *багатицькому* Рудч. ЮРС. I. 112. — Про що ж мазку *мирянську* лити Кот. Еп. 220. — Не вволив *королівської* волі султан, дав корогов *господарську* Івоні потурнакові Кул. VI. Г. 76. — Цей город був *султанський*, стояла в йому турецька валога ів. 43. — Іще далеко не доїхав він до *сотилицького* двора, а в дворі вже чути було, що вертаються Кул. Ор. 10. — Що більше було шкоди від *гординського* нападу, то більше росла одвага і в самих осадних Кул. VI. Г. 152. — А *царська* мама знов перенесала, що вона пуста жінка Гнат. ГІІІ. XII. 154. — *Гетьманське* одповідання слухати вачали УІІІ. I. 22. — Старці, хромі, сліпородженні, в яких був *людський* глум і сміх Кот. Еп. 80. — Я *вітціаського* слова не буду касувати Кав. 83. Мікл. — Тота позмітала *засбське* одиння.

П о р. у старій українській: Людем *бозрским* Аст. 2. 77. Мікл.

г) З іншими суфіксами.

Хатня справа С. С. — Дай ти *зятньому* коневі в золотих почовках січки Тимч. Калев. 131. — П о р. у старій укр. мові: *Братий* вина Аст. 1. 145. Мікл. — *Синич* вина 2. 34. Мікл. — *Чоловічий*, *жіночий*, *курачий*, *хлончачий* etc. С. С.

Отже, в-поміж усіх суфіксів найширше знає українська мова *-ів*, *-ин*, *-с(з,ц)ьк-ий*. Суфіксен *-ів*, *-ин* вдебільшого показують чисту присвійність, органічну спорідненість, ба ще й виразніше, як інші. Тим то присв. прикметників із цими суфіксами найбільше від назов *людей* та *тварин* і найменше від

назов *рослин* та ін. Тим у них виразно відчувасмо й рід (-*ів* — чол., *ин* — жіноч.). Вони показують і індивідуальну приналежність¹⁾.

Суфікса -*с(з,ц)ьк-ий* ширше вживасмо, і він уже для всіх родів придатний; присвійність у прикметниках із цим суфіксом не така виразна (пор. *козакова шапка* — це шапка, що належить певному козакові, як окремому індивідові, а *козацька шапка* — це ширше: може належати й окремому козакові: «свою козацьку шапку вдіймає» — Думи, і може належати, чи краще — бути властива, взагалі козакам). Так само й ін. суфікси, напр.: *ковачий* і *козаків*, *дівочий* і *дівчиний*, *братів* і *братній*, *дідьків* і *дідьчий* та ін.

2. Прикметник присвійний замість кількох родових присвійних, коли вони стоять поруч без сполучників, коли іменник має при собі хресне ім'я (іменник та його анозиція), коли один іменник править за прикметникового додатка другого тощо.

Тип: *Маркове купцєє щастя* ЕЗБ. XIV. 195 і: *Щастя Марка купця*.

Українська мова знає такі випадки широко. Часто трапляються вони і в полтавських актах (пор. проф. Ів. Огієнко, Чистота, 166). Звороти в двома і більше присвійними прикметниками — це одна в найбільших особливостей української мови. Треба підкреслити, що прикметники замість іменників присвійних, особливо подвійних і більше, українська нар. мова вживає так широко в зв'язку із загальним нахилом її до паратакси. Пор.: *Марко купець* — *Маркове купцєє щастя* (див. ХХІХ, Паратактичні конструкції). Як правило, — в нар. мові, — паратактичним іменникам відповідають прикметники присвійні. Кожний іменник, перейшовши в прикметника, набуває більшої самостійності, відчувається виразно (виикає залежність одного іменника від другого) і весь вислів набирає більшої сили й виразності. Отже і стилістична вага цих зворотів велика

ПРИКЛАДИ

Та нема кращої над Ганну Кусівну, *Пилипову Кусову козацьку* дочку К. Черн. 13. — З Молявчиною прийшла й дочка П, *сотникова Булавчина* жінка ів. 30. — Його замірові допоміг необережно *Петрів Дорошенків* брат — Андрій ів. 137. — На розвагу Дорошенкам сказано... давати *Петровим Дорошенковим* братам і родичам уряди в військовій Запоровькому ів. 146. — На обіді в свого брата Петра про силу *Юраськову Хмельницького*, що його мов би то... не подужає ів. 139. — Не допоміг йому й дві голови, що зняв... *Підковицу* року 1578, а *Зборовського Самійлову* року 1584 Кул. VI. Г. 125. — Я, каже, у Марка, у купця, був на обіді і дарую *Маркове купцєє щастя* тому младенцеві ЕЗБ. XIV. 195. — І ввесь *Плутонів* царський дім Кот. Ен. 76. — Не послушав

¹⁾ Пор. у проф. М. Сулими, ор. с. § 18. ст. 19—20.

розбишачької хлопської, мовляв, ради Кул. VI. Г. 252. — Йому... дарував Маркове купцеве щастя, так він і пожив 1336 XIV. 205. — Але зобов'язання все це лежало в дядьковій Дмитровій кишені без реалізації «Прол. Правда», 1927, № 279 (2494), «Шоход на кавуши». — І піякі діди із кіногазетних очеретів не загасять Олександрової Довженкової долі леної О. Вишня, «К. і. П.» 1928, № 8, ст. 6. 1.

Ось іще кілька прикладів ув Остана Вишні: А скільки ота дідова Матвієва сніна понереносила 233. I. MO. — Он через дорогу під куминими Улятиними ворітьми — кілька колодок лежить 43. I. MO. — Старечими бабиними Меланиними руками зушена 97. I. MO ¹⁾. — Дядькова Томова хата. — Голова (—С. С.) Іванова Момотова Гр. 275 ²⁾. — Вибрав чимало наперів, а в тім числі її дядькових Степанових документів ³⁾. — Дядькова Петрова чугайна Балт. п. С. С. — Тінчина Параціна дівчинка ів. С. С. — Старостів Перепеличин онук Лев. V. г. 87. — Зайняв удовину Ковалишину худобу М. Лев. П і н. 51. — Червоною китайкою очі мої козацькі-молодецькі ванніте, і в море спустиге Думи. УАН. 70. — Своєю козацьку (себе козака — С. С.) шанку вдімає Думи. — Свої козацькі коні попасімо Думи.

Пор. також у старій укр.: Мене тисуючи слуги Бутримови в ланцух посадили 2. 58. Mikl.

У в а г а. У зв'язку з усім, що вище, і форма «їхній» (прим. присв.) проти «їх» (родов. присв.). І дійсно, укр. мова знає цю форму широко ⁴⁾.

ПРИКЛАДИ.

Може, вона... їхня ЕМ. Гр. 1. 6. МС. — Ихня кров ще гарляча на ранах. Ихні рани горять ще в огні О. Олесь, МС. — Ихні кайдани бряжчали О. Олесь, МС. — Мене вабили їхні високи постаті А. Заливчий, МС. — В їхнім селі були козаки М. Хвильовий, МС ⁵⁾.

3. Прикметник замість родового суб'єктивного (що з підмета) та об'єктивного (що з іменникового додатку).

Дуже широко знає українська мова прикметників не тільки зам. родового присвійного, але й замість т. зван. суб'єктивного та об'єктивного родового, ба також у найрізноманітніших конструкціях з найскладнішими відтінками стосунків і валежності, які

¹⁾ Приклади я взяв із статті М. Осипова, Мова фелетонів Остава Вишні («Черв. Шлях», 1928, № 9—10, ст. 113).

²⁾ У Полтавськ. актах таких прикладів багато: Справа Тимошова Осчарова 1667 р. ст. 100. — От жопы Марковой невольничковой 1668 р. ст. 131, див. ще ст. 99, 110, 160, 188, 193 (проф. Ів. Огієнко, Чистота, 166).

³⁾ Цей приклад див. Збірник ВУАН, № 19. М. Хращевський. Ще нові дані до Ялт. біогр. Руланського.

⁴⁾ Пор. Потебня, Изв. зап. III 483 та проф. Сулима, Ів. 28.

⁵⁾ Приклади в «МС» я взяв у проф. М. Сулими, опр. с. § 18, 26—27.

лише можуть бути між двома речами, особами тощо. У літературній мові їх звикли віддавати родовими або всілякими приїменниками тощо ¹⁾.

Не можна, вважаю, погодитись із деякими дослідниками, що коли «обозначається не принадлежность предмета лицу, а лишь отношение, то оно выражается обьективно» (підкреслив я — С. С.) дополнением в родительном падеже: смерть матери, іспити студента, похорон Куліна, вплив Шевченка на письменників, значення Франка и пр.» ²⁾. Звичайніший і властивіший — замість: оповідання діда (= дід оповідає, оповідав), де маємо с у б'є к т и в н и й г е н і т и в, або: любов матері (= мати любить), вплив Шевченка (= Шевченко впливає) тощо — у всіх цих випадках і подібних до них прикметник, тобто: оповідання *дідове*, *материна* любов, *Шевченків* вплив тощо. Пор. у нар. мові: Ні лайка, ні замірняня *Максимове* (= М. заміряється) нічого їм не подіяли Чуб. II. 665. Гр. Сч. — Пор. і в літ. мові: Христі вже обридла лайка та кривда *Грицькова* Мирн. ХРВ. ст. 287 ³⁾.

Об'єктивний гонітив. Так само не тільки: іспити студента (= студента іспитують), похорон Куліна (= Куліна ховають) тощо, а й *студентові* іспити, *Кулінів* похорон тощо. Не можна погодитись, що «твори Шевченка» — це ніби «твори, написані Шевченком» (? — орудийний відм. при нас. формі — С. С.), а «Шевченкові твори» це ніби «твори, належні Шевченкові» ⁴⁾. Виходить, ніби «Шевченкові твори» — це не твори, що їх написав Шевченко, а лише належні йому, тобто можуть бути Шекспірові, Гоголеві тощо, а може й кілька книжок його Шевченкових таки творів ⁵⁾.

У цім, як і в родовим присвійним, українська мова спадається найбільше в мовою білоруською та сербською (Лісік, Сынт. 170—171, Marčić, Gr. 460).

У в а г а. Замість родового, «що буває при іменниках і означає стосунки, підлеглість тощо» (проф. М. Сулима вараховує його до родового присвійного — Укр. фраза, 32—33), вважаю, можна б уживати або прикметникових (як до сучасної мовної ситуації, традиції тощо, а не кочев'явжди, хоч не й було б у згоді в фактами укр. нар. мови) або прийменникових конструкцій. Отже, во-грома вам. і поруч «учитель історії», «професор фізики», «підручник ботаніки», «лікар нервових хвороб», «комітет харчових справ», «вплив Франка», «іспити студентів», «прихильник жартів» і т. ін. (проф.

¹⁾ Пор. у рос. «дом отца»... «Конечно, это чаще означает дом, принадлежащий отцу, но при случае это может обозначать и дом, в котором жил отец, и дом, который любил отец, и дом, о котором он говорил нам, и дом, построенный отцом...» і т. д. (Пешковський, Русск. сипт. в н. осв. ст. 186—186).

²⁾ Проф. О. Сивявський, Укр. яз. 92; Dr. St. v. Smal-Stockyj. Gr. 388 та ін.

³⁾ Проф. М. Сулима, обстоюючи родовий іменниковий, вважає, що дослідники мають тут на увазі нонансацію мови (Рецензія на цю мою рошідку). Алеж саме нонансація по буде, коли залишити тут тільки родов. іменникового («обьективно»). Відзначаю тільки, що властивіший укр. мові прикметник.

⁴⁾ Пор. проф. О. Сивявський, Порадник, 115.

⁵⁾ Пор. Гр. Іванци, Курс укр. яз. 1925, 100; О. Курілова, Уваги, 137—138.

М. Сулима, ів.) можна б: учитель від (з, до) історії; професор із (до, від) фізики, професор у фізиці; підручник з (до) ботаніки, підручник про ботаніку; лікар від первових хвороб, лікар про первові хвороби, на первові хвороби, проти н. хв.; комітет про харчові справи, — не кажу вже, що цілком вільно можна казати: Франків вплив, студентські іспити або: іспити для (на) студентів, про студенти тощо. Прийм. про тут із значенням «для якої мети, про яку мету, на яку мету, про яку потребу» ¹⁾.

ПРИКЛАДИ.

Побудував турчин замочки, зушшиючи козацьке морське посуляння Ісул. VI. Г. 203. — Почувши про берестецьку козацьку халеку, зраду на козаків Небабиних ударив ів. 280. — І через те наволокли страшенний напад гординський на узгряничні землі, ів. 89. — Звав же Хмельницький до військової компанії і шляхетних і простих, лякаючи людей великою помстою лядською ів. 249. — Частина коронного війська, не мавши собі діла і поживи після московської Баторівської війни, пристала в козаків ів. 205. — Поховали Богдана Хмельницького і нещаслива заздрість уряду гетьманського враз почала його порядок по-своєму перероблювати ів. 303. МР. — Земле турецькая... ти розлука християнська Чуб. V. 934. — Дівкою гуляй — людська обмовонька Чуб. V. 485. — Він ніколи не чув такого дідового голосу Мирн. ХРВ. 51.

Пор. у старій мові: Сулиця его кровавѣ сунци и оскѣшницю неѣчену от (в)даренья мечсаго Ин. II. 512. Пот. У р о с.: Не дай ей (корові), ни ножного ляганья, ни хвостового маханья, ни рогового боданья Майк. Вр. Закл. 527. Пот.

4. Коли родовий присвійний може бути і звичайно буває.

Це буває в таких випадках:

1. Родовий (Сепіт. росв.) може бути, коли має при собі прикметника-атрибута: *доброго батька* дитина Метл. 234. МС, — тобто, лише тоді, коли іменника в родовому ближче означає, деталізує прикметниково слово ²⁾. Щоправда, українською мовою природно сказати й так: *Олеши Курилової «Уваги»*, а не *«Уваги» Олени Курилової*, хоч і маємо в сполучі *«Олена Курилова»* іменник (Олена), ближче означений прикметником (Курилова). Це можливе в пар. українській мові, бо вона прийнята паратактичним способом мислити.

Отже, думка спинається окремо на *«Олеши»* і окремо на *«Курилової»*: *Олеши «Уваги»* — *Курилової «Уваги»* — *Олеши Курилової «Уваги»*.

2. Родовий присвійний може бути й в таких випадках, як: це книжка *товариша*, що сидів на оцім

¹⁾ Див. розд. VII, 1 Прийм. (про).

²⁾ Коли прикметник не дає повноти атрибуту об'єктовий: ст.-сл.: *Ви есте сѣлѣ мира сего и соль в о м ѣ н ѣ я* Пс. 1073 45. *«Сѣлѣ мирнаго»* неможливо, так як осл. вияв невираженим определене об'єкта: *мира сего* (Погобня, Из заи. III 489).

стілці та ін. Тут бо до родового стосується релятивне (відносне) речення, до того ж при родовому наче пропущений займ. прикметник *той* ¹⁾.

Це буває отже тоді, коли головне саме в родовому відмінку, коли він має свої «певні ознаки» і їх не можна промінути, коли вони його ближче означають, деталізують. Прикметникова форма підпорядковує його (іменника) тому слову, що в ньому він у згоді її затирає, унеможлививши відзначити його власні ознаки ²⁾.

Оце її усі випадки, що обмежують прикметника присвійного.

Хоч треба сказати, що й у цих випадках укр. мова часом знає прикметники присвійні. Пор. у Думах: *вам.: того козака шапка — того шапка козацька.*

Так можна сказати, коли нам байдуже про те, що в родовому присвійному.

Тим то присвійний прикметник неможливий від родового у множині, коли цією множиною треба підкреслити, коли вона головне: хата *тіток*; не можна: *тітчин а хата*, ні хата *тітки* (однієї); але: *тіточна, тітоцька хата* — коли байдуже за виразну, певну якусь множиною. — *Людський сміх* Кот. — *Маєку мирянську* лити Кот.

5. Інші (крім прикметників) способи заступити родового присвійного.

Поруч із прикметниками присвійними знає українська мова й багато інших конструкцій, що ними можна вступати невластивого їй родового присвійного. Це найперше 1) *п а р а т а к т и ч н і*, потім 2) *в д а в а л ь н и м* *с т о с у н к о в и м*, а далі 3) *у с і л ь к і* *п р и й м е н н и к о в і* (*від, з, над, у* тощо) та ін. Але вони не рівнозначні.

Треба завжди вважати на зв'язані в ними відтінки в значенні, а також на їхню придатність до того чи того стилю.

1. Паратактичні сполуки.

Т и п: *Вези мене до матері до двора* — замість: *до двора матері.*

Дуже широко поруч із присвійним прикметником знає українська народня мова на місці невластивого їй родового *п а р а т а к т и ч н і* сполуки типу: *Вези мене до матері до двора*, поруч: *до матеріного двора* і замість: *до двора матері.*

Тобто, коли маємо паратактичну сполуку двох однакових відмінків із тими самими прийменниками.

ПРИКЛАДИ.

Прийшов син *до дому до батька* (= до батькового дому — *С. С.*), питається батька ЕЗБ. VII. 116. — *А й у одови у дворі* (= у вдовиному дворі — *С. С.*) Гнід. в. II. ч. 1. 57. — *З рота*

¹⁾ Пор. у проф. М. Сулими, Лекції, ст. 26.

²⁾ Не вгадую тут за такі приклади, як: Милевського будничок Чуб. М. Сул., що в них за іменника править прикметник.

з собаки вода біжить Гінд. IV. 90. — Пішов Яків та й до відьоньки, до нової хати (= до відьоньчиної нової хати) ЕМ. Гр. З. 353. Також замість родового об'єктивного: За хліб... за поставліне, і за питічко й за приношіне Шух. IV. 179. Тимч.—Пор. також: Утерлася скатеркою кінцем (зам.: кінцем скатерки — С. С).

Літературна мова майже зовсім не знає цього способу, як і інших паратактичних зворотів ¹⁾. Ціі звороти тісно зв'язані й в тими, що вище: *Маркове купцеве* пастя. — Ганна Кусівна *Шилипова Кусова* козацька дочка.

Увага. За описові, як от: вам, *відхід поїзду* = коли відходить поїзд; замість «способ піднесення продукції» — «способ піднести продукцію» тощо, див. О. Курілова, Уваги, 138.

Подаю ще й таке: вам.: середина *війська* — *середив* військо, вам.: глибина *землі* — *глибока* землі ²⁾ та ін., що можуть мати велику стилістичну вагу

2. Давальний стосунковий.

Тип: Він простромив серце *ворогові* (зам.: *ворога* і поруч: *ворогове*).

Звороти: Він простромив серце *ворогові*, у *ворога*, *ворогове* — не однозначні ³⁾. Їх не вживають одно замість одного, не розрізнявши підтінків. Підручники цього ще не підкреслюють.

ПРИКЛАДИ.

Се родич *нашій паламарці* Кот. Еп. VI. 246. — Зробив *казці* кінець Чуб. II. 424. — *Коням* ноги поламали Мил. 154.

Пор. у старій укр. мові: Вб'рній пріятель Бруховецькому... вдарилъ Дрозденка Вел. II. 163 ⁴⁾.

Він як угледів дівчинку, аж очі йому засвітились МВ. О.К. — Щоб могому *миленькому* волики пристали Чуб. V. 403. О.К. — *Вже відьонці* пшениця поспіла ів. 856.

Може бути тут і датив предикативний. Ой, щипко-рибко, *кому ж ти будеш?* Ой буду ж бо я *своєму пану* Е. 36. 35. 132. (Пор.: Щипко-рибочко, *чия ж ти будеш?* ів. Тимч.).

¹⁾ Докладно див. розділ XXIX, Паратакса. Там така сила прикладів та за високі прикмети цих парат. зворотів.

²⁾ Див. Потебня, Из явл. III. 498, 604.

³⁾ Пор. у проф. С. Тимченка: по певноді сказати: «Н слуга йому» і «Н слуга його» «В першій разі вказується, що Н слугаць в йому, хоч мого й не бути йому слугою, а в другій акцентується власне соціальне становище Н як слуги. Коли ми кажемо «кінець книзі», то вказуємо, що книга скінчена, а кажучи «кінець книги», маємо на оці її останні розділи або сторінки» (Ном. і дат. 49—60; ів. — докладніше 60—61).

Цією ж слушно відзначає це й проф. М. Сулима. «Давальний означає в таких випадках особу, що до неї стосуються чинити, характеристична дієсловом, або вел. ситуація, вафінсована в фразі. А присвійний прикметник таких функцій не має; він промовляє за саму присвійність, організацію зв'язності чи приналежності якоїсь речі чи особи» (Укр. фр. ст. 48).

⁴⁾ Усі ці приклади я взяв у проф. С. Тимченка (ор. с. 205—206)

3. Прийменникові конструкції.

а) Прийменик «*від*» в родовим.

Зам. родового присвійного, хоч і з певним відтінком, знає українська мова прийм. *від* з родовим.

ПРИКЛАДИ.

Здася мені, як би сь дістав *від* *луса* молока, то би-м поздоровіла Левч. КОП. 409. — Пола *від* *свиту* І. М. 27. Тимч. — Ключики *від* *комороньки* Гол. II. 50. Тимч. — Рукав *від* *сорочки* Кв. СО. 27. Тимч.

Крім усіх інших різноманітних відтінків такого родового з прийм. *від*, він може бути й замість родового присвійного, напр. зам.: делегат *України* — делегат *від* *України*.

б) Прийменик «*з*» в родовим.

Так само зам. родового присвійного, хоч і в певною різницею відтінків, може бути сполука — ім'я в прийменником «*з*» та родовий другого іменн.

ПРИКЛАДИ.

Ти вкрав легке і печінки з *барана* (зам. *барана* — С. С.) Чуб. I. 158. Тимч. — Любила-м *Тя*, лединку як з *оріха* верня Гол. II. 312. Тимч. — Ваш полковник не варт з *його* *чобота* підшви К. Черн. 102. — Ой не дурно ж з *моїх* *братів* одержда ваяєв Думи. УАН. 122. — *Із* *тхора*, що літня шкурка Тимч. Калев. — Мов з *сосни* мандрус гілька, мов суха з *ялини* галузь Тимч. Калев. 41. — Я вам дам піжку з *лебедя* Чуб. II. 533. Тимч. — Буде лежать перо в *Жар-птиці* М. Пр. 286. Тимч. 1).

в) Прийменик «*у* (*о*)» в родовим.

ПРИКЛАДИ.

А *в* *тісі* дівчиноньки аж до землі сльози злюються Чуб. V. 937. — А *в* *тісі* казиноньки аж до землі віти гнутьєся Чуб. V. 937. — Будемо тобі верховіття *у* *тернів* стинати III. I. 121. — Пор.: *у* *мене* (= *моє*) серце болить.

Також інші стосунки: .

Тенер я, Галю, не тільки гласний, а ще й член *в* *управі* (замість — член *управи*) Мирн. ХРВ. ст. 408. — Він повернувся ва порадою до свого давнього приятеля Чижика, *секретаря* *в* *суді* (зам. — секретаря суду) Мирн. ХРВ. ст. 409.

г) Прийменик «*над*» в орудним.

Бував тут також прийм. *над* в орудним: зам.: Голова Ради Народніх Комісарів — Голова *над* *Радою* *Народніх* *Комісарів* (також: *у* *Раді* II. К.); зам.: Завідувач видавництва — Зав. *над* *видавництвом* та ін. — Пор.: А я близький до його чоловік, вєсвода *над* *вами* (= = *ваш* — С. С.) К. Черн. 102.

1) Цей генітив в прийменником «*з*» уживається, словами проф. Є. Тимченковим, «если составные элементы сочетания мыслятся раздельно, и с предлогом «*у* (*о*)», если они представляются нераздельными» (ор. с. 192).

г) Прийменик «на» з місцевим.

Пор. «міста України» і «міста на Україні»; українські міста — ширше поняття. Замість «Радомський повіт Київщини» краще «Радомський повіт на Київщині»; людиність Росії та України ширше поняття (уся людиність), як «людиність у Росії та на Україні» (не вся людиність) ¹⁾. — Господиня на Похйолі промовля слова такій Тимч. Калев. 116. — Най царюв над нами отой кедр на ливані (— = ливанський) Франко, Сім. I.

У в а г а. Щоб заміна іменникового родового на віднов. прикметника не впливала на значення вислову, от як: «мова поезії» і «поетична мова», «значення подібності» і «подібне значення» ²⁾, треба конче брати прикметника дійсно в і д и о в і д н о г о до іменника, тобто від того самого іменника, а не від іншого, хоч і подібного. Отже, замість «мова поезії» лише — «поезійна мова», а не «поетична мова» (іменник бо «поезія», а не «поет», «мова поезії»), «подібне поєме значення», а не «подібне значення» та ін.

ІХ. ЗА НЕВЛАСТИВІСТЬ УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ МОВИ Т. ЗВ. ПРИСУДКОВОГО ОРУДНОГО ТА ЗА ВЕЛИКУ ПОШИРЕНІСТЬ НАТОМІСТЬ ПРИСУДКОВОГО НАЗОВНОГО, ЗНАХІДНОГО, ДАВАЛЬНОГО ТА ВСЛЯГКИХ ПРИЙМЕННИКОВИХ, БА ІІ ІНШИХ КОНСТРУКЦІЙ.

А. НАЗОВНИЙ ПРИСУДКОВИЙ (ДРУГИЙ НАЗОВНИЙ).

Т и п: Він (с) був (буде) *ковалем* (назовн.), а не: Він (с) був (буде) *ковалем* (орудн.).

Назовний присудковий (бо він вдебільшого належить до складеного присудку) або, як його ще звать, другий назовний (перший — підмет, другий — до присудку) — чи не найбільша особливість українсько⁷ мови ³⁾.

Проте, на цю великої ваги прикмету української мови досі зважали аж надто мало. Її або недобачали (др. Ом. Огоновський, проф. О. Спнявський, М. Погансен та ін.) або ж її бачили, її підносили навіть, але недосить (др. В. Сімович, др. Смаль-Стоцький, О. Курилова, проф. Ів. Огієнко та найновіше й найґрунтовніше в своїх цінних працях проф. Є. Тимченко). Намагаючись дати певні правила (коли назовний, а коли орудний), прицеплюють тим самим, на мою думку, несудиний погляд, нібито українській мові о д н а к о в о властиві обидва відмінки, ба ще й в певними відмінками. А дехто вважають навіть, ніби «форми інструментально погрозли виширають форми в номінальному» ⁴⁾. Сириничність до цього, гадаю, те, що, прийнявши наперед погляд, виставлений від Петербі проти

¹⁾ О. Курилова, Уваги, 138.

²⁾ О. Курилова, Уваги, 138.

³⁾ У польській та рос. на місці присудкового назовного поширився й дещо більше поширюється т. зв. присудковий орудний.

⁴⁾ Проф. Є. Тимченко, Ном. і дат. в укр. м. 17.

погляду Miklosich'ового й Бусласового за первісність форм з назовним та за дедалі більшу перевагу форм із орудним, вастосовують до української мови ті самі правила, що їх склали переважно для польської та рос. мов. Це, нібито, що «в присудковому орудному виражена неістотна, змінна ознака», а в присудковому назовному — істотна, незмінна ¹⁾); що «в орудному стоїть воно (присудкове ім'я — С.С.) тоді, як про когось балакається, що він тільки виступав в якійсь ролі, під якимось видом, в називнику тоді, як балакається про когось, що він справді є тим, чим його малює присуд» ²⁾). Ці самі правила ми бачимо й по найпопулярніших підручниках ³⁾). Проте, перевага назовного та прикметникових конструкцій — це така для української мови характеристична прикмета, що далі омшнати й недобачати її вже не можна. І справді, останніми часами масмо тут певні корективи. О. Курилова, напр., дослідивши у своїх «Увагах» великий етнографічний матеріал, уже констатувала, що «українська мова сильно ухилилася» від правил в російській мові (ор. с. 78). Проте, подавши приклади такого ухилу, О. Курилова ще не відхстить цілком від тих правил і подає для української мови вже таке правило, як і сама зауважує, «у великій мірі увагальне: в інструменталі виражена неістотна, змінна ознака; в номінативі може бути виражена і істотна, незмінна, і неістотна, змінна ознака» (ib.). Тобто, ніяких «вітінків», що обмежували б назовного, нема: назовний може бути при всіх відтінках. Орудний, навпаки, обмежений. Проф. 6. Тимченко (іном. 17, 18) теж констатує, що назовний визначає все те, що за попередніми дослідниками мав визначати орудний. Отже, як бачимо, позиція орудного тут зовсім не є певна, а до того ж із цим орудним, крім назовного, ще конкурують знахідний в прийм. *за* і місцев. множ. в прийм. *в(у)*. Замість: Вже Маруся *гостем* у нас Чуб. IV. 286, говорять: «Вже Маруся *гість* (за *гостя*, в *гостях*) у нас». Ще й більше, в сполучі з прикметниками проф. Тимченко відкидає вже «вагання» і просто констатує, що тут форма назовного переважає, що в теперешнім часі тільки номінатив, так само номінатив *в а в с і г д и* в сполученні в дисприкметниками ⁴⁾). Подивімось, отже, що дає нам жива народня українська мова, і спробуймо в'ясувати, куди йде процес в українській мові: чи до переваги орудного, чи до його обмеження; чи дійсно форми орудного «виширають» форми назовного, чи дійсно він (орудний) вахонлює дедалі ширші позиції, чи навпаки — дедалі свої позиції втрачає.

Ось що дає жива мова українська.

¹⁾ Пор. О. Курилова, Уваги, 78.

²⁾ Др. В. Сімович, ор. с. ст. 367.

³⁾ Пор., напр., у грам. О. Сиплявського (ор. с. 84), у П. Горепького — Ів. Шалі (Українська мова, 1926, ст. 97), у Гр. Іваниці (Курс українського языка, 1925, ст. 100), у М. Поганцева та ін.

⁴⁾ Ном. 19 (підкреслив я—С.С.) Проф. Ів. Огівенко також констатує перевагу назовного (ор. с. 161). А др. В. Сімович вважає, що коли за присудок «самий прикметник, то він ніколи не може вживатися в оруднику» (ор. с. 367).

ПРИКЛАДИ.

І. Присудковий назовний у зворотах з особовими та неособовими формами дієслова «бути» (дієслово чистої формальности, абстрактности)¹⁾.

1) Теперішній час.

а) Назовний іменник.

Ізвистому, що він у мене *не купець*, а *душигубник* ЕЗБ. XIV. 75. — Ой тепер я *не дієчина*, *не вдова* Чуб. V. 338. — Вертаймося ми назад в свій край, коли тут *нещ* — *долтор*, а *соиня планетник* Левч. КОП. ст. 268. — Який *пройдисвіт* сьть Еней Кот. Ен. IV. — Чоловік собі *не ворог* Закр. 222. Тимч.

З внах. і прийм. «за».

Мій брат... *за коваля* Чуб. II. 123. — Брат або родич *за осавулу* у молодой, він дивиться, чи с горілка у пляшках Кравч. ЕМ. V. 92. — Тепер же він *за учителя* в нашому селі. С. С. — А хто у вас *за голову* С. С.

З прийм. «у (а)» і місцев.

Ой, десь, братці, мати наша *у старцях* Чуб. V. 874. Тимч.

Інші конструкції.

Каже: — *Такий з тебе їдець* Рудч. ЮРС. в. I. 2. — *З автора* — лише газетний *робітник* В. Корик, Нарис іст. укр. літ. ДВУ. 1925, передмова. — Він був ... *плохий вовсім* — *нищо з його* МВ. Інст. 198 — 199. — Який же з нього *професор* С. С.²⁾.

2) Минулий час.

а) Назовний іменник.

Я, каже, *чумак був*, *гнів* 12 разів чи в рибую чи з сімлю ЕЗБ. XIV. 55. — Прошу вас *благословення* на *Найді* *вінчатця*, щоб вона *була* мені *жена*, а я їй *муж* ів. 87. — Чоловік *п'яниця був*, а жінка ще їй *більше п'яниця* Гнід. в. IV. 20. — *Ще* їй на світі нема такого *влиденного* *города*, *дарма* що ... *були* *магдебурці* Кул. VI. Г. 200. — *Щоб* він *був* *хазяїн* *добрний* Квіт. М. 95. — *Я був* *би* *баба*, а не *козак*, коли б *запмакав* од свого *лиха* Кул. ЧР. 50. — *Тільки* не *такий* *Шрам* *був* *батько*, щоб *дав* *кому* *догадаться* ів. 53. — *Бо* їй *ця* *була* *сестриця* *Турну* Кот. Ен. VI. — *Ти* *б* *ім* *був* *хазяїн*, *ти* *б* *ім* *був* *господар* Чуб. V. 818. — *Вчора* *була* *дівка*, тепер *молодиця* Чуб. V. 346. — *Та* *я* *був* *парубочок*, я в *підківки* *дзор*, *дзор* ЗРГО. II. 591. — *А* *він* *сам* *і* *шапар* *був*, *сам* *і* *десятник* МУЕ. VI. 186. — *Хлопцеві* *нун* *одрізус...* *сокири*, що *майстер* *був* *Кравч.* ЕМ. III. 87. — *Я*, *добродію*, *був* *колись* *кремь*,

¹⁾ Про брак місця доводиться зменшити кількість добрих прикладів. Тим і подаю більшо прикладів в іменниками в менше в прикметниками, там бо перевагу назовного вже впливли остаточно. Прикладів така сила, що мови за ними ся спеціальний чи випадковий добір бути не може.

²⁾ Слід відзначити також стилістичну особливість цих конструкцій. Коли порівняти: 1) Який же *єн* професор... і 2) Який же з нього професор... то у прикладі (2) відноситься увага на підмет; він самою формою своєю (прийм. з і редовий зам. назовного) вириняється на фон інших назовних.

а тепер і губки не стою Кул. ЗЮР. II. 58. — Ти здавна *був мистець* Кул. ЗЮР. 96. — *Був* він також собі *пост* з природи Кул. VI. Г. 389. — Може би я — каже — *був* ваш брат ЕЗб. VII. 53. — Мався б я подвійно краще || і подвійно, і потрійно, якби *був* гірська ялина, по гілках стрибала б білка || коло них *була б* собачка Тимч. Калев. 236. — Краще б я жила в повітрі || *пробувала б* там дівчина, Як тепер в чужих просторах || водам статися за матір Тимч. Калев. 13. — А він як *був шевць*, побачив добре дерево липове, вліз з коня Левч. КОП. 521. — Щоб ти дівці *був заслона* Тимч. Калев. 152. — Знаю добре, що була б тоді *ясинка*, а мені *невістка* Мирн. ХРВ. 359. — Щоб собі *були брат та сестра* ЕЗб. XII. 153. — А він, як *був поганий*, то син звав Плакида ів. 161.

І в знахідним і прийм. «за»:

За кучеря був у його чоловік ЕЗб. XIV. 39. — *За ватазика бували* в них, котрі найкращі степи й прикмети знали Кул. VI. Г. 225. — Що їм *був* у мене *за наймита* ЕЗб. XII. 160. — А Хмельницький *був* при Барабашеві *за писаря* в Чигирині Кул. ЗЮР. т. I. 167. — А хто ж тобі *був за кума* Гнат. ГИЛ. XII. 173.

З місцев. множ. і прийм. «о(у)».

Була в онові подруги в *дружках* о. 81. Мікл. С. 659. — Був він вже в *жовтіра* дев'ять неділь Колб. Р. IV. 233 ¹⁾).

Інші конструкції.

Козарюга з його був добрий Кул. VI. Г. 97. — Що за бравий *козак був* би в Харла, коли б його не скалічено ів. 332.

б) Назовний — прикметник.

А Трубайло тоді *був* не такий *узенський*, як тепер Кул. Ор. 7. — Здається, *був* ти не *брехливий* Кот. Ен. 201. — І горе *миле* їй було ів. 109. — Одна дівча *була* *гостренька* ів. 84. — Як я *був* ще *малий*, то на то ту байку оповідали ЕЗб. VII. 28. — Оце, каже, Оленко, я твоїх братів *попик та поїв*, щоб ти мені *рідніша була* ЕЗб. XIV. 215. — Як я *був* ще *малий*, то тато ЕЗб. VII. 28.

3) *Майбутній час*.

а) Назовний — іменник.

Я твої *товариш буду* щирій Кот. Ен. V. — Що Турн-князьок *не буде зять* ів. IV. — Та *заберемо* молоду... — ... *буде* вона моїм старощам *підмога* К. Черн. 24. — Воли мої *полові*, *Хто* ваш *буде пан* Рудч. ЧП. 157. Полт. - Катер. — Аби ти *зрубав*, то ти мені *зятько будеш* ЕЗб. XIV. 57. — Ну... я вам *буду гость* тепер ів. 75. — *Будь*, каже, ти *мій синоч*, Каминька-Голова ів. 128. — *Не буду* чужим дітям *ненька* Тимч. Калев. II. 189. — Обізвався орел *красний*: я вам *буду ненька-мати* Думи. УАН. 140. — Ти тепер хай *будеш* мій *чоловік*, а я твоя *ясинка* ЕЗб. VII. 120. — Прощай, *перекотиполе*, та гляди: *будеш* мені *свідок* Кв. Перск. 186, також Рудч. ЮРС. в. 1. 208. — Я ж думала, що я *буду* за ним *попадічка* — не вилізе біла ніжка з червечка Чуб. V. 340. — Я думала, *Що я буду* за ним *пані* ів. 340. — Хвалилися *сусідонькя*

¹⁾ Ціні два приклади див. у проф. С. Тимченка, Лькат. 22.

з боку, що *буду* я *хазяїнка* на року ів. 92. — Впадаюся, мамцю, на жуван, за жуваном *буду пані* Ун. пов. — Ой, як послужим йому кривно, *буде* нам він *отець* рідний Зварн. МПН. 624. — Може *буде* п'ятиця, А може *недбайлиця* Кравч. ЕМ. V. 108. — Що мені *дружисна* *будеш* || *будеш курочка* кохана Тимч. Калев. 115. — *Щука стане* в синім морі, || *будеш* *сиз* в ріці глибокій || то і там *зуспіє* лихо, *найде* й там тебе *лихота* Тимч. Калев. 183.

Із *в*нахідним і *п*рийм. «за».

Каже *змії*, так ти мені за *хазяїна* *будеш* ЕЗБ. XIV. 18. — У старих літах та в *женського* пошу, то *будеш* мені за *матку* за *рідну*, а в молодих літах — *будеш* мені за *сестру* за *рідну* ів. 84. — Хто дасть мені *руки* і *ноги*, тот *буде* мені за *побратима* Гнат. ГНН. XII. 3. — На кого він *прийде*тсья (черевичок), та *царенкові* за *зсінку* *буде* Рудч. ЮРС. в. II. 47.

Інші *к*онструкції.

Я *думала*, з *тебе* *буде* *хазяїн*, а ти *перевів* ів. 136. — Там то з *нашого* *сина* *буде* *майстр* Левч. КОП. 557. — *Не* з *кождої* *чорнявої* *господня* *буде* Чуб. V. 236. — Оцього *хлопця* *оддай* між *люди* у *науку*, — *може* з *його* *кобзар* *буде* ЗРГО. I. 318. — *Не* *буде* з *Івана* *пана* Пом. 27.

б) На *з*овний — *п*рикметник.

Хоч так, хоч *сяк*, а *дівчина* *буде* *моя* Кул. ЧР. 46. — Без мене він *хоть* *буде* *бідний* Кот. Еп. VI. — А як *тоді* не *півнаси*, так і не *ходи*, *буде* *уже* *твій* *син* *мій* ЕЗБ. XIV. 50. — А *тепер* *буде* *над* вами *Бух* *Копитович* *старший* ів. 41. — Ой, не *бійте*сь і не *лайте*сь, Бо не *ваша* *буду* Гнід. в. II. ч. I. 83. — Я *твій* *товариш* *буду* *цирий* Кот. Еп. 133.

4) *Наказовий* *спосіб*.

Визнає: — Ой, *Осаул* - *Могилу*, *будь* ти мені *отець* - *мати* Думн. УАН. 112. — *Будь*, каже, ти *мій* *син*, *Камнінка* - *Голова* ЕЗБ. XIV. 128. — *Будь* *сином* *твоїм* *порадник*, *будь* *вночі* ти *ім* *піднора* || і *удень* *ім* *залорона* Тимч. Калев. 259. — То *вот*, *коли* *угодно*, то я *твоя* *жена*, а ти *будь* *мій* *муж* ЕЗБ. XIV. 210.

Інші *к*онструкції.

Так *лисичка* каже: «*Будь* ти мені за *чоловіка*, а я *тобі* за *зсінку* *буду* Рудч. ЮРС. в. I. 23—24. — *Будь* мені за *тата* ЖС. II. 188.

5) *При* *дісприслівнику*.

Я *це* *знав*, іще *парубок* *бувши* *С. С.* — *Бувши* *молодий* *ало* - *пець*, він не *міг* *С. С.* — *Юнона*, в *неба* *увильнувши* і *гола* як *долони* *бувши* Кот. Еп. VI. — Що *жінка* *моє* *будучи* во мною *побігана* в *законнім* *малженстві*, *розірвала* *закон* К. Черн. 128. — *Матин* і *серцем* і *душею* *далекий* *бувши* од *вінши* Кот. Еп. 1).

6) *При* *дісймені*. «*бути*».

Уповала, мамцю, на *жуван*, *думала* *бути* за ним *пані* Метл. 237. О. К. (дамі: «*Керею* — *понадею*» — *для* *римн*). — Не так *ду* -

1) За *перепалу* тут *казового* *днв*. О. Курилова, *Уваги*, 81 та проф. М. Судима, *Укр.* фр. 29 — 30.

мала-гадала || не на те я сподівалась || я зозулька бути хтіла || по буграх бажала кукать Тимч. Калев. 139. — Достойн Пулавський *фельд-маршал* битъ ріс. I. 28. Mikl. V. S. 344. — Подай, мила, білу руку, щоб бачили люди, що *малася чужса бути* — тепер *мож будеш* Гр. О. К. — Ти хтів - ісь *бути такий мудрий*, як ми ЕЗб. XII. 101. — Що б то робити, що я старий, а я хочу *бути молодий* ЕЗб. I. 17. Тимч. — Я неможу *бути твоя* Чуб. V. 153. Тимч. — Ти тепер придбати мусиш || мудрий тям і бистрий розум, завжди з думкою міцною || *бути раз-у-раз розважени* Тимч. Калев. 143. — Як не маю *смути* я *бути*, Кого любила, треба *вабути* Чуб. V. 75. — Ой, як я маю *зелена бути*, Коли підо мною татари стояли III. Лит. Драг. I. 77.

Пор. і в старій мові: Помысли быти мнѣхъ Лавр. 82 (Потебня, Из зап. II. 383). — Пор. і приклад в Гоголевої мови, що подалий у В. Істоміна, як відмінний від рос.: Что мужики должны *быть помещики*, а помещики *музсики*. Мерत्व. Души. (див. О. Курило, Уваги, 82).

Пор. і в прийм. «у(в)»: Не варікайся *бути в старцях* Чуб. I. 263. — Добре *в гостях бувати*, але клопіт гостей приймати ЕЗб. XVI. 344¹⁾.

І в внах. і прийм. «за»: Прийшов і його батько, ну і той, що мав *бути за тестя* ЕМ. Гр. 2. 188. — Добре б і *за старосту бути*, коли б добрі люди ів. 197. — Ти бо вже, коли говориш, то говори одно; а то разом хочеш *бути і за поща, і за дяка* Кул. ЧР. 67.

З місцев. множин. і прийм. «в(у)»: Не зарікайся *бути в старцях* Чуб. I. 263. — Добре *в гостях* (= за гостя — С. С.) *бувати*, але клопіт гостей приймати ЕЗб. XVI. 334.

Увага. У Грінченковому словнику під словом «Бути» в розумінні рос. «Быть чем, в качестве чего» стоїть прийм. *за*: Бути за свідка Гр. Сл. 158. Отже, «*быть сапожником*» — бути за шевця: він був у нашому селі за шевця і т. ін. Крім того, укр. мова вислови, відповідні до рос. «*быть чем*», здебільшого передає відповідним дієсловом: *шецювати, кравцювати, злодіювати, професорувати* і т. ін.

1. Отже, як бачимо з цих прикладів, присудковий назовний у реченнях із особовими та й неособовими формами дієслова «бути» широко зберіг всі свої позиції: як в іменниками, як і з прикметниками; як у теперішньому часі (*є, єсть* і без них), як і минулому (*був, була, було, були*) та в майбутньому (*буду, будеш, будуть*); як у ствердних, як і в заперечних реченнях; як у дійсному способі, як і в гаданому, наказовому тощо.

2. Жодного відтинку українська мова для назовного не знає і його нині де не обмежує: назовний означає стан або прикмету однак во як «незмінну, істотну»²⁾, як і тимча-

¹⁾ Ці два прикл. див. у проф. Є. Тимченка, Львів. 22.

²⁾ Цей висновок робить і О. Курилова, Уваги, 78.

сову, несталу, принагідну, випадкову, не цілком властиву підметові, а тільки, що належить йому про певний час ¹⁾).

3. Поруч із назовним українська мова влас прийменникові звороти (знахідний в прийм. *за*, місцевий у множ. з прийменником *в(у)*) або навіть інші конструкції без 1 назовного (пор.: *з нього був добрий майстер*), що дедалі більше поширюються, конкуруючи з орудним і його вишнраючи. Нема бо жодного т. зван. присудкового орудного, щоб укр. мова не знала на його місці або назовні, або прийменникові, або які інші конструкції. Коли б такі звороти й трапились, то вони свідчили б, на мою думку, лише за те, що самий зворот із таким орудним — не український.

Не виборовши собі довгими віками якогось свого «відтінку», не виправдавши нічим свого існування, прис. орудний дедалі вступається перед назовним та прийменниковими зворотами.

Алеж, чим пояснити приклади в прис. орудним, що є ще в укр. мові? Найперше — впливами. Орудний при теперішньому часі дієслова «бути» вже давно визнали за польонізм ²⁾. За польонізм уважав Потебня такі звороти, як «історія єсть учителькою життя» ³⁾. Також проф. Є. Тимченко вважає за польонізм орудний у реченні: Чоловік не є собі *сорогом* ЕЗБ. 315 (пор. Пом. 18).

У в а г а. Часом допускають тут деякі автори орудний, щоб внести в зворот значення відповідне до особових форм рос. дієслова «являться» ⁴⁾. Але зворот: «пролетаріят є *класом*, що йому належить майбутнє», де «є» ніби має відповідати рос. «являється», — це як той самий зворот «історія єсть учителькою життя», що його вже остаточно визнали за польонізм (див. вище Потебня). Так само польонізм «Куліш — *героєм* роману» (див. УАН, Збірн. Іст.-філ. від. № 53, 1927, ст. 157). Українська мова влас для цього ось які звороти: 1) *Куліш — герой* роману, 2) *Куліш за героя* роману, 3) *Куліш в героях* роману чи навіть 4) *Куліш як героя* роману ⁵⁾, відтінків багато ⁶⁾. Пор. аналогічний до «Куліш — *героєм* роману» прикл., але вже прав. з назовним: *Виртаймося ми назад в свій край, коли тут пець — доцтор, а свиня — планеттик* Левч. КОП. 268. Ціі конструкції такі самі недвозначні, як і тіі в орудним. Щоб відрізнити ім'я в присудковій функції від простого додатку прикметникового чи іменникового, мова має такі засоби, як і н т о л а ц і я

¹⁾ Див. проф. С. Тимченко, Пом. 18.

²⁾ Пор. Историч. грам. рус. яз., составленная О. Буслевымъ. Изд. штое. Сптакенсь. Москва, 1881, 263.

³⁾ Пор. Потебня, Изв. зап. И. Библ. прав. кад. цей див. у Мѣл V. S. 137. Потебня каже, що такі звороти єванизмовани в польского и на востоке пѣтеримые (іб.) Пор. і П. Жолтецький, Очерк лит. ист. малор. нар. в XVII и XVIII в. в. ч. I, изд. «К. С.», Киев, 1889, ст. 50.

⁴⁾ Пор. О. Курилова, Увачч, ст. 80.

⁵⁾ Перед «як» у таких випадках коми ставити не треба, це бо є предикативна зв'язка, що сполучає підмет в присудком та ін.

⁶⁾ Під польськ. впливом цей польонізм дуже поширений в Галичині, як: от: Відень *столицею* Корд. I. ст. 62. Данило *королем* іб. 66, і т. ін. Приклади див. у проф. Опенка, Чистота і прав. укр. мови, 162.

(вона спадається з типом інтонації простого дієслова-присудка. Пор.: Михайлик пустус і Михайлик — пустун) та порядок слів, місце в реченні (додаток прикметниковий звичайно перед іменником, що в ній спарований, а присудковий прикметник — після іменника-підмета. Пор.: свіже повітря і: повітря — свіже). А знак інтонації присудкового іменника чи імени на письмі — риска (—). (Пор. К. Німчинів, КУМ, дод. «Нар. Уч.», ч. 47, ст. 4).

Отже, при особливих формах дієслова *бути* — *є, єсть*, як випущених і як не випущених — українській мові орудний не властивий ¹⁾).

У в а г а. У таких прикладах, як: Тепер же я *ні діакою, ні вдова* (записано на Волині, див. О. К. 78, а на Полт.: Тепер же я *ні двусуика ні вдова*; приклад цей див. у Гнід. в. II. ч. I. ст. 49)—паралельні назовний і орудний можна пояснити або вимогами р о з м і р у: («дівка» — 2 скл., «дівкою» — 3 скл.), або р и м и. Пор. у Кот.: Для мене білий світ єсть *тьмою* (приклад цей див. у проф. Тимченка, Інстр. 83) — орудний *тьмою* лише тому, що далі йде: Нема на світі мні *п о к о ю*.

Так само орудний при минулому й майбутньому часі вважаю (як іменниковий, як і прикметниковий особливо) або за чужі, переважно польські, впливи — бож найбільше трапляються вони в західньо-укр. говірках ²⁾ — або за українські а р х а ї з м и, що підтримані чужими впливами. Українська бо мова, як бачили, тут широко знає назовного та прикм. звороти.

У в а г а. Такі випадки, як: *Суддю* був ведмідь, вовки були *підсудки* Греб. — дехто пояснюють ще й тим, що присудок стоїть на початку речення, тобто на місці, властивому підметові, і коли б залишити назовного, то могла б вийти двозначність («суддя був за ведмедя» і «за суддю був ведмідь» і т. д.). Такі орудні пояснюють або впливами, бож тепер у таких випадках природніше, як і говорять звичайно, — *за суддю* був... *за старшого боярина* був... ³⁾, або вимогами розміру. Вільно бо в таких випадках (коли присудок на місці, що властиве підметові) знає народна мова того таки назовного ⁴⁾, пор.: *Козак* був той, хто роздобував собі хліб далеко від домівки Кул. VI. Г. II. 92. Узагалі ж у випадках, коли ніби може бути двозначність, чимало важить порядок слів абз, коли він порушений, як у прикладах, що вище, ще й ритм, інтонація, головний наголос у фразі ⁵⁾. До того ж, коли нормальний порядок слів порушений «с у д д я був ведмідь...», він усвідомлюється саме т а к, тобто як *п р о т л е ж и н и й* до нормального, звичайного (ведмідь був суддя...), отже і перший наголошений іменник уже з самої асоціації з цим нормальним типом співімається не як підмет ⁶⁾.

¹⁾ Пор. у проф. М. Сулими, Укр. фр. 41.

²⁾ Пор. О. Курялова, Уваги, 80.

³⁾ Пор. і в Гривченков. словнику, ст. 158: При дієслові *бути* в розум. рос. «быть» чьм, в качестве чего» українська мова виває прийм. *за* з акуз.: *бути за свідка* тощо.

⁴⁾ Пор. і в Потебні, Нз заи. II. 615.

⁵⁾ Пор. докладно в А. Пешковського, Русск. синт. в н. осв. 214—245

⁶⁾ Пор. А. Пешковський, ор. с. 246. Пор також у К. Німчинова, КУМ. дод. «Нар. Уч.», ч. 47, ст. 4.

Отже: при всіх формах дієслова *бути*, в усіх позиціях і без жодних відтінків значення українська народня мова знає, як *норму*. Лише *присудкового назовного*, а поруч із ним у певних випадках *прійменникові та ін. конструкції*. Орудний тут не властивий; буває здебільшого червчужі впливи (хоч і в архаїзмах своїх).

II. Назовний присудковий у зворотах з іншими дієсловами меншої формальности ¹⁾.

Не подаватиму тут приклади до тих дієслів, що мають при собі *внананого назовного* ²⁾. Подам лише ті дієслова і найперше в тих сполуках, що там перехід з одного стану в інший, тобто в тих, що їх уважають за *правзріці конструкції з орудним присудковим* ³⁾.

1) Зам. «*обернутись*» з орудн.: *Обернувшись зозулею та й в год прилетіла Метл. 257*, — *масмо знахідний з прийм. «в(у)»: В суміє стогнання обертались речі К. XII. 52. Гр. — Ціле весілля перевершено ніби у вовкулаки КС. 1883. XI. 700. Гр. — От... знов перевернулася у сороку Кр. Ум. і Сп. 766; знах. з прийм. «на»: *Обернися порося на карася* Пом. 119.*

2) Зам. «*перекинутись*, «*скинутись*» з орудним: *Гадюка перекинулася дівкою Чуб. II. 12*, — *масмо знахідний з прийм. «в(у)»: Голуб перекинувся у змія та й убив Івана н. к. Гр. Чайч. Ум. і Сп. 766. — Русалка з звичайної дівчини переміюється в русалку, а опісля перекидається з русалки в звичайну рибку* Зап. Ум. і Сп. 766. — *Вона перекинулася в красного коня ЖС. II. 355; знахідний з прийм. «за»: Я перекинувся за щупака, за нівника, за сома тощо; в ін. конструкц. А з тії тиопини та перекинувся нарубок; такий гарний Рудч ЮРС. в. II. 113.*

Пор. також в дієсловом «*перібратися*, «*убратися*»: *Вбрався за великого пана, приїжджас до нього і просить, щоб дав за нього старшу дочку Левч. КОП. 510. — Перібралася вона за огородника Левч. КОП. 559.*

3) Зам. *вчинитись* з орудним: *Я ся вчиню пророком Чуб. II. 646* — *масмо з назовним: Дивувався, розглядаючи все те, Черевань: який то його щуряк учинивсь дука Кул. МР. — Він чиниться Христос, а йому гринна жінка логн мис Канів. п. 3.*

Ін. конструкції: *І з малого козацтва... вчинилося уже козацтво велике Кул. VI. Р. 229. Уччинились бондарівні німаї і злуца Закр. 101.*

¹⁾ З налівабстрактною або значенною зв'язкою, що більшою чи меншою мірою зберігає своє конкретно значення.

²⁾ Див. їхній список у проф. Тимченка, Пом. 19—22.

³⁾ Див. у проф. Тимченка, Істр. 79—89. Приклади з орудним та деякі інші, що їх подано тут, беру почасти з праці Тимченкової, Істр. 81—86, Пом. 19—22, О. Курілової, Уваги, 82—86, Словн. Григчицького, Ум. і Сп., а почасти ті, що зібрав сам

4) Зам. «р об и т и с ь, з р об и т и с ь, п о р об и т и с ь» з орудн.: Вони *побились птицями* Чуб. 135, —масмо:

а) П а з о в н и й: Він уже зробився *багач* Колб. Р. IV. 215. — Вдарився перед ганком в землю — і *зробився чоловік* Левч. КОП. 452. — Хліба кавалка в хаті нема, а ти вже *св зробив недбалиця* Левч. КОП. 547—548. — А сам той, найстарший їх... *такий сі зробив купець, жиби той пан закупив те вино* ЕЗб. VII. 163.—П о р. у Г о г о л я—Сквозник-Дмухановський: «такої *дурак* тепер *сделался*, каких свет не производил»¹⁾.—Люди його не допивали, не доїдали, як *мертвій зробились* ЕЗб. XIV. 69. — А ти *зробився слаба* Шух. 117.

б) І н ш і к о н с т р у к ц і ї: *Із такого дурня зробився* цісар ЕЗб. VII. 141. — Як в вечора принесе води, то з неї *зробиться* вино Кравч. ЕМ. III. 10. — А з того *мельника* і *зробився* медвідь Левч. КОП. 10. — І він дивиться на тую дитину, а з тої *дитини зробився* чоловік і вже стоїть Левч. КОП. 20.

в) А к у в а т и в в п р и ї м. «и»: Тоді вже орлові не можна літати, так він *переробивсь на хлопця* й пішов ЕМ. Гр. 2. 24

г) І з п р и ї м. «(у)» і м і с ц е в и м: Вона у *недурних зробилась* 2. 51. Мікл. V. S. 659.

5) Зам. ставати, стати, -сь з орудним: Жінка *стала птахом* М. Пр. 9.

а) З н а з о в н и м: Ганна йому жінка була, а тепер уже що ж: не *жінка* йому *стала*, чи як? К. Черн. 225. — А вже коли до мене прийшов, так *став* мій *гість* ів. 51. — Тут вона перекинулася і *стала баришня*, да і така хороша ЕЗб. XIV. 99. — І дожив він до того, що *став парубок* і боїться його усе село, як свого царя ів. 227. — От як глянула в праве ухо — її така *стала панночка* гарна Рудч. ЮРС. в. II. 66. — От, дійшли вже ті сніги до зросту — такі *парубки стали*, що ні думать, ні вгадать ів. 99.

б) В і н ш и х к о н с т р у к ц і я х — в «як»:

І то *волшебниця* їх перевернула, а сама *стала як цариця* ЕЗб. XIV. 158. — Ой *вийду я в поле, стану як билина* Кольб. Р. II. 74. — Як *прийду я між пани, то щоб стали вони, як сухе дерево* Чуб. I. 95.

в) І н. к о н с т р у к ц і ї: Що се за диво... *із перстня пишоно стало*, а з *чоловіка пісень* ЕЗб. XIV. 54. — З *жінки став птах* Тимченко, Инстр. 80. — То *заложни на тую панну і з неї стане кобила* ЕЗб. VII. Е. — *Палив, і знов кував, і стала з неї молода дівчина*, літ вісімнадцяти ЕМ. Гр. 2. 74. — Щоб не знали вони, що він *із урса да став чоловік* Рудч. ЮРС. в. I. 82. — От *дурень внімас* — аж з *того чорного хліба* такі *стали палиниці білі*, що він зроду не ів таких ів. 79. — З *комірниці стала господиня* Левч. КОП. 285.

г) З н а х. з п р и ї м. «за»: *Стала* йому *дядиша за матір* Стор. 156. — *Зараз став за вїта* Яв. 96. — Він мені *за дитину*

¹⁾ Цей приклад у А. Пешкоського, Русск. свѣт. и п. осв. 252.

рідну *став* МВ. — Тісна домовина *стала* мені за веселую світлицю Кв.

г) І в *внах*. і прийм. «на»: Ой, як стану я на *війти* Колб. Р. II. 242. — А *кренуку* хоть як щаститься, усе добро на *лихо стане* МВ. Інст. 213.

д) З прикметником: Коли *такий став* *полохливий* Кот. Ен. VI. — *Стала* королева дочка така, як і була ЕЗБ. XIV. 62. — Чого я така біла *стала* Гнід. в. II. ч. I. 127. — І все навкруги *ставало* таке сумне К. Черн. 35. — І така *стала* гарна, що не можна її надивитися ЕЗБ. XIV. 155. — Яка була, така і знов *стала* іб. 155. — Та й *став* він сліпий Гнідич, в. IV, 53.

6) Зам. «рости, вирости» в орудним: Хлопець на вісім літ *великим* *вирос* Чуб. II. 375 — *масмо* в *назовним*: А він хлопець *такий* *виріс* *великий* за рік, якби му вже сім рік було Колб. Р. 26; в прикм.: *Рости, рости, дубе, тонкий, високий* Чуб. III. 473.

7) Зам. «родитись, виродитись» в орудн.: *несчастливим* *уродився*, *несчастливим* *згину* Колб. В. 258, — *масмо* в *назовним*: *Яка* *біда* *уродилась*, *така* *й* *згине* Пом. 5044. — *Не* *родися* *красний*, *але* *щасний* Закр. 189. — *Уродились* ми на світі *несчастливі* Х. Сб. VI. II. 93.

8) Зам. «зватися, називатись» в орудним: Був собі чоловік, *Останом* *звався* Овруч. п. Рудч. Ск. I. 63 — в *назовн.*: Я в Києва Карпенко, *звуть* мене *Іваненко* Рудч. ЧП. 110. Полт. — *Пого* *звуть* *Яцько* *Молявка-Многопіллясний* К. Черн. 168. — *Ганна* *Кусіона* *зветься* ця дівка, адже так К. Черн. 119. — А та *палиця* — *пан* *називається* Пом. 1140. — *Сестра* *звалась* *Маря* *Клонхестра* ЕЗБ. XII. 143. — *Сього* *продразнили* *Незнайка* ЕЗБ. XIV. 20 (приклад на те, що й коли не дійсне ім'я, то номінатив). — То раз був *такий* *доктор*, *називав* *сі* *Валентий* Гнат. ГНЛ. XII. 177. — Во то *іден* *музик* *називався* *Міхалко* *Швец* Левч. КОП. 260.

9) Зам. «здаватися, вдатись» з орудним: Зледацін же я, *понури*, *стареньким* *здаюся* Макс. II. 113, — *масмо* в *назовн.*: Мужича *жінка* *здалась* йому *краща* од ясновельможної Кул. VI. Г. 339. — Другий же брат... *вищий* од *верстви* *здавався* Кот. Ен. V.

А такі дієслова, як *служити*, *правити*, *найматися*, *бути* (в розум. рос. «быть чем, в качестве чего»), *стати* (в розум. «найнятися») укр. мова знає вже тільки в *внах* і *дним* і прийм. за: *Скрини* *моя* *за* *стіл* *править* Барн. 433. — *Став* *він* *за* *огородика* в *того* Каз. 14. Мікл. С. 409. — І *найнялася* *за* *наймичку* в *одного* *багатого* *чоловіка* Лев. — А *служив* *він* *за* *старшого* *рибалку* Пар. 168.

Також багато інших, але досить і найхарактерніших, що їх оце ми подали. Ще один приклад з дієсловом *доводиться*, де теж *масмо* в *назовного* і *менникового*: А *Сомко*, *внасто* *самі*, *доводиться* *Юрасеві* *дядько* Кул. ЧР. 15. — І, *бач*, і *родив* йому *трохи* *доводився* Рудч. ЮРС. в. I. 77.

Увага 1. Не належать сюди такі конструкції, як: Його старший брат каменем лежить Чуб. II. 78, тобто як камінь, — що в них орудні показують «в подобі кого або чого виявляються підмет або предмет»¹⁾. — Через темний ліс ясним соколом лети Піс. 2. 146. Мікл. С. 735. Це—о рудний і норівняний. Тут нема переходу з одного стану в інший. Орудний тут не входить до складу присудка навіть умовно (заступивши другу його частину), як це в присудковому, і становить прислівниковий чи імгінковий додаток; тут бо кожне дієслово становить самостійний (без орудного) присудок. Жоден із зворотів не можна замінити на паралельні звороти. типу «з жінки став птах» замість «жінка стала птахом». Напр.: Вона приплила цукою Рудч. С. II. 53, — не можна ніяк сказати «З неї приплила цука» і т. д.

Увага 2. Не належать сюди також приклади типу: Чи ж вам моя неволя мила, іще я сі дівкою не нажила» Кольб. Р. II. 138 та ін., що в них маємо вже не присудк. орудного, а апозиційного (див. Тимченко, Инстр. 88) з певним часовим відтінком, що дуже наближає його до орудного часових понять. Але й тут укр. мова знає в певних випадках назовний або місцевий множини з прийменником «в». Отже, замість «дівкою не нажила» — «в дівках не нажила»; замість: А шевчиха ізраділа, молодою вдовіла Гнід. в. II. ч. I. 171 — «молода вдовіла». Пор., напр., у Шевченка: Давно те минуло, як мала дитина, Сирота, в рядишні, — я колись блукав без свити, без хліба по тій Україні.

1) Отже й при інших дієсловах меншої формальности, навіть при тих, що, означаючи «перехід (перенесення) з одного стану в другий», стали за правзірці присудк. орудного взагалі, українській мові властивий або тільки назовний²⁾, здебільшого при прикметниках³⁾, або знахідний з прийменником *за*, *на*, або назовний, або особлива конструкція з прийменником «в» і родовим першого назовного (підметового) («з жінки став птах», зам.: «жінка стала...»), — як до дієслова — здебільшого при іменниках. У російській мові при цих дієсловах «творительный падеж стал уже почти во всех случаях обязательным»⁴⁾.

2) Орудні при іменниках, що є ще в мові, можна пояснити тим самим, що й при формах дієслова «бути»; тобто це або впливи⁵⁾,

¹⁾ Пор. Тимченко, Инстр. 80.

²⁾ Пор. Тимченко, Ном. 19.

³⁾ Пор. О. Курло, Уваги, 85.

⁴⁾ Проф. В. А. Богородицкий, Общій курс рус. грам Изд. 4. Казань 1913. 294.— Пор. і в Петербі, Изв. зап. II. 512.

⁵⁾ До впливів гуртую й неукр. фразеологічні конструкції, що їх намагаються перекласти до слова. Пор. хлібо «робитися багатішим» (рос. : «делаться более богатым») зам. «багатішатн» та ін. Між іншим ці конструкції можна контролювати саме назовним,

або українські архаїзми, що підтримані впливами, або належать до тих конструкцій, що їх у присудковому орудному розглядати не слід (інстр. порівняння, антепозиційний тощо).

3) Отже й тут бачимо той самий процес: назовні та прийменникові конструкції не тільки при прикметниках, як ва це вже зробила висновок О. Курилова (Уваги, 85), але, як бачимо, і при іменниках, зміцнюються й поширюються.

Б. ЗНАХІДНИЙ ПРИСУДКОВИЙ (ДРУГИЙ ЗНАХІДНИЙ).

Т и н: *Застанеш мене молодцю* (зам.: молодцею), або: *Мене покинув молоду* Чуб. V. 184.

Зберігся в укр. мові і знахідний присудковий ¹⁾. Особливо улюблений і поширений у цій конструкції другий знахідний п р и к м е т н и к о в и й ²⁾. Знає українська мова також і знахідного іменникового. Це можна пояснити тим, що в українській мові як іменники, як і прикметники великою мірою зберегли свою колишню присудковість, а іменники ще й атрибутивність ³⁾, та тим, що в українській нар. мові велику силу має паратакса (див. докладно за це розд. XXIX, Парат. констр.). Пор.: *Поставлю сторожю рідного братика* Неум. 40. Тимч.—*Поставлю кого?—сторожю*. *Поставлю яку сторожу (кого)?—р і д н о г о б р а т і к а*.

Або ще: *Дати нану дар коника* в сідлі ЕЗб. 43. 36. Тимч.—*Дати що? — дар*. *Який дар (що) — к о н и к а*. Цій конструкції отже цілком у згоді з загальним нахилом народньої мови до паратакси. Тільки й сприймати їх треба також паратактично, а не відповідно до конструкцій з орудним та ін. Отже від того самого дієслова залежать обидва знахідні ⁴⁾.

У російській мові орудний іменниковий уже заканував ⁵⁾.

Заховуючи українська мова звороти із другим (присудк.) знахідним, як прикметниковим, як і іменниковим — розвиває і дедалі більше ширить також знахідні з прийменниками *за*, *на* та *ін*. прийм. конструкції.

давальною, знахідною, присудковою, або відповідними прийменниковими конструкціями: коли їх ніяк не можна підставити вам. орудного, то це здебільшого показує, що й сама конструкція не українська. Це стосується й до орудного в дієсловах «бути» (див. вище «бути кон» і укр.: «бути ва кого»).

¹⁾ Пор. в О. Курилової, Уваги, 86. Пор. і в проф. Є. Тимченка, Укр. грам III—IV кл. 69, 90.

²⁾ При таких прикметниках, як *один, сам, весь* навіть у рос. літературній мові тільки другий знахідний, а не орудний. Пор. у А. Пешковського не в о н с к а т ь з д н а д е л е г о о д н и м, с а м и м, в с е м, а т о л ь к о с в і д е т е г о o d n o g o, s a m o g o, в с e m (Русск. синт. п. н. осл. Изд. 3. 386).

³⁾ Пор. у Потебні ва це (Из зап. III, також Из зап. II. 309), ва ст.-слов.

⁴⁾ За стилістичну вагу паратактичних зворотів див. розд. XXIX. Парат. констр. Одна їхня паратактична основа говорить ва те, що во можна погодитись із проф. Є. Тимченком, піби «в сучасній українській перший тип акузативу (іменниковий — С. С.) виниєся, але мя його що подибуємо в язку письменників XVII і XVIII віків» (Акузатив, 18). Паратакса бо живе в нар. мові українській і тримається відно

⁵⁾ Пор. у Потебні, Из зап. II. 609.

1. Конструкції із знахідним.

а) Знахідний — іменник.

Взяв я *сватове* з моря ракове Чуб. III. 116. Тимч. — *Жону* собі поиял куму, Чаплинскую Літ. Сам. 16. Тимч. — Посію я рожу, покладу сторожу, Покладу *сторожю* (= поставлю сторожею) батечка рідного Чуб. III. 207. Пот. Из зап. II. 307. — Дати пану *дар* копника в сідлі ЕЗб. 43. Тимч. — *Застанеш мене молодцю* МВ. О.К. — Ще мене *дитину* мати тут покинула питома Тимч. Калев. 298. — *Зберемо жєнци* — дівки панянки, а *насільнички* хлопці молодці Гл. I. 17. Тимч.

Також у старій мові: Кто тебе ценюка поставил *начальника* и *опекуна* над нами Вел. III. 114. — Пор.: Єго же (Климентя) постави игумена по себѣ Ин. 202. Тимч.

б) Знахідний — прикметник.

Що *молоду* ваміж дас Чуб. IV. 159. — А дідову вагнала аж на піч і *невмиту* і *неодягнену* Рудч. ЮРС. в. II. 48. — Оженив мене *малолітнього, нерозумного-нерозвитного* ЕМ. Гр. 3. 335. — Береш мене, *милий, і дужу, і здорову, і робить способну* Чуб. V. 72. — Пожене худобу, *напасе, і назад прижене, таку гладку*, аж любо дивитися ЕЗб. VII. 151. — Аби я їх застав *живих* Гнат. ГНЛ. XII. 144. — Бо що ж його ва життя, коли *запертого* !держать ЕМ. Гр. 2. 260. — Набрал він води, харчів і товару разного на 6 кораблів, а 6 воставив *порожніх* ЕЗб. XIV. 69. — Ой ти поїхав, мене покинув *молоду, уродливу* Чуб. V. 184. — Як *сі цюю* коробку *меншу* зробити С. С. — Лучче було, моє мати, в купелі валити, ніж *такую нечасную* на світі лишити Коц. ПДШ. 19. — Я кавав би вам *українські* її, *чорну* зробити ту бороду ЕЗб. VII. 117. — Не роби свого *хорошого*, а чуже *дурне* ЕМ. Гр. 2. 306. — Давай масла, і помажем його, да я *живого* вковтну. ЕМ. Гр. 2. 5.

Таких прикладів безліч.

Отже бачимо, як широко знає українська мова присудкового (другого) знахідного прикметникового.

Сюди такі приклади, що в них першого знахідного, мовляв проф. М. Сулима, «іноді обминають, але його звичайно видно із попереднього речення, напр.: *Мене* мати породила, *нехрецену* положила Шевч. — Вона мене не жалувала, *силувану* заміж оддала Гр.¹⁾

У вага 1. Треба вважати, що в цій конструкції (другий знахідний) прикметники (як присудковій знахідній) мають на собі вміцненій наголос і здебільшого постпозитивну позицію. Цим вони відрізняються від звичайних прикметників-атрибутивів і цілком дорівнюють російському орудному. Наголос і позиція показує, що в цій конструкції і прикметниковий додаток залежить від

¹⁾ Див. проф. М. Сулима, Лекції, 201.

того таки дієслова, що й іменниковий додаток. Отже в прикладі: Держав мужик свою жінку *голу* на морозі Коц. ПДШ. 125,— не тільки «жінку», але й «голу» залежить від «держав» (яку держав? — голу). Отже в слові «голу» сполучені, як в апозиції, згода й керування. Без такого наголосу й позиції конструкцію відчуватимемо і сприйматимемо не як другий знахідний, а як звичайну: держав мужик свою голу жінку на морозі, де «голу» сприймаємо точнісінько, як «свою». Також і постпозитивно, але в наголосом на іменинику, а не на прикметнику: держав жінку голу — сприймаємо як: держав жінку свою ¹⁾.

У в а г а 2. Пор. також конструкції назовний-знахідний: Назвали Іванову жінку *Ірмилка* і зараз заповіді виголосили і зачалися весілля ЕЗБ. VII. 15. — Старшеньку ввали *Ганцуся*, а меншеньку *Катруся* Кул. ЗЮР. т. 1. 303. — Все те вкупі ввали вони *Сця* Кул. VI. Г. 66. — Ти будеш мати дочку і назвеш її *Марія* Кравч. ЕМ. III. 37.— Зве діда *дід*, а бабу *баба С. С.* — То ви її *бабуня* звете? *С. С.* — Сього продразнили *Незнайка* ЕЗБ. XIV. 20.

2. Конструкції з дієприкметниками.

Сюди таки гуртую конструкції з дієприкметниками на місці других знахідних. Вони свідчать за те, як міцно тримаються в ній другі відмінки. Справді, навіть після того, як короткі дієприкметники перестали відмінитись, вони у цих само конструкціях найбільше (другі відмінки: назовн., знах., давальн.) перенесли свої функції на закінчення незмінні *-чи*, *-ши*; ці останні набрали функціонального значення «вышедших из употребления разных надежных окончаний» (див. докл. за це П. Житецький, ОШЕ, 8 та в Потебні, Из зап. II. 315. 317),

ПРИКЛАДИ ²⁾.

Имяли Петра Бондаряка в Хоринюка *спючи* (= сплящего) Голов. Піс. I. 176. — Он бив мене дробен дожджик, біла мене туча сеї ночи о півночі від любки *їдучи* Стрий, Станисл. окр. Zeg. Pauli P. J. R. I. 188.— Благословіт же мене у шлюб *уступаючи*: ви мені й батько і отець благодітель Кв. Коз. д.— Душа й розум повелювали їй хоч погібнути, а не довести милого чоловіка до нещасної життя в нерівнею *побравшиця* Кв. Щира люб.

3. Конструкції з прийменниками «за», «на», «у(в)».

Прийменникові конструкції, особливо в прийм. *за*, *на* бувають по дієсловах: *обирати*, *обібрати*, *вчинити*, *вважати*, *мати*, *найти*, *брати*, *взяти*, *приймати*, *просити*, *визнавати* та ін. перехідних.

¹⁾ Пор. за це в Пешковського, Русск. слан. в п. бев. 196—197 та Потебні, Из зап. II. 305.

²⁾ Ще багато прикладів подібного роду з синт. укр. мовою.

ПРИКЛАДИ.

а) Прийменник «за».

Буду я тебе *за жесу* до себе брати Думи. УАН. 20. — Середульшого брата *за гостя* приймали Думи. УАН. 159. — Обирали його знов *за війта* Яв. 97. О.К. — А мене на весілля запросили *за музику* ЕЗБ. VII. 15. — Я тебе найму *за вічаря* Шух. 70. О.К. — Перше мала *за милого*, тепер *за н'яницю* Чуб. V. 401. — Вже мене записали *за рекрута* взяти Колб. Ш. II. 51. Тимч. — Най того *за музика* маю, кого люблю і кохаю Чуб. V. 224. Тимч. — Не обирай сі мені *за адуката* ЕЗБ. X. 2. Тимч. — Пор. у стар. мові: Обравши собі на запорожку Остришина *за старшого* Вел. IV. 193. Тимч.

Також і з прикметниками:

Визнали *за можливе* не карати його С. С. — Ой рада б я Марусеньку *за рідну* прийняти Бал. 110. Тимч. — Вона не вважав себе *за нещасну* С. С. — Вони мали його *за дурного* Колб. Р. 135. Тимч. — Ти знову удавай себе *за хвору*. Засл. пов. Чуб. II. 160. Тимч.

б) Прийменник «на»¹⁾.

Вийшов *на господаря* Чуб. II. 400. — Помалу вийшов *на великого пана* ЖС. I. 226. — Його настановили *на попа* Полт. п. — Він запросив їх *на кумів* ЖС. II. 195. — Обрали *на голову* управи, *на делегата* etc. — Везе свою стару жінку зробить її *на молоду* ЕМ. Гр. 2. 74. — Його обрано *на (за) президента* (в президенти).

в) Прийменник «у(в)».

І в знах. (в однині і множині): От ... наменував того коня *в царевича* Староконст. п. Чуб. II. 214. — Виріс *у* прехорошого *парубка* Федьк. П. 198. — На що *в дружби* брав, коли грошей не мав Чуб. IV. 199. — Візьму тебе *в куми* Чуб. II. 394. — Мене *в світілки* прибрали Мил. 155. — Та його обернули *у повари* Кравч. ЕМ. III. 13.

З місцевим: Поставив його (Івана) *в кочергах* Мил. Каз. 26. Тимч. — Вирядили його *в послах*. — Взяли його *в москалях* служити etc.

г) Часточка «як».

Запорожці собі Бруховецького *як гетьмана* звали Тимч. Укр. грам. III — IV. 59. — Їх не можна розглядати *як полонених* (пору: за полонених etc.).

4. Інші конетрукції.

а) Родовий в прийм. «з» замість 1 знахідного + 2 знахідний.

Конструкція, де замість 1 знахідного стоїть родовий в прийменником «з», а 2 знахідний зберігається, дуже поширена в народній мові: Я зробив *з тебе чоловіка*, то це твоя дика така С. С. — Пор. у франц.: Que ferez - vous de votre fils? je le ferai avocat.

ПРИКЛАДИ.

А це до чоловіка приходе пан, привоєе батька, каже, щоб *з батька старого* зробить *батька молодого* ЕМ. Гр. 2. 74. — Дядьку,

¹⁾ Здебільшого при дієсловах: *вляти, виїти, наставити, стати, смечитись* та ін.

а ви знаєте, я з *оцього* *рябка* зроблю *молоду собаку* — чи хоча ЄМ. Гр. 2. 73. — І поти воювала, поки з *усіх польсько-руських земель* зробила *пустиню* Кул. VI. Г. 169. — Добрий воїн, хоч уда з себе *ледащицю* й *характерника* Кул. ЧР. 54.

б) Підрядні речення з віднов. сполучникми (*що, як, де* та ін.).

1) Коли підрядне речення заступає тільки 2 знахідного дієприкметникового.

Надибас своїх *братів*, *що* по мору пливають Левч. КОП. 420.

Але ідуть, ідуть, надибають *хлопців*, *що* б'ються Левч. КОП. 374.

Надибас *стадо коней*, *що* пасуться Левч. КОП. 100. — Він приїжджає до того села і застає *сі*, *що* вона в корнімі гуляє Левч. КОП. 68. — Він за ними тим слідом, — і внайшов їх, *що* вони спали Левч. КОП. 311.

Пор. у старій мові: *И видѣ ту люди суцая... како ся мыють* Літ. Лавр. сл. 7. (Е. Будде, Осн. синт. р. яз. 234). — Пор.: *бачили дівчину, як* ішла etc.

2) Коли підрядні речення заступають обидва знахідні (1 та 2) ¹⁾.

ПРИКЛАДИ.

Іде, дорогою надибає, *що* ся вовки три б'ються над м'ясом Левч. КОП. 394. — Але іде Іван, надибас, *що* *Гайдай* пасе панський товар Левч. КОП. 345. — Прийшов і встав, *що* вони сидять Левч. КОП. 570. — Надибас, *що* чоловік запряг жінку в віз Левч. КОП. 570.

Увага. Можуть бути замість підрядних речень і суридні (асиндетичні та синдетичні). Пор.: надибали чоловіка, *спав...* або: надибали чоловіка, *а він спав ...* або: надибали чоловіка *і той чоловік спав*, та ін. ²⁾.

в) Прислівник *вам*. *другого* *знахідного*. *Я не так* (не такого) *увалив* собі його *С. С.* — *Я* *почуваю* себе *міцно* в руках... або: *я* *почуваюся* *міцній* у руках.

г) Дієслово + 1 *знах.* *вам*. *дієсловом* + обидва (1 та 2) *знахідні*.

Це трапляється здебільшого в дуже поширенім у рос. мові звороті в дієсловом «*делать, сделать* кого кем, чем, каким», інстр. пред. (*делать* кого *богатым* etc.) Українська мова знає тут саме дієслово в 1 знахідним.

ПРИКЛАДИ.

Замість: зробити щось *можливим* (= рос. «*сделать* ч.-л. *возможным*») кажуть: *уможливити* *щось* (С. III. сл. Ум. Сл.); зам.:

¹⁾ Це буває тоді, коли, словами Потебневими, «новий лязк не терпить першого виписельного: *увалив, что он жив*...» (Из ван. II. 312).

²⁾ Див. досл. розд. XXIX, Нарят. констр. там сіль прикладів на всі типи паралагичних конструцій.

зробити кого *багатим* — кажуть: *збагатити* кого etc.; *банітувати* зам.: «зробити *банітою*» Тимч.

Отже, ми бачимо, що на місці одного т. вв. присудкового орудного українська мова широко знає присудкового знахідного (особливо коли 2 знах. — прикметник), низку прийменникових конструкцій прийменники: *за, на, у (в)*, в часткою *як* та всілякі інші структури, що між ними найпоширеніші підрядні та сурядні речення, конструкції — родовий в прийм. з на місці 1 знахідного та ін. Усі вони нерівнозначні, усі вони надають мові *т о н к и х* *с т и л і с т и ч н и х* *в і д т і н к і в*

В. ДАВАЛЬНИЙ ПРИСУДКОВИЙ (ДРУГИЙ ДАВАЛЬНИЙ).

Т и п: З чого *мені ситій* (а не: ситою) бути ... або: Як же таки *Галочці*, будучи *хазяйці* (а не: хазяйкою), та не турбуватись?

Зберігся також (в безпідметових конструкціях в діємешником при першому давальному дієвої особи — предметі) і живе в українській мові другий давальний — присудкове ймення (пор. О. Курилова, Уваги, 86).

ПРИКЛАДИ.

З «б у т и»: З чого *мені ситій бути*, коли я дубка гризла Рудя. ЮРС. 178. — Як же *мені смутній не бути*, кого я люблю, трудно забути Коц. ПДШ. 22. — Еол велів *поганій буть погоди* Кот. Еп. — А як же *мені веселому бути* Чуб. V. 167 та 76. — Клади рано і вечір, *щоб здоровій бути* Чуб. V. 364.

Пор. без наявного 1 давального: Годі сидіти *смутному* Чуб. V. 990. О.К. — Щоб перед богом *правому бути* Пир. О.К. ¹⁾.

З «б у в ш и»: На що *мені* женитися, *бувши молодому* Чуб. V. 620. — Як *мні* не шуміти, *бувши зеленому*; Як *мні* не плакати, *бувши молодому* Чуб. III. 116.

З «б у д у ч и»: Як же таки *Галочці, будучи хазяйці*, та не турбуватись? Sm.-St. 423.

З і н ш и м и дієсловами: Так *мені* казав робити, *щоби в сорочці не голій ходити* Левч. КОП. 184. — Ой як *мені веселій стояти* Гнід. в. II. ч. I. 15. — Треба *босому бігти* С. С.

Народній мові звороти в орудним на місці другого давального не властиві і трапляються (як чужі впливи) дуже рідко (пор. О. Курилова, Уваги, 86). Пор., напр.: «*не бути йому ученим*», «*не бути йому щасливим*», замість: *не бути йому ученому*, *не бути йому щасливому*, — або ще простіше: *не буде він щасливий*, *не буде йому щастя*, *не буде він учений*, *не буде з його вчений*, etc.

Усе, що вище за другі назовний та знахідний, за невластивість укр. мові присудкового орудного etc., стосується здебільшого й до другого (присудк.) давального.

¹⁾ Див. також іще чимало прикладів у О. Курилової, Уваги, 86

Х. «КОТОРИЙ (КОТРИЙ)», «ЯКИЙ», «ЩО». ЇХНІ ФУНКЦІЯ ТА СТИЛІСТИЧНА ВАГА.

Займенники *которий* (польськ. *kótry*, рос. *который*), *який* (польськ. *jakí*, рос. *какой*) у функції чисто відносних сполучників українській мові народній не властиві ¹⁾.

Єдино питомі їм функції — питальні, неозначені, дистрибутивні тощо (див. далі). Сучасна літературна мова знає їх у першій, невластивій народній мові, функції широко і майже зовсім не знає в функції, властивій нар. мові ²⁾. Пор. напр.: я zobачив письменника, твори *котрого* так любив читати. Нар. мова в такій функції цього займенника не знає ³⁾. Взагалі відносний сполучник *котрий* (*которий*) здавна характеризує книжку, а не живу народню мову ⁴⁾.

Щоправда, таких дослідників, що не добачають жодної різниці між *котрий*, *який*, *що* та вважають їх усі за чисто відносні, є небагато ⁵⁾. Велика більшість дослідників, як західних (галляцьких), як і наддніпрянських, цілком певно говорять за перевагу *що* над *котрий*, *який* у функції чисто відносних сполучників ⁶⁾.

Проф. О. Снявський зауважує, що «чистота мови наших країн х п и с ь м е н н и к і в, можна сказати, міряється, між іншим, мірою вживання того неукраїнського способу унідгелення відносних речень» (з «який», «которий» — С. С.) ⁷⁾. У творах Квіткинх-Основ'яненкових, Маркових Вовчкових, Стороженкових, Кулішевих, Коцюбинського, Лесиних Українчиних (окрім молодечих творів — О. Сня.), Грінченкових, Тесленкових, Василенкових та інших найкращих наддніпрянських стилістів проф. О. Снявський знайшов їх («який», «котрий» — С. С.) або «в дуже невеликій дозі», або в окремих творах («Сердешна Оксана» Кв.-Основн., «Чорна Рада» Кул., «П'ятизлотник» Коц. та ін.) навіть зовсім їх не знайшов (ор. с. ib.) ⁸⁾. У віршах Шев-

¹⁾ Українська нар. мова має багато інших способів відносної сполучки (дослідно це див. розд. XXIII). Мови рос. (*который*, *какой*) та польська (*kótry*, *jakí*) знають їх у цій функції широко.

²⁾ За пораду вживати в с і х (*котрий*, *який*, *що*) по trochu, щоб не повторювати одного займенника, коли вони трапляються кілька разів, можна б тут і не вгадувати. Говорити за науковість такого «ліберального», мовляв проф. М. Сулима (Лекції, 106), «підходу» не доводиться.

³⁾ Пор. проф. О. Снявський, Порадник, 116 та проф. М. Сулима, Лекції, 81—82.

⁴⁾ З. М. Веселовська парахувала, напр., у П. Веридиному «Лексиконі» 150 прикладів з «котрий, которий» і тільки 28 прикл. із спол. «що».

⁵⁾ Пор. В. Сімович, Грам. укр. мови, ст. 223 і 419. Таку саму думку, що «котрий, який» і «що» рівнозначні, висловлював «ІВ» у ст. «В сирні народного дячка» (див. далі ст. «Ківо», 1900, ч. 124—140) Пор. рецензію А. Кризького у «ЛНВ», 1901, нов. 11, ст. 46—47.

⁶⁾ Пор. др. Оговоровський, Грам. 1889, ст. 244—246; Dr. St. v. Smal - Stockuj, Gr 301, 129; О. Курплова, Уваги, ст. 149, також пор. ст. 147; проф. Ів. Огієнко, Стилі. Словн. 471 (Чистота, 160); проф. С. Тимченко, Укр. грам. для III і IV кл. шкіль середніх, 118—120; проф. О. Снявський, Укр. яз. 100—101; К. Ніччинів, «Нар. Уч.», 1927 г. дод № 48, ст. 6; проф. М. Сулима, Лекції, ст. 81—82; Ф. Корш, СОП, 28.—Потемби, широко розглянувши функції займенника *которий* (Із ван. III. 547), також констатує в українській мові тільки частку *що* (який тільки в мові Котляревського).

⁷⁾ Порадник, 116.

⁸⁾ Пор. за Квітку і в З. М. Веселовської, Мова Г. Хв. Квітки-Основ. 97.

ченкових на весь «Кобзар» нема ні одного випадку сполучання відносних речень із «який», «котрий», «которий», хоч не раз трапляється досить складна фраза, як напр.: «Де ж ті люди, деж ті добрі, що серце збиралось з ними жити, їх любити» (ор. с. 116—117).

Останніми часами в літературній українській мові почали замість займенн. *котрий* широко вживати займенника *який* у тій самій функції і в тім самому значенні, що рос. к о т о р ы й, к а к о й, або польське *jakі, który*. Для такого «універсального» (заступають бо ним цілу низку способів відносної сполучки) ¹⁾ вживання займенника *який* немає достатніх підстав. Це відзначають і інші дослідники української мови (пор. проф. О. Сиявський, Порадник, 116; проф. М. Сулима, Укр. фраза, 58 та ін.).

Узявши до уваги:

1) що українській народній мові займенник *которий* (*котрий*) у функції чисто відносного сполучника в позиції постпозитивній підрядного речення невластивий ²⁾;

2) що єдине в функції чисто відносної частки укр. мова знає «що» ³⁾;

3) що займенник *який* відповідає здебільшого своїм значенням і функцією займенникові *которий* (див. нижче), має і свій специфічний проти нього відтінок (якісний), а в функції чисто відносного сполучника в позиції постпозитивній він українській мові також не властивий ⁴⁾—

— розгляньмо функції, властиві їм в українській народній мові.

1. Як та коли вживають займенника *которий* (*котрий*). Ного функції.

Займенник *которий*, що невластивий народній мові в функції чисто відносного сполучника, надзвичайно поширений проте в ній в іншим значенням. Таке *которий* надає не тільки певного, сказати б, кольориту, а в конче потрібний спосіб віддавати відтінки думки ⁵⁾.

¹⁾ Див. розд. XXIII.

²⁾ Тим то й зайві, вважаю, проф. Іванові Огієнкові поради ставити зв'язку *який, котрий* в прикметникових реченнях к о в ч е перед іменником, як це було в д а в н і й к п и ж н і й м о в і (шідкреслив я—С. С.). Нісь, до *котрої* зрозуміла Мог. 474, Чистота 160. Ні по іменнику, ні перед іменником укр. мова в ній функції не знає «який, *котрий*».

³⁾ Докл. див. розд. XXIII.

⁴⁾ Потенія відзначав його тільки в мові Котляревського (див. вище). За невластивість такого «який» див. проф. Сулима, Укр. фраза, 58. Пор. О. Курцова, Уваги, 150. А проф. Ів. Огієнко констатує, що «павіть в думках внаходимо *який*—тільки два рази (Шийн у мене муж прекрасний 77. Не вгають, який квас 136), але ні разу в в а ч е н н і зв'язку в прикметникових реченнях» (Чистота, 159; шідкреслив я—С. С.).

⁵⁾ З цих двох форм *которий* та *котрий* (наголос на останньому складі, а не на першому, як часом кажуть: *кбтриий*) відношу, в певних випадках (див. приклади нижче), першу—*которий*. Її бо переважно знає українська мова в Наддніпрянщині, ба й

Займенник *которий* у мові українській буває:

А. Як сполучник.

Б. Як займенник.

А. «Которий» як сполучник.

Як сполучник, займенник *которий* дуже поширений, як у народній мові, як і в мові старш. класиків у позиції препозитивній, але всюди має значення «которий в двох або багатьох». Це саме значення він зберігає і в дуже небагатьох випадках, коли стоїть постпозитивно (див. далі). Стилістична вага його в цій позиції велика ¹⁾.

Тип: *Которая* сиротина, гиле Чуб. V. 493.

Тобто підрядне речення із займенником *которий*, а при нім і після нього означає слово, стоїть перед головним ²⁾. Ця препозитивність цілком природна, відбиває бо логічну часову послідовність змісту підрядного й головного речень. У головному реченні проти нього може стояти (але його може й не бути) займенник *той*, а часом *він* у відповідній формі, але слово, що до нього стосується займенник *которий*, уже не повторюється.

Перед відповідною формою вказівного займен. *той*, *він* може стояти сполучник *то*. Нього може й не бути. Вказівних займенників теж може не бути, а головне речення починається самим сполучником *то*. Нарешті, у головному реченні може не бути ні вказ. займенника, ні сполучника *то*.

ПРИКЛАДИ.

1. На початку головного речення сполучник *то* і відповідна форма займен. вказівного.

а) Займен. *той*:

А *которій* не поспішали, *то* ті в стіну пропадали Рудч. ЧН. 130. — Ой *которій* то й поспішали, *то* ті в лузі зимували ів. 130. — І *которого* ляха між себе русни було вакриють, *то* й *той* живий оставався ів. 256. — *Котрий* котрого поборе, *то* *той* тому дасть мішок грошей ЕМ. Гр. 2. 80. — *Котрий* нас... розлучив, *то* *той* нас потішиць Чуб. V. 253.

давніші класики. (Нор. проф. М. Суліма, Укр. фразм. 63: «частіше вживав в народній мові в старш. віком дублет - *котрий*») Крім того, в формі «которий» відомішого впряміше й яскравіше відзначаються властиві цьому займенникові відтінки. Це видно, як підставити в прикладах зам. *которий* — *котрий*. Форма *котрий*, хоч теж така сама давня, як і форма *которий*, але відома найбільше по західніх говірках, де вона, можна гадати, набрала переваги не без впливу (надто щодо наголосу: кóтрий) польського «który».

¹⁾ Нор. О. Курілова, Укази, 148 та проф. М. Суліма, Укр. фр. 65.

²⁾ Нор. у Потебні, що проти суцес. дос. «Я гідєл человека, котрий приходил» шервініше: «котрий человек приходил (и) и (того, сто) видел» (Нз. зап. III. 312--313).

б) З а й м е н . «він»:

Которий кіт виплає з-під постелі, *то він* його хап ЕЗб. VII. 116.

2. На поч. гол. речення сам займенник (без сполучника «то»).

а) *той*:

Одні ж на службі чергували, а *которі* по домівках пробували, *ті* у низ Дніпра ходили Кул. VI. Г. 226. — *Котрі* не винуваті, *тих* не б'є ЕЗб. XIV. 164. — І ото, *которі* багаті, що на доброму коні збройно до обозу могли виїжджати, *ті* востались..., *которі* ж ходили піхом, *так* востались у поспільстві Кул. ЧР. 94. — *Которий* козак не має в себе шаблі булатної, шпцалі семип'ядної, *той* козак кий на плечі забирає Кул. ЗЮР. I. 258. — *Которі* книжки будуть у мене під рукою в перекладі, в оригіналі не матиму, з *тих* я буду перекладною мовою виписувати Кул. VI. Г. 6. — Маєш ти дівчат без ліку, *котру* глянеш, *тую* любиш Чуб. V. 153.

б) *він*:

Которий би міг Турчин, яничар, цей сон одгадати, Міг би *йому* три гради турецькі дарувати, А *которий* би міг бідний невольник одгадати, Міг би *йому* листи визволєні писати Думи. УАН. 45. — *Которий* козак перед орандарем шанки не вияв, вже *його* ханали ів. 236.

3. На початку головного реч. самий сполучник «то».

То чорняві, то русяві, *на котру* гляну, *то* все браві Чуб. V. 143. — *Котрі* ліпшії, *то* собі бере ИП. Ант. Драг. I. 10. — Видитьсєя, що мої невольники, *которі* були в неволі, *то* стали всі по волі Думи. УАН. 50. — *Которі* тікали до річки Случі, *То* погубили чоботи і онучі; А *которі* до Прута, *То* була від козаків Хмельницького доріженька барзо крута Кул. ЗЮР. I. 226. — *Которі* бігли до річки Росі, *То* восталися голі й босі ів. 226. — А як же *которий* удасться розторопний і догадливий, *то* виїшовши на могилу, кликне разів зо два Кул. ЗЮР. I. 287 — 288.

4. Без відповідного вказівного займенника й без сполучника «то» в головному.

Тече вода, в-під огорода рине, *которая* сиротина — гине Чуб. V. 493. — *Которі* кривії на Дунаї пускає ЕМ. Гр. 3. 13. — Не сплю, не лежу стрілочки стружу, *которі* луччі — в пучечки в'язку ів. 12. — *Котрі* гіршії, служейкам дас ИП. Ант. Драг. I. 10. — Ой гаю мій, гаю, *котору* дитину кохана-любима, край себе не маю Чуб. V. 888. — Ой ви хлопці молодці, Женіть воли до води; А *которі* старії, Оставайтесь у лозах Рудч. ЧП. 113. — А *которі* чумаченьки того не чували, Вони ж в тому превражому Криму зо скотом пропали Рудч. ЧП. 103.

Паралельні до цих сполучні звороти укр. мова знає такі: *хто—той*, *де — той*, *який — що*, *що — той*, або й без відповідного вказівного займенника ¹⁾.

¹⁾ Пор. О. Курилова, Уваги, 148.

ПРИКЛАДИ.

ХТО ... ТОЙ.

Тоді то *хто* вижджав конем з луком і шаблею, *той* був козак.
Кул. VI. Г. 226.

ДЕ ... (ТОЙ).

Де більші на луг полетіли, *де* менші, — так поспротіли Эвари.
МНП. 65. — *Де* хліб обрідкуватий, *той* на зерно крапний, а *де*
густий, *там* ні Полт. г. Гр. (під Обрідк.). — *Де* були в полі стежки-
доріжки, — Волоськими годівками повинючував; *де* були в полі
глибокі долини, Волоською кров'ю повинючював М. 394. Пот

ЯКИЙ ... (ТОЙ) — див. нижче функції займен. який.

ЩО ... (ТО).

Що була скотинка позбував, а гроні попрошивав Кв. О.К.

Усюди по всіх прикладах займенник *которий* заховує своє
первісне значення «*которий* з двох чи багатьох»
(пор. Пот. Из зап. III. 346)¹⁾.

Як бачимо, таке препозитивне *которий* дуже поширене в народ-
ній укр. мові. Його знають усі говірки по всій Україні. Його також
часто вживають у своїх творах такі письменники, як Куліш, Грінченко,
М. Вовчок, Квітка тощо.

Широко знають і вживають його також українські думи²⁾.
За вагу такого препозитивного *которий* для стилю, за особливий
кольорит, що він надає його мові, не говоритиму. Вони відчу-
ваються самі³⁾.

Б. «Которий» як займенник.

1) Як займенник незначений, *которий* надзвичайно пошире-
ний, як у живій мові, як і в мові книжчій і має значення «який ін-
ше будь в», «хто не будь в», «чи інше будь в»; «хто з»;
«чи з»; «що в»; «який в», «який ся з»; «інший з»; «дея-
кий в»; «де хто з»⁴⁾.

ПРИКЛАДИ.

Ти вирви із кожного з нас по три волосини, і як треба буде
тобі *котрого* з нас, то приєднай ту волосину, *котрого* тобі треба
Рудч. ЮРС. I. 105. — Бо як одірветься *котре*, то й ти пропадеи
Рудч. ЮРС. II. 190. — Походили до *котрого* часу, давай чай шти
ЕЗБ. XIV. 147. — Не раз та й не два доводилось таким осадам
зникати без прослідку, як прокрадуться татари *котрим* шляхом
Кул. VI. Г. 58. — Ось ходім дивись на двір да подивимось, чи не
зачепилась *котра* вівка Рудч. ЮРС. I. 188. — Сидить собі,
як понуре, ні на кого не дивиться, і дивчат *ні котрої* не завьме

¹⁾ Навіть у рідких випадках позитивності займен. *которий* заховує не своє значення
«*которий* в». Пор: Ой сивавте, де двали, *котрий* голое має Гол. II. 617. — Тепер лю-
би, *котру* хочеш, *котра* тобі мила Гол. II. 780 (Потєбня, Из зап. III. 317).

²⁾ П. Житєцький, Про укр. нар. думи

³⁾ За стилістичну вагу цієї іменної думи П. Житєцький, опр. с. 12

⁴⁾ Пор. О. Курилович, Укази, 143, 14. Потєбня, Из зап. III. 317.

Кв. Мар. 59. — Як *которий* парубок має сватать дівчину, то питає: «чи підеш за мене» Кравч. ЕМ. III. 96. — Звісно, коли хто *котору* любить, то й думас, що вона й усім така хороша Кв. Пот. — Хто *котрого* (чиснебудь—С. С.) добро за ніч перекидас, то того буде Кравч. ЕМ. V. 35. — Чи нема между вами *котрого* козака... у першому разі на герці погуляти Метл. 418. Пот. — Ви... кайданами не стучіте, Ясени не вчиніте, Пі *котрого* (=ні одного, жодного—С. С.) турчина в галері не збудіте Думи. УАН. 47.

Пор. також із значенням «і н ш и й»: Було, як охопить *котрий*, так до землі не допустить, так і носить Т. Шевченко, Сул. — Як *которий* той навчиться, а сей—ніколи Сл. Грінч., Сул. — А почне *котрий* розсуджати і його на зсилку гукають А. Тесленко, Сул.

Увага. Пор. також приклади з неознач. «*котрийсь*», парал. якийсь: Жис до *котрогось* часу Помис, Сул. — А що дома, — озлався *котрийсь* А. Тесленко. — Знеобачка заверещала ззаду *котрась* із дівчат В. Чапля¹⁾.

Паралельні звороти з який (днв. нижче — «функції займен. який»).

2) *Которий* ... *которий* як займен. неозначений може мати значення *один* (з багатьох) ... *другий* (інший) (з багатьох), *одна* ... *друга* (інша), *одно* ... *друге* (інше), *одні* ... *другі* (інші) з багатьох тощо.

ПРИКЛАДИ.

Которі козаки трупом пали, а *которих* з жінками й дітьми до Криму одведено Кул. VI. Г. 321. — Дітвора, *которе* біжить, *котрого* на руках несуть Кв. Пот. — *Которі* зс ляхи врозтіч порозбігались, а *которі* гуртом великим на Костянтинів утікали Кул. VI. Г. 255. — *Которі* зс морем пантрували та рабували побережжя, а *которі* то річками на здобич по селах і городах ходили Кул. VI. Г. 212. — Розлетимось, розбіжнимось, як кленове листя, *которе* на Україну, *котре* на Полісся Чуб. V. 790. — З них *которі* на жорнах мелють яру пшеницю, *которий* пак за верстаттям ткуть Пот. З. т. с. 554. — Та в тій школі так: *котрий* пише, *котрий* читає, а *котрий* то й байдики б'є Сл. Гр.—Пор. також: *Одного* на здоров'я любенько питає; *другому* жалиться, що без його чогось її смутно та дивно; *котрого* біля себе садовить М. Вовчок, М. Сулима.

Паралельні до цих звороти матимуть який... який, *хто*... *хто*, *де*... *де*, *що*... *що*.

ПРИКЛАДИ.

ЯКИЙ ... *ЯКИЙ*. Днв. нижче «функції займен. який».
ХТО ... *ХТО*.

Запорожці... ховали добро *хто* в землю, *хто* в скелю, а інші в Дніпро Н. Кл. 48. О.К. — Почали трохи з його й кенкувати: *хто*

¹⁾ Ці приклади в проф. М. Сулими. Пор. у нього там такі: «Часто-густо сучасний інтелегентський зворот той чи (або) інший (пор. до рос. «тот или иной», «тот или другой») паразитує стільше українське *котрийсь*; напр.: «з тих чи інших причин...» = «з котрихось причин», «в тій або іншій статті» = в *котрійся* статті Пор. Укр. фр. 65.

гірко, а *хто* любенько, а *хто* то й засмутивсь, а *хто* то й злякавсь. Вовч. Прав. 11. 543, в. 9. 10. Огон.—Всі узбросні: *хто* в косу, *хто* в рушницю etc. Мікл.

ДЕ... ДЕ.

Де кричать, а *де* співають; *де* кров іллють, а *де* горілку п'ють. Кул. ЧР. 369. 3—5. Огон. — Пор. також: Ті пустині... що вже позахищували від Орди *де* козаки, а *де* руська шляхта узгранична Кул. VI. Г. 150.

ЩО... ЩО.

Що ж самі поїли, а *що* стали неймутих та проходниць обділити Кв. Огон. — Тоді як стебуєш по війську, так і летить як полова, *що* кінь тонче, а *що* він б'є ЕЗБ. XIV. 27.

Цими *де* — *де*, *що* — *що* та ін. можна заступати як до відтинку й вислів — «з одного боку — з другого боку» та ін.

3) Як за й менник итальний *котрий* має значення «*хто* з», «який з» тощо.

ПРИКЛАДИ.

Сповідайтєся ви, братця, Чорному морю, *котрий* найбільше гріхів має Думи. УАН. 76. — І скажуть, щоб відгадав, *котра* твоя жінка, а як не відгадаєш, то все пропало ЕЗБ. VII. 11. — А скажи нам, дядьку, *котрий* в нас був крадій ЕМ. Гр. 2. 332. — Признайтєся, *котрий* мій муж ЕЗБ. XIV. 113. — Виведи його в чисте поле, там стоїть корч — *котрий* *котрого* власне ЕЗБ. VII. 89. — Ну, *котрий* одведе чоловіка до дому Рудч. ЮРС. I. 72. — Підійть же в ліс, — *котрий* лучче свисне Рудч. ЮРС. II. 187. — Ой вмовлялися на одну дівчину, *котрий* її возьме Чуб. V. 223. — Іди ти до стаїні і дивися, *котра* кобила є жеребна ЕЗБ. VII. 26. — От, каже, *котрий* *котрого* перебере, то того будут гроші Левч. КОП. 36. — Тай той нам показав сму, *котру* книжку взяти Левч. КОП. 515. — Али... страшно смутитєся й плаче, що ни знає, *котри* з них старший з бі дїтий Левч. КОП. 317. — Питаютьє: вечерини, а в *котрій* хаті Чуб. V. 57. — Ой сїй, не тонис, марне думу згубиш; скажи перше правду, *котру* вірно любиш ів. 212. — От... її каже: «Ну, *котра* дочка краща? Кул. ЗЮР. II. 65. — І вивів їх... і розказав *котра* старша, а *котра* підтарша, і до послїдньої Кул. ЗЮР. II. 65. — За трупною плететьєся кілька жінок. По них не знати, *котра* молода, а *котра* стара В. Стефаник, Сул. *Котра* ж із вас піде зо мною танцювати? Т. Шевченко, Сул. — А ну, *котру* ці мняєнці заміж оддам А. Тесленко, Сул.

Пор. і в рос.: Нам, *котрому* є Чурилою голова рубити (тобто, *котрому* з нас двох, мені чи Чурилу) Рыбц. I. 305. Олон. был. Бусл. Синт. 334.

Отже, у всіх випадках, що подані вище, коли *котрий* є сполучник і коли він займенник, *котрий* має значення «*котрий* з двох або багатьох». Що сполучник, *котрий* завжди

стоїть препозитивно. Постпозитивно дуже рідко й лише тоді, коли це значення которий в двох або багатьох зовсім виравне. Стилістична вага його велика ¹⁾).

Увага 1. Пор. приклади, що в них *которий* має значення особового або вказівного займенника самого або із сполучником «а, і»: І взяла шлюбу в Івасем, *котрі* (=і вони—С.С.) й до цього часу живють ЕЗБ. VII. 131. — На *котрім* (=а (і) на тім—С.С.) весілля і я був, шив, їв, гуляв і так вродово напився.

Увага 2. Хоч розподільно-числове значення властиве й займен. *який*, проте в нім воно не відчувається так виразно, як у займеннику *которий* (*котрий*). Тим то краще казати «*котра година?*» «о *котрій годині?*» та ін., а не «яка година? о *якій годині?*» Бо ж займенникові *який* властиве ще й якісне значення. «*Яка година?*» іноді можна зрозуміти так, наче питають про гарну чи погану годину на дворі. А питання «*котра година?*» іншого значення, окрім числово-часового, звичайно й не має ²⁾).

2. Як та коли вживають займен. «який». Його функції.

Займенник *який* у функції чисто відносного сполучника в позиції постпозитивній українській народній мові не властивий. Як він і трапляється в цій позиції, то лише з виравним властивим йому значенням якісним, а не як чисто відносний сполучник. У позиції препозитивній нар. мова його знає, але в відтінок: «який в двох або багатьох», подібно до препозит. *которий*. Переважає тут *которий*.

Займенник *який* відповідає здебільшого своїм значенням займенникові *которий*, хоч і не в таким виравним розподільно-числовим значенням ³⁾. Уживається не так часто, як *которий*. Має і властиве йому тільки значення якісного.

А. «*Який*» як сполучник.

ПРИКЛАДИ.

Яка була мерзала земля, вараз уся порозтавала Кв. Пот. — Сухий вітер, що ніколи не навіє дощу, а *який* і вбереться, то він його роз-

¹⁾ Пор. проф. М. Сулима: «що явища максимально поширені, максимально властиві українській масово-народній і добрій письменницькій мові» (Лекції, 78—79).

²⁾ Пор. проф. М. Сулима, Укр. фр. 57.

³⁾ Осв я в'ясовує різницю між *котрий* та *який* ак. А. Кримський: «Візьмімо хоч би речення: «позабирав яблука, *котрі* були вже добрі» → «позабирав ті в-поміж яблук, які були вже добрі» (себто не всі). Коли ж скажемо: «позабирав яблука, *що* були вже добрі», то це значить, що не всі яблука добрі. (Отже, *що* єдине має чисто відносне значення — С. С.). Щодо «який», то воно виймає середина між «*котрий*» і «*що*» і не має в собі такого різкого відтінку. Коли скажемо: «позабирав яблука, які були вже добрі», то ввійде не видно, чи всі вони були такі, чи тільки деякі в-поміж них» («Про нашу літературну мову», ЛНВ, 1901, жовт. II. ст. 46—47). Пор. також А. А. Шахматов: «котора? кпюжжа лучне?» предполагає наявність двух-трех книг, из них делается выбор, между тем *какал* книжка теперь особенно в моде? — вопрос не сосредоточен на ограничении; следовательно: *котрый* ставит вопрос ограничительно, а *какой* не ограничительно (вирочем, «в котором году случилось то-то», а не в *каком* году), *котрый* не определяет качества, а *какой* может определить и качество» (Синт. р. я. в. в. 83—89).

вів. Кв. Пот.—Озиме, коли *яке* й *війшло*, так і те *вараз* *покоряви*.
Кв. Пот. — Коли з *дітей* *яке* (= *которе*, «*какое-нибудь*») *шалівливи*,
батько й *грімне* на такого Кв. Пот. — Ой *які* *швидче* *повернутис*
мали, то ті в *Лузі* *вимували* Рудч. ЧП. 144. — А *де* *які*, *гаючись*,
не *бали*, — То ті в *стену* *вагибали* ів. 144. — Ну, *ідіть*, на *котру*
хочете *дорогу*, а *мені* *яку* *покинете*, то *моя* *буде* ЕЗб. XIV. 209.

Б. «*Який*» як *займенник* ¹⁾.

а) Як *займенник* *неозначений*, *який* має значення «*кото-
рий*», «*котрийнебудь*», «*якийнебудь*», «*якийсь*», «*котрийсь*», «*інший*»,
«*деякий*» та ін. ²⁾.

ПРИКЛАДИ.

Було, як тільки *брат* *підє* на *звіра* *якого*, чи то *птицю* *підстре-
лить* на *юшку* чи *печеню*, — от *змій* *той* *вараз* і *прилетить* до *Ганни*
Рудч. ЮРС. в. I. 131. — Чи *ви* *за* *ділом* *яким*, чи *вештались* *світ*
за *очима* Пот. З. т. с. 544. — *Озиме*, *увосени* *через* *засуху* *не*
входило, коли *ж* *яке* і *війшло*..., так і те *покарявило* Д. р. 1.6.—
Як *який* *чоловік* *скаже* *слово*, то *вона*... *вараз* і *кричить* М. в. д.
I. 23 ³⁾. — *Знизу*, *мов* *в* *якої* *прірви*, *часом* *виглядали* *ворі* *Василь-
чешко*, О.К. — *Мати*... *вже* *раді*, як *получу* *карбованця* *якого* *та*
ім *дам* *Тесленко*, О.К. — А *може* *у* *тебе* *якого* *в* *рідні* *під* *Іліоном*
вбито Пот. З. т. с. 583. — Або *товариш* *який*, чи *добродій* Пот. З.
т. с. 583. — *Через* *який* (= *деякий*, *рос.* *некоторый* — С. С.) *час*
увіходить і *отець* А. Тесленко, Сул.

У в а г а. Як *займенник* *неозначений*, *який* — *який* *може*
мати *значення* — *один* (з *багатьох*)... *другий*, *іншим*
(з *багатьох*), *відповідаючи* *такому* *самому* «*котрий* — *котрий*»

ПРИКЛАДИ.

Який ... *який*.

Які *пшли*, *які* *трудились* і *над* *убитими* *вовились* Кот. Ен. 198.
Жінки *які* *нічого* *не* *роблять*, а *які* *тільки* *шиють* МУЕ. VI. 142. —
Дивлюся в *могилі* *усе* *козаки*: *який* *безголовий*, *який* *без* *руки*, а
хто *по* *коліна* *неначе* *одяттий* Шевч. 563. Гр. — *Зараз* *всі* і *потає*
кались *чого* *хотілося* *шукать*: *якому* *меду* *та* *горілки*, *якому* *молодичи*.
дівки, *оскому* *щоб* *з* *зубів* *вігнать* Кот. О.К. III. 8. Гр.

б) *Який* — *займенник* *цитальний*.

ПРИКЛАДИ.

Можна *ізділать*, *да* *на* *які* *сутки* ЕЗб. XIV. 121. — Ну, *хочу*
на *двір*: *перш* *покажете* *мені*, *в* *яку* *дорогу* *іти* Рудч. ЮРС. в. I.

¹⁾ Окремо не подаю прикладів, що в них *займен.* *який* має вправне розподільно-членове
значення, коли мова за кількох суб'єктів. Тому це значення може бути властиве як *займен.*
неозначеному, як і *цитальному*. Пор.: Батько й *мати* *не* *впатимуть*—*де*, в *якій* (= *котрий*
С. С.) *тяжкій* *неволі* *турецькій* *снів* *своїх* *шукати*. Нар. дума.—*Розвитув*, чи *нема* *де* *якого*
(= *якогонебудь* — С. С.) *петяги* Нар. казка. Пор. за це в проф. М. Сухими, Укр. фр.

²⁾ Пор. також у проф. М. Сухими, Укр. фр. 67.

³⁾ Ці приклади дов. З. М. Бессоловська, Мова Г. Хв. Квітки - Основ. 97.

70. — Не знаю, *які* із Ахаїців збавились смерті, *якії* погинули
Пот. З. т. с. 548.

В) «*Який*» із значенням *якісним*.

Найчастіше *який* трапляється з найвластивішим йому значенням *я к і с н и м* (відповідно до рос. *какой*)¹). Цим відрізняється він від займен. *которий*.

У в а г а 1. За якісне *який* проф. М. Сулима каже, що таке *який* трапляється здебільшого в питальних та окличних фразах і відповідає, напр., рос. «*какой*» на такій самій позиції (Укр. фр. 56).

У в а г а 2. Проф. М. Сулима зауважує: коли *який* має виразне якісне значення, то йому відповідає у другім реченні *такий*; пор.: *Який* удався, *такий* і згинеш Пом. — *Який* дідько печений, *такий* і варений Пом. У таких випадках *який* завжди препозитивне.

Коли ж препозитивно стоїть *такий*, то йому відповідає не *який*, а — *як* (у порівняннях) або *що* (наслідки якості); напр.: *Така* честь, *як* ла собаці лико Пом. — Був *такий* мужик багатий, *що* зроду не знав ніякого горя ЕМ. Гр. 2). Але нов.: *Така ж* сьть, *яку*... дав ЕЗБ. XIV. 146.

ПРИКЛАДИ.

Який сей світ великий, нене М. Вовчок, Сул. — Ніч *яка*, місячна, зоряна М. Старицький. — Жаба ... побачила вола, та каже... *який* здоровий, мол пенько Л. Глібів. — Ха-ха-ха-ха. Крása *яка* О. Олесь. — *Який* бо ти безз і справді Т. Шевченко, Сул. — Пор. також підсилене якісне зам. *оскільки*, *наскільки* etc.: Ви й не знаєте, *який* цікавий був (зам. «оскільки цікавий»). — А мені *яку* покинете, *така* й буде ЕЗБ. XIV. 55. — Шукай тепер кумів, *яких* сам знаси ЕЗБ. XIV. 39. — А тепер видиш, *якого* я то тобі панича зробив ЕЗБ. XIV. 50. — *Яка* коли година була ЕМ. Гр. 2. 17. — *Які* кухні, *які* що, — все золоту ЕЗБ. XIV. 140. — Не звикай, бо тебе трошки не нагодус, а ти їж, *яке* тобі вродило, а я буду їсти, *яке* мені вродило ЕЗБ. XIV. 313. — Сам ти побачиш своїми очима, *які* кораблі в нас Пот. з піс. 562. — Пор. також іще: Але йому не подобався сам Дорошенко, бо він вимагав *таких* прав і вольностей України, *яких* московський уряд не хотів їй давати К. Черн.

3. Функції «*що*» в українській мові.

«*Що*» — це єдина відносна частка, що її широко знає укр. мова. Див. докладно розд. XXIII.

¹) Пор. О. Курилова: «Займенника *який* не можна, розуміється, обминути, де його вжито на означення якості: *Який* пани, *такий* брат *Який* їдав, *таку* стрів Пом. (Увага, 50).

²) Див. проф. М. Сулима, Укр. фр. 56.

ХІ. ОСОБЛИВОСТІ ЧИСЛІВНИКІВ ТА ЧИСЛІВНИКОВИХ КОНСТРУКЦІЙ.

Українська народна мова знає багато всіляких числівників та числівникових конструкцій. Деякі в них мають велику стилістичну вагу. У літературній мові їх майже не знають. Подаю отже низку найхарактерніших числівників та числівникових конструкцій.

1. Числівники збірні.

Українська мова широко (не тільки при іменниках-назвах осіб, ба й тварин, речей тощо) вживає числівників збірних: *двоє, обоє* ¹⁾, *обидвоє, обидва, обидві, троє, четверо, п'ятеро, шестеро, семеро, восьмеро, дев'ятеро, десятеро, одинадцять, дванадцять, тринадцять, чотирнадцять, п'ятнадцять, шестнадцять, сімнадцять, вісімнадцять, дев'ятнадцять, двадцять, тридцять, сорок, п'ятдесят, шістьдесят, сімдесят, вісімдесят, дев'яносто, сто* і т. д. ²⁾, як у сполуках з назвами дорослих осіб обох родів, як і з назвами тварин та речей.

У в а г а. Збірних числівників в українській мові куди більше, як у мові російській. Творяться вони, від 5 почавши, суфіксом *-еро*. Крім того, коли число більше 20 і числівник через це стає складеніш в двох числівників, то обидва вони будуть збірні: *двадцять і троє, тридцять і двоє, сорок і двоє, п'ятдесят і двоє*; отже, замість і поруч: їх прийшло двадцять *два* — кажуть: їх прийшло *двадцять і троє* та ін. Пор.: *Тридцять і троє* на подвір'ячко твое Нар. прик. Сім. 239. Крім того, в українській мові, при збірних — іменника не пропускають, і збірний числівник може стояти не тільки при іменниках-назвах осіб (як у рос. мові), але й тварин тощо ³⁾.

ПРИКЛАДИ.

ОБОЄ.

Серце ж моє любес, повечерям *обоє*, ляжем спати *обоє* Чуб. V. 1098. — Що *обоє* чорнявії будемо мандрувать ів. 795. — От бжкать вони в лісу *обоє* Рудч. ЮРС. I. 130. — Кінь і собі впав на коліна і почали *обоє* плакати Рудч. ЮРС. I. 100.

ДВОЄ.

Побралесь собі молоді люди *двоє* Рудч. ЮРС. I. 181. — Мені дали вже *двоє* яблучок ів. 83. — Дівчаточок *двоє*, робити це не їм, а їсти просять, треба годувати Кв. Перек. 158.

ІІІІІ. Пошили, погуляли, *трьох* суток ЕЗБ. XIV. 46. Он не сам занорожець іде, *дев'ятеро* коней веде Чуб. V. 45. А ті дві ззіли *шестеро*, а ті *шестеро* та ззіли *дванадцять* Рудч. ЮРС.

¹⁾ Проф. Ів. Огієнко так їх розрізняє: «*двоє* визначав дві особи чи дві речі однакової двоє дітей, двоє дверей. *Обоє* — це одне й друге, той і другий, такий і такий: Вони *обоє* (чоловік і жінка) п'ють (Чистота, 101). Пор. і В. Сімович, Грам. укр. м. 239.

²⁾ Пор. др. О. Огоновський, Грам. р. яз. 123; проф. О. Снявський, Укр. яз. 38, Поради 66; Dr Smal-Stockur, Gr. 308; О. Курилова, Умань, 135 та ін.

³⁾ Пор. М. Гладкий, Практ. курс, 45

II. 182. — *Семеро* нас так покалічено навхрест і пуцено старцями на острах людям Кул. VI. Г. 331. — Вони влізли в ятір, та вже її не вилізе, в'юнові *сімнадцятеро* дверей у тім ятері, то він зараз і виліз Рудч. ЮРС. I. 46. — Оддыхали вони *п'ятеро* суток ЕЗБ. XIV. 19. — Прожили суток *п'ятеро* собі, погостювали іб. 75. — Ішли *п'ятнадцятеро* суток іб. 209. — Темер загадав пан, щоб зварили *тридцятьоро* ясць іб. 282. — То то вони в галери схожали, велику радість мали, *дванадцятьоро* суток гуляли Думи. УАН. 49. — Да візьмемо, братці, по *семеро* молодців, а по восьмому, братця, за для кашоварости Рудч. ЧП. 83.

Таких прикладів безліч.

Отже, бачимо як широко знає жива нар. мова, ба й клясична літературна, ці збірні числівники, та як уживав їх навіть там, де літературна мова знає тільки звичайні два, три і т. ін. І то не тільки «на означення двох і більше одиниць в маси збірного» (Тимченко, Функ. чис. 177), але й тоді особливо, коли іменник в ній-кому роді (трос вікон), та ще й уявний (двос оповідань), коли іменник уживається тільки в множині (п'ятеро ножиць, дев'ятеро воріт) тощо¹⁾. Питання ставимо «скільки, скількоро» а не «хто».

Увага 1. Є ще (цього не мають інші мови) неслівні числівники: обойко, двойко, двочко, тройко, четвірко, п'ятірко, шестірко (шестірочко), семірко та ін. (пор. О. Смильський, Укр. яз. 38).

Увага 2. Числівники збірні не відмінюються (крім *обидва*, *обидві*, *обос*, *двос*, що мають форми відм. від «оба») ²⁾. Пор.: Вона пішла із всіма *дванадцятьоро* в огород См.-Ст. — З *дванайцятьоро* курчат пропало десь *двос* См.-Ст. — Газдиня шукала їх із *всіма четверо дітьми* і знайшла їх в stodолі См.-Ст. ³⁾.

До збірних такі ще й такі: *пара*, *трійка*, *чвірка*, *п'ятка*, *шістка*, *сімка*, *вісімка*, *дев'ятка*, *десятка*, *кланя*, *двадцятка*, *п'ятдесятка*, *копа*, *сотка*, *тисячка*; *десяток*, *двадцяток*, *тридцяток* ⁴⁾.

2. Конструкція-тип: «трос хліба», «п'ятеро (і—п'ять) чоловіка» тощо.

Дуже широко знає народня мова українська родовий однина після *двос*, *трос*, *четверо*, *п'ятеро*, *кількоро*, *кільканадцятьоро* тощо (числівників дробових і збірних для іменника, що в ній поняття збірне або матеріальне (*двос хліба*) ⁵⁾). А коли іменник є назва живої особи, то її по числівниках *п'ять* і далі вживаємо його, а також:

¹⁾ Пор. у проф. Ів. Огієнка, Чистота, 184 та О. Огоновський, Грам. р. яз. 178. 3.

²⁾ Тільки дуже рідко, коли треба відзначити відмінка, приближують закінчень: *-ерох*, *-еролю*, *-ерома*: *п'ятеро*, *п'ятерох*, *п'ятером*, *п'ятерома* тощо.

³⁾ Приклади в ак. St. v. Smal-Stock'oro, Gr. 308.

⁴⁾ Пор. також у ак. St. v. Smal-Stock'oro, Gr. 308 та в проф. Є. Тимченка, Укр. грам. 122; др. В. Сімович, Грам. укр. м. 229.

⁵⁾ Пор. О. Курилова, Унаги, 135; проф. Є. Тимченко, Укр. грам. III—IV. 106 та проф. О. Смильський, Укр. яз. 85.

і прикметника в родовим однини ¹⁾). Також і імена загальних числових понять «багато, мало, декілька, решта, більшість» та ін.: Багато *бджоло* загинуло etc. Додам, що питання в таких випадках ставимо «скільки», а не «хто».

Отже зам. (і поруч): нас було сто *чоловіків* (рос.: сто человек) — кажуть також: нас було сто *чоловіка*. Але все пам'ятно зв'язані з ними відтінки, нюанси (значення та стилістичну). Цілком слушно відзначає проф. М. Сулима, що «синекдохічний родовий однини *чоловіка* має загальне значення (пор. напр., до такого виразу: нас було сто душ), а форма родового множини *чоловіків* уже мала б значення індивідуалізоване (пор. до рос.: там було сто мужчин)» (Укр. фр. 20). Отже це може стати між ін. за критерій, коли вживати родового однини, а коли множини.

Так само вживають цих зворотів з родовим однини і в тих випадках, що в них поляки, а за ними й галичани знають родовий множини не тільки іменниковий, що залежить від числівника, але й числівниковий зам. підмета. Пор. зам.: прийшло *шістьох жовнірів* (szesciu żołnierzy) кажуть: *шестеро жовніра* ²⁾).

ПРИКЛАДИ.

Ей, на тобі та *четверо хліба* Эварн. МНП. 255. — Зайшов він туди, а там сидить їх *чоловіка п'ять* ЕМ. Гр. 2. 2. — Та щодня з'їдає по *семи хліба* ів. 269. — *Багацько трупа* там налілось Кот. Еп. 200. — Тут не тільки я один, а тут нас єсть *чоловіка більш як двадцять*, — такі собі бурлаки Рудч. ЮРС. I. 206. — Взяли велику здобич і *багато невольника* в неволі татарської визволили Кул. VI. Г. 234. — Почали йому ще виносити хліб, так він небагато ззів — *п'ятинадцятеро хліба* ЕМ. Гр. 2. 270. — Та виступа *ляга з сорок тисяч, а гусара двісті* ИП. Анг. Драг. II. в. 1. 69. — *Дев'ятеро скоту* із кошари на вибір займала Метл. 415. Тимч. — Намочила *тросимаття* ще від понеділка Чуб. V. 1151. Тимч. — Привезла в *двадцятьеро печеного хліба* М.-Пр. 65. Тимч.

Без числ. назов:

Усякого *купця* в усяких місць найкдаєв Квітка, М. Сулима. — Скрізь по селах шибениці, навішано *трупу* Т. Шевч. М. Сул. ³⁾. — Пде *багацько чумака* і всякого народа Печуї-Левицький. — Ой, с в мене, брате, *много сизокрилого орла* Зап. о Ю. Р. I. Пот.

3. Конструкція -ти и: «Та так вибив венгра (військо), як ціном солоту» ЗРГО. II. 554.

Масмо також у цих зворотах однину іменника конкретного, що править за образ суцільної

¹⁾ Пор. і проф. Є. Тимченко, Функ. ген. «РФВ», 1913, т. 70, ст. 218. Пор. у проф. Ін. Огієнка: Вирушило сорок тисяч озброєного *ляга* Гр. (Чистого, 184).

²⁾ Пор. М. Лев. Укр. грам. 67.

³⁾ У цих прикладах не вжито слова «багато», «багато» чи там «сема» тощо. Пор.: Там *пятиці* --- сила (багато). Що того ліса було — *тьма* (проф. М. Сулима, Метл. § 6, 64—65).

множини¹⁾. Знають це й інші слов. мови, між ін. і російська²⁾.

Стилістична вага їхня велика.

Пор. у Потебні: «нельзя сказать, что в картине битвы один солдат на переднем месте замещает или заменяет собою многих: он (если картина удачна) — единственный знак (символ), по которому зритель, смотря по своей проворливости, может судить о многом, неизобразимом и иначе неизобразимом (подчеркнели — С. С.), а многие солдаты так таки и могут быть изображены в большей дали...» Ст. русск. «Черный клобук... Ъхана... Между «листь» («листь сухой валится» осенью), «листы» и «листья», во мн. ч. листья, разница в образе, т. е. в исходной точке и способе, каким получается значение множественности: в одном случае единица, служащая символом множества, в другом раздельное множество, в третьем сплошное множество, понятое, как единица или как множество» (Потебня, Из зап. III. 28).

Такі вислови, що в них одинна конкретного іменника стає за образ суцільної множини, особливо придатні в поетичній мові та коли вагали в потреба образного, бо це, мовляв Потебня, синекдоча, «если под этим словом не разуметь сознательного выбора единицы из множества» (Из зап. III. 28)³⁾.

Увага. Присудок при них стоїть тільки в однині, а не в множині, як це буває у вбірних (логічна, а не граматична вгода)⁴⁾.

ПРИКЛАДИ.

От прилізли гадюки, жаби, ящірки і усякий звір Рудч. ЮРС. II. 59. — Лежали країни... повні звіра і птиці всякої, повні дикої бджоли, що по дуплах віковічних дубів і сосен сама собі роїлася Кул. VI. Г. 24. — Комітник цей гнав степами тільки вночі, ів. 57. — А то вже почали верстати здобичню дорогу до турка Чорним морем ів. 128. — Так тоді то раз татарин так нагнав того миру, що й землі важко Кул. ЗЮР. I. 6. — То сіло їх сорок тисяч на човен, та й поїхали до турка Кул. ЗЮР. I. 141. — Ну, то дай же вам, пані-господарю, вночі мороз, а вдень вітер, щоб ся муха ни росходила, іно щоби мед робила Левч. КОП. 265. — Швед поліг головою Котляревський, Сім. — На турка воювати Нар. піс. — Він з турком найбільні війни мав Каз. 55. — Чорна рілля заорана і кулями засіяна, білим тілом зволожена і кровию сполочена Піс. I. 95. — Не вискочить кінь козацький із лицького труну Метл. 407. Пот.

¹⁾ Пор. Потебня, Из зап. III. 27. Пор. також у проф. Є. Тимченка: «Синекдохично, коли одиниця править за образ (символ) маси» (Фулік. чис. 174).

²⁾ «Покупатель стал редок. Ёблоко шльче ни почем; огурец дешев» (див. А. А. Шахматов, Ситг. р. яз. в. вт. ст. 22).

³⁾ Пор. і в В. Сімовича, Грам. укр. м. 465. Пор. також проф. М. Сутима, Укр. фраза, 20 за Лекції, § 6, 63. Пор. і ак. St. v. Swal-Stockuj, Gr. 382--383.

⁴⁾ Пор. Потебня, Из зап. III. 28.

4. Числівники тину «півтора».

Українська мова знає дуже економічний і раціональний спосіб утворювати великі числа з слівцем *пів* (тину «півтора»). Крім числівника «півтора», що його знає й російська мова, українська мова ширше застосовує цього способу. Слівце *пів* при однині означає $\frac{1}{2}$ названої одиниці, при десятках — $\frac{1}{2}$ десятка, а при сотнях $\frac{1}{2}$ сотні і т. д. Отже не тільки «півтора» ($1\frac{1}{2}$), «півтораста» (150), а й: *півтора* ($2\frac{1}{2}$), *півчверта* ($3\frac{1}{2}$), *пів'ятá* ($4\frac{1}{2}$), *півшоста* ($5\frac{1}{2}$), *півсьома* ($6\frac{1}{2}$), *піввосяма* ($7\frac{1}{2}$), *півдев'ятá* ($8\frac{1}{2}$), *півдесята* ($9\frac{1}{2}$) і т. д., *півтораста* (250), *півчвертаста* (350), *пів'ятáста* (450) і т. д. Для жіночого роду: *півтори*, *півтреті*, *півчверти*, *пів'яти*, *півшости* etc.

Іменик стоїть у родовім однині: *півтора* дня (а не «півтори дні»), *півтора* яблука (а не півтора яблуці), *півтори* доби, *півтори* сотні etc. ¹⁾.

ПРИКЛАДИ.

Щоб тебе трясло *півчварта* року, поки витрясе імениці кону Нар. приказка, Сім. — Ой виростеш, сину, за *півчварта* року Шевченко, Сова, Сім. — Довжинків було на *Півсема* тисячі Франко, Перерв. стежки, Сім. — Ми любилися *півтора* року Чуб. V. 149. — *Півтора* року перед кончиною світа ЕЗБ. XIII. 253. — Що лежить вас од Городка за *півтора* милі Закр. Банд. I. 26. — Було в Гуляницького тільки *півтора* тисячі війська, та все те були бувальці Кул. VI. Г. 317. — То буде мати два, а та, жи прилетить наостатку, то буде мати *півчварта* ЕЗБ. VII. 143. — Сімеот туркав, лшчар чотирьета, а бідного *невольника півчвертаста* Думи. УАН. 53.

Ці числівники не відмінюються.

5. Спосіб рахувати числівниками тину «двадцять без двох», «тридцять без одного тощо».

Подаю тут також і відомий в нар. українській мові спосіб творити більші числа, відлічуючи одиниці, здебільшого 1, 2, 3, від великих чисел прийменником *без*. Наприклад, зам.: «вісімнадцять» часом кажуть: *двадцять без двох*; зам.: «дев'ятнадцять» — *двадцять без одного*, зам.: «двадцять сім» — *тридцять без трьох*, зам.: «двадцять дев'ять» — *тридцять без одного* і т. д. Пор.: Без двох коня тут Бороз. и. Тимч. Функ. ген. 70.15 ²⁾. Пор. з цим загально вживане «10 до 5-ої» — рос. «без 10 пять».

¹⁾ Знає такого тину числівника й іменника мова (а «halb»): *anderhalb, dorthalb, vierhalb, funfthalb* .. Пор. ак. St. v. Smal-Stockuj, Gr. 309. Цей спосіб відомий і в російській мові, але тепер, крім «півтора», «півтораста», літературна мова його не знає. Подібно до української мови широко знає такі числівники й білоруська мова: «Дробныя лічбылікі, зложаныя в «носі» (=нозі), вельмі нашараны: паўтара, паўтраса, паўшаста, паўчвартаста... напр.: «У мяне засталася паўнята рубля», «адтуль да нас будзе паўтраці вярты» (Язэп Лёсік, Сінтакс. бел. мовы, 111—112).

²⁾ Відзначає цей спосіб і ак. Smal-Stockuj, Gr. 307. Як слушно зауважує проф. М. Сулима, відзначають його здебільшого старі люди .. (Рецензія на цю мою роботу.)

6. Спосіб рахувати числівниками «одинадцятьсот», тобто сотищами.

Знає українська мова й широко вживає по всій території таких форм числівникових, як: одинадцятьсот, дванадцятьсот, тринадцятьсот, ..., вісімнадцятьсот... і т. д. замість і поруч звичайних у літературній мові: тисяча сто, тисяча двісті і т. д., тобто спосіб рахувати сотнями (сто, двісті, триста, чотириста і т. д.) переносить і поза тисячу ¹⁾.

7. Спосіб рахувати на «копи» (лічба на копи).

Згадаю тут іще оригінальну «лічбу на копи» ²⁾:

пів копи	25	копа кіп	2500
копа, чи копанка	50	сто кіп чи сто копанка	5000
півтори копи	75	дві-сот кіп, чи сто-сот крот	10 000
дві копи	100	три-сот кіп	15 000
півтретя копи	125	і далі:	
три копи	150	стонадцять-крот кіп	50 000
півчварта кіп	175	два-стонадцять - крот	100 000
чотири копи	200	три-стонадцять - крот	150 000
півп'ята кіп	225	чотири - стонадцять-крот кіп	200 000
п'ять кіп	250	п'ять - стонадцять-крот кіп, чи стокопанка кіп	250 000
півшоста кіп	275	сто-сот-крот кіп	500 000
шість кіп	300	два-сто-сот-крот кіп	1 000 000
півсьома кіп	325	і далі:	
сім кіп	350	сто-сот-надцять-крот кіп, чи сто-кіп-тисяч	10 000 000
піввосьма кіп	375	і далі:	
вісім кіп	400	сто-сот-крот-кип-тисяч	500 000 000
півдев'ята кіп	425	і далі:	
дев'ять кіп	450	сто-сот-крот-кип-тисяч	
півдесята кіп	475		
десять кіп	500		
і далі:			
двадцять кіп	1000		
тридцять кіп	1500		
сорок кіп	2000		

¹⁾ Др. В. Сімович зауважує: «На жаль, письменники цураються тих форм і волють уживати: тисяча сто, тисяча п'ятсот, тисяча дев'ятсот..., хоч це оригінальні форми... (ще їх мають німці)» (Грам. укр. м. ст. 235). Проф. М. Сулима вважає, що цей спосіб проти звичайного «тисяча сто» і т. д., далеко нижчої кваліфікації та що моніструвати його «в літературному вжиткові немає радії» (Рецензії на цю мою розвідку).

²⁾ Див. Гацук, Укр. абетка, 85—87.

8. Числівникові конструкції типу «самошість» та їхні стилістична вага.

Українська мова знає цікаву числівникову конструкцію, що в ній рядовий числівник (іменної чи складеної прикметникової форми) лучиться в займенником *сам* (*само*) ув одно слово: *самодруг*, *самотрїть* і т. ін. ¹⁾. Ця конструкція означає особу чи річ з «стількома її подібними, скільки одиниць у названім рядовім числівнику,—але без одного» ²⁾.

Конструкція ця має чималу стилістичну вагу, а саме: що відразу на перший погляд висувається певна особа чи річ, що її з котрихось причин хочемо піднести, вирізнити з-поміж інших, а решта—це лише фон для неї. Отже такий стиліст, як П. Куліш, пише: Зоставсь Виговський серед степу *самошість* (= сам в п'ятьма—С. С.) Кул. VI. Г. 277. Пор. ще приклади: *Самодруг*, *самотрїть*, *самочетвертий*, *самодесятий*, *самодвадцятий* (пор. Огон. Stud. 157—158).—Ти тоді в покої ввійдешь, || там увійдеш ти *самочетверть*; на руці відро в водою || на плечі зелений вішник, тріску мабуть ти у роті, а *сама четверта* ввійдеш Тимч. Калев. 144. — *Самодесятий*, а, е (= один і ще дев'ять).—Пор.: *Самодруга*, -гої (= вагітна): Фраїрочко моя, так єдна, як друга, тепер мі повіджете, котра *самодруга* Гол. II. 222. Гр. Сл.

Цієї конструкції вживають (як до стилю) тоді, коли говориться за когось одного чи за щось одно, що на ній усе увага, а решта—при ньому, як другорядне, як фон, як додаток. Звичайно замість цієї конструкції вживають «сам (один) в кількома». Тепер коротка іменна форма (*само*, піяк. р.) відчувається, як прислівник, отже, відповідає на питання «як?» (як воставсь Виговський? — самошість).

9. За невластивість конструкції типу: «увійшло двох товаришів».

Цілком чужий українській мові польонізм, коли числівника, що править за підмет, ставлять у родовім відмінку, а не в назовнім. Напр.: увійшло *трьох товаришів*. Пор.: *Czterech wielkich mężów wystąpiło* etc. Miklosich, V. S. 58 ³⁾.

Українська мова знає тут числівника (здебільшого збірного) в назовньому, а не в родовому відмінку: увійшло *трьох товаришів* ⁴⁾.

Цей польонізм,— його не знає Наддніпрянщина,— дуже поширений під польським впливом у Галичині (літерат. мова) ⁵⁾, почав

¹⁾ Пор. ст. — українське: Подільха ІАрославъ блявъ къ градоу самъ третій (= з двома, а він третій) Полп. собр. р. л. II. 9. 13. Dr. E. Ogonowski, Stud. 158.

²⁾ Пор. у Dr. Em. Ogonowski'ogo, Stud. 157; Грам. р. яв. 217, п. б. Пор. ще в Miklosich-a, V. S. 98.

³⁾ Пор. у проф. Ів. Огієнка, Чистота, 148—149.

⁴⁾ Пор. проф. Ів. Огієнка, Чистота, 148.

⁵⁾ Також пор. і в нар. мові в Галичині: Дошїру приходи до них *трьох святих* ЕЗб. VII. 19.

переходить її на Україну Наддніпрянську. Пор. в Галичині в літературній мові: *Чотирьох* убросних гридників стояло непорушно Бирч. 1. 30, (замість: *чотверо* убросних гридників, або: *чотири* убросні гридники).—*Їхало кільканадцятьох* (замість: кільканадцятеро або кільканадцять) старих дружинників ів. 1. 85—86. Пор. Приходили *кількох* військових Леш. 49, (замість: *кількоро* або *кілька*¹⁾. Пор. і приклад в числ. *пару* (зам. *пара*): До міністерства вступило *пару* комуністів «Укр. Слово», № 59 за 1923 р. ²⁾.

10. Згода числівника з іменником та прикметником.

1) По числівнику *один, одна, одно* в українській мові іменник і прикметник завжди стоять у назовному однині, а не (як у Галичині буває) в родовому множині, хоч би ці *одні, одна, одно* й стояли в числі по десятках, сотнях, тисячах тощо: дівчині було двадцять один рік, тридцять одна тисяча (а не: двадцять один ріків, тридцять одна тисячі в тощо) ³⁾.

2) По числівниках *два, дві, обидва, обидві, три, чотири* (вони в укр. мові мають у реченні прикметникову силу, в рос. — іменникову) іменники в українській мові стоять завжди у *двоїні*, навіть як ці числівники додаш до десятків, сотень, тисяч тощо, а прикметники в назовному множині, напр.: два чоловіки, дві руки, дві вікні, три чоловіки, три руки, три вікні, ..., двадцять чотири чоловіки, руки, вікні, ... п'ять мільйонів чотиреста сім тисяч триста двадцять два (дві три, чотири) чоловіки, руки, вікні etc... Або в прикметниками: два великі чоловіки, три високі тополи і т. і нше.

ПРИКЛАДИ.

Та купим тобі *два персики, два персики золотії, два зсупали голубії, два коники воронії* Чуб. V. 908. Тимч. Функ. ген. — На козакові: *три семиразі лихі* Нар. дума, МС. — *Самітні дві нивці* будуть сумно в важурі чекати на верно Ів. Сенченко, МС. — *Хачівка* розкололась на *три нерівні частини* Ю. Будик, МС. — *Замість* говорити *оті свої дві слові*, він заморгав носом В. Ватрослав, МС. — *В мене два прегарні луки* Тимч. Калев. 25. — *Маю два човни прегарні* Тимч. Калев. 25. — *Була* кобіта і мала хлопчика, що як вродився, то мав на шиї *три лапцюзски золоті* Левч. КОП. 301. — *Справ мені дві добрі парті* Тимч. Калев. 75. — *Та* потеряв з-під себе *три коні воронії* Кул. ЗЮР. т. I. 200.

Пор. і з родор. множ.

Іде *дві струнких дівчини* П. Тичина, МС. — Але за норму тут лише форми назовн. відмінку множини. (Пор.-Укр. правон. 1930, ст. 41, ШКО: *дві струнки дівчини*).

¹⁾ Пор. проф. Ів. Огієнко, Чистота, 149.

²⁾ Ів. Огієнко, Чистота, 149.

³⁾ Пор. проф. Ів. Огієнко, Чистота, 183.

3) По числівниках від *п'ять* до *двадцять*, а також по числівниках простих: *тридцять*, *сорок*, *п'ятдесят*, *шістдесят*, *сімдесят* і т. д., а також по числових словах: *копа*, *сила*, *багато*, *мало*, *чимало*, *досить*, *тиск*, *кільканадцять* і т. д. іменник і прикметник завжди стоять у родовому множини, напр.: *п'ять веселих хлопців*, *тридцять високих чоловіків* тощо. Або: *багато людей*, *сила коней*, *чимало волів* тощо.

У в а г а. Але й по числівниках *п'ять* і далі, як іменник, як і прикметник при ньому може бути і в родовому однини ¹⁾.

4) По вбірних *двос*, *трос*, *чотверо*, *п'ятеро*, *шестеро*, *семеро* і т. д., *кільканадцятро* іменник і прикметник стоять у родовому множини, напр.: *двос курчат*, *трос вікон*, *шестеро дівчат*, *кільканадцятро хлопців* і т. ін. ²⁾.

У в а г а 1. Перед числівниками іменник та прикметник завжди стоять у родовому множини, напр.: *рябих курчат* було одно, а *чорних шестеро*; *років* во два тому це було; *чоловіків* із чотири прийшло і т. ін.

У в а г а 2. У Галичині по числівниках звичайно стоїть родовий множини: *Дві години* ходу відси Могильн. 427. — Йому було *21 років* Чайк. Мал. 13. — Така конструкція — це польовізм; пор. польське: *21 lat*; «літературна мова В. У. II не внас» ³⁾.

11. Спосіб творити складені числівники в сполучинком «і».

У народній мові дуже поширений спосіб складати головні числівники в сполучинком «і» між ними: *двадцять і п'ять*, *тридцять і шість*, *дев'ятдесят і вісім* тощо, поруч із *двадцять п'ять*, *тридцять шість* і т. ін.

Цим українська мова подібна до німецької хоч би, а в межні слов'янських — до сербської, що складає головні числівники, як і українська народня: пор. *dvadeset i jedan*, *dvadeset i dva* (Mar. Gr. 217).

ПРИКЛАДИ.

До нього прийшло *сорок і один* розбіїник ЕЗБ. VII. 157 ⁴⁾. — Ох служив я в небоги та *сорок літ і чотири* Чуб. V. 1022. — Розвий, сосно, сімсот квіток рано, рано, *Сімсот квіток це й чотири* та *ранесенько* Демч. УВ. 31. — Йому йшов уже *двадцять і перший* рік, як він побачив Ганну Кусівну К. Черн. 17. — Ще їх *сорок і чотири* нас дев'яти не побачи Чуб. V. 1050. — *П'ятдесят і два* молодці, що їх одібрано з народу, пішло, як той і ввелів, на берег неплодного моря Пот. з піс. 564. — І пан дав до того коня *двайцять*

¹⁾ Див. розд. XI. 2.

²⁾ За винятком в одниню розд. XI. 2.

³⁾ Пор. Ів. Огієнко, Чистота, 185 Та й у польській мові їх уважають за провінціалізм (Gr. Małecki). Пор. проф Є. Тимченко, Функ. ген. «РФВ», т. 70, ст. 215.

⁴⁾ У формі однини складені іменник також по складеним числівнику, що значить десятки й одиниці, напр.: *тридцять і одна* ніч.

і штири вартівники Левч. КОП. 531. — На тобї інструмент такий, що, як ваграш, то стани *двайцїть і штири* музиканти в два ради перед паладом Левч. КОП. 343. — Там. р. 1851-го, ледве *двадцять і два* роки мавши, одруживсь А. І. Димінський в полькою Марією Хобркинською Левч. КОП. XXII. — І прийшло тих *сорок і три роки*, і він васмутився, що вже треба... віддати Левч. КОП. 34.

У в а г а. Часом цей спосіб має чисто с т и л і с т и ч н у в а г у, часом він підкреслює, що чинність довго відбувалась: у двадцять років *це й чотири* та ін.

Українська мова знає цей спосіб і в таких випадках, коли числівники більші ва 100: *сто й п'ятдесят і три*, *вісімсот і п'ятнадцять*, *вісімсот і дев'ятдесят і п'ять*, *тисяча й сімсот і сімдесят і п'ять і т. ін. ¹⁾*

Так само і в вбірних числівниках: *Тридцятеро й тров* на подвір'ячко твоє Нар. прип. Сім. 239. — Козаків було *тридцятеро й шестеро* чоловіка М. Левч. 92.

У порпдкових цього «і» не кладуть ні в сербській, ні в українській мові ²⁾.

12. Конструкції типу: «плили з Дніпра в чайок двісті».

Знає українська мова також числівникові звороти типу — *удвох, утрьох, уп'ятьох, удвадцятьох* ето., коли при них є і м е н н и к и, що від них валежать.

ПРИКЛАДИ ³⁾.

Пливли з Дніпра в чайок двісті Метл. 374. Тимч. — Запорізьке військо стояло тоді кошом поуз Чортомлик *у трьох тисячах братчиків* Кул. VI. Г. 115. — Не згодився мусталик і пів дня вгаяти, бо хан стояв серед степу *у сто тисячах комінника*, не мавши про людей харчі, а про коні наш ів. 116. — Пор. також: Було, скоро сонечко вийметься, лікар і котить *удвоконь* МВ. Інст. 181.

Пор. у стар. у к р а ї н с ь к і й: З Криму вишол Карамбей в ордами в сороку тисячей под Чигринь Літ. Сам. 53. Тимч.

У в а г а 1. Та ще є деякі іменники, що в сполучі в числівниками й після них зберігають стару без закінчення форму родового, подібну до форми назовного однини (а не родового однини чи множини), напр.: *сім рік*, *шість день*, *сто раз*, *сім сажень*. Пор.: Ой сини ж ви мої, діти молоді. — Скільки я за вами *рік* горювала Нар. дума, Гл.

Уважаю, що ці форми в нас збереглися не без польського впливу.

¹⁾ Пор. також у проф. Ів. Огієнка, Чистота, 99.

²⁾ У в а г а. Не виключають, як це в Галичині під польськ. впливом, сполучника «а» зам. «в» Пор.: *два а два* в чотири, замість — *два і два* в чотири. Пор. др. В. Сімович, Грам. укр. м. 33б.

³⁾ Пор. впрчаїні звороти, коли при числівниках нема іменників, що від них валежать: *Воши понганяли із хліва свиней і живуть у двох* ЗЮР II 81 — *Пили воши вже у трьох* Чуб. II. 179.

Увага 2. Пор. також прислівники числівникові: *раз, двокроть* (двічі), *трикрать* (тричі), *стокроть*. — Сто сот крот його ма Ном. № 3767. Гр. Сл. Пор. також: *узадовс, узатров*. Пор. і числівники множині: *однакий, двоаякий, троякий, четверакий, п'ятеракий* і т. д., *двоїстий, троїстий, четверистий, п'ятеристий* і т. д. ¹⁾.

Увага 3. Подаю на увагу числівники дробові типу: *половина* ($1/2$), *третина* ($1/3$), *четвертина* ($1/4$), *п'ятина* ($1/5$), *шостина* ($1/6$), *сьомина* ($1/7$), *восьмина* ($1/8$), *дев'ятина* ($1/9$), *десятина* ($1/10$), *п'ятнадцятина* ($1/15$), *двадцятина* ($1/20$), etc. замість *одна п'ятина, шоста* etc. ²⁾.

ДОДАТОК.

Грошова народня лічба (XIX в.).

Згадую в цім розділі також грошову лічбу ³⁾.

Гаріль—найдрібніша.

Четичка— $1/4$ шеляга.

Двічітка— $1/2$ шеляга (два гарілі, шівшеляг).

Тричітка— $3/4$ шеляга.

Шеляг—копійка срібна.

Шаг срібний—два шеляги срібні ⁴⁾.

Третьак срібн.—3 шеляги срібні.

Шостак—6 шелягів.

Срібні:

Півсороківка—срібний п'ятак, 5 шелягів ⁵⁾.

Сороківка—10 шелягів.

Злот—15 шелягів.

Сороківець—20 шел. (40 крейцарів).

Півкіпник—25 шел. ⁶⁾.

Тригривник—30 шел. чи 3 сороківки, чи 2 злоті.

Кіпник (кона чи коновик)—50 шел.

Таляр—75 шел., 5 злотих.

Карбованець—100 шел.

Старі злоті та срібні були: *паричка, червінець, лев, чех, дукат, дукат-двічак, дукат великий друг* (Гац. V. A. 103).

Папірчаті гроші: *карбованець*—2 копії срібні, *триптиця*—3 крб., *п'ятиця*—5 крб., *десятиця*—10 крб., *півкопониця*—25 крб., *копониця*—50 крб., *сотниця*—100 крб.

ПРИКЛАДИ НА ГРОШІ.

Ані гаріля Ном. № 1923. Гр. Сл.—*Четь, четі*. — Сказав на гривню правди Ном. № 6900. Гр. Сл.—*Грионя золота* (червінець). —

¹⁾ Пор. др. О. Огопонецький, Грам. р. яз. 123.

²⁾ Пор. др. В. Сімонч, Грам. укр. м. 228—229.

³⁾ Див. Гадзук, Укр. абетка, ст. 100—101.

⁴⁾ Шаг срібний — $1/2$ шел. срібн.

⁵⁾ Шеляг срібний — 1 коп. срібн.

⁶⁾ У Грінченковому словнику — 15 коп.

Обдарована Марусенька *грионями* золотими, *талярами* битими Лукан. 153. Гр. Сл. — Не видушида у лього *ні шеляга* Фр. Пр. 169. Гр. Сл. — Знаю, як мідний *шеляг* Пом. № 2887. Гр. Сл. — *Ні шага* грошей Рудч. Ск. II. 27. Гр. Сл. — Продав сестрицю за *таляр*, а косу русу за *шостак* Грін. III. 519. Гр. Сл. — Дали йому *сороківця*, він думав, що *червінця* Грін. III. 516. Гр. Сл. — Кинули мерціїй *півкіпчик* срібний на одплату Мир. II. 29. Гр. Сл. — Ой нате вам, рибалочки, мідну *кону* грошей Мет. Гр. Сл. — Тиць йому в руки *коловика*, а він подивився на мене та й каже: *ні*, за *півкарбованця* не можна О. 1862. 42. Гр. Сл. — У турконі у кипінені *таляри*, *дукати* Шевч. Гр. Сл. — *Червінчики* брижчать Гліб. Гр. Сл. — Ну *сто кроть* його маму в мужиком Левч. КОП. 252. — І каже: «що ти, *кроть* твою матер, так криво орені Левч. КОП. 251.

ХІІ. ЯК ВІДДАЄ УКРАЇНЬСЬКА МОВА МИНУЛІЙ ЧАС МОМЕНТАЛЬНИЙ (ФОРМИ КОЛ. «АОРИСТА» ТА ЇХНЯ СТИЛІСТИЧНА ВАГА).

Г

Г и п: Пильно сів на коня і *втіче* Каз. Пги. 51. 34. Огон. — *Гляне* вгору — аж там крізь ясний світ ватіпалася нова тінь Мирний, ХРВ. 289—290.

Українська мова має багаті васоби образної, живої мови, що ними можна віддавати найтонші відтінки стилістичні. Цікаву особливість, напр., що має отаку чималу стилістичну вагу, становлять валишки колишнього аориста, що скидаються на форму 3 особи одишні теперішнього часу дієслів доконалих і ніби мають значення майбутнього ¹⁾

ПРИКЛАДИ.

Той дід, послухавши баби, і *зачне* дочку бити, хто його і знава що Рудч. ЮРС. II. 55. — Як *напне* стрілець тетівку, як *бабахне* — устрелив іб. 83. — Ще раз *погляне* козак на свого діда, ще раз *погляне* на дівчат Кул. Ор. 8. — *Гляне* Орися, а в серці наче жаром вапекло іб. 10. — Задививсь козак, і собі стоїть нерухомо; коли ж *еукне* на його старий Грива іб. 9. — *Гляне* Шрам, аж сидять на траві під липою і... чоловік і Черевань, а перед ними стоїть полудень Кул. ЧР. 10. — Та кажи просто, щоб тобі язик усох, — *крикне* Сомко іб. 87. — Ох, моя матінко, — *крикне* Кирилова сестра іб. 116. — Батечки мої, голубчики, — *крикне* злякавшись Кирилова мати іб. 116. — Увійшов і враз вапер двері. *Гляне*, повітчуючи по глибці каганцем, аж у кутку сидить на голому ослоні Сомко

¹⁾ Цього явища по можна, певна річ, розглядати поруч із формами майбутнього часу в таких, напр., випадках: «Часом *стане* Макс одпочити, *вмагне* рукавом шіт і скова гляне на хвіртку в мурі» Вишпиченко, Соп. Машпа, III, 129 та ін. Або нор. ще й таке: Тоді молода *підє* до батьків, *стане* навколінки, — перехрестивсь есе - це р и т у а л. Отже кожна молода у цій ситуації має *підти*, стати навколінки і т. ін., і так *впича* її по її робить. За це див. Dr. St. v. Smal-Stockyj, Gr. § 231.

ь . 185. — *Гляне* Трохим на товарища, аж то Денне Лискотун Кв. Перек. 160. — *Прискочить* Боболецький до броду, аж Підкова наготовивсь його зустріти в такому місці, де на його настати трудно Кул. VI. Г. 99. — Пор.: Чому не дав йому панства багатства? — *виркриє* паночка та так і *вмиється* слізоньками, по кімнаті бігас, руки валомуючи МВ. Інст. 184. — Коли ж *прибіжить*, аж їм уже й голови одтято Кул. ЗЮР. I. 24. — Уїхали в замок, самі стали в ряди, а ратища в возла поставили. А Залізняк *кричне*: «З коней» ів. 253. — Дійшов Бух Конитович до того стовпа, *гляне*, аж шапка на його пита, і пописана піднісь, що вона на його пита ЕЗБ. XIV. 43. — І *пиде* в хату, а сучечка внов *ізізе* на призьбу ів. 157. — І тогді він осібно вапріг воли в гарбу, *накладе* сіна і *поїде* туди, де пасіка сєть, і не дождька до пасіки і кричить ів. 308. — Той тоді взяв, піску назгортав, взяв сірки, запалив той попіл і *кине* на той камінь ЕЗБ. VII. 28. — Ой як *стисне* козак Печай коня острогами, ва ним ляхів сорок тисяч в голими шаблями Піс. I. 8. Мік. — Іде шувна (гарна) дівка і *набере* води Паук. сб. 1865. 142. 13. Огон. — Встав, як *зачне* бити, вибив добре Левч. КОП. 182. — Той тогди як замотав руки в циганську чуприну, як *возми* бити Левч. КОП. 266. — Той, довго не розміслявши, як *зведе* його гарапником Левч. КОП. 186 ¹⁾.

Уважаю, що тут ми масмо वालीши колишнього аориста, як формою вдебільшого, як особливо й функцію (значенням) ²⁾.

Звертає увагу насамперед те, що в сучасній живій українській мові ми масмо в цим значенням тільки форму 3 ос. однини теперішнього часу (дієслів доконаних), тобто ту форму, що в ній спадалися часом уже в старій українській мові аорист і теперішній час. Пор. старе: *изиде, нападе* в сучасн.: *вийде, нападе* та ін. Форм інших осіб, де аорист і теперішній час вовсім не подібні, немає із цим значенням ³⁾.

Не подібні наче ці форми в укр. живій і старій мові від дієслів інших клас. Напр., хоч би *«купи»*, *«створи»*, *«оударити»* тощо і сучасн. *«купити»*, *«створити»*, *«ударити»* тощо. Алеж крім цих форм із флексією *-ть* українська мова широко знає ще й другу, без флексії: *«купе»*, *«створе»*, *«ударе»* тощо. Отже й кол. аористи *«оудари»* могли вимовлятися як *«оударе»* (пор. живе: *ударить, ударе*).

Форми 3 ос. одн. аориста й форми 3 ос. одн. теперішнього часу були подібні вже в старій українській мові. Флексія *-ть*, напр.,

¹⁾ Пор. із вовсім іншим значенням Сам собі думас да гаддє — На оч не гляне і на ноги не встанє, головки козачкої по зведе Думи. УАН. 98 — Тут форми «не гляне», «не встане» тощо мають значення «не може встати», «не може глянути» і т. ін.

²⁾ Пор. дра О. Огоновський. Грам. р. яз. 223.

³⁾ Ось кілька прикладів в пам'яток старої української мови: И *нападе* на-нь Бѣсъ и раслабѣна коси сво, яко не моци ни на кони съдѣти, — и несѣхоуть *ви* на поспѣхъ Усп. вѣри. XII в. л. 15 об. — И ругахуться *ему* .. и *валзе*, идеже бѣ отроковица лежаче я имъ ю ва руку и гла(аго)ч)а ів — Симонъ же Петръ, имий ножи, *повлече* и і *оудари* раба архиерѣва и *оурва* *ему* оухъ десное ів л. 147. — Приклади ці ввій в книги др. Ол. Шахматова — як. Аг. Кримського, Нариса з історії укр. мови, ст 141 — 170.

у 3 ос. однини тепер. часу виникає вже XI в. ¹⁾). Отже, через таку подібність форми ці могли змінюватись звуковою спосою частиною, а наслідком цього і функціями (значенням). Отже, в одного боку форми теперішнього часу втрачали флексію -ть і тоді уподібнювались до форм аористових, а в другого — форми аористові могли, як от у північно-рос. пам'ятках, прибирати флексію -ть ²⁾).

Тепер, коли українська мова втратила майже без сліду всі інші особи аористові, коли єдині форми 3 ос. однини, що збереглися, перейшли крізь віки, перемішавшись з формами 3 ос. однини теперішнього часу, — тепер ми їх уважаємо, звичайно, за форму теперішнього часу.

Проф. М. Грунський констатує велику поширеність і цілковиту перевагу аориста в Слові о полку Ігоревім ³⁾). Узявши до уваги таку поширеність аориста, а також і те, що аорист загалом був властивий нашим давнім н а р о д н і м пам'яткам ⁴⁾, — не диво, що він залишив такий глибокий слід і в сучасній живій нар. українській мові.

Форми ці трапляються не тільки в гірських говорах, як гадав др. Ом. Огоновський ⁵⁾, але також широко й по інших місцевостях на Україні, як це показують вибрані численні приклади в етнографічних матеріялах (Гнідич, Рудченко, Грінченко, галицькі стн. мат. тощо), у думках, а також і в таких класиків, як Шевченко. Марко Вовчок, Грінченко, особливо Куліш тощо.

II.

Стилістична вага цієї форми.

Форма ця має велику стилістичну вагу. Перебравши на себе значення колишнього аориста, форма ця показує минулий час dokonаний чи краще м о м е н т а л ь н и й, м о м е н т н и й ⁶⁾). І саме з цього йдуть її високі стилістичні особливості.

Як зауважив іще др. О. Огоновський, «Шевченко, наслідуючи стиль біблійний, користувався іноді давнім аористом: *умре* муж велій в власниці (II. 241).—*І поживе* Давид на світі не малі літа» (іб. 253. Грам. р. яз. 223). Відзначив ці форми у Шевченка й В. Сімович (Грам. укр. мови, 255). А ле це тільки один в випадків стилістичного значення цієї фор-

¹⁾ Пор. ак. Аг. Кримський, Нариси в історії укр. м. 104. У сучасній живій українській мові в дієсловах 3 групи в 3 особі однини в народніх говорах неаголосене -с після а (я) часто може відпадати, що виражається й у поезії: *пита, ства, зна, влля*. Пор. Укр. правоп. (проект), ст. 66.

²⁾ Докладно за це в відповідним прикладами подаю у своїх «Студіях в синтаксис укр. мови».

³⁾ Поза боротьбою стоїть форма аориста, яка тут переважає. Пор. «Форма та кошовиця «Слова о полку Ігоревім», ст. 18.

⁴⁾ Пор. у проф. М. Грунського, оп. с. 19.

⁵⁾ Stud. 200 і Грам. р. яз. 223.

⁶⁾ Пор. у J. Lož-a, Gr. 111, § 693; ак. Шахматов; Синт. р. яз. в. вт. 57.

м и. Подані вище приклади показують, що народня й літературна (клясики старших) мова використовують її геть ширше й найбільше саме не тоді, як наслідують стиль біблійний. Коли приглянутися ближче до цих прикладів, то відразу впадає в око особливий характер (кольорит) фраз із цією формою. Як у клясикиві, особливо в Куліша, що дуже кохався в цій формі, як і в живій народній мові,—ця форма надає життя, сили й образності вислову¹⁾.

Разом із відтінком моментальності, що йде від колишнього аориста, форма ця ніби наближає (з минулого в теперішнє) до читача або слухача оповідане, чи краще подає самий момент чинності.

Справді, ця моментальність чинності така, сказати б, м о м е н т а л ь н а, мент чинності такий короткий, що в нім не розрізнити вже виразно й гостро часових відтінків (минулого, теперішнього, майбутнього). Разом із формою дієслова в мент і на мент відтворюється чинність.

С п р а в д і: Ох, моя матінко, — крикне Кирилова сестра Кул. ЧР. 116. Коли порівняємо в цім: «Ох, моя матінко, — крикнула Кирилова сестра», то відразу відчуvasмо різницю. Доконаний минулий «крикнула» відчуvasмо як м е р т в и й, відчуvasмо, що мова тут ва м и н у л о (відчуvasмо його в тривалості, хоч і доконаний), що в ж е в м е р л о, що раніш відбулось, і паче встигло у своїй минулості²⁾. І оповідач і слухач (читач) його так і відчувають. Навпаки, моментальний минулий «крикне»—ж и в и й, у нім моменти дії, чинності; у цих моментах не встигасмо відчуті минулості, і тим відчуvasмо його як живе. Ступінь, градація чи сила живости тут більша й дужча, ніж у теперішньому історичному (praes. historicum). Вона пропорціонально збільшується дедалі від минулого (тривалого) на-л. Отже: 1) м и н у л и й (мертвий, тривалий); 2) т е п е р і ш н і й в а м. минулого (praes. hist.) живіший, але ще млявий, повільний (виразно чути тривалість, недоконаність, «пробывание»); 3) м а й б у т н і й (форма тепер. від дієслів доконаних) ще далі стоїть від минулого, на протилежнім полюсі,

¹⁾ Пор., напр., як автор Слова о полку Игоревім вживає минулих часів. Коли автор хоче подати рух, коли хоче подати минуло як живе то вживає аориста, майстерно комбінуючи його в теперішнім часом, і відтінюючи імперфектом та минулим на -л. Пор., напр.: «Кликну, ступну земля, овичмь трава, веяя ся Половецкіи подвигоша»—і далі увесь малюнок піднесений, пошши руху, напрути й швидкості, як тікає Ігор: «А Игорь князь посковчи горностаемь вьтроскою... вьпержеся на брѣзѣ комоши и скочи съ него бусемь вьзкомь, и потече къ дугу Донца, и полететь соколомь подь мьглами, избивая гуси и лебеди вавтроку, и обьду, и ужикнѣ» (ак Черетц, Слово, 126—127).

Кінцівка-рямка спокійна, повільна--аористів уже нема: А по сороки вьтроскоташа: на сьѣду Игоревѣ Евдиль Гуса Коччакомь. Тогда вращи по граахуть, галнци помьзкоша, сороки не троскоташа, по ловію поизаша только... (ак. Черетц, Слово, 128).

²⁾ Пор. у Потебні за властивість минулого на -л показувати «яков кто есть, и силу прѣядо совершеного действия», або «на факт, совершившийся и пробывающий до п н е с т а ін. (Із зап. II 257—268).

сказати б, дає ще більшу, ще дужчу живість ¹⁾. Майбутній доко-
наний велику стилістичну вагу має саме оцією протилежністю: ми-
нуле доконане подавати, як майбутнє. Кол. аорист (3 ос. одн.),
що спався в формою теперішнього часу, до того ж від дієслів до-
коханих із значенням майбутнього, додав сюди властивого йому
характеру моментальної чинності. Конденсувавши в моментальній
чинності живість теперішнього та майбутнього, «укр. аорист» надає
вислову найвищої живості ²⁾.

Цюю особливість українського минулого моментального викори-
стовують у мові о п о в і д н і й, художній, коли хотять, щоб опо-
відання було ж и в е, о б р а з н е. Також і замість, напр., *сказав*
він, сказала вона, відповів він, відповіла вона, подивився він, подиви-
лась вона та ін. звичайних описів дії в минулому: *скаже, гляне*
і т. ін. З великою майстерністю його вживав, як ми бачили
з прикладів, П. Куліш, М. Вовчок та інші.

ХІІІ. ФОРМИ МИНУЛОГО ЧАСУ ДІЄСЛІВ ДОКОНАНИХ ІЗ ЗНАЧ. МАЙБУТНЬОГО ТА ЇХНЯ СТИЛІСТИЧНА ВАГА.

Т и п: *Завтра як то, як увійшла (зам. увійде) в хату, так не-
має й не вона* Кв. Пот.

До тонких стилістичних засобів належать і на відповідну увагу
заслуговують форми м и н у л о г о ч а с у докоганих дієслів замість
форм докоганого м а й б у т н ь о г о. Це буває тоді, коли треба
віддати таку чинність (дію), що д о к о н ч е м а є в і д б у т и с ь.
Коли є така певність, там її (чинність) «іноколи можна уявити
собі в минулості, як щось уже завершене» ³⁾.

ПРИКЛАДИ.

Мовчить, мовчить, і коли в хаті нема ніякого діла, то й *підов*
(= піде) собі Кв.—Пехай же коли мати хоч трохи зморщиться... вже
Оксани в хаті не викинеш, вже все *забула* (=забуде) ів.—Зачепи ж
її хто словом, спитай об чім-небудь, зараз вирк-вирк в-під своїх
вішок, вже й *догадалася* (=догадається), в якою думкою питають її,
вже такий і одвіт дасть ів.—Там така була розумна, бойка(1),
моторна: що ти їй стань тільки на догад закидати, а вже й *розком-
понувала* (ровкомпонує), що куди йде і до чого ів.

П о р. щ е п р и к л а д и: Слухай, брате, не пускай свого kota
в хлів, а то тільки його й *бачив* Рудч. ЮРС. в. II. 12.

¹⁾ Пор., напр., цікавий приклад: «А вона тоді *каже: скаже*: нащо ти тих собак дер-
жип,—воши мені споккою не дають» Рудч. ЮРС. I. 122. Тут бо маємо проти к а ж е (тепер.
ч.) *скаже* (теж форма тепер. ч. дієсл. докоган., н і б и із знач. майбутнього, що перебрала
знач. кол. аориста, тобто минулого моментального). Отже *сказала* — *каже*: «Через год буде
у вас спи Рудч. ЮРС. I. 34. Із *скаже* бо відтворюється самий «момент» дальших слів. Це,
гадаю, й змусувало оповідача вживати поруч дві форми.

²⁾ Тепер ми, певна річ, не відчуваємо тієї форми, як колишній єдиний аорист.

³⁾ Пор. О. Курилова, Уваги, 69; E. Ogonovski, Stud. 201; Потебня, Из зап.
II. 275. За то, як могла виникнути ця форма, подаю в праці своїй «Студії в синт. укр.
мови».

Там, каже, прості, а це такі, що як тільки *розкидав* їх,—так зараз, де не візьметься, військо перед тобою Рудч. ЮРС. в. II. 81

У в а г а. В усіх цих прикладах минулі часи так і залишилися минулі своїм значенням. Хоч чинність і належить до майбутнього, але той, що говорить, так ясно й певно уявляє собі доконаність майбутньої чинності, що сприймає її як доконану минулу ¹⁾. Пор.: Ой бодай же ти, та дівчинонько, Тоді заміж пішла, Як у стелу та при дорозі Яра рута *зійшла* Рудч. ЧП. 206. — Коли б же ти, козаченьку, Тоді оженився, Як у млинні на камені кукіль *уродився* Чуб. V. 182.

ХІV. ЯК УКРАЇНЬСЬКА НАРОДНЯ МОВА КОМБІНУЄ В ІСТОРІОПОВІДІ РІЗНІ ЧАСИ (ТЕПЕР., МИН., МАЙБ.) ТА ЯКОГО СТИЛІСТИЧНОГО ЕФЕКТУ ЦИМ ДОХОДИТЬ.

Ми не знаємо ще всіх особливостей, як уживас різних часів українська мова. Питання це ще майже не розроблене. Подам, отже, тут лише деякі свої прикмітки, щоб привернути увагу, як дослідників укр. мови, як і тих, що дбають вбагатити свою мову стилістично. Замість самого минулого, або самого теперішнього в історичній оповіді, українська народня мова вживас у тій самій фразі різних часів, поєднуючи їх в найрізноманітніших комбінаціях.

Тут маємо: 1) минулий + теперішній; 2) минулий + майбутній (минулий аорист 3 ос. од.); 3) теперішній + майбутній тощо або й 4) тільки минулий; 5) тільки теперішній тощо.

Це надзвичайно живить оповідь, надаючи разом із життям та образністю — багатства на відтінки; тут бр кожен час, що його вживають в історичній оповіді виступас із своїм особливим, йому лише притаманним нюансом.

ПРИКЛАДИ.

Минулий + теперішній.

Як коли *прийшли* туди, *кладе* хліб на стіл Кравч. ЕМ. V. 84. — Це у її батька *перепили*, і *ведуть* їх у комору, і дівки *ідуть*, а хлопців нема, тільки той *ів*. 108. — *Внесла* дівка рушник на тарілці, *підходить* до батька *ів*. 89. — Вона *стодить* у хату, *вгірків* *набрала* *ів*. 89. — Старости пов'язані *посідали* на столі, а її мати *подає* страву на стіл *ів*. 90. — Батько *дав* їм по чарці, *беруть* вони музики — *грають*, а бояри *співають* Кравч. ЕМ. V. 92. — *Прийшли* до молоді і *йдуть* у хату *ів*. 93. — *Приїжджас* він до того млина, *прив'язує* свого коня і *підшов* у той млин Рудч. ЮРС. в. I. 124. — А мати в залу віса *взяла* і *обсипас* свого сина, і *співають* Кравч. ЕМ. V. 93. — А як проспівують дівчата, *вийшли*

¹⁾ Пор. Потебня, Из зап. II. 271—275

в хаті і *вазирають* у вікна ів. 90. — А царенко *поналивав* в казані води і *розтоплює* Рудч. ЮРС. в. I. 124.

У цих прикладах мальовничість і образність досягається ще й тим, що подається м а л ю ю ч о к, о б р а з не так, як це роблять, коли що оповідають для інших, а так, наче той, хто оповідає, знов усе бачить, чує і переказує іншим — отже й усі, що слухають або читають ці слова, також наче самі бачать, чувають, дивляться, отже й сприймають так само, як і той, хто оповідає. Тут в історичній оповіді минулі події подаються так, як чужі слова в п р я м і й м о в і ¹⁾).

Отже тут нема й різних ознак підрядності в оповід., як це буває звичайно в літературній мові. Не скажуть: 1) к о л и (як) п р и й ш л а туди, кладе хліб на стіл, або дієсприслівником: 2) п р и й ш о в ш и туди, кладе хліб на стіл та ін., а просто: *прийшла* туди, *кладе* хліб на стіл. Тобто масмо тут іще одну характеристичну рису народньої мови — п а р а т а к с у (та асиндетон). У цих конструкціях дієслівні форми подають чисту дію, чинність, тут масмо найбільшу дієслівність; уся увага на чинності — її не розводять і не ватирають жодні другорядні ознаки формальної залежності.

Це як чисті кольори, що покладені один при одному, а не змішані. Вони дають яскравий і свіжий образ. Це, сказати б, с т е ж с в о с р і д н а п а р а т а к с а ч а с о в а, коли часи не підпорядковані штучно один одному, а вв'язані природно. Пор., напр., гіпотактично-шкільне: «У в і й ш о в ш и до хати, вона п о к л а л а миску на стіл» і: «у в і й ш л а до хати, к л а д е миску на стіл». Коли перше сприймаємо розумом, граматично, то друге очима, чи краще всіма зміслами, як у природі.

Одно слово, як далекі чужі слова в непрякій мові (в тих мовах, що виробили спеціальні форми для неї—українська їх не виробила)²⁾ від чужих слів у прямій, — так і тут.

Літературна мова такої комбінації часів, здається, не внас. Пор. іще інші комбінації:

2. Минулий + майбутній ³⁾).

Вона *стала* на возі, *перехреститься* на всі чотири краї Кравч. ЕМ. V. 86. — Як *прокинеться* (аор. момент.) дівка Марійка (ім'я), Та й *побганяла* райської птахи Эварн. МНП. 40. — А дров *нарубає* гнилих, та вони *підсохнуть* трохи, та й *займуться*; а він *візьме*, та й *прихлюпне* водою, щоб не так горіли Рудч. ЮРС. в. I. 124.

¹⁾ Порівняти це можна, напр., із тим, як от хтось один дивиться в бінокль і каже іншим, що бінокля не мають, що він бачить; тоді буде те саме: п і ш о в, о г л я д а в т ь с я... н а х л п в с я... і д е д а л і... Справді, пор. котрийсь приклад вище: «*Прийшла* туди, *кладе* хліб на стіл Кравч. ЕМ. V. 84 та ін.

²⁾ Див. роуд. XVII.

³⁾ Власне форма тепер. ч. дієслів докоханих.

3. Майбутній + теперішній.

Увечері *перегуляють*, а вввтра *ідуць* на вінчання і кавкуд Кравч. ЕМ. V. 105. — Та оце *розітре* колосок у руках, *дує* стого полова *полетить* геть, а верно *кидають* у мішок іб. 34, прова Тепер дівка *підє* з хати. *Шитають*: Свате, одчєте дочку за мого сина? Кравч. ЕМ. V. 107. — *Прийдуть* в хату, *кладуть* хліб на стіл і *ставлять* водку Кравч. ЕМ. V. 107. — Тоді в двох боків *заходять* свашки, *беруть* хустку у руки, а брат її *нагне* голову через стіл і *розплитають* косу, а квіткн *викидають*, тоді за коси як *рвоне* Кравч. ЕМ. V. 94.

П о р. т а к о ж: А чоловік *ляже* та й *слабус* — не підє Кравч. ЕМ. V. 8. — Як *пойдять* кутю, сїм'я *сїдав* на покуті (на сїні), де стояла кутя і *квокчуть* — щоб квочки сїдали і лушили курчат Ном. ст 263.

4. Теперішній час.

Саджєс ва стіл і широгн *їдять* тії, що печуть удень Кравч. ЕМ. V. 104. — *Наливають* водку в чарку, а молода *бере* хусточку і *бере* д' маткн і *п'є* Кравч. ЕМ. V. 108. — А тепер *беруться* всі ва руки, *походять* ва столом тії хлопці і молоднці, і *виходять* на двір і *беруть* дїжку ту, що хліб печуть, і бохонку *кладуть* зверху, і дробок соли, і *кладе* його мати той хліб у хустку йому і він *вибирається* до молодой і *спївають*; а він поклонн *одбивєс* і в образн *цілує* Кравч. ЕМ. V. 110.

5. Минулий час.

ПРИКЛАДИ.

Молода у суботу раненько *начіплєла* на себе стрічок Кравч. ЕМ. V. 92. — Скоро *прийшла* од свата, на другий день молодого батько і молодой батько *пїшли...* і в хлібом Кравч. ЕМ. V. 90 ¹⁾.

Особливо часто вживєс його народнн українська мова в о н и с а х п р и р о д и там, де тепер звичайно теперішній час, надто в географії: *їде, тече* etc. Теперішній час, означаючи п о с т і й н е й н е в м і н н е — *їде, тече* etc., — завждн, споконвіку, без ознаки часу, — абстрактнїший, ніж минулий: п і ш л а, н о т е к л а, в н а л а, — тобто показують на факт, що колнсь дїєсно відбувєс і, мовляв Потебня, «шребываєт доньше» (Из зап. II. 257—258) ²⁾.

Сїмсот річок і чотири, да усї вони у Днївр *опали* (не: в н а д а ю т ь — С. С.) III. Ант. Драр. I. 244.

¹⁾ Знає це білоруська мова: «Пад акном белая бяроза тоненька звыхнулаєс (= тоненька бєць, звыхнулаєс бєць). Такїя ввароты у мове аб'ясняюцца тїм, што даўней форма сучаснага двєслова прошлага часу мьслїлася прыметнїкамды ставанїца сугаўны на-кавьшн: в двєсловам «бєць» (Язэп Лєсік, Сынтакс белар. мовы, ст. 127).

²⁾ Пор. у Буєслава (Бул. Сшт. 138). Докладно в'ясновує природу такого минулого Потебня (Из зап. II. 257—258)

6. Майбутній час¹⁾.

Лор. Четверо яблук котяться; одно другого не дожене (тобто «не можуть догнати») Пом. ст. 303. — Коли бачить, як біжить собака безхвостий і ніяк через тин не *перескочить* (= «не може перескочити») ЕМ. Гр. 2. 173.

XV. ЧИ ВСЕ ОДНО КАЗАТИ: 1) Я БУДУ МАНДРУВАТИ І 2) Я МАНДРУВАТИМУ (МАЙБУТНІЙ ЧАС З-МУ І МАЙБУТНІЙ ЧАС З БУДУ). СПРОБА З'ЯСУВАТИ ЇХНЮ ПРИРОДУ, ЇХНІ ЗНАЧЕННЯ ТА ВІДТІСКИ.

I.

Форма майбутнього часу *з-му* (читати *му, меш* etc.) — це одна з найцікавіших і найоригінальніших особливостей української мови проти інших слов'янських²⁾. Проте цій формі не щастило. Здебільшого по граматиках та підручниках її містили й містять поруч із формою *буду* плюс дієйменник, як цілком рівнозначні. Дехто радить вживати їх поруч, ніби для «краси та гнучкості»³⁾. Доводиться констатувати також, що ця форма, відома й поширена по всій етнографічній території українській (де більше, а де менше) і в мові старших класиків українських, — у літературній мові (красне письменство, преса, наукові твори, підручна література тощо) — майже невідома. У ній напує форма *буду* + дієйменник. На це останніми часами вже звернули увагу (у кращих підручниках, хоч і дуже лаконічно й здебільшого дрібним шрифтом)⁴⁾. Проте, усюди тут констатують лише те, що майб. *з-му* *п е р е в а ж а в* або що майб. *з-му* *в ж и в а є ть с я р і д ш е*⁵⁾. Але як розуміти, що форма на *-му* «вживається частіше», що вона «переважно вживана», що вона «далеко частіша, а форма *з-му* — куди рідша»? Чи значить це, що треба вживати тільки форми *з-му* і взагалі відкинути форму *з-бу*? Чи додержувати якоїсь пропорції («більше» —

¹⁾ Вл. форма тепер. часу дієслів докопаних, що має значення: особова форма дієслова *можу, можеш* etc. + дієйменник.

²⁾ Подібну дещо до української форму *з-му* знав лише сербська (косибу, посити хошу) та почасти болгарська. Вищадки по деяких білорус. та рос. готірках ві для білоруської, ві для російської мови не органічні і їм не властиві. За походження та історію цієї форми див. проф. І. Шаровольський, *Придучий час з-му*, «Записки І.-Ф. В. ВУАН», II, кн. XIII—XIV, ст. 284—293. Див. також ак. Ол. Шахматов — ак. Аг. Кримський, *Шарни в історії укр. мови*, 104—105; проф. Ів. Огієнко, *Курс укр. яз.* 212—213; його *т а к и*, *Чистота й прав. укр. мови*, 124—126; К. Німчинов, *Укр. яз. у мн. й тепер.* ст. 65 (за ак. Аг. Кримським, див. вище оп. с. 104—106); Dr St. v. Smal-Stocky und Th. Gartner, *Gr.* 318; ак. А. Соболевський, *Лекции*, III, 233—234.

³⁾ Пор. у проф. Ів. Огієнка, *Чистота*, 125

⁴⁾ Пор. Олокса Снявський, *Найголовніші правила української мови* (за новим правописом), ст. 37. Пор. також: *Український правопис* (проект), ст. 66; М. Наконечний, *Укр. мова, прогр.-консп.* 72, див. також КУМ. дод. «Нар. Уч.», ч. 39, ст. 4. Також М. Трохименко і К. Буйний, *Робоча книжка української мови*, ч. I, ст. 59.

⁵⁾ Пор. і *Укр. правопис*. ШКО, 1930 р. ст. 57: «Рідше вживається цілком майб. *з-му* — С. С.) недокопаний дієйменник + помічне дієслово *бути*».

«менше», «частіше»—«рідше») між ними, але якщо і саме? як и й для цього критерій? Уважаю отже, що тут можна: а) або визнати форму в *-му* за норму (і тоді встановити «випятки» для форм в *буду*, або б) дослідити, чи не мають ці форми в українській мові певних відтінків — і тоді точно встановити як и х с а м е ¹⁾. Коли в мові є паралельні форми, то або которись перемагають, а которись зникають, або которись набирають іншого значення й відтінків. Певні відтінки в формах в *буду* і в формах в *-му* позначились давно вже. Відзначали їх, чи пробували відзначити, чимало дослідників, як українських, як і не українських ²⁾.

Те, що форма на *-му* має відтінок начину і цим відтінком відрізняється від форм в *буду*, зауважив ще Потебня: «Начинальність этой формы обыкновенно еще довольно ясна, так что ее можно отличить не только от буд. сов. (ізізію, довідаюсь), но и от «буду знати» ³⁾.

ПРИКЛАДИ.

А щоб який парубок та посмів її зайняти, ну, ну, не знаю, вона й не *лаятиметься* (не станет браниться — Пот.) й ні слова не скаже, а тільки Кв. — А що я тобі *робитиму* (что мне стать тебе делать — Пот.); повавчора хвалився, що мого kota вб'є: як його ні *берестиму* (как ни стану беречь — Пот.), а він таки вб'є Кв.—Бач, як вробила, що вона тепер на Халаявського *плюватиме*, а за тобою *обвиатиметься* ів.—П о р.: Як налякаси мене, то всю ніч *буду жахатись* (слово було бы — «всю ніч жахатимусь»—Пот.) і не *спатиму*; ...усе *буду боятись* ів. (Із. вап. II. 366—367).

¹⁾ До слід би вробити якнайшвидше, бож через неухагу до відтінків обох форм (особливо по відручках, де їх подають, як цілком рівнозначні) та через вишши відтінки ці ватраються, і то протягом дуже довгого часу.

²⁾ Не можна, уважаю, погодитись і в проф. Овсянко-Кушниковським, ніби «В цих формах (на *-му* — С. С.) допомогальні глаголи потеряли всякую самостоятельность и превратились в суффиксы» та що «вдесь ми знаєм образец полной слитности» (Синт. р. яв. 117. Пор. і М. Наконечний, Укр. мова, 71 та О. Курилова, Уваги, 48). В укр. мові це що не паростки, не флексії (принаймні, по всіх говірках) і форми в *-му* не органічні форми, як от, папр., у лат. атаво, у грецьк. *παίδεωσ* тощо. Слов'янські мови таких органічних форм не мають (Пор. проф. І. Шаровольський, ор. с. 285).

Що тут немає «полної слитности» показує вже й те, що в полуднево-західніх укр. говірках (в Галичяноу) *-му* може стояти не тільки окремо від діємничка (до того ж і безпочинно і постпозитивно), але між й діємничком можуть бути й інші слова: Црни, ніж птах і т. блудні, *мете* за слова марні ввесь свій вік *критиме* Фрапко. Др. В. Сімович пояснює це тим, що в цих говірках ще й досі ж и в а свідомість, що це о к р е м і форми, і ви зустрінете в майб часі побіж скорочених форм *-му*, *-меш*, *-ме*, ще повше *-аму*, *-амеш*, *-аме*... пор.: Сит ми (= мені) спусті і аче ворогувати М. Шавкевич (Грам. укр. м. 278.) Знає це саме й наше Поділля. Пор.: Ні, небожи, не *меш* бути в небі Львч. КЮП. 179 та іц. Що в східніх українських говірках *-му*, *-меш* і т. д. п и ш у т ь укупі в діємничком, — це ще не свідчить, що й внутрішню волю вліті *буду* й *-му* не складові частини майбутнього часу, алеж і «самі про себе самостійні слова» (підкреслив я — С. С.)... (В. Сімович, ор. с. 279); *-му*, *-меш*, *-ме* і т. д. у цих формах не паростки і не флексії. Якщо це може й справедливо, то лише для частини (східніх) говірок, але, як ми бачили, не для всіх.

³⁾ Із вап. II. 366.

Пор. і ще приклади:

Що ми під старість *робитимем*, що нам... Рудч. ЮРС. в. II. 38.—
Тепер вділай милость, прислухайся, що старі про мене *казатимуть*,
чи *будуть хвалити*, чи корити Кв. Мар. 84. — Він каже: «Постій,
не кажи так: що... тебе не *несиме*, а що я *буду нести* Рудч. ЮРС.
в. I. 71—72. — Дядьку, візьміть мене до себе, я у вас *робитиму*,
а ви нічого не платіть мені, *буду* у вас за хліб *робить* ЕМ. Гр.
2. 72. — Поки розстанеться душа в білим тілом, *Тоді знаходитимете*
що *хотітимете* надо мною *робитимете* Думи. УАН. 120. — То вже
третій раз як *доганятиме*, то вже наше тіло козацьке молодецьке
сіктиме, рубатиме, хоч не *буде сікти-рубати*, то *буде* навад *за-*
вертати, У Орабську землю везти продавати Думи. УАН. 121.

У своїй статті за «Прийд. час на -му» у розділі «Функції» проф.
І. Шаровольський також робить спробу в'ясувати функції (зна-
чення) форм майбутнього часу на -му.

На підставі використаного матеріалу найстаріших пам'яток він
уважає, що «форма *иму*+інфін. підкреслювала а к т и в н і с т ь,
і н і і і я т и в у діювої особи, відповідаючи теперішньому *візь-*
муся, заходжуся, надумуюся (= російським *в о в ь м у с ь, п р и -*
м у с ь, в е д у м а ю)+інфін.¹⁾ Пізніше ідея активності й ініція-
тивні, що мали форми в -му, ослабла — валилися тільки значення
п о ч а т к у: взятися, заходитися, щось робити — значить п о -
ч а т и. Уважаю, що думки ці за відтінки та за саму природу форми
на -му можуть стати за основу й усіх дальших студій коло цього
питання.

II.

Висловлю тут і кілька своїх прикміток та думок.

) Різниця відтінків граматичного значення форм майбутнього
часу в *буду* і форм на -му (и м у) йде насамперед і найперше від
них самих, а саме від різниці їхніх а) в и а ч е н ь, б) в и д і в
т а в) і н ш и х ф у н к ц і й і х н і х у ф р а в і²⁾.

а) *(и)му* втративши первісне «вещественное значення б р а т ь»³⁾
набрало нового, але теж «вещественного» значення⁴⁾ — п о ч н у,
в і в ь м у с ь, в а х о д ж у с ь etc., і цим надає усій сполуці
форм⁵⁾, характеру н а ч и н у, п о ч а т к у. Абстрактне, фор-
мальне *буду* — ніякого такого іншого відтінку не надає.

б) В абстрактному *буду* ні вид, ні значення зовсім не відчува-
ється, а в *-(и)му* він відчувається і саме як д о к о н а н и й в
відтінком початку (проф. Овс.-Кул. вважає, що *буду* — вид не-
доконаний, ор. с. 114)⁶⁾. Проф. Овс.-Кул. зауважує: «в связи с

¹⁾ Див. проф. І. Шаровольський, ор. с. ст. 292.

²⁾ Пор. також у Буслави, Снит. 132; Овс.-Кул. Слпт. р. яз. 114.

³⁾ Пот. Из зап. II. 366.

⁴⁾ Пор. Пот. Из зап. 371—372.

⁵⁾ А по одности (Пот. Из зап. II. 371—372).

⁶⁾ За впачення *иму* Потебня каже, що воно «в грамматическом отношении уже в др.
рус. может быть совершенным» (Из зап. II. 366). Пор. також Smal-Stockyj -*мр* (aksl.
мр — *мр*) das perfektive Präsens (Futurum) зм *поти* (Gr. 318).

буду + дієйменик проти переважної форми дієйменик + *-му*. Форма майб. часу *буду* + дієйменик, тепер переважно поширена тільки по деяких говірках, от як по зах. округах на Поділлі ¹⁾, має так само вийти в літературної мови, які ця остання, найстаріша, що сягає праслов'янської доби, хоч вона й досить поширена по деяких говірках ²⁾. Доля форми *буду* + дієйменик на укр. ґрунті, очевиднож, має бути та сама, що й форм *буду* + дієприкметник на *-л*.

3) Зникаючи (у складених формах) форми дієслова *бути* у мові укр. проте в своїх валишках правлять вапидатний стилистичний в а с і б. Це ми бачимо в формах *єсть, сси та ін.* ³⁾. Так само й форми *буду* + дієйменик мають у певних випадках таку стилістичну вагу і надають певного відтінку, кольориту, що їх не мають, або не так виривно віддають форми дієйменик + *-му*. Відзначу, тут, напр., значення цих форм, як риторичного засобу, — *натиском, наголосом наприлюдку* підкреслити енергійніше або заперчення *не* (в негативних реч.), або ствердження (в афірмативних реч.). Це буває тоді, коли негачію чи афірмацію треба заакцентувати, коли вони набирають ніби самостійного значення й сили — вилучаються в окремий момент — і тісно в'яжуться саме в формою *буду*, а не в дієймеником. Бо, хоч і в формах дієйменик + *-му* нема цілковитого спливу в один момент (див. вище), хоч удумці (може невиривно й несвідомо) вони здебільшого виявляються двома моментами (певна річ, не як ціле *иму*), але деформація форми *иму* в *му* в переважній більшості діалектів та II енклітична (постпозитивна) позиція (енкліт. характер) не дав змоги виділити негачію — афірмацію у виразно окремий момент. У *буду* + дієйменик це цілком можливо ⁴⁾. Пор. напр.: 1) Я не *буду* читати цього... і: 2) Я не *читатиму* цього. У (1) прикладі *буду* набирає самостійного значення і негач. *не* стосується до нього. У (1) прикладі негачія куди дужча, як у (2) прикладі. Цей самостійний характер *буду* у (1) прикладі видно особливо виразно в такій фразі: 1) Я не *буду* цього читати. — Ні, *будеш*. Відповідно до цього у (2) прикладі треба й можна відповісти тільки так: 2) Я не *читатиму* цього. — Ні, *читатимеш* ⁵⁾. У таких випадках дієслово «*буду*» вилучається у окремий момент і набирає самостійного значення (бути — існувати, тривати), підсилює негачію — афірмацію (міцно, твердо — існувати, перебувати в афірмації — негачію, тривати в ній), брак руху, стабільності.

Форми дієйменик + *-му* можна відчувати й сприймати по-різному. Чужинець, студіюючи українську мову, коли йому скажуть,

¹⁾ У КОП Димітського вопа панує, хоч форми на *-му* теж трапляються. Характеристично, що це чи по найбільше там, де живуть іще й форми *буду* + дієприкметник на *-л*, або в суміжних в шми місцевостях, тобто по західній.

²⁾ За тісний зв'язок цих форм каже і В. Дем'ячук, ор. с. 316.

³⁾ За це докл. подаю в праці своїй «Студії в синт. укр. мови».

⁴⁾ Пор. у проф. Овс.-Куликовського, Синт. р. яз. 116.

⁵⁾ Коли б тут була повна форма: Я не *иму* цього читати. то відповідь була б: Ні, *пмеш*.

що форми на *-му* — це майбутній час, сприйме їх так, як майбутній у своїй мові, тобто надаватиме їм того відтінку, чи тих відтінків, що й своєму майбутньому. Для нього ці форми — проста сполука звуків, що має те саме значення, що такі й такі форми в його мові. Отже німець по-своєму, англісець (*I will, I shall*) по-своєму та ін.¹⁾ Українець, хоч може й неспівомо, відчуває в них діє і м е н и н к а й *-му*, а за ним (хоч і не по всіх говірках, однаковою мірою) також і особливий відтінок форми в *-му* він, гадаю, відчує.

Не можна не відзначити, що форми в *-му* економніші й зграбніші за форми в *буду*. Вони бо творять одно слово, а не два.

Контролювати доцільність форми на *-му* можна так, як правильність тону тощо, збільшивши штучно його відтінок: отже, як можна відокремити *-му* і поставити його перед інфінітивом, тоді відтінок і самостійне значення цього дієслова відчуватиметься дужче.

Функції майбутнього з «*-му*» та майбутнього з «*буду*».

1) Діє і м е н и н к + *буду*: коли чинність увагалі, без відтінку початку, коли вона здбільшого тривала, повільна, коли увага на підметі, коли є відтінок пасивного стану, як наслідку майбут. чинності, коли треба використати його і в стилістичною метою.

2) Діє і м е н и н к + *-му* навпаки: коли увага на самій чинності, і саме на її майбутньому початку, а не на тривалому стані. Ось чому зауважує Потебня до прикладу «як налякаси мене, то всю ніч *буду жасхатись*», що «словко было бы — «всю ніч» жасхатимусь» (Ив зап. II. 366—367). Бож «*буду жасхатись*» покав'є на мій стан у майбутньому, що буде тривати «всю ніч»... Сказати «жасхатимусь» — це перенести увагу на початок чинності, а не її тривалість, мій стан у ній «всю ніч». Тим то й не виходить казати «жасхатимусь» усю ніч («ночну жасхатись усю ніч»).

А втім, ще визначити тут щось певне, треба якнайширше й найглибше дослідити функції форми майбутнього на *-му* по всіх діялектах українських (як по пам'ятках, як і в живій мові), порівняти їх із функціями інших паралельних (*буду* + і н ф і н . , *буду* + д і є п р и к м . на *-л* тощо). Це праця не для одного дослідника. Тут підношу лише питання, що досі було вовсім вандбане, щоб привернути до нього увагу ще й інших дослідників.

XVI. У ЯКИХ КОНСТРУКЦІЯХ ТА ЯК ВЖИВАЄ УКРАЇНСЬКА МОВА ДІЄІМЕННИКА.

Українська мова дуже широко знає дієіменника й вживає його в найрізноманітніших конструкціях. Це одна з найхарактеристич-

¹⁾ Автор мав нагоду занотувати цікаве явище, коли замість *-му*, *-меш*, *-ме*, *-мемо* *-мете*, *-мупь*, у мові одного доповідника (доповідь Віп. окр. вем. відділу на СІР) завазувало саме *-мо* для всіх осіб та чисел. Він абсолютно не відчував *-му*, *-меш* і т. д. і це *-мо* творило йому український футур (майбутній час) Отже він казав: «еслишии сїятмо, сезиши сїятмо, коли я їм казати мо, коли ви їм показувати мо».

ніших рис укр. мови. Дієйменник у багатьох випадках вступив не тільки інші дієслівні форми, але й іменники, ба й цілі речення. Подам тут найголовніші конструкції в дієйменником.

1. Дієйменник замість відповідного іменника та його стилістична вага в цій функції.

Т п п: а) *Подала вечеряти* (зам.: вечерю), б) *Є в нього їсти й пити* (зам.: їжа й питво), в) *А за пити* (зам.: за питво) *вибачайте... С.С.*

Українська мова знає такі конструкції дуже широко. Дієйменники бувають зам. відповідного іменника, що стояв би:

- а) у внахідному відмінку (як об'єкт),
- б) у назовному відмінку (як суб'єкт),
- в) у рівних відмінках по прийменниках.

а) Дієйменники деяких дієслів, коли при них нема об'єкта, а самі вони стоять по дієсловах перехідних (із внахідним), в певному зв'язку в українській мові вступують іменника, що стояв би в внахідному відмінку. Це здебільшого дієслова *пити*, *їсти*, та споріднені в інших значенням — *снідати*, *обідати*, *підвечіркувати*, *вечеряти*, а далі й інші дієслова: *одягнутися*, *взутися* тощо (купи мені *одягнутися*, *взутися* т. ін.). Російській мові властивіший тут іменник ¹⁾.

Такого самого дієйменника знають, крім української мови, ще ст.-сл., словни., сербська, чеська та польська ²⁾.

ПРИКЛАДИ.

Принесла *снідати*. — Подала *вечеряти*. — Та йди лучче до-домоцьку *вечеряти* варити Пісня. — Варила *обідать* НКл. 71. — Вона мала від нього *їсти* та *пити* та всякі убори Шух. 275. О.К. — У тім місті мали вони усього: гроші, *їсти*, *пити* іб. 106. О.К. — Пор.: Вона йому дала *напитись* (= питво—С. С.) Чуб. II. 389. — Дзвірив йому *годувати* (= годівлю—С. С.) сокола Чуб. II. 534. — Дочка *вечерять* подає Шевч. — П о р. також: Навчаю *читати*, *писати*, *шити*, *малювати* (= навчаю читенню, писему etc. М. Нак.). — Повів у комнати, дав *їсти* і *пити* ЕЗб. XIV. 17. — Принесла води, наварила *обідать* і хліба напекла Рудч. ЮРС. в. I. 180. — Як же тобі, орле, *питоньки* подати Чуб. V. 143. — Купив мені чоловік і *обратися* і *взутися* С. С. — П о р. вам. родового: Але знав, що в него (мужика) навіть *одягнутися* (зам. одяжі) нема, — каже козакові Левч. КОП. 95. — Пішла вона, взяла води, принесла додому і вже *їсти* вварила Левч. КОП. 194. — Ну, ходім, а жінка нам винесе *їсти* і горілки Левч. КОП. 264. — При(й)де рано, налагоджино вже *вмиватися* Левч. КОП. 369. — П о р.: Дій по *курити* С.С. — Принеси *полоскати* (зам. полоскання), ти впаси, де воно стоїть С. С.

В українській мові та інших, що знають це явище, ці дієйменники вберігають первісне значення іменникове ³⁾, бож і формою

¹⁾ Пор. у ак. А. А. Шахматова, Спнт. р. яз. в. вт. ст. 44.

²⁾ Пор. у Mikl. V. Gr. 819.

³⁾ Пор. у Mikl. V. Gr. 814.

своєю дієйменник — це власне непрямий задубільний відмінок пер-
вісного іменника.

В українській мові дієйменники особливо вберегли це своє імен-
никове значення: як вобачимо далі, у цілій низці випадків дуже
поширені дієйменники, що стоять саме там, де інші мови знають
іменники (хоч і дієслівні). Як і іменники, дієйменник в укр. мові
може утворювати різними суфіксами зменшені, пестливі, голуб-
ливі форми: *їсти*—*їстки*, *їстольки*, *їсточки*, *їстусі*, *їстуні* etc.

б) На особливу увагу заслуговують приклади, що в них дієймен-
ник стоїть не по дієсловах перехідних, а по неперехідних, і що
там він править не ва об'єкта, а ва суб'єкта. Українська мова має
й такі дієйменники, хоч, як зауважив ак. Шахматов, «инфинитив
не является в качестве подлежащего» (ор. с. 44).

ПРИКЛАДИ.

Чи шатнулась там, чи як, а вже і *обідати* у неї *поспіло* Кв.
Мар. 85. (Замість: *обід* *поспів*. Отже такий дієйменник-
іменник (чи субстантивований інфінітив) має рід і число, і це в рід-
нійкий і число — одинина).—Пор. ще: Тоді виїхав кашука,
потряс, каже: «най буде, що *їсти* і *пити* ЕЗБ. VII. 4. — А як лихо
ймається, *гуляти* минеться Вал. 72¹⁾. — Чи в тебе *курити* (= тю-
тюн, цигарки — С. С.). — Чи в тебе на сьогодні *полоскати* (гігієна
боратна, напр.) С. С.

в) Знає українська мова такого дієйменника й в прийменниках,
хоч це, на Мікловіч-ову думку, в в а г а л і проти духу слов'ян-
ських мов. Він пояснює його (дієйм.) впливом чужих мов —
грецької, німецької та італійської²⁾.

ПРИКЛАДИ.

Їсти — їжте, а *за пити* — вибачайте Бсбр., Балт. нов. С. С.
В українській мові він природи й узагалі, пор.: принесла *вечеряти*,
обідати тщо, де дієйменник стоїть замість відповідного іменника
в знахідному. Отже цілком природно, що коли в ніби іменник *їсти*,
пити, *вечеряти* і т. п. (до того ж після активних дієслів в ам. зна-
хідного: принесла *їжу*, *вечерю* і т. п.), то вже легко ставити й інші
відмінки хоч би в прийменниках, як це ввагалі в усіма звичай-
ними іменниками. Отже: *без їсти* я ще можу, а от вже *без пити*,
то ні. — А *без радитись* не можна? — *без ніяких* мені *радитись*
С. С. — Це горня *для пити*, а це *для їсти* С. С.³⁾.

У в а г а . Прийменник *для* — в іменниками, а в дієсловами —
спол. *щоб*: *На голитися* води ще вистачить С. С. — *Щодо набирати*
(матерію на одяг), то вже мене слухай С. С.

¹⁾ Прикл. у проф. Є. Тямченка. Ном. і дат. 4.

²⁾ Такі дієйменники в прийменниках трапляються в ст-сл., слов., хорв., серб. та подекуди в українській, напр.: ст-сл.: О не надјати се чловјци, серб.: Za iskućit gješ . dušo pjes.-herc. 327. Mikl. V. S. 872.

³⁾ Записав від матері — С. С.

Такі дієйменники в прийменниками українська мова знає найперше від тих дієслів, що їх ми бачили вже в функції іменників, тобто найперше від дієслів *істи*, *пити* та споріднених. Узагалі функції дієйменників і в українській мові дедалі ширшають.

Стилістична вага дієйменникових конструкцій велика. Вони багатять мову, дають їй силу нових сполук, нових відтінків, що зв'язані в цими сполуками, не потребуючи для цього нових форм, а лише комбінуючи матеріял, що є (дієйменник у функції іменниковій, відмінки чисті та в прийменниками) ¹⁾.

Нові відтінки тут тим, що хоч дієйменник і править за іменника, але сиріймасмо його все ж як дієйменника (назва дії, чинності, стану тощо), а не як чистого іменника (назви осіб та речей тощо).

Пор.: 1) принесла *іссу* і 2) принесла *істи*... У першій мислимо саму *іссу*, як річ, а в другій — разом із цим ще й чинність. Отже дієйменникові звороти ширші й багатші на зміст: у них річ — чинність сплились ув одно.

У вага. Дуже добре вступають дієйменники мало властиві українській мові віддієслівні іменники на *-ння*, *-ття* ²⁾. Вони вступають їх широко не тільки в прийм. *без*, *для*, *на*, *по* тощо але й у чистих відмінках; замість кавати: Чи є ще в тебе *полос*, *камня* (= рос. «полосканье») можна: чи є ще в тебе *полоскати*.

Пор. іще: *На голитися* (зам.: на гоління) води вистачить *С. С.* — *А без радитися* (= без радження, радіння) не можна? *С. С.* — *А як лихо йметься, гуляти* (= гуляння — *С. С.*) минеться Бал. 72.—Пор. із цим: *Вже плакання* (= плакати) не pomoже Чуб. IV. 417 ³⁾.

2. «Було» при дієйменнику та його значення.

Воно має значення рос. «нужно было бы», «следовало бы». Пор.: *Було* тобі, моя мати, цих брів не давати Пісня, О.К. ⁴⁾. Проф. М. Сулима вважає, що ця конструкція характеризує іноді передминулу чинність, надаючи їй нюансів умовного способу навіть і тоді, як при *було* пемає частки «б» ⁵⁾.

ПРИКЛАДИ.

Було (а не: «треба було» — *С. С.*) тобі, моя мати, тих брів не давати, та *було* тобі, моя мати, щастя й долю дати Нар. пісня, Сім. — *Було* не йти в Крим по сіль Чуб. V. 457. — *Повчитися*

¹⁾ Пор., напр., слова проф. М. Груського взагалі за перехід дієслова «суть» в іменника. Див. рецензію на Сит. ак. А. Шахматова. «Записки І.-Ф. В. УАН», кн. XVIII, ст. 305.

²⁾ Пор. розд. XXI.

³⁾ Дяв. ва це в проф. Є. Тимченка, Ном. і дат. 4.

⁴⁾ Др. В. Сімович вважає, що цим *було* в дієйменником скорочується присудок, ба навіть речення. Пор.: *Було* тобі, Грицю, та на вечершці не ходити Стариській. «Важ в цих реченнях чується умову: Як би ти, Грицю, не ходив був на вечершці, то не сталося б в тобою то, що сталося» (Грамм. укр. м. 432).

⁵⁾ Укр. фраза, 83.

було у Кривого Хомн Кв. Мар. — Отож тобі,..., за Байдину кару. *Було* тобі *знати*, як Байду карати: *було* Байді голову *істяти* Нар. пісня, МС. — Перше *було* *напитися* та й поговорити Чуб. V. 280. — *Було* тобі, доно, вже дома *сидіти* Чуб. V. 570. — Та *було б* не *рубати* Зеленого дуба, Та *було б* не *сватати*, Коли я не люба ів. 160. — *Було б* не *рубати* та й у саду груші, *було б* не *сватати*, коли не до душі ів. 620.

При такому *було* немає потреби додавати слів «треба», «слід» тощо. Отже замість казати: «*Треба (слід) було* тобі поїхати до міста», — досить: «*було* тобі...»

У в а г а. О. Курилова відзначає тут іще зворот «*що б було*» при діємименику «у непрямому значенні рос. «ч т о б ы с т о и л о» при інфінітиві: *Що б було* вв'ять казанок та тоді і гроші забрать, а то, бач, не прерозуміли Н. Кл. 46» (Уваги, 50).

3. Конструкції з діємимеником та особовими формами дієслова «*мати*». Їхні особливості.

Конструкції ці українська мова влас особливо широко. Вони бувають в таких мидідтинках:

Тип 1. Не знаю що *чинити маю*... (= рос. «что мне дел а т ь») відповідно до рос. безпідметових зворотів із діємимеником та давальним дієвої особи ¹⁾.

ПРИКЛАДИ.

Як я *маю* до тебе *ходити*, коли нас будуть вороги судити (= как мн е (теперь) ходит ь, когда (если я буду ходит ь) нас будут осуждать) Метл. 44. — Як *маєм* ми його (пиво) свиням *вилити* (= чем н а м вылив а т ь), то будем ми його на таких нетяг роздавати Дума про Ган. Андіб. З. о. Ю. Р. I. 204. — *Лучше я маю* своїми руками *нав'язати* їй камінь на шию та *утопити* в річці, ніж (= лучше мн е (теперь) нав'яз а т ь, чем ... Кв. ²⁾).

Як бачимо в поданих вище прикладів, конструкція ця підповідає рос. безпідметовим зворотам в давальним особи — не тільки в «вопросит. обороте», — як це гадав Овсянничко-Куликовський (Синт. р. яз. 117).

Ой знаю знаю, кого я кохаю, тільки не знаю, в ким *жити маю* (= не знаю с кем мн е жит ь, с кем мн е жит ь придет с я) Метл. 78. — Як *маю* я *зсуритися*, докучати людям, піду собі світ-за-очі Шевч. М. Гл. — Як я *маю* до тебе *ходити*, коли нас будуть вороги судити (= как мн е к тебе ходит ь) Метл. 44. — Хто *має* діток *дати*, то той буде ці віти ламати (= кому ва детьми смотреть, тот...) Метл. 272. О.К.

Діємименика в особовими формами дієслова *мати* вживають там, де с в рос. конструкція безпідметова — діємименик в давальним дієвої особи.

¹⁾ Пор. у Потебні, Из зап. II. 365.

²⁾ Приклади в Потебні, Из зап. II. 365.

Т и н 2. Щось *маю* (*мав*) *тебі сказати* (= я что-то должен (был), намерен (был) тебе сказать).

Особові форми дієслова *мати* як теперішнього, як і минулого часу + діємисник іншого дієслова. Ціі конструкції в українській мові дуже поширені:

а) в певним відтінком повинности (нім. *sollen*), що наближається до рос. «мне нужно», «быть должным» є діємисником (але не «быть обязанным, принужденным, вынужденным»),

б) наміру, відповідно до рос. «намереваться, собираться»¹⁾. Уважаю, що відтінки повинности або наміру не залежать від того, чи дієслово *мати* в теперішньому, чи в минулому часі, як це вказують деякі дослідники²⁾.

ПРИКЛАДИ

а) З відтінком дебітності (повинности)

1. *Teneptuntij* час.

Як вас, ..., *маємо звати* Харк. у. Гр.—Пор.: *Мабуть* (у рос. «должно быть», в ровум. «вероятно»). — Але ті молоді тримають. а дружини *мають дістати* ЕЗБ. VII. 97. — Гей, чи *маєм* ми його *ождидати*, то будем ми время теряти Думи. УАН. 128. — Порадь мене, гаю, що *маю робити*, чи мені жениться, чи так волочиться Чуб. V. 495. — Казав, що він *має* йі дечого багачко *розказати* С. Ок. II. 19. — Та се, *мабуть*, від того, що я ваміж іду, що *маю покинути* і своє село, і свою хату ів. 33. Вес.

Знають таку конструкцію ще йі словинська, чеська, польська. Пор. також у французькій мові: *j'ai à vous remercier* (= я маю дякувати вам); *j'ai à vous parler* (= я маю балакати в вами); *j'ai une prière à vous faire* (= я маю дещо просити у вас) etc.

Увага. Розрізняють відтінки цих зворотів і відтінки, що їх має рос. «быть должным», «я должен».

1. Я *маю* щось робити відповідає рос. *я должен* (= мне нужно) что-то делать, я намерен.
2. Я *мушу* щось робити я *должен* (= я *вынужден, принужден*) что-то делать.
3. Я *повинен* щось робити я *должен* (= я *обязан*) что-то делать³⁾.

¹⁾ Пор. у проф.³ Б. Тимченко, Грам. III—IV 58 та в О. Курилової, Уваги, 48.

²⁾ Проф. Б. Тимченко, Укр. грам. III—IV. 58; В. Веселовська, Мова Г.Хв. Квітк., 94—95. Справді: пор. і в Бор. Гривченковому словнику. Слова його на «мати, маю, -ви (див. під 2.) «Намереваться, быть намеренным, предполагать» стосуються і до теперішнього і до минулого часу. Пор. приклади у нього: Кому...*має* (= намерен, а не: должен—С.С.) що дати, то пасть і в хаті Ном. Так само й відтінки повинности не тільки в теперішнім часом *мати*, але й в минулим. Пор. у нього таки, ів.: 3. Быть должным... Чи вийшло сонце?.. *Маю* (должно было—С.С.) вийти вже Каменец (Гр. Сл. Пор. і в О. Курилової, Уваги, 49). Хоч дійсно *мати* в тепер. часі + діємисник *не реважно* в відтінком *повинности*, а в мид. ч. переважно *намір* (як *вдійснений*, як і *нездійснений*).

³⁾ Пор. також у О. Курилової, Уваги, 49; також і др. В. Сімович, На теми мови, 83.

2. Минулий час.

Скоро вже й весілля *малося* (= должно было быть — С. С.) *бути*: Гр. Сл. — Чи вийшло сонце? *Мало* (= должно было — С. С.) *вийти* вже Каменец, Гр. Сл. — Рушник, що *мався* (= должен был быть — С. С.) *підіслатись* під ноги молодим Кв. Пот. — А вона... лежить... тим серпанком, що *мався* (= должен был — С. С.) її на весіллі *покривати*, покрита вся Кв. Пот. — Та хіба ж я не жона свесму мужу, щоб не *мала* (= не должна была — С. С.) його *слухати* Кв. Пот. — Чорний шовковий пух тільки що висипався на верхній губі, де колись *малося бути* (= должны были быть — С. С.) вусам Мири. 4. — Подай, мила, білу руку, щоб бачили люди, що *малася* (= должна была — С. С.) *чужа бути* — тепер моя будеш Гр.

б) З відтінком наміру.

1. Теперішній час.

Щось *маю* (= рос. намерен — С. С.) *казати* тобі — іди сюди Гр. Сл. — Ковак дівку вірно, любить — вайняти не сміє: тим я її не ваймаю, що *сватати маю* (= рос. «собираюсь, намереваюсь, предполагаю») Метл. 105. — *Маси* (= «намерен, собираюсь» — С. С.) *робити*, то роби по правді Гр. Сл. — А се сі воли ва що *масе продати* Каменец. у. Гр. — Голуб голубоньку да *покинути мас* (= собирается, намеревается — С. С.) Метл. 78. Гр. — Він... варав постеріг, що то його *мають виряджати* в дому Левицьк. I. 245. Гр.

У в а г а. Отже особовими формами дієслова *мати* теперішнього часу в дієйменником іншого дієслова можна творити майбутній час із двома відтінками: 1) *де бі ти в н о с т и* (п о в и н н о с т и) і 2) *н а м і р у* (що залежить од волі того, хто має щось робити). П о р. а н г л.: 1) I shall learn = я маю (повинен) вчитись і 2) I will learn = я маю (вбираюся, гадаю, маю намір — отже в цім моя воля) вчитись

2. Минулий час.

Через тиждень Леонід Семенович *мав виїзати* до Києва Левицьк. Гр. — Я *мав заколоти* свиню, та шкода, бо молода ще Черк. Гр. — Ой *мала я журигтися*, — нехай на Петрівку Макс. Гр. — Поїхав я на ярмарок, та *мався* (собирався, имел) там *пробути* три дні, та як мені завадило, так я у той же день і вернувся Кв. — *Масе розказати* і про свою біду, так не вдужаю Кон. в. I. 24. Вес. — Прийшов до старого, та до сонного, та *мав його варізати* Кон. д. П. 11. — Увійшли у прогалину хату, *мала причепуритися* після бігання Из. л. II. 22. Вес.

У в а г а. Особові форми дієслова *мати*, *матися* минулого часу (мав, мала, мало, мали) укавують тільки *н а м і р* (часом невдійснений, невиконаний в котрихось причин) або *п о в и н н і с т ь*, а не як у (польській) урсузміній: «к а ж у т ь, н і б и» тощо. Напр.: «*мав* написати сповідання» по-українському не значить: «к а ж у т ь, що (н і б и) *н а н и с а в* сповідання». Уживати й розуміти так це

мав в польонізм. По-українському це значить тільки, що з б и р а в с я (м а в л а м і р), п о в и н е н б у в написати опо-відання ¹⁾).

4. Дієслова, що надають відтінку починання (як у минулому, як і в майбутньому) дієслову, що в дієйменнику.

Це особові форми дієслів: *узяти, узятися* (переважно й найпоширеніше), рідше—*почати, зачати*. Дієслово *стати* надає відтінку починання тільки в минулому часі, а не в майбутньому, як у мові російській, і вживається найрідше ²⁾).

ПРИКЛАДИ.

Д і с л о в о — «в з я т и» ³⁾.

То мовчав, а потому, як му добре дошкулшло, *взяв кричати* Левч. КОП. 194.—Як він *взяв тяти* тую змию, потяв всю Левч. КОП. 412.—Але як *взяв розкидати*, розкинув Левч. КОП. 403.—Як *узав просить*—випросив Рудч. ЮРС. в. II. 28.—*Взяла мила утікати* густими лугами Чуб. V. 92.—Так та ж як *узала* коло неї *ластитись і приговорювати і розважати* II Кв. Мар. 78.—Як *узали виганяти*, та кругом хати ва коси тигати Гнід. в. IV. 117.—От баба, як *узала носить*, носить, та й носить, та пасилу виносила Рудч. ЮРС. в. I. 37.—Прибждикають вони додому; як *озали* вони собі *жити* добре,—забагатіли ні в того ні в сього,—накупили собі волів ів. 80.—Ого як *узав бить*, поки і убив ів. 157.—Той птах прилітає, хоче його взісти, а ті діти *взяли кричати*, каже ЕЗБ. VII. 35.—Як *візьме розмовляти*, Білі личко *цілувати* Чуб. V. 103 ⁴⁾.

Д і с л о в о — «п о ч а т и», «з а ч а т и».

Годі вони *зачали жити* добре, щасливо Рудч. ЮРС. в I. 92.—Летів орел через море, *почав воду пити* Чуб. V. 287.—*Зачав* на ту сопілку *грати* Яв. 235. О.К.—Та *зачав* мильні в конем *потопати* Чуб. V. 376. О.К.

У в а г а 1. Живіше віддав відтінок починання в минулому форма майбутнього часу, напр.: Дід, послухавши баби, *і зачне* дочку бить Рудч. II. 55, або форма наказового способу: От Галя *і почи* крєкати та охати Рудч. I. 134 ⁵⁾.

У в а г а 2. Сюди належать також, як і в російській мові, вислови, що в них хоч і нема особового дієслова в відтінок почи-

¹⁾ Пор. Б. Чик. Про українську літературну мову, 1920, ст. 20.

²⁾ Пор. і О. Курилової, Уваги, 47—48; проф. Є. Тимченко, Укр. грам. III—IV. 58. Пор. за ці дієслова в Потебні, Изв. в. II. 371—372.

³⁾ Пор. ув. О. Курилової, Уваги, 47. У Галичині по деяких говірках замість дієслова *узяти* трапляється дієслово *яти*: Як *яли* II *дзювати*, *яли* III *проповідати* Яв. 32.—*Як* він III *казати* Яв. 263 тощо.

⁴⁾ У в а г а. Такого вразного характеру починання дієслову *узяти* надає чинності тільки при дієйменнику. При особових формах відповідного дієслова цією чинністю вдебільшого тільки підкреслює, висуває на перший план Пор.: *бере а іде, узла і пішов* тощо. Між обома дієслівними формами буває сполучник *і, та, та а*

⁵⁾ Див. приклади в О. Курилової, Уваги, 48.

нання, але цей відтінок починання відчувається так, наче це особове дієслово пропущене: Прийшли, аж сидить: *гукать* — не чує Нар. 139. — Я одхвибнувсь кудись, а вони кавуни *крати* Гр. 1). Це надає вислову ще більшшї живости, лаконізму.

У в а г а 3. Найрідше тепер уживається в цим відтінком (показує на початок чинности), та й то для м и н у л о г о часу в д е б і л ь ш о г о, а не майбутнього, дієслово *стати* 2).

Догнавши матір, виїшли вони на берег і *стали жити* Кравч. ЕМ. 92. — Ой летіла возуленька Та й *стала кувати* Чуб. V. 377. — Летів орел через море та й *став* воду пити ів. 287. — *Стала* мила вікном *утікати* ів. 593.

Крім цих дієслів бувають в рідка ще й такі:

1) *Піти*: А що найгірше, так ті зовиці. Ті вже по всім усюдам *підуть* (= станут, начнут) *славити*, що невістка не зуміла хороще... вчинити Кв. Пот.

2) *Завести, -ся*: *заведуться битись*. — *Ог і завели співати* Пот.

5. Дієйменик в родовим відмінком при дієсловах руху.

Дієйменик перехідного дієслова при дієсловах руху визначає мету, ціль і має по собі не внахідного відмінка, а родового відмінка. Пор.: Пішов на поле *косити пшениці* (а не: пшеницю — С. С.) Рудч. ЮРС. в. I. 163 3).

ПРИКЛАДИ.

Ліг *вареників їсти* на сонці Чуб. II. 339. — Узлів косу та й пішов на поле *косить пшениці* — і викосив птичку таку гарну, що аж виблискується Рудч. ЮРС. в. I. 163. — Іди *сіна косити* РЧП. 130. Тимч. — Приїхала до свого двора *квіток пришивати* Метл. 197. Тимч. — Як послала мене мати в степ *пшениці зсати* Метл. 21. Пот. — Приїхала *квіток пришивати* ів. 197. — Приїхали *киселю їсти* З. о. Ю.Р. I. 319. Пот. — Сороки, ворони, летить до мене *куриселю прязти* ів. II. 23. Пот. — Виїди *пізнавати дитяти* Метл. 172. — Мати йде свого *дитяти одвідувати* ів. 231. Пот. — Іде ж моя мати *калини ламати*, а ва нею мій братічок *зозулі стріляти* ів. 257. Пот. — Пішли у Безверхий хутір *короваю бгати* Кв. О.К. — А як прийдеш *ніжок мити*, я й знов учешлюся Грінч. М. III. 320. — Іде до сусіди *невістки судить* Чуб. V. 751. О.К.

1) Пор. ув О. Курилової, Уваги, 48.

2) Пор. у російській літературній частіше: *стать, пуститься, припяться тощо.*

3) Така конструкція походить з колишнього сушіна, що стоїть по дієсловах руху і має при собі родового відмінка. А що форми сушіна (на -ть, напр. *дать*) зміщались в дієймениковими («дати»), то й перенесли свою конструкцію з родовим і на стар. дієйменикка. Тим то тепер дієйменик в родовим стоїть не тільки по дієсловах руху, а й усього іншої чинности. Але старий дієйменик, що мав при собі внахідного, і собі вишину на дієйменикка, що в сушіна, так що часом і по дієсловах руху і по дієсловах іншого значення стоїть дієйменик із внахідним. Пор. О. Курилова, Уваги, 63; Потебня, Из. зап. II. 369.

Проф. Є. Тимченко також констатує, що в цій конструкції іменник: *а в а в ж д и* (підкреслено — С. С.) стоїть у родовим відмінку: *Иди сина косити* РЧП. 130 (Укр. грам. III—IV. 83)

Це є велика й дуже поширена особливість народньої української мови. Літературна мова родового в таких випадках майже не внос, уживаючи його лише для живих осіб тощо. Поширившись родовий у народній мові українській стоїть не тільки по дісловах руху, але й по всіх інших дісловах («усякої іншої чинности»), навіть після дійменника, що входить у склад майбутнього часу в особовими формами *буду, будеш*. Пор.: Буду *хати* підмітати, малі діти колдсати Чуб. V. 833 ¹⁾.

У в а г а 1. Конструкції із внахідним властвіпн вахіднім говіркам.

У в а г а 2. Чимало родових по деяких дісловах уживається також під впливом інших діслів в особовій формі, що мають по собі завжди родового. Напр.: Відрієся (чого? — *С. С.*) *дров* рубати ЕЗБ. I. 76. — Вчись (чого? — *С. С.*) *черевчиків* шити СИФО. V. 80. — Діждав (чого? — *С. С.*) *росту* топтати Пом. 4814. — Мужик ієхотів (чого? — *С. С.*) *риби* вловити ЗЮР. I. 58 ²⁾.

Отже тут родовий власне валежить від особених форм, а не від дійменників ³⁾.

У в а г а 3. Звичайно в укр. нар. мові іменник у родовому, коли дійменник стоїть при словах: *треба, жсаль, шкода, сором, встид* тощо. Напр: *Треба* їм помий дати Найм. 26. — *Жаль* мені кидати тебе *молодої* Чуб. V. 45. — Ой *шкода* мені *літ* утрачених і кєвацької *вроди* Чуб. V. 1038. — *Такого* мені й кавати *сором*, Канєв. п. — *Встид* було *очей* показати ЕЗБ. VI. 95 (проф. Є. Тимченко, Укр. грам. III—IV. 83). — *Гайдамацьких грошей*, кажуть, *страшно* брать, вони нечисті НКл. 52. О.К.

Отже й тут власне родові валежать від *треба, жсаль* etc., а не від дійменників (*треба, шкода* та ін. — чого?).

Як цей, як і вищий випадок показують, яку силу має в українській нар. мові природна, а не формальна (граматична) валежність. Уся сила в першій випадку в особових формах діслів, у другій у словах *треба, жсаль* etc., і вони, скавати б, через голову дійменників підпорядковують собі іменники.

У в а г а 4. Те саме й при прислівниках: *трудно, тяжко, добре, лучче, де, відки, нащо*. Напр.: *Замку* *трудно* увяти Літ. Сам. 80. — *Тяжко* внести тої *розлуки* Коцип. 106. — *Добре* жувати свіжого *сіна* Пєлт. п. — *Лучче* житньої *соломаи* бузиневим молоком ванувати ИП. II. 38. — Ой брате мій, брате, *де* *нецьки* увяти Бал. 92. — *Відки* увяти нам *вістопьки*, чи чи жєва Колб. В. 279 ⁴⁾.

У в а г а 5. Дійменник із родсвим такж і по прислівниках ваперечних і неваперечних у фравах бєвпідметєвих: *Нїде* ж мені

¹⁾ Пор. О. Курилова, Уваги, 53.

²⁾ Пор. проф. Є. Тимченко, Укр. грам. III—IV. 83.

³⁾ Відзначає це такж і О. Курилова, Уваги, 54.

⁴⁾ Проф. Є. Тимченко, Укр. грам. 83.

знізда звити Чуб. V. 807. О.К. — *Нема* чим *ватри* розкласти Шух. 156. О.К. — *Годі*, жіно, годі, любко, *цього* говорити Пісня, О.К. — *Годі* нам по вишницях *горілок* курити, по броварнях *пив* варити Кул. I. 15. О.К. — Пор. також із заперечними займенниками: *Ні* до ког о ласкавого прихилити *головоньки* Чуб. V. 456. — *Ярої пшениці* (ні і в ким буде) у снопи зв'язати ів. 869 ¹⁾.

Увага 6. При дієйменнику, що належить від дієслова в особовій формі в запереченнях *не* або без заперечення, але в запереченні значенням, іменник стоїть у родовім відмінку: *Не здуржасю*, брато, *коси* носити РЧП. 179. — *Не казала* мені мати теї *води* брати Чуб. V. 305. — *Нема* кому вийти *невістки* визнавати Ром. II. 28. — *Нізде* мені *знізда* звити Метл. 211. — *Не чути нікого* Чуб. II. 407. — *Покинь відер* набивати Чуб. V. 482. — *Перестань води* пити Гол. I. 131. — *Годі, годі*, чумаченьки, в Криму *соли* брати РЧП. 102. — *Буде вже рясту* топтати Метл. ²⁾. — *Не хоче* мати віддати *дівчини* ва його Метл. 109. О.К. — *Не хотів* я, мати, *сирітоньки* брати Чуб. V. 409. О.К. — *Не зміла* нас шнувати, як *здоров'я* свого ів. 83. О.К. — *Не знали* наші батьки *панщини* робити ів. 1064. О.К. — *Не хоче* чоловік *правди* говорити ів. 635. О.К. — *Я не зарікався* *іншої* любити ів. 388. О.К. — *Не сказали* мати тієї *дівчини* брати ів. 312. О.К.

Увага 7. Близькі сюди й такі конструкції, що в них при дієсловах руху (в особовій формі) дієйменник ніби пропущений.

Тут може бути два випадки:

а) конструкції в родовим, що належать ніби від пропущеного дієйменника (але його легко здогадатися і підставити): Хай *виряджас* його *молока* до зайців Шух. 127. — Ой *піду* я до сусідочки *відра* Чуб. V. 642. — Ой *піду* я та до другої (сусідки) *вогни* ів. 643. — *Біжи соли*. — Пор.: *Піди коржиків* ів. ³⁾;

б) складені фрази, де проти родового — підрядне або сурядне речення, яке в'яжеться в тим поняттям, що могло б бути в інфінітиві» (пор. О. Курилова, Уваги, 55): А я *піду* до дівчини, чи *зміта* *головка* Чуб. V. 128.

6. Дієйменники в прикметниками.

Велика особливість української мови це дієйменник при прикметниках, що в ними вкуні він править за присудка. Дієйменник у цій конструкції виступає віддієслівні іменники (надто мало властиві укр. нар. мові на *-ня*, *-ття*) в прикметниками або особові форми дієслова в сполучинком «цзб» ⁴⁾.

¹⁾ О. Курилова, Уваги, 51.

²⁾ Проф. Є. Тиченко, Укр. грам. III—IV. 81.

³⁾ Приклад взяв в О. Курилової (Уваги, 55). Можливо, що ці конструкції утворились і незалежно від пропущеного дієйменника в родового причини в відмінком цієї (шт чого?) (пор. К. Карський, Белорусця, т. II ст. 143) О. Курилова, Ув. 6.

⁴⁾ Пор. О. Курилова, Уваги, 52.

Ц е т а к і п р и к м е т н и к и :

<i>Безсилий</i>	<i>Готовий</i>	<i>Ласий</i>	<i>Розумний</i>
<i>Важкий</i>	<i>Дешевий</i>	<i>Легкий</i>	<i>Смачний</i>
<i>Великий</i>	<i>Добрий</i>	<i>Ледачий</i>	<i>Солодкий</i>
<i>Вільний</i>	<i>Дорогий</i>	<i>Малий</i>	<i>Способний</i>
<i>Вузький</i>	<i>Дурий</i>	<i>Недурій</i>	<i>Спритний</i>
<i>Гідний</i>	<i>Зав'язаний</i>	<i>Несміливий</i>	<i>Спроміжний</i>
<i>Гіркий</i>	<i>Здатний</i>	<i>Охочий</i>	<i>Стінний</i>
<i>Годен</i>	<i>Коханий</i>	<i>Повижен</i>	<i>Цікавий</i>
<i>Голодний</i>	<i>Ладен</i>	<i>Радий</i>	<i>Широкий</i>

та багато інших ¹⁾).

ПРИКЛАДИ.

Безсилий *помогти*. — Він *малий* *нести* такого кошника. — *Вільні* *одійти* во-своєся Вел. I. 227. — Огонь і вода *добрі* *служити*, але *лихі* *панувати* Ном. 10302. — Личенько *цілувати* *кохане* Чуб. V. 530. — Аби *їсти*... були *смачні* Остер. п. — *Широкі* ворота *увійти*, та *вузькі* *вийти* Ном. 5362 ²⁾. — *Голодний* *їсти* *С. С.* — *Спритний* *танцювати*, робити, молотити і т. ін. *С. С.* — Ой така ця вода *холодна* *полоскати*, що аж руки ломить *С. С.* — *Добрий* *їсти*. — *Охочий* *снівати*, танцювати. — *Назад* *вертатись* *неохочі* Кот. — Се щось дуже *дешевий* *дякувати* (бо не подякував ва дарунки) Федьк. Пот. — *Розумний* *порахувати*, полічити Пот. — *Зав'язаний* *танцювати* Пот. — Хто не звик правди поважати, той вавше *ласий* *панувати* Ном. 1192. Гр. — Найму собі цимбали, щоб ніженьки дрімбали; найму ще собі баса, бо *робити* не *ласа* Чуб. V. 1155. — І дурень *стінний* *кану* *їсти* Ном. № 5382. Гр. — Що люди собі про нас балакають, — *нецікавий* я *знати* Гн. II. 28. Гр. — Цей столик *легенький* *нести* *С. С.* — Пор. *з* *цоб*: Була тут всяка в них *охоча* *псжар* *цоб* *швидче* *розвести* Кот. Еп.

Пор. у старій мові: Вода же его (Гердапа) мутна и *сладка* *вельми* *пити* и *їсть* *сыти* *пнюцимь* *воду* *ту* Хомд. Дан. Иг. Норов. 55. Пот. Из зап. II. 414.

Ціі конструкції мають не абияку й стилістичну вагу. Вони надають фраві *лакони* в *му*, *виравности*, *енергії* та *сили*. Вони бо вступают цілі речення. Напр., по-російському речення: «камень *важкий* *підняти*» буде: «камень тяжел, когда его *поднимать*, чтобы *поднять*»; «*малий* *робити*» — рос. «мал для того, чтобы *работать*» та ін. ³⁾).

Ціі конструкції вступают і не властиві укр. мові *прийменникові* *конструкції* в *віддіслівними* *іменниками* на *-тя*, *-ття*; *вам*: *легкий* *для* *перенесення* — *легкий* *переносити* *etc.*

Цих конструкцій уживают (де в такі *прикметники* й *дісйменники* до них), *замість* і *поруч* *повних* *сполучникових* *речень* *часу*, *мети* *тощо*.

¹⁾ Пор. проф. Є. Тимченко, Укр. грам. для III і IV кл. ст. 111.

²⁾ Приклади див. проф. Є. Тимченко, Укр. грам. для III і IV кл. ст. 111.

³⁾ Пор. у Млх. Йогансена, Укр. лв. 40.

7. Дієйменник при іменниках та стилістична вага цих конструкцій.

Т и п 1. *Я не утоська упоринати* Лукаш. 88.

Широко знає народня укр. мова конструкції, де дієйменник при іменниках, «коли вони беруться з боку їх якості»¹⁾, тобто де дієйменник має значення атрибутивне²⁾. Тут бо ці іменники наближаються значенням своїм до прикметників (див. вище)³⁾; «дієйменник може при іменнику також і на ціль вказувати»⁴⁾.

ПРИКЛАДИ.

Чи він (—С. С.) *дитина* дурнів *слухати* Пом. 4122. — Ми не малі *діти* коло каші *сидіти* Чуб. IV. 204. — *Я не утоська упоринати*, з льодом води доставати Лукаш. 88. ⁵⁾. — *Не звір я людську кров пролити* Гр. О.К.—*Майстер танцювати*, баясч *точити С.С.*

Стилістична вага цих конструкцій велика (див. вище). Крім властивого їм лаконізму й сили вислову, ними можна вступати невластиві українській мові віддієльні іменники на *-ня*, *-ття* в поєднанні родового, що валежить від іменника. Замість: «тіла, що мають властивість *п р и т я г а н и я*» — «тіла, що мають *властивість при-тягати*»; замість: «спосіб *в б и р а н и я* матеріялів» — «*спосіб зби-рати* матеріялів»⁶⁾.

Конструкції ці можуть також бути замість паралельних із сполучником *що, щоб*. Напр., зам.: чи він *дитина*, *щоб* дурнів *слухати*, — маємо без *щоб*: чи він *дитина* дурнів *слухати* та ін., див. вище.

Замість: Там *перелазик* такий *є, що перелазить* Гвід. 6.; *вода, що дітей купати*, — можна сказати: *вода* дітей *купати* тощо⁷⁾.

Т и п 2. *Відро соду носити*.

Дуже поширені дієйменникові конструкції при іменниках, коли ці дієйменники показують *н а м е т у, ц і л ь*. Надто, коли нема особливої форми якого іншого дієслова, що теж могло б на мету показувати.

ПРИКЛАДИ.

Є *землі* тобі *ходити* || *поля* є тобі *верстати* Тимч. Калев. 271. — Один *колос* діток *годувати* (зам.: *щоб* *годувати*—С. С.), другий *колос*—челядь *годувати*, третій *колос* горільці *куриться* Чуб. V. 555. — *Ополонка* воду *брать* Шевч. — *Вода* дітей *купати* (зам.: для того, *щоб* *купати*).—*Машина*—*шити* О.К. — *Ніж* *різати* М. Йог. — *Хліб*. людей *годувати* ів. — *Місце* *сидіти*, *стояти* М. Пак. — *Довгі* *пальці* кури *мацати* Кравч. ЕМ. V. 13. — *Медок* - солодок — людей *приймати* Чуб. III. 416. — В тебе *борода* *цирничок* *замітати*,

¹⁾ Пор. проф. Є. Тимченко, Укр. грам. для III і IV кл. ст. 111.

²⁾ Пор. О. Курилова, Уваги, 51.

³⁾ Пор. у Потебні, Изъ вап. II. 379—380.

⁴⁾ О. Курилова, Уваги, 51.

⁵⁾ Приклади див. у проф. Є. Тимченка, Укр. грам. для III і IV кл. ст. 111.

⁶⁾ Докладно див. О. Курилова, Уваги, 52.

⁷⁾ О. Курилова, Уваги, 52

В мене *личенько* молодцям цілувати Эварн. МІІІ. 468. — Чи не було *рісеньки утопиться* мені. Чи не було крапцого улюбиться мені Чуб. V. 539 і Коц. ПДШ. 43. — Та подай, матко, *ключа одімкнути* небо, *Випустити* росу, Дівочькую красу Чуб. ІІІ. 30. — П о р.: *Багатая, щоб та гуляти, а вбогая* — порадоеньку *дати* Гр. ЕМ. 3. 479. — Вода розступилася і зробилась *дорога їти* Кравч. ЕМ. ІІІ. 34. — І *четверть* горілки молодий приносить — *угощать* дружок Кравч. ЕМ. ХІІ. 151. — Дайте *милиці підпиратися* Чуб. V. 896.

У в а г а. Ці конструкції також вступують невластиві укр. мові віддіслівні іменники на *-тя, -ття* в позиції родового, що вложить від іменника (див. вище) або родового в прийм. *до* (машина до шиття) або знахідного в прийм. *на* («вода на купання») і т. ін. Конструкції з віддіслівними іменниками дуже поширені в російській та особливо польській літ. мовях.

Поруч із цими конструкціями бувають іще такі, що в них перед дієйменником стоїть сполучник *щоб* (вода, *щоб* дітей купати).

8. Дієйменник з особовими дієсловами.

1. Дієйменник із «*щоб*» (підметовий) — *замірові* підр. речення.

Тип 1. І *не подумала, щоб спати* Кв.

Щоб піднести, вирізнити чинність, що в дієйменнику, українська мова ставить перед дієйменником після особового дієслова сполучника *щоб*; і тоді вся увага на дієйменнику. Пор.: Як же лягла на постіль, так *і не подумала, щоб спати* Кв. 52. О.К. — Так ви мене *научить, щоб* мені моїх братіків *увидить* ЕЗБ. ХІV. 105.

Коли підносити дієйменника немав потреби, спол. *щоб* пропускають. Отже не можна тут встановити, котрої в цих конструкціях уживав укр. мова «о х і т н і ш е»¹⁾, бож це не однозначні цілком конструкції, і кожна має свій відтінок. Уживасмо їх як до відтінку (див. у тексті)²⁾.

ПРИКЛАДИ.

Вісь вломилась чоловік хоче, *щоб* підв'язати якнебудь (= хоче підв'язати) Кв. Пот. — Пішли, *щоб* землю озирать, де їм показано селитись Кот. — Хоть гарна як, а все охоча іще гарнішою *щоб* быть Пот. — Ого він і приносить над самоє море, а вго так і кортить, *щоб* подивитись Левч. КОП. 11. — Пап казав посеред села поставити шибеницю, і при всій громаді его *щоб* повісити Левч. КОП. 176. — Але прийшла жабруца баба і каже ему, *щоби* впапати три лини таких, що їм по три літа Левч. КОП. 319. — І вона схочи, *щоби* тебе стратити Левч. КОП. 519. — Пор. також: Не то, *щоб* робити, вже й по світі ходить не вдукас М. В. Інст. 202.

¹⁾ Пор. проф. Ів. Огієнко, Чистота, 162.

²⁾ Пор. у Потєбії (Із ван. II. 437—438) за це. Потєбія вперечує тут проти Бу-слава чужі впливи. Рос. мова тут «цо терит союза ч т о б и ».

2. Дієйменник без «*щоб*».

а) Г и н: *Пішла в садок поплакати* Шевч. 11.

ПРИКЛАДИ.

А ті, другі невістки, пішли під вікно *піддивляться*—як вона буде робить Рудч. ЮРС. в. II. 101. — Забулись взять сокири *прорубать* ополонку Гнід. в. IV. 45. — Дай же ще і хвоста *втертись* Рудч. ЮРС. в. I. 5. — І роз'явив дружини *влюю побить* Енесвих прочан Кот. Ен. 206. — Не попалась кому людському *узять*, да взяв мене той розсекуни сини мужик Чуб. V. 556.

б) Г и н: *Понесу я йому їсти, чи не скаже мені сісти* (= *щоб* я сіла) Чуб. V. 199. О.К. Тобто дієйменник стоїть вам, цілого підрядного речення в сполучинком *щоб* ¹⁾.

Скажемося поховати (= *щоб* поховали) обов в одній ямці Чуб. V. 199. О.К. 209.—*Скажи ж собі, пане-брате, домовину зробити* ів. 385.—*Послав гонців, що він іде до його в гості і зсде вітатись* в ім на цім полі Нар. 321.—*Діти мої, діти. Є вас, як цвіту по всьому світу, тільки вас коло матері нема* потомлені віка *звести* МВ. I. 54. О.К.—*Хто викохав тонку, гнучку в степу погибати* (= *щоб* погубала в степу) Шевч. Сім.

У в а г а. Порівняй також паралельні ²⁾ до підметового дієйменника конструкції в сполучинком *щоб* (*аби*) і дієслівними формами минулого часу:

А я роду не такого, *щоб любила* (*щоб любити*) ледачого Гр. О.К.—*Все ті гроші в собою носить, аби незгубив* Яв. 27. О.К.—*Ой, мати, хочу їсти, та боюся в погріб лізти, та боюся, щоб не впала* Пом. 10850. О.К.—*Так она просить, щоби або вмерла або втікла* Левч. КОП. 442.—*Пор. також: Журилася, як (де) спечу широгі* (зам. як (де) спекти; як би спекти, спекла etc). С. С.

У літературній мові переважає дієйменникова конструкція ³⁾.

У в а г а. Даю тут на увагу такі випадки, коли в українській мові не вживають дієйменника:

1) Коли дієслово, що при нім має бути дієйменник, в 1 особі, то замість дієйменника, що стосується до 2 особи однини чи множини, буде наказовий спосіб, напр.: *Просим вас, не убивайте* (рос.: не убивать — С. С.) сього чоловіка Вел. II. 342.—*Прошу тебе, зацвіти* красно Чуб. IV. 226 ⁴⁾, а не: *просим вас не убивати* сього чоловіка, *прошу тебе зацвісти* красно і т. ін. Отже *не відмовте й зробіть* (а не: *не відмовте зробити*; рос.: «не откажите сделать»).

2) Дієслова *іти* (*піти*, *вийти*) і *стати* замість дієйменника сполучаються в тими самими формами іншого дієслова, напр.: *Піду утрон-*

¹⁾ Пор. О. Курилова, Уваг, 45.

²⁾ Архаїчні, і по без польськ. впливу.

³⁾ Пор. у Потебні, Из вач. II. 438—*Давня рос. мова внала також ціі конструкторі: Позволь, чтоб пред тобой открыл я притчею простою, что размышленья мои впустили Крыл. Пот.*

⁴⁾ Пор. проф. Є. Тимченко, Укр. грам III і IV. 112.

люся (а не: піду утопитися — С. С.) Бал. 10. — *Піду одвідаю* (а не піду одвідати—С. С.) сина свого Чуб. V. 345.—*Піди поклич тата.* — *Іди сядь коло мене* Чуб. V. 252. — *А я вийду послухаю, чи ти там,* сокілку Чуб. V. 1195. — *Ой стану ж я подивлюся на річку биструю* Бал. 10¹⁾.—Пор. у рос. літ. звичайно: *Пойду погулять, поможеть, отведать, послушать лекціи та ін.*

Тут бо вл. асиндетичні (безсполучникові) конструкції: піду утоплюся = піду «і» утоплюся; піди поклич тата = піди «і» поклич тата тощо²⁾.

9. Дієйменник з деякими іменниками прислівникового характеру.

Дієйменник стоїть в укр. мові при деяких іменниках (прислівникових), як от: *біда, пора, слід, шкода* тощо, з особовими формами дієслова «бути» (тепер. часу пропуск.). Дієва особа буває в давальному або замість нього відповідний атрибут, що стоїть у згоді з підметом. У рос. мові їм відповідають безпідметові конструкції вдебільшого в прислівниках, коли нема слова, що стояло б у згоді з підметом, або відповідні дієслова в 3 ос. однини в безособовій формі.

Ось, напр., кілька таких іменників (прислівникових):

<i>Треба</i>	<i>Вподоба</i>	<i>Сум</i>	<i>Звичай</i>
<i>Потреба</i>	<i>Воля</i>	<i>Гріх</i>	<i>Понука</i>
<i>Пора</i>	<i>Біда</i>	<i>Сміх</i>	<i>Сором</i>
<i>Час</i>	<i>Охота</i>	(твоя) <i>Річ</i> ³⁾	<i>Хіть</i>
<i>Хист</i>	<i>Надія</i>	<i>Слід</i>	<i>Спромога</i>
<i>Горе</i>	<i>Обов'язок</i>	<i>Жаль</i>	<i>Неспромога</i>
<i>Штука</i>	<i>Шкода</i>	<i>Подоба</i>	<i>Несила</i>
<i>Година</i>	<i>Жаль</i>	<i>Неподоба</i>	<i>Годі</i> (VII від.)

ПРИКЛАДИ.

Сміх було дивитись М. Пог. — *Охота ніти іь.* — *Не подоба,* мамцю, в конем розмовляти Трудн, V, 869. — *Пора й синові хавліном стати* Мирн. 89.—*Тобі не хист в Енеєм биться* КЕ. V. 478. Тимч. — *Воля буде почувати, чи ніти додому* Чуб. V. 146. — *Сум було дивитись* Таращ. п. Тимч. — *Пора коні напувати* Чуб. V. 46⁴⁾. — *Неспромога мені це зробити* Гр. О.К. — *Несила мені це зробити* Гр. О.К.

10. Самостійний (абсолютний, незалежний ні від дієслова, ні від імени) дієйменник та його стилістична вага⁵⁾.

Щоб піднести дієслівне поняття, гостро вирівняти й висунути на перше місце дієслово, дуже поширена в укр. мові конструкція, що

¹⁾ Пор. проф. В. Тимченко, Укр. грам. III і IV. 112. Пор. іще приклади в розд. XXVIII цієї праці: «Аспдетоп в укр. м.».

²⁾ Див. докл. розд. XXVIII, Асиндетоп.

³⁾ Пор. проф. В. Тимченко, Укр. грам. III і IV. 112—113; др. О. Огопівський, Грам. рус. яв. 228; О. Курилова, Уваги, 50.

⁴⁾ Приклади взяв у проф. В. Тимченка, Укр. грам. III і IV. 113.

⁵⁾ Пашковський вве його «спеціальний усилювальний инфинитив», (Русск. слвт. в и. осв. 1920, ст. 397).

в ній на початку речення стоїть дієйменник того самого дієслова, що його особова форма править у реченні за присудка.

Щоб піднести, загострити увагу на чинності, що в дієслові, при дієйменнику кладеться ще й особова форма того самого дієслова. Цього дієйменника знає й польська та російська мова. В українській мові він уживається геть ширше.

Уживається самостійний дієйменник в українській мові в таких трьох випадках:

1) Він просто зміцнює або заперечення, або ствердження того дієслова, що перед ним стоїть: «*знати не знаю*»¹⁾. — *Йти не йде* і *сидіти не хоче* С. С. — *Бачити не бачив* і *чути не чув* С. С. — *І бачити бачив* і *чути чув*.

2) Він буває, як каже Потебня, «в уступительном отношении ко главному сказуемому» (Из зап. II. 439): *Працювати не працював*, але втомився С. С. — *Лиха робить* він не робить, та й добра не багато Пот.

3) Він відповідає цілим реченням, сполучним вворотам: *А щодо того, щоб; а що, а що вже...* нім.: *was... anlangt*; рос.: *что касается, а на счет того, чтоб...* з дієйменником. Напр., *вам.: щодо того, щоб пити: а що пити, а пити*²⁾. — *Чи їсть, чи п'є, чи говорить*, — *не їсть і не п'є, а говорити* («що до того, щоб говорить») *говорить*³⁾.

ПРИКЛАДИ.

То він каже: «Масло» а *показать* і не покаже, то ніхто й не купить Рудч. ЮРС. в. II. 167. — *Чи густо, чи в'рідка залюдняли* її наші хліборобні предки, *доказати* сього не докажемо Кул. VI. Г. 9. — *Я, каже, пив та гуляв*, а *орать* не орав Рудч. ЮРС. в. I. 183. — *І любить любив, і кохав* кохав, та не замилував Гвід. в. II. ч I. 125. — *Придбать* нічого не придбала ЮРС. I. 176. — Пор. нім. *etwa: was das erwerben anlangt, sie hat nichts erworben* (Mikl. V. S. 851). *Балакати* нічого не балакала, щось белькоче Хар. Сб. IX. 251. Тимч. — *Сів снідати, але вбиратись* не вбирався до гостя Печ.-Лев. Сім. — *Бачити* не бачить, *учти* не чув Глібов, Сім. — *Заплачу* все, але *підписатися* такі не підпишуть Лепкий, Сім.

Цього самостійного дієйменника, що надає вислову лаконічності, сили й виразності, уживають замість не тільки цієї сполучникової конструкції в дієйменником («а щодо того, щоб пити...» і т. ін.), але й особливо в віддієслівним іменником на *-ня, -ття*, що мові українській у приєднанні до конструкцій узагалі невластивий (замість: а щодо *пиття* — а що *пити* і т. ін.).

У в а г а. Дієйменник самостійний в укр. мові буває також на вислів певної умови тощо: *не попасти*, *не далеко уїден*.

¹⁾ Рос. «ведать не ведаю» (т.-е. вовсе, решительно не знаю) (Пот. Из зап. II. 439).

²⁾ Пор. у О. Курялової, Уваги, 51.

³⁾ Слушно зауважує Потебня, що: «наблюденіе над способом произношенія таких оборотов встает и на письме отделить в них запятой неопределенное п. от следующего слова, что неуместно в уступительном «любить не любит, да...» (Из зап. II. 411).

11. Дієйменники деяких дієслів замість відповідних прислівників.

Відповідно до російських (літературної мови) прислівників («невєстно», «невєдно», «вєдно», «слышно») українська мова (у певних випадках) знає дієйменники «знати», «не знати», «чутти», «не чутти» і вживає їх замість прислівників: *відомо*, *невідомо*, *чутно*, *нечутно* т. ін. ¹⁾.

ПРИКЛАДИ.

А коні *не знати*, де подівались Рудч. I. 112. О.К. — Це я *не знати* чого злякалася Барв. 195. О.К. — Тільки й *чутти*, що через греблю по лотоках водиця підиться Кв. О.К. — Клевет орлячий в-під хмарин *чутти* Ном. 499. — *Не знати*, де дівся Чуб. II. 49. Тимч.

2. Конструкція - т и и: «Хвалилася бити».

Нагадують конструкцію *accusat. cum infinitivo* такі приклади: «Хвалилися три ляшеньки козаченька *обити* (= що вб'ють) Чуб. V. 385. — Ще не біла, ще не біла — хвалилася *бити* (= що битиме) Чуб. V. 136.

13. Конструкція - т и и: «Я його бачив ходити»

Цей зворот знає ст.-сл., слов., хорв., серб., чес. та українська ²⁾. Пор. також і паралельні конструкції в дієприслівниками в українській мові: Забачила Василечка *орючи*.

ПРИКЛАДИ.

Я його видів *ходити*. — Я його чув *говорити* і т. ін. уг. ³⁾. — Повіз на ярмарок і об'явив бабу *продавати*, кому угодно купить ЕЗб. XIV. 321.

Щоправда, таких прикладів записано мало.

Але ці звороти, що властиві широко мовам романо-германським (пор. *нім.*: *ich sah ihn gehen*, *фр.*: *je l'ai vu marcher*), що їх знала ст.-сл., та й тепер ще знають більшість слов'янських мов, і що трапляються діалектично також в українській мові, цілком у згоді з українською синтаксою, що широко знає скорочені конструкції без сполучників «*що*», «*якоб*», «*як*» тощо. Отже, поруч із такими конструкціями, як: я бачив, як (*що*) він ходив, танцював, я чув, як він співав, орав і т. ін. — можуть бути й такі, як: я бачив його *ходячи*, *танцюючи*; я чув його *співуючи*, *граючи* (співавши, гравши), а також і: я бачив його *ходити*, *танцювати*; я чув його *співати*, *грати* тощо ⁴⁾.

¹⁾ Пор. О. Курялова, Увагн, 50—51.

²⁾ Пор. Miklosich, V. S. 825.

³⁾ Приклад ваяв у Mikl. V. S. 858.

⁴⁾ Нагадаю, що українська мова знає багато конструкцій, що там можуть бути паралельно дієприслівники й інфінітиви. Пор. хоч би: Пішов він по лісі *блукуючи* (= блукати — с. с.) Рудч. ЮРС. в. II. 161. — Пор.: Ой пішла вопа *граючи*, ягниточка шукати Чуб. V. 1077 та багато інших.

Порівняй, напр., такі ще приклади: Хвалилися три ляшеньки козаченька *вбити* (= що вб'ють) Чуб. V. 385. — Ой лаяла, хвалилася *бити* (= що буде бити) ів. 454. — Скажи ж собі, пане-брате, домовину *зробити* ів. 385. — Ще не була, ще не була, хвалилася *бити* Чуб. V. 136 ¹⁾.

Ці конструкції, як і інші дієйменникові звороти, мають велику стилістичну цінність: вислів набирає стислості лаконізму в підкресленню, підсиленню чинності, що в дієйменнику.

Пор. також дієйменникові конструкції відповідно до рос. «вместо того, чтобы». Відповідно до: замість того, щоб читати, — кажуть: «*замість читати*».

Часто стоїть дієйменник також при «як». Часом навіть без «як»: Скільки у вас співробітників?.. — З базою *рахувати* — 200 (= як з базою *рахувати*; пор. з базою *рахували* — С. С.). — Не *попасти*, не далеко уїдеш Мікл. V. S. 850.

XVII. СПОСОБИ ПЕРЕКАЗУВАТИ НЕПРЯМУ МОВУ ТА ЇХНЯ СТИЛІСТИЧНА ВАГА.

Українська народня мова знає власне один спосіб переказувати непряму мову, а саме: непряму мову переказувати формою прямої — тільки зі вступним сполучником *що* ²⁾. Напр.: *А вона почала казати, що я знаю поганеньку* Гнід. IV. 9. — От, інші кажуть, *що* «даймо», другі — «ні» Рудч. ЮРС. II. 198 та ін., див. далі. Цього способу літературна мова майже не знає і заступає його звичайним книжним (шкільним).

Звичайно підручники подають тут відоме правило, ніби непряма чужа мова конче має бути від 3 особи в відповідними змінами дієслівних форм тощо ³⁾. Офіційна шкільна непряма мова в міною першої особи на третю, в міною відповідною дієслівних форм тощо, українській народній мові чужа ⁴⁾.

ПРИКЛАДИ.

Сестра каже: «*Що жешись ти брате* Гнід. IV. 8. — Вона побігла сусідам і розказала, *що мій чоловік у пана гроші викопав* ів. 31. — І пішов і сказав їй, *що: «Дайте мені маленьке стрижчатко* Рудч.

¹⁾ Пор. у Потебні за цього типу дієйменника, Из зап. II. 681.

²⁾ Пор. за нього О. Курилова, Уваги, 70; проф. Є. Тимченко, Українська граматика для III і IV кл. шкіл середніх, ст. 122. Пор. також у М. Гладкого, Практ. курс здр. яз. ст. 82.

³⁾ Пор., напр., хоч би в В. Сімонича: «Неревовіднена чужа мова вже не в першій особі, а — в третій» (Грам. укр. м. 438):

МОВА

Посередня

Старшпна почала його всовіщувати, *щоб він побоявся...*, (бо) чи ж йому довго жити на світі (Грам. укр. мови, 439).

⁴⁾ Це саме і в російській мові. Пор. у А. Пешковського (ор. с. 466): «Косвенная передача речи русскому языку не свойственная».

Пряма

Старшпна почала його всовіщувати: «*Побідає...* Чи *тобі* ж довго жити на світі?.. Кул. Чорна Рада.

ЮРС. I. 83. — А це справді — перше говорив, *що й хати нові поставлю* у три віконця, а потім то й старі розвалились МВ. Горп. 117. — Шу, брат і плакав, і уговоряв, *що брате оставайся тут* ЕЗб. XIV. 56. — А це к тому прираляли люди, *що йди заміж, добре тобі буде* Гнід. в. II. ч. I. 9. — А вона почала казати, *що я знаю поганеньку* Гнід. IV. 9. — Зараз купець каже, *що цей мужик взяв у мене сто рублів* Кравч. ЕМ. XII. 94. — Ой хотів же селянин міщаночку взяти, вона йому одказала, *що не вмію жати* Гр. ЕМ. 3. 315. — Сказав їй, *що «ти вогсе, жінко, йди заміж, бо я не вернусь* I. М. 5. Тимч. — І доніс *що «ваша дочка має сина»* Левч. КОП. 314. — А вони кажуть, *що «нас виграла та шинкарка»* Левч. КОП. 390. — І присягнула, *що «Не піду заміж, буду чикати тебе»* Левч. КОП. 7412. — І вона ему дає пару коней, а він каже, *що «Мені не треба, бо я маю свого»* Левч. КОП. 391. — І післав за мазуром і питається, *що «ти вкрав солонину й шапку»* Левч. КОП. 137. — То стара зараз ему розказала, *що «наші ся діти дуже люблять, що єдно за другим аж гиши* Левч. КОП. 74. — І так сплалакала і казала, *що «більше ни буду», і не знати де ся поділа* Левч. КОП. 46.

Цей спосіб знає й стара українська мова: *И паде на ногу сго и моляше й, гл(агол)я много, яко «дици моя при концихъ всть»* Києво-печ. лаврська євангелія XIV в. л. 61 об. ¹⁾.

Увага. Сюди такі належать приклади, що в них, словами А. Пешковського, маємо «смежные с косвенной речью случаи, т.-е. передачу чьих-либо мыслей, чувств, расчетов, ожиданий, опасений и т. д., словом, всего, что связано у человека с речью» (ор. с. 467).

ПРИКЛАДИ.

Що то вже кортіле нашому Нечипорові, *що як би то драла дати да погуляти на останніх днях* Кв. 104. О.К. — Вона мені й тоді ще в око впала, *що яке то молоде й хороше, та нещасливе* Гр. — Та аж за голову беруться, *що яке то вже весілля буде* нище МВ. I. 181. О.К.

Пор. і ще: Він зараз відгадав, *що хто то їде, бо серце у нього тьохнуло і подало звістку* Кв. Мар. 69. — Пор. і таке: А я хотіла сказати тобі, *що не роби* (замість: *щоб не робиш*) С. С.

Як бачимо з прикладів, форми прямої мови стосуються в українській мові не тільки до дієслів, але й до займенників і в. Пор. також приклад: *Каже йому, що брат твій прийшов і заколов батьку твій теля* годоване Кул. Шул. ²⁾.

Цей спосіб максимального поширення по всій Україні, як Наддніпрянській, як і Наддністрянській, як у живій народній мові (див. приклади вище в етнографічн. матеріялів у Гнідича, Рудченка,

¹⁾ Текст див. ак. Ол. Шахматов — ак. Аг. Кримський, Нарис з історії укр. мови, ст. 153 і 155.

²⁾ О. Курилова, Уваги, 71.

Куліша, Кравченка, Грінченка, ЕЗб. XIV, ЕЗб. VII. (Галич.), Гнатюка (Галич.), як у думках, як і в таких класиків, як от Куліш, Марко Вовчок, Квітка та ін. Літературна мова його майже не знає.

Стилістична вага цього способу велика. Він живить і наближає образ. Спосіб цей надає вислову точності і всієї свіжості живої мови, бо віддає непрямую, як пряму. Вона вберігає індивідуальність ¹⁾.

Увага. У літературній мові відомий ²⁾ ще один (поширений у зах.-європейських мовах і в усім протилежний українському) спосіб — навіть пряму мову переказувати третьою особою, тобто подавати пряму чужу мову — не як непрямую, а як пряму, без сполучника *«що»*, головним, а не підрядним реченням — тільки в третій особі. Напр.: На це Дора з обуренням: *вона* не може на це згодитись, а що скажуть товариші. Паресті — *вона* просто не хоче... Сонячна Машина, ДВУ, 1928, I—III. — Труда знає з лівим плечем: розуміється, *вона* цілком певна Виннич. Сон. Маш. I. 45 ³⁾. — Принцеса Еліза повертається рівніше до старого графа: *він* справді *гадає*, що їй необхідно знати в таких деталях історію глупоти якихесь Максів? *ib.* 28.

Пор. у франц. мові.

— N'avait—ce pas été celle de *son* bonheur? Oui, il avait été heureux, bien heureux, comme on l'est à vingt-trois ans...

... Paul Bourget. Un divorce, Paris, Librairie Plon, ст. 119.

Пор. у нім. мові:

— Wusste er es? Er durfe sie nicht falsch beurteilen, nicht unfernünftig sein. Er kenne sie ja J. Jacobsen, Niels Lyhne, Roman, Berlin, W. 35, ст. 144 — 145.

Щоправда, такий спосіб переказувати пряму мову третьою особою дуже вигідний, дозволяє бо оминати індивідуальне. Це — і власні слова (немає «що»), і не власні (третя особа). Отже, може й точні слова, а може й не точні. Легкою, вагальною фразою, натяком на певний (глибший) зміст і т. ін. цей спосіб дозволяє оминати вимоги подати точно (дійсне, справжнє). Це добре тоді, напр., коли письменник не опанував свого матеріялу (герої, типи) або лише нашивдку, коли він квапиться продукувати. Письменник має змогу завжди послатись на те, що то не «власні» слова героєві, героїніні. А читач має їх сприйняти, як власні. Цей спосіб якнайкраще пасує до легкої белетристики. Він дає ілюзію прямої мови, а не саму пряму мову. Отже, не точне, індивідуальне, реальне, а лише ілюзія реального, не живе, а лише ілюзія живого.

Тут бачимо цілковиту протилежність до українського способу. Українська мова навіть непрямую мову переказує, як пряму, формами

¹⁾ Пор. О. Курилова. Уваги, 71.

²⁾ От хоч би й у «Сонячній Машині» Володимирівій Вишничевковій, ДВУ, 1928, I—III тощо.

³⁾ Тут «знає з лівим плечем» вступив «inquit», «казала», «казав» тощо.

прямої (бере від непрямої лише вступного сполучника *що*), а цей спосіб — навіть пряму мову намагається переказувати, як непряму, формами непрямої (третя особа тощо) і бере від прямої лише головне речення, а не підрядне (нема сполучн. *що*).

У в а г а. Цей вступний сполучник *що* перед прямою мовою в цих конструкціях — ніби все одно, що на письмі двокрапка.

ХVIII. КОНСТРУКЦІЇ З ВІДДІСЛІВНИМИ ІМЕННИКАМИ ЗАМІСТЬ ВІДПОВІДНИХ ОСОБОВИХ ФОРМ ДІСЛІВНИХ (ПРИСУДКІВ, ВВ. FINIT.). ЇХНЯ СТИЛІСТИЧНА ВАГА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ 1).

Т и п: *Кого як думка брати ... пита Грицько* Мирн. ХРВ. 361— та багато ін. типів, див. у тексті.

Українська народня мова надзвичайно широко, в найрізноманітніших конструкціях уживає віддіслівних іменників, що вкупі з дібсловами більшої чи меншої формальности, як *бути, мати, стояти, ходити* та багатьма іншими творять одно діслівне поняття і стоять замість особових форм відповідних діслів. Майже всі віддіслівні іменники можуть бути в цій функції. Напр.: *Чи згода твоя, Сагадато... вам.: Чи ти згодюсубися, Сагадато... — Так моя думка, шановна громадо...—зам.: Так я думаю, шановна громадо, і т. ін., де замість діслів — в г о д ж у в а т и с я, д у м а т и і т. ін. масмо іменники: в г о д а, д у м к а та ін.* Українська народня мова розвинула ці конструкції дуже широко.

Вони бувають в іменниками, займенниками, прикметниками, в рівних відмінках — чистими й в приїменниках. Майже в усіх позиціях (теперішній, минулий, майбутній час, у підметових і безпідметових реченнях, у дісприслівниках, у діїєменнику тощо) конкурують вони як із особовими формами відповідних діслів різних часів і способів, як із діїєменниками та дісприслівниками тощо. Цим конструкціям не дають ще уваги ні в літературній мові, ні в підручниках. Зважаючи на велику поширеність їх в українській народній мові, на високу художню та стилістичну (образність, свіжість, конденсованість змісту, збільшує конкретність мови, дає змогу обходитись без недоброзвучного м'якшення зубних, губних та задньо-піднебінних: *згоджуватись — згода, наставляти — настав і т. ін.*) вагу їхню, спробую описати ці конструкції.

Одна з найбільших переваг цих конструкцій це й у тому, що вони проти відповідних діслів дають змогу віддати більше найтонших, найрізноманітніших відтінків, нюансів.

Нор., напр.: була *сварка* між ними (= вони (по)сварились); була *невеличка* («така собі», «отакенька» тощо) *сварка* між ними. Але не можна сказати: вони не в е л и ч к о посварились та ін. Сказати:

1) Під назвою віддіслівні іменники треба тут розуміти не тільки ті, що утворені від діслів відповідних, але й ті, що від них утворені відповідні дібслова. Нор. в ак. Smal-Stock'oro, Gr. 173.

вони тр о х и посварились — не те. Бож замість одного дієслова, що при нім може бути прислівник,— маємо в цих конструкціях дієслово+ім'я; отже є змога ближче означати (прикметником) і саме ім'я, а не тільки дієслово. Мова багатшає, досконалішає. Або пор. іще приклад: Коли правдива мовонька твоя Чуб. V. 77, де пестливо-зменшений характер самого іменника «мовонька» дієслово не віддасть. — Чого мієс нами незлагода Гнід. II. 41, де новий відтінок дає прийменник. Таких випадків є сила.

Усі віддієслівні іменники можуть бути в цій конструкції. Але переважно в ній (як і взагалі) віддієслівні іменники нульового суфіксу. Менше віддієслівні іменники на -ня, -тя, що їх узагалі українська мова знає дуже рідко та й то як архаїзми або під чужими впливами ¹⁾.

Звороти ці конкурують із відповідними дієслівними в особовій і не особовій формі. Вони надають українській мові певного кольориту. Знавши суть і природу цієї конструкції, легко й не зауваживши можна засвоїти частину (до того ж дуже важливу й велику) української фразеології, ба й не тільки засвоїти, але й творити нові звороти у згоді в природою й характером цих конструкцій.

Щоб на очі показати всі властивості й особливості цих конструкцій в українській мові, їхню високу стилістичну вагу, подам отже найголовніші типи їх та відповідні приклади ²⁾.

1. Віддієслівний іменник у назовному відмінку при особових формах від дієслова «бути».

Займенники присвійні при віддієслівних іменниках відіграють у цих конструкціях роль займенників особових при відповідному дієслові у звичайній дієслівній конструкції. Тут ми маємо повну відповідність конструкцій в віддієслівним іменем дієслову: є бо й дієвідміна в особах, числах, часах тощо, напр.:

ТЕПЕРШНІЙ ЧАС ³⁾.

І м е н н и к

Д і є с л о в о

Чи згода моя

Чи я згоджусюся

Чи згода твоя

Чи ти згоджувися

Чи згода його, її

Чи він, вона, воно згоджувється

Чи згода наша

Чи ми згоджувимся

Чи згода ваша

Чи ви згоджуетесь

Чи згода їхня

Чи вони згоджуются

¹⁾ Див. розд. XXI, Віддієслівні іменники.

²⁾ Використовую тут приклади, що їх зібрав проф. Тимченко у своїх цінних працях за функції відмінків, проф. Потебня (Шв ван. III), а також ті, що зібрав їх я сам.

³⁾ Дієслово є, сесть пропущене.

нема С. С. Под. — Чого між нами незлагодя Гнід. II. 41. — Чи змога твоя С. С. Под. — Иди, сину, прич від мене, через тебе сварка в мене Н. п. Тимч. Ном. 10. — Як вийдуться до купоньки, любя розмовонька Чуб. V. 122. — На Тетяну поговір, що Тетяна вмерла Гнідич, в. II. ч. I. 160. — Не подоба дівці до козака та й виходити їй. 65. — Чого це такий великий настав мисок на столі? (цебо: так багато наставлено) Мазенинці, Київ. г. Тимч. Н. 10. — Про Стрільчий острівок між людьми давно балачка (= балакають), що там законані гроші Нов. Кл. 54. Тимч. Н. 10.

А кому хіть прокльони ухватить Нар. 238. О.К. — Не спромога мені це зробити Гр. — От це ж тобі, вражий турчин, з душею розлука ИП. I. 274. Тимч. — Велика мені журба за ними Полт. п. Тимч.

Без підм.: Натого вина (= того винують — С. С.), кого вдома нема Ном. № 2821. ГС.

Пор. також зам. дієйменників: Туди сами лет (туди... летіти — С. С.) (бджолам) через яр Черн. п. ГС. — Пор. в ін. відмінком: Ну, як вона тобі до сподоби, то хай Кравч. ЕМ. V. 88. — Як Сомко собі чоловік — прямота, той не в догад йому, що (= не догадується, не догадатись йому — С. С.) Кул. ЧР.

Увага. Сюди таки гуртую безсуб'єктні звороти з давальним при особових формах дієслова «бути» (в запереч. «не», «нема» = «неє», «не було», «не буде» (віддієслівні іменники стоять у родовому відмінку¹⁾).

ПРИКЛАДИ.

«Н Е М А».

Ой тому барвіночку нема цвіту зміни Чуб. V. 104. ГС. — Карим очам спання нема, нізкам-одпочинку Чуб. V. 577. ГС. — Гуля собі-нема йому на світі зупину О. 1862. VIII. 54. ГС. — От він росте, той хлопець—ну, такий чудний: Ість, Ість — нема йому ніколи наїду; скільки не давай, все Істиме Кравч. ЕМ. V. 25. — Нема їм ліку (= Іх не перелічити) Полт. п. Тимч. Д. 44.

Пор. також в «нема»: Нема тепер заїзду ніякого ГС.

«Б У Л О».

І не було вже йому впливу ні від шляхти, ні від коронного кварцяного війська Кул. VI. Г. 190. — Вже їм і рахуби не було Колб. Р. III. 82. Тимч. Д. 44. — Не було просвітку і бурлаці сердешному Сб. ХИФО. VI. II. 53. Тимч. Д. 44.

Пор. також із відтінком «не можна» + дієйменник:

Від баб оджону нема (= не можна одігнатись — С. С.) ГС. — І гроші побрали і відгромау нема Ном. № 13213. ГС. — Так і дотовпу нема (= не можна дотовпитись — С. С.) Кв. II. 187. ГС.

¹⁾ Пор. проф. Тимченко, Ном. і дат. 41.

б) М и н у л и й ч а с.

І це сильна лайка була межси них багато рав Кравч. ЕМ. V. 30. проза. — Ой бо межси нами присяга була, бо ми присягали небом і землею Чуб. V. 81. — І водяглися такі, як спроможність їх була Рудч. ЮРС. II. 174. — Не подоба ж би була мені, ведучи свою повість, раз-по-рав зупинятися і мої доводи до уваги товариству подавати Кул. VI. Г. 5. — Видимо то всім, що моя думка була здавна така К. Черн. 88. — З третім таким, як сам, ватишком гуляє, поки була його сила Кул. VI. Г. 199. — Старці хромі, сліпородженні, в яких був людський глум і сміх Кот. Ен. 80. — То була така розмова, що у вас є собака такий, що ви продасте ЕЗБ. XIV. 279. — Чи тобі загод був у поле йти Черниг. г. ГС.

І н ш і д і с л о в а в в і д д і с л і в н и м і м е н н и к о м у
у н а в о в н о м у.

Да вже добрі мислі собі мав ІІІ. Ант. Драг. П.в. I. 11. — Ще... загодила на сеймах розмова Кул. VI. Г. 203. — За той хутор посвар став в підстаростим Літ. Сам. 6. Тимч. II. 10.

З і н ш и м и в і д м і н к а м и: То не до вгодиби їм було... в Греків випрошувати Кул. VI. Г. 20. — Аби б загаю не було, а то я не баритимусь Лубен. у. ГС.

в) М а й б у т н і й ч а с.

Нам буде всім розлука ЕЗБ. XXVI. 47. Тимч. II. 11. — Буде тобі, вражий сину, в душею розлука II. п. Тимч. II. 11. — Розмова в вами буде К. Черн. 2. — Воля буде почувати, чи піти до дому Чуб. V. 146. — Буде слава на тебе й на мене Чуб. V. 150. — Як не прийдеши відвідати, неславонька буде Колб. Р. П. 52. Тимч. II. 11. — Пор. від діслів доконаних без буд у: Ой розбола серцю мому (= розболиться серце моє), як вечірнастане Гол. П. 383. Тимч. II. 11. Родов. і з в а н е р е ч.: Зо мною віку не буде: візьмуть, серце, мене люди Чуб. V. 261. ГС.

2. Віддіслівний іменник у назокному відмінку з особовими формами від діслів «брати», «взяти», «обнімати», «попімати»¹⁾.

Дієвідміна тут така: Мене (тебе, його, її, нас, вас, їх) журба обнімас. Зам. займенника може бути відповідний іменник: б р а т а, с е с т р у та ін. журба обнімас та ін.

ПРИКЛАДИ.

Короленка журба обнімас (= Короленко журиться) Бал. 67. — Як узяла козаченька нудота (=козак занудився) Мил. 27. — Ой

¹⁾ Віддіслівні іменники визначають психічного або душевного, або фізичний стан. Пор. проф. С. Тимченко, Ном. 4.

виду я за ворота — не бере охота (= не хочеться) Чуб. V. 15. — Жаль мене взяв великий ЕЗБ. XXIII. 95. — Нема мого миленького, не бере гуляння (= не гуляється) Чуб. V. 73. — Пор.: Береться світом мороз (= морозиться) Сл. КС. I. 94 (див. проф. Тимч. Ном. 5). — Сон мене не бере (= мені не спиться). — Полякались і їжа їх не бере Рудч. ЮРС. I. 175. — Изглядуємось, та сміх нас так і бере МВ. Инст. 166.

З і н ш и м и в і д м і н к а м и: Не хоче дядько йти, та ще й зри не йме, що в мене єсть дерево на хату Рудч. ЮРС. I. 92. — Жінці віри не діймає Кул. ЗІОР. I. 216.

Пор. при імениниках, що відповідають діссловам, з м і с ц е в. відмінком: На чім згода ЕЗБ. XXIII. 170 (пор. вгоджуватись на чім) (проф. Є. Тимченко, Льокат. 47).

У в а г а 1. Сюди належать і такі звороти, як: Бодай вас, — кажу йому якось:—коли вже ви перестанете того свисту МВ. Инст. 204, що відповідають: «коли ви вже перестанете свистати?»

У в а г а 2. Цього самого типу й такі іменні безпідметові підрядні речення в родовим відмінком, що з головним реченням в'яжуться сполучниками *поки, доки, скільки, як*: Робитиму, поки сили Гр. — Не перестану тебе любити, поки мого віку Лев. Гр. — Скільки нашої мого, дбасмо Кул. VI. Г. 564 ¹). — Крім цих діслів, також і форми діслова *бути* т о п е р і ш н ь о г о, м и н у л о г о та м а й б у т ь н ь о г о ч а с у: Скільки нашої мого дбасмо (= скільки с нашої мого; також: скільки *було*, скільки *буде*) Кул. VI. Г. 564. *Поки й життя мого* (= поки ж и т и м у), не забуду Ном. 4088. та ін.

3. Віддіслівний іменник у місцевому відмінку з прийменником «в (у)» при дісловах «бути», «єтати», «жити», «ходити» тощо.

Т и п: *Бути в біді* (= бідувати). *Хто в біді* (= бідує), *біду стерпить* Ном. 2153.

Дієвідміна тут звичайна, в займенниками особовими, як і при особових діслівних формах. Пор.: я (ти, він, вона, ми, ви, вони) *в біді*.

ПРИКЛАДИ.

Це такі фразеологічні звороти ²):

Йї нема вдома: вона завдяки *в розході С. С.* Под. (Тяжкелів). — Будеш до смерті *в зараді* все жити Колб. Р. IV. 287. — І не *в думці*, де то дочка, що не видно Rokoss. 73. — Тільки моя головонька *в журби* та клопоті Гол. II. 260. — Він з дідьком *у змові* ЕЗБ. XVI. 585. — Ми були *в надії*, що він прийде Він. п. — Там Маруся *в педузі* лежала.

¹) При родовому наче пропущене діслово в значенні *стане, буде* (поки сили стані) (О. Курилова, Учасн. 120; приклади в неї такі).

²) Приклади здебільшого взяті в проф. Тяжчєнка, Льокатив, 21—27.

Я тобі, каже, у великій пригоді стану ЕЗб. XIV. 248.—П о р.: Вона у них у послузі ходить Він. окр.—Буде прут у роботі ЕЗб. XXVII. 27.—По дівоньках погляне, чи всі дівки в танку в. П. Г. 35. — Мос серце в тузі (= тужить — С. С.) Чуб. V. 378. — Всі полошини в цітму стали ЕЗб. XXXV. 214. — Стала біда в повазі ЖС. IV. 30.

Д і в і м е н н и к и: бути в думці, бути в журбі, бути (стати) в пригоді, бути в розмові та ін.

4. Віддіслівничі іменни: у місцевому відмінку з прийменником «на» при дієсловах «бути», «мати», «стояти», «ходити» і т. ін.

Т и п: *Бути (стояти, ходити) на варті* (= вартувати). *Ходять по двору на варті* ЗЮР. I. 248.

Д і в і д м і н а звичайна, як і в особових дієслівних формах. Пор.: я (ти, він, вона, воно, ми, ви, вони) *на варті*. Або: я *стою* (ти *стоїш*, він *стоїть* і т. ін.) *на варті*.

ПРИКЛАДИ.

Я в нині *на відводі* ЕЗб. XVI. 205. — Таки тебе, молоденьку, все *на думці маю* Чуб. V. 76. — Вона мені все *на думці* ів. 403. — Поганому животові і пироги *на заваді* Ном. 7159. — Пелюба дитина всюди *на заваді* ЕЗб. XVI. 566.—Тобі тоді всі діла *на пам'яті стануть* Чуб. — Сам ти бачиш, що вороги нам *на перешкоді* Чуб. V. 222. — *Став на попасі* в галоньки на гнізді W. z Ol. 19. — Казав... щоб... я *був би* тобі у всім *на послузі* К. Черн. 135. — Стоїть мила *на розмові* Гол. II. 535. — І *стали* вони *на розмові*, той те, а той те ЕЗб. XIV. ст. 15. — В Станіславі кожний на своїй *страві* Закр. 151.

П о р. д і с і м е н н и к и: бути на харчі (= харчуватися), бути (стояти) на розмові (= розмовляти), бути на попасі, бути на заваді, бути на перешкоді (= перешкоджати) та ін.

Т и п: *Красна, як зоря на сході* Чуб. V. 236.

У в а г а. Сюди таки ввортити в відтінком, що те, що в іменнику о т о т відбудеться або, словами проф. С. Тимченковими: «З відтінком перфективності в дієслівнім речівничові прийменник *на* вказує на близькість до того, що виражає речівник в льокативі, напр.: «бути на-в-заході» — не тільки «ваходити», а також «бути близько до того, щоб вайти», пор. ст.-сл.: слънце бысть на виходѣ. Див. МікI. IV. 663. (Тимч. Льокатив, 47).

Д і в і д м і н а звичайна: я (ти, він... вони) *на вилеті* та ін.

ПРИКЛАДИ.

Уже сонце *на западі* Гол. II. 252. — Соколонько, ти *на вилеті*, козаченько, ти *на виїзді* Чуб. IV. 321. — Заспіваймо, товаришко, бо вже *на розході* ЕЗб. XVII. 148. — А я в батька на *одході*, сажу горіх у городі Чуб. V. 904. — Сама молода на *відданню* ЕЗб. XXXVI. 189. — Красна, як зоря *на сході* Чуб. V. 236. — Місяць *на вповні*, *на підповні*.

5. Віддієслівній іменник у знахідному відмінку чистому або з прийменниками «в (у)», «на» при дієсловах: «бути», «брати», «дати», «взяти», «ійняти», «приійняти», «мати», «положити», «стати», «ставати» «точити», «чяштити» та ін.

ПРИКЛАДИ.

Тип: *От і взяла з ним шлюб* Драг. 217. Гр.

а) Віддієсл. іменник у знахідному відмінку.

Ой рад би я шлюб узяти, та не велить мати Чуб. III. 178.—Хіба десь *будеи брати* на страшній неділі шлюб Пом. 13899.—Лішше мені в сей Дунай топать, ніж в гидким, поганим *до шлюбойку стати* Чуб. V. 162. Гр.—Йде до... *давати шлюб* молодим Гр. 3. 516.—*Гутірку мати* в ким (= гуторити в ким) Пом. 12847. Тимч.—*Все війну* в ним *точив ти* (= воювати в ким) М. Пр. 326. Тимч.—*Зарік положис* не женитись Г. Барв. 14. ГС.—За онучу збили *бучу* Пом. 3516.—З брехні не мруть, та вже *віри* більше не ймуть Пом. № 6805. ГС.—На свого старшого брата великий *гніс* покладав АД. I. 187. ГС.

Пор. у старій мові: Сварщевский ... *сточил* в нимн *битву* Крон. Боб. 282. Тимч.

б) Віддієслівний іменник у знахідному в прийменником «у (в)».

Тип: *Довго буде вам втямки* (= тямитись, пам'ятатись) Кот. Тимч.—Дієвідміна: *буде мені* (тобі, йому, їй, нам, вам, їм) *втямки*. Тобто особовий займенник в давальному. Зам. займенника може бути іменник: *буде дівоці* (хлопцеві) *втямки* та ін. Або ввчайна: *я* (ти, він і т. д.) *вдаюся в тугу* та ін., як до звороту.

ПРИКЛАДИ.

Вбитись в колодочки, в крила, в одезу, в пір'я, в силу, в потугу, в славу: Ось тепер розкився і *в одезу вбився* Бесс. МХ. 505.—*Всодити, ввести в славу, в неславу, в «закон»* тощо: Сватай мене козаченьку, не *сводь у неславу* Метл. 83.—Не плач, не плач, стара нене, не *вдавайся в тугу*, в ліки ... *в ворожки* (= не тужи, не ворожи, не лікуй) Гол. I. 137.—*Упав у гаразд*, як муха в сметану Пом. 1643.—Тогди чоловік *в злість впав* Чуб. II. 525.—Сама ж бо ти дівчинонько, *у неславу* входиш, що пізенько, пераненько із юлиці ходиш Метл. 83.—Чи її убито, чи *в полон* *занято* Чуб. V. 205.—Не було бідни дівчині коли *в думки* *заходити* Федьк. 11. 206.—Вони собі *зайшли в мову* ЖС. III. 382.—Не *заходь* в братом *у сварку* Полт. п.—Одна гівчина... *зайшла в тіготу* Колб. Р. IV. 208.—Кінь молодий *у гроши* *йде* (= дорожчас), а старий виходить Пом. 10230.—*Пішло все те с непам'ять* Кул. Осн. 1861. 227.

Пор. ст. - ру с.: Вь вабыть вълѣземь Жит. ВГ. I.

Пішло ж твоє усе добро в мівець Сл. ЖС. II. 565.—Усі війни *упили пошили* (= поплинули), а муй і потонув Черн. г. Чуб. V. 805.

— Усе пішло в рістич Чуб. II. 399. — Молодая дівчинонько, іди в лід за мною Чуб. V. 122. — Своє слово в іспамет пустила Укр.-Р. Арх. IX. 11. — Чи це і ти пустивсь в ледацо Кот. Ен. II. 28. — Ой, ще дівчина води не набрала, а вже в козаком у розмову стала Чуб. V. 369.

Т и п: У *танець* (= танцювати) *полетіла* ЖС. I. 439.

У в а г а. Часом ці конструкції можуть чергуватися в дієімєнником того таки корєня, що й іменник, або в орудним.

ПРИКЛАДИ.

Прошу *в танець* (= танцювати) Чуб. V. 395. — Я й так пішов у *блуд* (= блудити) Колб. Р. IV. 36. — Сміх не реготи, пішла баба *в переверти* (= перевертом, перевертаючись) Ном. 12678.

Т и п: *Курка в крик* Колб. Р. IV. 142.

У в а г а. Тобто сам віддіслівний іменник в прийм. «у (в) без дієслова. Такий присудок показує раптовий та інтенсивний початок чинності, що в віддісл. іменнику. Напр.: *Курка в крик* Колб. Р. IV. 142, тобто курка *в* *к*ричала, курка *в* *в*яла *к*ричати¹⁾.

Дієвідміна звичайна: я (ти, він... і т. д.) *в крик...* або відн. іменник: *баба, курка та ін. в крик*. Звідси пізніше з одного боку «криком кричати», в другого «у крик кричати»; «обидва останні сполучення заховались як середник виразности, підслєнення чинности» (= дуже голосно) (Акуз. 28).

ПРИКЛАДИ.

Баба *в голос* (= заголосила), боїться, би єю гадина незагла Колб. Р. IV. 281. — Тогди всі люде *в сміх* ЖС. IV. 193. — Помнійничка скоки в боки, сиріточка в *плач* Мил. ЖЛК. 145. — *В крик та плач*, віддай товкач ЕЗБ. XXVIII. 424. — *Василько... в реви* Федьк. II. 154. — *Дяк в прозьби*, щоб мовчав²⁾.

в) Віддіслівний іменник у знахідному в прийм. «на».

Т и п: *Брати* (взяти) *на увагу* (= уважити на що) Тимч

ПРИКЛАДИ

Брати на спиток = спитувати, *брати на (с)пробунок* = пробувати, *брати на сповідь* = сповідати, *брати на увагу* = уважати на що, наводити *на розум* = нарозумляти, підводити *на спокусу* = спокушати, підіймати *на глузи, на глум, на сміх* = глузувати, глумитись, сміятись з кого³⁾.

¹⁾ Пор. проф. Є. Тимченко, Акуз. 28.

²⁾ Див. проф. Є. Тимченко, Акузатив, ст. 28.

³⁾ Див. проф. Є. Тимченко, Акузатив, ст. 70.

6. Віддієслівний іменник в орудному відмінку при дієсловах неперехідних та перехідних.

Т и п: *Голодом сидіти* (=сидіти й голодувати, сидіти голодуючи) ¹⁾, що в них віддієслівні іменники ніби в функції дієприслівників.

Дієвідміна звичайна: я (ти, він і т. д.) *сиджу* (сидиш...) *голодом*. Або відпов. іменник — як до звороту.

ПРИКЛАДИ ²⁾.

а) При дієсловах неперехідних.

Вже прийдеться мені, сину, *голодом сидіти* III. I. 261 (голодуючи голодному, в голоді) ЕЗб. VI. 159. — Не *сиділи голодом* ні один день Кв. 402. — *Брежню* недалеко *зайдеи* (брежучи) Ном. 6802. — Здалека грім вигрімляв *закопом* (закочуючись) МВ. II. 91. — *Вистрибом* *ходить* (вистрибуючи, вистриба). — *Виступцем* тихо *йду* (виступаючи) Метл. 294. — *Вистягом* *ишв* (вистягуючи). — За нею зараз і *пійшов наглядом*: куди вона піде (наглядаючи, наглядці) Рудч. Ск. I. 172. — *Перевдягом* серед ночі *майдруем* (перевдягнувшись) Кол. Пс. 47. — *Перегодом* *брєде* огородом (перегодивши) Чуб. V. 664. — *Плуг... потягся поповозом* по землі Сл. «КС». III. 333. — Влились у Київ та й *пійшли потоптом* (топчучи) ЗЮР. I.4. — Та баба *пробосм де* (пробиваючись) Чуб. II. 188.

Пор. у старій мові: Козаки на залозу *чергою* полками *ходили* (чергуючись) Літ. Сам. 79.

б) При дієсловах перехідних.

Прийшов і *взяв гвалтом* Сл. Аф. Чужб. 69. — Хліб *вагою* *дас* (важучи, на вагу) Кв. II. 9. — Дам ти срібла не *вагою*, дам ти злата не *лічбою* Колв. Р. II. 31. — Оженив батько *неволею* сина (неволячи) 359. Метл. — *Розгоном* ударила у залізні двері (розігнавшись) Шух. Гуц. V. 185.

Пор. у старій мові: Голова за голову хотят *взяти розмільною* Татар (розмінюючи) Літ. Вел. III. 164.

7. Віддієслівний іменник у різних приїменникових конструкціях.

Даю на увагу, що в народній мові віддієслівні іменники (але здебільшого нульового суфікса) ³⁾ дуже поширені в приїменникових конструкціях, що мають паралельні в дієіменниками, дієприслівниками, особовими формами дієслів тощо.

ПРИКЛАДИ.

Пішов дід *на жєбри* (=жебрати — С. С.), та не мав у що хліба класти Ном. № 9871. ГС. — Ще мало *у мандрах* (=мандрувавши —

¹⁾ Пор. у проф. Є. Тимченка, Вок. і інстр. 63.

²⁾ Приклади вилт у проф. Є. Тимченка, ор. с. 63—66.

³⁾ Докл. див. розд. XXI, Віддієсл. іменники. Там так само багато прикладів.

С. С.) пропало, мов їх земля проглинула Мирн. ХРВ. 51. — *На кивах та моргах* (= киваючи та моргаючи — С. С.) розмовляти ГС. — *Без підпалу* (= не підпаливши, як не підпалити — С. С.) і дрова не горять Ном. № 3298. ГС. — Двох турчинів *на підслухи* (= підслухувати, щоб підслухували, щоб підслухувати — С. С.) посилав АД. 211. ГС. — В три дні *по породі* (= після того, як породила — С. С.) на панське її гнали Гол. II. 699. ГС. — А що біжить *без пригону* Чуб. V. 1190. ГС. — *Без увагу* мучила біда Мкр. Г. 58. ГС.

С ю д и т а к и: Мати синя силою женила, *на підпитку* невістку судила Чуб. V. 727, — тобто віддіслівний іменник у місцевому в прийменником *на*. Цій конструкції може відповідати дісприслівникова (*на підпитку* = підпивиши). — Говорити як *на муках* (= як коли мучать — С. С.) Закр. 153. — Цей і *на літу* хапа (= коли й летить — С. С.) Ном. 5720. — Ой увидиш татароньку *на смерку* (= коли смеркне — С. С.) Гол. IV. 320.

У в а г а. Сюди також і такі приклади, що там невіддіслівний іменник. Йому відповідає тоді складений присудок із цього іменника й особової форми діслова *бути*. Відтінок той самий часовий: Тепер припало *на безвідді, на безхліб'ї* погирати (= коли(с) безвіддя etc.) ЗЮР. I. 39. — Мати синя *на самоті* вчила (= коли була самота — С. С.) Чуб. V. 728. — *На безлюдді* й Хома чоловік (= коли безлюддя — С. С.) Чуб. I. 275. Може бути й вворот в «исма» (коли запереч. в іменшку чути): коли н е м а х л і б а, води, риби.

ХІХ. ІМЕННИКИ ЯКІСНІ ЗАМІСТЬ ВІДПОВІДНИХ КОНСТРУКЦІЙ З ПРИКМЕТНИЦЬКАМИ ТА ПРИСЛІВНИЦЬКАМИ.

Т и п 1. *Ой Параско, Параско, коби ласка твоа* (= коби ти ласкава), коби... С. С.

Відповідно до того, як віддіслівні іменники мають паралельні конструкції в дісловами, так само й іменники якісні мають паралельні конструкції в прикметниками.

ПРИКЛАДИ.

Чия правда чия кривда і чий ми діти... Хоць не *моя вина* (= я не винен), присягаю Чуб. V. 120. — Як *неправда* моя *буде*, то вдарите стрілою у груди Сб. XII. О. VI. II. 108. — Сійте, братці, не бійтеся, бо не *наша сила* ів. 60. — Там чумаки п'ють-гуляють, тільки *мов безталання*. — Чи *твоя нещастя* (= чи ти нещаслива — С. С.) чи *моя недоля* (= чи я недольний, бездольний — С. С.) Рудч. ЧП. 213, також Гнід. в. II. ч. I. ст. 51.

Т и п 2. *Його шанка в заставі* (= заставлена) Чуб. IV. 198.

Сюди ж таки можна гуртувати й такі ввороти, що в них у місцевому відмінку віддіслівні іменники з пасивним відтінком щодо підмету. Вони набувають тоді здебільшого значення прикметників віддісл. походження на *-ий*¹⁾.

¹⁾ Пор. проф. Є. Тямченко, Льокат. 26.

ПРИКЛАДИ.

Ой всі хлопці в браку були (= забраковані—С. С.) жодного не взяли ЕЗБ. XVII. 237. — Сидіти в карі, бути в забороні (= бути вaborоненому). — Бути в кривді (= скривдженому). — Наша дружба в неславі Чуб. IV. 198. — Бути в облозі (= обложеному бути). — Бути в повазі: У нас він у великій повазі Полт. п. т. ін. Так само і «мати», «держати»: в славі, в честі, в повазі і т. д. ¹⁾).

Також в прийменником «на»: Ланцюг на ослабі (= ослаблений) Лебедни. п. Сл. «К.С.» II. 506. — Наші коці в пана на припоні, сами ж ми в неводі Пол. п. 1. 34 ²⁾).

Т и п 3. Ой поїхав мій миленький, мені за ним туга (= тужко) Сал. Сч. 36. Тимч.

При іменниках психічного стану паралельні конструкції в відповідними прислівниками:

Стала веселість по всьому світу (= стало весело) ЕЗБ. XXXV. 21. — А хороша дружина, то серцю одрада (= одрадно) Чуб. V. 483. — Велика худоба, то серденьку досада. — Комусь буде потішенька, а мені розлука Сал. Сч. 36. — Де страх (= страшно), там і... Ном. 4216.

Т и п 4. Ой сміх (= смішно) та й публіка. Була жінка чоловіка Закр. 75.

До цього типу належать такі іменники, що вкуші в дієсловами *бути*, *стати* набувають значення прислівників ³⁾). Це буває тоді, коли у фразі немає слова, що стоїть у згоді з іменником у назовному відмінку (як: неподаба була тощо).

Це такі іменники: *біда*, *воля*, *ганьба*, *горе*, *гріх*, *диво*, *жаль*, *жаль*, *втуда*, *кривда*, *лихо*, *невигода*, *неслагод*, *першина*, *подаба*, *сподоба*, *пора*, *річ*, *сила*, *сміх*, *сором*, *спосіб*, *спромога*, *страх*, *сум*, *треба*, *хист*, *час*, *черга*, *шкода*, *штука* тощо.

ПРИКЛАДИ ⁴⁾).

Такий мене хлопець любить, що всім дівкам *кривда* ЕЗБ. XVII. 162. Студенти ся вбунтували, що їм *невигода* Гол. IV. 469. — *Не подаба* тобі вечеряти во мною Єв. 469. — Там, каже, *не сила* твоя зробить Звяг. п. Чуб. II. 186. Тимч. — *Сором* (= соромно) казати, а *гріх* по-тати Ном. 3175. — С у м було дивитись-подивитись Тарац. п. — Ой *час і година* дівчини шукати Чуб. V. 27. — Як ти дитя породила, аж *страх* (= страшно) нагадати ЕЗБ. I. 18. — *Не першина*, моя мати, в конем розмовляти Rokoss. 171. — *Диво* мені, що він не прийшов Звяг.п. — Лежаний хліб *гріх* їсти Закр. 176. — Кому *воля* (= вільно) кому нема Закр. 22.

¹⁾ Пор. проф. Є. Тимченко, Лькат. 26.

²⁾ Див. проф. Є. Тимченко, Лькат. 47.

³⁾ Докл. на перехід іменників у прислівники див. у проф. Тимченка, Ном. 12, а також Потебни, Изв. ван. III. 462.

⁴⁾ Узяв із цитованої вище праці проф. Тимченкової.

XX. КОНСТРУКЦІЇ З ПРИКМЕТНИКАМИ В ФУНКЦІЇ ПРИБУДКОВИЙ ТА ЇХНЯ СТИЛІСТИЧНА ВАГА.

Т и п: *Ні в чім він не помічний* (= не помагас)

Поруч із зворотами: *Чи згода твоя, Сагадато* (див. вище), де у функції присудка віддіслівний іменник, широко знав народня українська мова й прикметники. Це чимала особливість народньої мови, що падає їй певного кольориту. У літературній мові — їх не надбасмо і бачимо здебільшого самі тільки особові форми дієслівні. Це надввичайно цікавий і оригінальний спосіб. Він має й визначну стилістичну вагу.

ПРИКЛАДИ.

Чи підеш ти заміж за мене: — Козаченьку, я сього *не'дказня* (зам.: я того не відказуюсь) Чуб. V. 899. — Кохайтеся, коли *вхитні* (= коли охота ваша, коли хочете) МВ. II. 132. — Будь здорова і щаслива, що мені *пам'ятлива* Чуб. V. 289. — Кому то вже така краля *несподобна* буде МВ. — На це ми *незвичні* Гол. — *Не спроможна* я це зробити О.К.

Також прислівник прикметникового походження у функції присудковий: *Не гуївно* вам нехай буде (в Кулішевих листів). — Хто його знає, що воно вагу має для життя: ...це не *вгадно* Ети. 30¹⁾. — Якби знати, що буде дощ. Коли ж це не *вгадно* (= не можна вгадати, не вгадасш). — Ні в чім не *помічний* мені С. С. — Повинні ви до них (владів — С. С.) *ненавидні* бути (= ненавидіти) С. С. — Треба би зробити якусь складку та підрятувати бідних людей, бо ваки він буде слабій та *незарібний*, то я й не знаю, з чого їм обом вижити Фрашко, Бор. сміється, «Укр. роб.», Харк., 1928, ст. 25. — Пор. і в рос. — Потєбня, Из зап. III. 402. — Пор. т а к о ж: Чи я сьому *вишен...* чи я сьому *причшен*. Пот. — Та на коня сідай... Та нехай я буду знати, чи *удобен* ти будеш поміж козаками пробувати Ант.-Драг. I. 252. Пот. — Я не *відтожний* (= я не від того) С. С. — Пор. у В. Винниченка: Та й ні в чому він, власно, не *помічний* їй (= не помагас) Сон. маш. ч. II. ст. 97.

Стилістична вага цих конструкцій насамперед у тім, що вони відтінюють, підносять підмета, розкривають його не тільки в дії, але й у прикметі (який він?). Вони конкретніші, образніші за дієслівні відповідні.

Пор. і т а к е: Парубочками село *горізне*, А дівочками село *весело* ИП. Ант. Драг. I. 50. — Старими людьми село *порадне* ів. 49. — Дай тобі, ... щоб у полі *зрідно*, ... а у дворі *плідно*, ... а в морі *спірно*, ... а у хаті *смирно* Чуб. III. 365 — 366. — У млині сьогодні *завізно* С. С.

¹⁾ Прикл. в О. Курилової, Уваги, 121—122.

XXI. ВІДДІСЛІВНІ ІМЕННИКИ ТА ЇХНІ ОСОБЛИВОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.

З-поміж усіх типів віддіслівних іменників українській народній мові мало, а в деяких конструкціях то її вовсім уже невластиві віддіслівні іменники на *-ня*.

Підо впливом давньої книжної мови (як архаїзмами) і літературних, польської та російської,— що там вони дуже рясні,— поширені вони і в літературній українській ¹⁾. Народня мова знає тут відповідні іменники іншого утвору та багато всіляких конструкцій, що за віддіслівними іменниками на *-ня* залишаються невідомі. Мотив, ніби без віддіслівних іменників на *-ня* літературна, а надто наукова мова, як вища й складніша, не може обійтися, не має достатніх підстав (див. у викладі).

Що мові українській мало властиві віддіслівні іменники на *-ня*, відзначали вже чимало дослідників²⁾. Усі вони констатують, що:

1) витвір цих віддіслівних іменників негативно відбивається на літературній мові: мова стає від них (словами цих дослідників) «штучна», «кострубата», «незграбна», «занечищена», «важка на вислів», «бідна на семасіологічні відтінки»;

2) що ці «викувані» віддіслівні іменники «треба обминати», що «тим девербативам належало б справді поставити таму» (Д. Пиколішин, ор. с. ст. 79), що «сучасну літературну мову треба очистити від деяких невластивих, чужих українській мові конструкцій в діслівними речівниками» (О. Курило, Уваги, 55).

Усі ці дослідники—котрі більше, котрі менше—давали й відповідні «рецепти»³⁾.

У цім розділі систематизую (яко змога й сила) зроблене досі, а також розробляю і висвітлюю ще глибше найголовніші способи заступати віддіслівні іменники на *-ня* та зв'язані з ними в чужих мовах конструкції.

З-поміж усіх способів найбільшу увагу даю віддіслівним іменникам нульового суфікса та з іншими (окрім *-ня*) суфіксами (див. у тексті).

Це є спосіб найгрунтовніший і в українській народній мові найпоширеніший. Літературна мова його не знає.

1. Що доводить малу властивість народній українській мові віддіслівних іменників на «*-ня*».

Найперше й найголовніше — дослідити над фактами.

Ось що дали, напр., дослідити над матеріалом у Грінченковому словнику⁴⁾.

¹⁾ Віддіслівні іменники на *-ня* не завжди кінечні і в ній, її не збагачують і не засобляють (пор. О. Курило, Уваги, ст. 55).

²⁾ П. П. Житешний, О переводах евангелия на малорусский язык, Санктпетербург, 290, ст. 37—38; Володимир Гнатюк, «Діло», 1913 р. 24 марта. В справі нашої літературної мови: Дмитро Пиколішин, Недостаті української мови, Коломиї, 1923, 79; др. Василь Сімович, На темі мови, Прага-Берлін, 1924, 36; О. Курило, Уваги, 56—59 та інші.

³⁾ Докладно подаю за це в праці своїй «Студії в синтаксис української мови».

⁴⁾ Усю цю важку роботу, що вимагала великої та напруженої уваги, виконала моя Ольга Смеречинська. За це ще раз висловлюю тут свою подяку.

	Віддісл. іменник -ня, (-ття).		Віддісл. імен. нул. суф.		Віддісл. імен. в ін. суф.	
1. Мають точно за- значені народні джерела	335	26%	661	57,1%	342	
2. Взяті не з народ- ніх джерел	961	74%	497	42,9%	316	
Разом	1296	100%	1158	100%	658	

Отже, хоч і взяти до уваги можливі в такій роботі й коло такого великого матеріалу помилки й неточний обрахунок, проте основ-ного висновку а б с о л ю т н о точний підрахунок не змінить. С л о в н и к о в и й м а т е р і я л свідчить, як мало властиві на-родній українській мові віддіслівні іменники на *-ня* *-ття* та які поширені віддіслівні іменники нульового суфікса.

Що більше свідчать за це й «Народные южнорусские сказки» (Рудченкові) та «Записки о Южной Руси» (Кулішеві). У Рудченка, напр., на 209 сторінках дослідженого тексту тільки 5 (п'ять) віддіслівних іменників на *-ня*. У Куліша на 322 сторінках дослідже-ного тексту їх тільки 7 (сім) ¹⁾.

Пор. у л і т е р а т у р н і й м о в і. У «Пролетарській Правді», напр., у редакційній, на 2 сторінках тексту (от як у Рудченка на розмір), маємо 11 віддіслівних іменників на *-ня* (див. № 100 (2012) за 1928 р.). А в редакційній у газеті «Вісти» ВУЦВК'у (№ 100 (2290) за 1928 р.) у тексті на розм. 1½ стор. (відповідно до стор. у Рудченка) — їх аж 25. Прикладів можна б дати безліч не тільки в мови нашої преси, але й в белетристики, на-укової мови тощо ²⁾.

2. Що влас народня українська мова замість мало властивих її віддіслівних іменників на «-ня».

А. ПОЗА ЯКИМИБУДЬ КОНСТРУКЦІЯМИ.

а) Віддіслівні іменники нульового суфікса та спосіб утворю-вання їх ³⁾.

Найперше — це відповідні віддіслівні іменники т. зв. нульового суфікса.

Отже, розгляньмо їх ближче: що це за віддіслівні іменники нульового суфікса, в яким вони стосунку до віддіслівних іменників на *-ня*, їхні властивості та як народня українська мова творить їх.

¹⁾ Ба й у цих навіть окремих випадках не можна не бачити чужих впливів (польськ., давн. книжної тощо). Пор.: «мов ошанованне» (Рудч. ст. 203), польськ. «опрощенне» (Кул. ст. 29), арх. та ін.

²⁾ Увесь цей розд. ХХІ вважувало в Постійній комісії української мови при Випускній Секції Наукках Робітників. Голові цієї комісії проф. В о л о д и м и р о в і Р а х и н с ь к о м у автор висловлює подяку за цінні вказівки, поради та уваги.

³⁾ Назва «віддіслівні іменники нульового суфікса» вимене умовна: тут бо суфікси та-кож є, але вони втратили словотвірну силу. От як: *-в*, *-а*, *-о* (блуд, мука та ін.); *-ів*,

Якщо для російської мови літературної, що розвивалась до революції здебільшого ізольовано від своїх народніх говірок і що там віддіслівні іменники на *-ня* під впливом ц.-слов'янщини тощо поширились і запаували, можна знайти відтінки між віддіслівними іменниками на *-ня* й віддіслівними іменниками нульового суфікса (що буває завжди, коли в мові поруч дві рівноправні форми), то в українській мові, що надзвичайно широко знає віддіслівні іменники нульового суфікса і дуже мало віддіслівні іменники на *-ня*, цих відтінків немає. В українській бо мові віддіслівні іменники нульового суфікса мають усі відтінки, що їх надають звичайно віддіслівним іменникам на *-ня*, тобто також і для назов чинности в її тривалому процесі ¹⁾.

Ось приклади віддіслівних іменників нульового суфікса, що (крім назов наслідків чинности, іпстг. аг. тощо) подають назви чинностей в їх тривалому процесі ²⁾.

Визиск, визискування — експлоатація Нік.

Видих, видихання — выдыхание Нік.

Викид — выбрасывание Нік.

Вилив, виливання — выливание Нік.

Вимір — вымеривание Нік.

Випад, випадання — выпадание Нік.

Випал, випалювання — выжигание, сжигание Нік

Випар, випарювання — выпаривание Нік.

Випит, випиття — выведывание Гр. Нік

Виплат, виплачування — выплачивание Гр. Нік.

Виріб — выдельвание Нік.

Вискріб — выскобление Нік.

Вицід — выцеживание Нік.

Відвал, відвалювання — отваливание, отчаливание Гр. Нік.

Відклад, відкладання — откладывание Гр. Нік.

Відліт, відлітання — улетание Гр. Нік.

Відрада, відраджування — отсоветывание Нік.

Впис, вписування — вписывание Гр.

Впуск, впускання — впускание Нік.

Гик — гикание Нік.

Домір — домеривание Нік.

Жебри — ниществование Гр.

-ня, -я, (шлал, стріча та ін.); *-ь; -ръ, -ра, -ро* та ін. (див. хоч би в St v. Small Stock ого, Гр. ст. 117—119), що належать до суфіксів первісних (primäre Suffixe), тобто до тих, що творять ці первісні (primäre Stämme). Пор. у др. О. Ороновського, Грам. р. яз. 51.

¹⁾ Докладно розглядаю дузія Потебні в рос. мову в своїй праці «Студії з синтаксиса укр. мови».

²⁾ Подаю поруч із віддісл. іменниками нульового суфікса також і віддісл. імен. на *-ня*, коли вони так стоять у словниках або мають однакові відповідники російські. Гр., Нік.—показують джерело, що в нього автор брав ці слова: Грінчовкієв словник та Ніковського, видання «Горно». Коли стоїть тільки Гр. або тільки Нік, то це не значить, що того слова не має другий словник: це значить, що автор його взяв саме в того або того словника. Такіх слів по цих словниках в безліч.

Забезпека — забезпечивання, обезпашивання Гр.
Забір — вабирання Гр.
Звал — сваливання Гр.
Згин — стогняння в одно место Гр.
Окур — окуривання Гр.
Ослуга — прислуживання Гр.
Охолода, о х о л о д ж е н н я — охладження Нік.
Підслухи — подслухивання Гр.
Розпуск — разв'язування Нік.
Розріст — разрастання Нік
Стиски — сжимання Нік.
Струс — стряхивання Нік.

Отже, як бачимо в прикладів, що в них суф. *-ье*—в рос. підписів-
 лниках не валишає сумнівів щодо тривалости, українська мова ¹⁾
 вживає віддіслівних іменників нульового суфікса цілком вільно й
 для назов чинности в її тривалому процесі. Вона знає їх широко
 взагалі про всі випадки й про всі відтінки, що їх по інших (і в рос.
 літерат.) мовах мають віддіслівні іменники, відповідні до іменників
 на *-ння*.

Українська мова не потребує спеціальних форм (назверхніх
 ознак) для різних відтінків (т р и в а л і с т ь, н е т р и в а л і с т ь,
 ч и н н і с т ь я к н а с л і д о к п р о ц е с у, н а з в а р е ч і, д і я ч а,
 в н а р я д д я т о ц ь) ²⁾. Самий той факт, що навіть у літературній
 мові не розрівняють здебільшого віддіслівних іменників на *-ння*,
 що утворені від доконачних і недоконачних дієслів, як от, напр.,
 «наближування» і «наближення», «досліджування» і «дослідження»,
 як і в мові рос., — самий цей факт показує, що ці спец. форми
 для відтінків (назверхній їхній вияв) непотрібні й штучні.

Отже, ще штучніші виходять в укр. мові віддіслівні іменники
 на *-ння*, що їх уживають для назов осіб і конкретних речей: тоді
 бо їх уже нічим не виправдати, вони остаточно втрачають свій
raison d'être, як назви чинностей в їх тривалому процесі.

Не знає вона назверхніх ознак про ці відтінки і в віддіс-
 лівних іменниках нульового суфікса. Одна форма їхня може мати
 всі або кілька цих відтінків. По р.: *Спад* — це і «шадання»
 (трив. процес), і «шадення» (нетривалий, одноразовий), і «наклон,
 покатоість» і т. ін.; *Вирід* — «вырождение» (тривал. процес) і «урод,
 выродок»; *Відлам* — і «откалывание» і «осколочок»; *Впуск* — «впуск»
 і «впускание»; *Гніт* — «пресс, тиски» і «угнетение». *Оголода* — «про-

¹⁾ Пор. і в рос. народній: ш и п, х л о п, т о п, в ж. н о н у д а и п р., § 59, пр. I.
 (Потєбня, Из вач. III. 119—120). Пор. і в Пушкіна: «Дай, хохот, пеньє, свист и хлоп»,
 «людская мольв и копейский т о п» I. 127 (Пор. О. Курилова, Уваги, 59).

²⁾ Ось чому штучні, уважаю, і маловластиві українській мові такі новостворя, як от:
 охолоднння, охолодження, охолодження (відповідно до рос. «охладнение, охладнение,
 охоложивание»), так само, як і вахідні (найбільше в Галичині) віддіслівні іменники
 на *-вання, -ювання* для назов наслідків чинностей, речей конкретних тощо, — проти
-вання, -ювання — імен для назов чинности (nom. action). Напр.: *риштування й рих-
 тування* і т. д. Пор. і проф. Ів. Огієнко, Чистота укр. мови, 65. Затрату відтінків кон-
 статувє і ак. А. Кримський, О мал. отглаг. суц. 6—7.

хлада» і «охладження»; *Пошморг* — «подергивание» і «царапина, ссадина»; *Притиск* — «прижимание» і «ударення»; *Розмір* — «размер» і «равмеривання»; *Сан* — «сан» (болезнь) і «сопіння»; *Струс* — «отряхивання», «толчок» і «струшенніє с дерева плоди» і т. д. ¹⁾

Як народня українська мова творить віддіслівні іменники нульового суфікса

Словотвір віддіслівних іменників нульового суфікса дуже простий і дуже легкий. Легший навіть, як словотвір віддіслівних іменників на *-ня*.

Ось таблиця-словничок, що в неї відразу впадуть в око всі особливості словотвору віддіслівних іменників нульового суфікса:

А. ТАБЛИЦЯ-СЛОВНИЧОК.

Дієіменник.	Віддісл. імен. на <i>-ня</i> .	Віддісл. імен. п у л с у ф.
<i>Видигати</i>	<i>Видихання</i> Нік.	<i>Видих</i> Нік.
<i>Визволяти</i>	<i>Визволення</i> Гр.	<i>Визвіл</i> Гр.
<i>Визискувати</i>	<i>Визискування</i> Нік.	<i>Визиск</i> Нік.
<i>Відсвічувати</i>	<i>Відсвічування</i> УАН	<i>Відсвіт</i> Гр. Нік.
<i>Відраджувати</i>	<i>Відраджування</i> Гр	<i>Відрада</i> Гр. Нік.
<i>Відступати</i>	<i>Відступання</i>	<i>Відступ</i> Нік. Гр.
<i>Викладати</i>	<i>Викладання</i> Нік. Гр.	<i>Виклад</i> Нік. Гр.
<i>Викликати</i>	<i>Викликання</i> Гр.	<i>Виклик</i> Нік. Гр.
<i>Вилітати</i>	<i>Вилітання</i>	<i>Виліт</i> Гр.
<i>Виміювати</i>	<i>Виміювання</i> Нік. Гр.	<i>Вимін, виміна</i> Нік.
<i>Вимірювати</i>	<i>Вимірювання</i> УАН	<i>Вимір</i> Нік. Гр.
<i>Виплачувати</i>	<i>Виплачування</i> Нік.	<i>Виплат</i> Нік.
<i>Виправляти</i>	<i>Виправляння</i> Нік.	<i>Виправа</i> Нік.
<i>Виробити</i>	<i>Вироблення</i> Нік. }	<i>Виріб</i> Нік.
<i>Виробляти</i>	<i>Вироблювання</i> }	
<i>Висловлювати</i>	<i>Висловлювання</i> Н.	<i>Вислів</i> Нік.
<i>Відлучати</i>	<i>Відлучання</i> Нік. }	<i>Відлука</i> Нік.
<i>Відлучити</i>	<i>Відлучення</i> }	
<i>Відновляти</i>	<i>Відновлення</i> УАН	<i>Віднова</i> Нік
<i>Випалювати</i>	<i>Випалювання</i> Нік	<i>Випал</i> Нік.
<i>Випасати</i>	<i>Випасання</i> Нік.	<i>Випас</i> Нік.
<i>Відбудувати</i>	<i>Відбудування</i> Нік.	<i>Відбудова</i> Нік.
<i>Догоджувати</i>	<i>Догодження</i> Нік. Гр.	<i>Догода</i> Нік. Гр.
<i>Допитувати</i>	<i>Допитування</i>	<i>Допит</i> Гр.
<i>Досліджувати</i>	<i>Досліджування</i> }	<i>Дослід</i> Гр.
<i>Дослідити</i>	<i>Дослідження</i> }	
<i>Забавляти</i>	<i>Забавляння</i>	<i>Забава</i> Гр.
<i>Запомагати</i>	<i>Запомагання</i> Нік.	<i>Запомога</i> Нік.
<i>Напружувати</i>	<i>Напруження</i> Нік.	<i>Напруга</i> Нік

¹⁾ Пор. у Потебні, Из зап. I. 52—56

<i>Нау(в)чати</i>	<i>Навчання</i>	<i>Наука</i> Гр.
<i>Намовляти</i>	<i>Намовляння</i>	<i>Намова</i> Нік.
<i>Осуджувати</i>	<i>Осуджування</i>	<i>Осуд, осуда</i> Гр.
<i>Охолодити</i>	<i>Охолодження</i> Нік.	<i>Охолода</i> Нік.
<i>Примусити</i>	<i>Примушування</i> Нік.	<i>Примус</i> Нік.
<i>Попускати</i>	<i>Попускання</i>	<i>Попуск</i> Нік
<i>Репетувати</i>	<i>Репетування</i> Гр.	<i>Репет</i> Гр.
<i>Розливати</i>	<i>Розливання</i> Гр.	<i>Розлив</i> Нік. Гр.
<i>Стогнати</i>	<i>Стогнання</i> Гр.	<i>Стогін</i> Гр

Отже, щоб утворити віддісл. іменника (а це можна майже від усіх дієслів), треба лише від дієйменника відкинути закінчення *-ти* разом із суфіксами *-ну-ти, -і-ти, -а(я)-ти, -ува(-юва)-ти, -ов-ува-ти* тощо. Здебільшого, це одно вже й дасть відповідного віддіслівного іменника нульового суфікса: *видих-ати* — *видих* тощо (див. вище). Часом додається родова ознака жін. роду «а»: *відслуг-увати* — *відслуга*.

А то ще бувають деякі фонетичні зміни, от як:

а) Дієслова, що мають в кінці пня *о, е, і* ці *о, е*, відкинувши закінчення *-ти* із суфіксами, будуть у закритому складі, — міняють *о, е* вгідно з законом ікання на *і* (*визвол-яти*—*визвол*—*визвіл* тощо).

б) Дієслова, що в них у пні, відкинувши закінчення *-ти* з суфіксами, залишаться *дж, ч, ж, ш* (з пом'якшених вубних *д, т, з, с*), *бл, пл, вл, мл* (з пом'якшених губних *б, п, в, м*) та *жс, ч, ш* (з пом'якшених вадньо-піднебінних *з, к, х*), — міняють їх на первісні непом'якшені (напр. *дослідж-увати* — *дослід*; *виплач-увати* — *виплат*; *примуш-увати* — *примус*; *виробл-яти* — *вириб*, *висловл-ювати* — *вислів*, *зиважс-увати* — *зивага*; *відлуч-ати* — *відлука* тощо).

Можна відзначити тут іще, що здебільшого віддіслівні іменники нульового суфікса творяться від префіксованих дієслів та що наголос у словах чоловічого роду, в односкладових префіксованих словах звичайно на префіксі (напр., *віяв, віріст, вілив, дбслід, дбмір, ббмір, бсуд, прісвят, прітиск* тощо). Слова жіночого роду з родовою ознакою «а» мають наголос на другому складі (на корені) (напр., *вгонба, відстава, відцоба, достава, загрєба, напруга, відлука, ослуга, прилука* тощо).

У в а г а. Наголос часом розрізняє віддіслівні іменники для назов наслідків чинності і для назов чинності в її тривалому процесі, напр., *лежанка* — *лєжанка* (див. Гр. словн.). Узагалі роль наголосу, а також закінчення (тверде, м'яке, родова, числова ознака тощо), коли б виникла конешна потреба відзначати дуже тонкі відтінки, могла б бути величезна (пор.: *о х о л о д, о х о л о д ь, о х о л о б д а* тощо).

Підношу тут іще одну перевагу віддіслівних іменників нульового суфікса. Слово стає з довгого й багатозвучного, коротке

й з невеликою кількістю звуків, здебільшого майже наполовину менше. А звідси — економія в звуках, вграбність, сила й свіжість віддіслівних іменників нульового суфікса проти віддісл. іменників на *-ня*. Нема цих недоброзвучних *-овання, -ування, -ення, -іння* тощо, з шипінням, джеканням, *-блю, влю, -млю, -плю-ваннями* по-якшених. Слово скорочується на яких 4 — 6 зайвих звуків. Коли порівняти, напр., *досліджування* і *дослід*, то бачим, що зміст слова той самий. Але в першій слові цей зміст припадає на 12 звуків, а в другій — на 6. У першій він розведений, розпущений між більшою кількістю звуків, у другій — конденсований. Вся увага на корені, на змістовій частині слова. Наслідок — величезна економія слова, а в ній і думки. Оже й гостріше внаряддя цієї думки.

Б. На підставі цих правил можна замість віддісл. іменників на *-ння* творити відповідні нульового суфікса. Ось для прикладу кілька таких повторів, а їх може бути безліч.

Замість віддісл. імен. на *-ня*:

Вибілювання УАН
Відгороджування УАН
Відпрягання УАН
Відціджування УАН
Відкидання УАН
Доручення Гр.
Заорювання Гр..
Захвалювання Гр.
Зростання Гр.
Обвинувачення Гр.
Оформлення УАН
Перекликання Гр.
Переплітання
Переселення Гр.
Перецінування Гр.
Переламування УАН
Підливання Гр.
Переслухування УАН
Підплачування УАН
Упускання

Віддісл. імен. нул. суфікса.

Вибля
Відгорода
Відпряг
Цід
Відкид
Дорука (пор. вапорука)
Заор
Захвал, захла
Зріст
Обвин (обвина)
Оформ
Переклик
Перепліт
Переселя
Перецін
Перелаж
Підлив
Переслух
Підплат (*підплата*).
Упуск та ін.

ПРИКЛАДИ

Розклався з своїми *б(а)лами* — і до вечера тебе не переслухали Полтавці. ГС. — А третя дочка у *блуд* пішла, прибудилася да й у луг темний Чуб. V. 913. ГС. — Тут ні *вари*, ні *пари* Фр. Пр. 136. ГС. — *Вереск* у хаті. Фр. Пр. 146. ГС. — Гомін ... перейшов у *викрик* Мирн. ХРВ. 262. ГС. — Забрав гроці, а тепер мусть іти у *відслугу*

Щоб показати, як широко вживає українська мова віддіслівних іменників нульового суфікса, подаю приклади, як для назов чинності в її петривалому процесі, як і в тривалому, як для назов паслідів чинності, як і для конкретних речей тощо

ГС. — Я пізнав і *гав* тієї собаки, — такий хрипкий Новмоск. ГС. — Гармидер, *галас*, *гам* у гай Шевч. 334. ГС. — Остигло й *глузи* людські терпіти Грін. II. 165. ГС. — Живий до історичного *дослідю* ровум К. XII. 37. ГС. — Чого це ти все думаш? Коли вже ти перестанеш того *думу*? МВ. 1862. I. 76. ГС. — Минулися мої *ходи* через огороли, минулися мої *лази* через перелази ЮР. Збор. Петр. ГС. — Біда тій курці, що на пій сокола направляють на *лови* Ном. № 1301. ГС. — І в школу хлопця одвела до п'яного дяка *в науку* Шевч. ГС. — Довго слухав Остап *оповідь* братову Гр. I. 288. — В три дні по *породі* на пацьке II гнали Гол. II. 699. ГС. — Нема *похону* до роботи НВол. п. ГС. — Ще до *появу* Шевченка в літературі К. XII. 19. ГС. — Музика зачинає відогравати на *пригіст* Федьк. ГС. — Було що їсти й пити, тільки *принуки* не було Ном. № 11889. ГС. — *Прокид* від сну К. Дз. 110. ГС. — Потепліло, пішла бджола у *проліт* Лебед. II. ГС. — Скот пустився в *ревом* Меж. 35. ГС. — О, *сміху* було, хлопці аж кишки порвали од *реготіу* Кв. I. 124. — З кімнати доноситься *сав* важкий Мирн. Пов. II. 73. ГС. — Виїшла вона раз на *спацір* Чуб. II. 133. — Музика і *співи* вомовили Стор. МП. 54. ГС. — Слухають, а в тій хаті *стрел*, *пук*, *тріск*, *крик* Чуб. I. 105. ГС. — Піднявся *струс*, *біганина* Мирн. ХРВ. 85. ГС. — *Трихи* та *михи* — нема *оддихи* Ном. № 10952. ГС. — Минулися мої *ходи* через три городи Грін. III. 223. ГС. — Увірилась йому своїми *хлипами* ГС. — А про що ви *шепоти* ведете в наймичкою Сим. X. ГС. — А за той *перебір*, що перебирала Чуб. V. 491.

Володимир Винниченко в творі «Сонячна Машина» вживає віддіслівних іменників нульового суфікса вже частенько. Часом він дає їм навіть перевагу. От, напр.: Бо *перестрій* громадянства має бути результатом органічного *перетвору* його, а не наслідком *появи* якогось фантастичного винаходу Вин. Сон. Маш. ч. II. 111.

Горілка ров'язала язик, почали *кази* та *перекази* Мирн. ХРВ. ст. 228. — Оповідус й Боплан, як до його скрадалась татарва за його *побуту* на порогах Кул. VI. Г. 111. — І без *зазиву* старших мусило кожне повсякдень остерігатись татарської напасті *ів*. 157. — Аю, до *дою*, — то кожна прийде сама видоїться до того кітла і тебе не заб'є жадна ЕЗБ. VII. 128 — 129.

У в а г а. Таких прикладів в с и л а. У самому Грінченковому словнику їх понад 600 (див. таблицю вище).

Віддіслівні іменники з іншими суфіксами..

Крім віддіслівних іменників т. зв. нульового суфікса, що їх найширше знає й уживає народня українська мова замість мало властивих їй на *-ня*, творить вона, але вже не так широко, віддіслівні іменники й з усілякими іншими суфіксами ¹⁾. Суфікси ці надають своїх певних відтінків і творять віддіслівні іменники, як на назву тривалої чинности, як і не тривалої чинности, або назву речі та ін. Найчастіше бувають з такими суфіксами:

¹⁾ Див. табл. вище.

1) З суфіксом -к-¹⁾.

ПРИКЛАДИ.

а) Жіночий рід.

Лайка — не *бійка*: в боку не болить Прик. Гр. Сл. — Це він ходив на *визідки* Новомоск. п. Гр. — Пішла голота на *вигадки* Пом. № 14265. Гр. Сл. — Коли б не *гайка* трапилася у дорозі, може б і встиг на обід Катериносл. п. Гр. Сл. — А я в *гульки* додомоньку — єсть де відпочити Гол. І. 128. Гр. Сл. — Чарку вип'є для *зайски*, та й більше ніяк не п'є Слов. Д. Эвари. Гр. Сл. — Свою пітну одяжку скидають, а надівають чисту — на цій *переборці* їх застали Новомоск. п. Гр. Сл. — Іноді візьмеш і всі гроші, як треба на *розплатки* Верхньодн. п. Гр. Сл.

У в а г а. Віддіслівних іменників цього утвору укр. мова вживає здебільшого «на назви речей на підставі чинності» (О. Курилова, Уваги, 63): Лежали по землі... дві дошки на *підкладках* з колодочок Лев. Гр. — Одяжна суконна чорна в сірою *підшивкою* Гр. — Літературна мова часто вастосовує цих віддісл. іменників (типу рос. «доставка», «перевозка») також із значенням назов чинності в її процесі й в її наслідку. О. Курило радить тут віддісл. іменники нульового суфікса «достава, перевіз» та ін.²⁾

б) Чоловічий рід.

Не оддав їх нікому на *вжиток*, чи куди інде, на добре діло ЕМ. Гр. 2. 185. — А нашого найменшого пішого брата буде в тернях, в байраках на *спочинках* минати Думп. УАН. 136. — За гроші не наймав нан поля, а все на *відробок* Літин. п. Гр. Сл. — Проти Кефи города поставали, там собі великий та довгий *опочинок* мали АД. І. 209. Гр. Сл. — Не то мені, не то дітям, а онукам і правнукам стане на *прожиток* Грін. І. 92. Гр. Сл. — Паум пристав до його з *розпитками* (= розпитами) Кв. О.К. — А то й собі риба на *споживок* (потреблення) ішла МВ. П. 75. О.К. — Там собі великий та довгий *опочинок* мали Гр.³⁾

Отже, як бачимо, віддіслівних іменників чоловічого роду з суфіксом -к- можна вживати для назов і тривалої й нетривалої чинності, а також і наслідку чинності.

2) Із суфіксом -ан-к-а.

Віддіслівних іменників цього утвору українська мова вживає для назов чинності тривалої й нетривалої та її наслідку.

ПРИКЛАДИ.

Мовчанка не пунить, головоньки не сушить Пом. 1117. — Посходяться де на *гулянку* під неділю або під свято Мирн. ХРВ. Гр. — Вівці

¹⁾ * -ьк- (чол. роду -к-), * -ьк, * -ьк (жіноч. роду).

²⁾ Пор. Уваги, 62. Уважкою тільки (проти О. Курилової), що віддісл. іменників цього типу (*достава* тощо) можна вживати й для назов чинності в її тривалому процесі (див. вище). О. Курилова радить для цього віддісл. іменника на *-ня, -тин*.

³⁾ О. Курилова порівнює в цим такій приклад, що в ній є поруч віддісл. імен. на *-ція* й нул. суфікса: «Карим очам *спання* чема, ніжкам *одпочину* Чуб. V. 577. Уваги, 61.

тоді саме вийшли на *даванку* Новомоск. п. Гр. — Пізно приїхали, бо трапилась *гаянка* і вісь зламалась Гр. — *Поранка, оранка, слянка* та ін. Також на назви речей на підставі чинності: *схованка, читанка, писанка, крашанка* і т. д. ¹⁾ — Тут така була *гниванка*, що... Черніг. Гр. — Мипнулися наповчки та й *об'їманочки*, лише, ді, мя не мипнули тляжі *вдиханочки* Гол. II. 419. Гр. — А набридла мені отут *стоянка* Новомоск. п. Гр. Сл. — *Утиканка* не славно, але дуже пожиточна Чуб. I. 278. — *Обіцянка-цяцянка*, а дурневі радість Ном. ГС.

๑) І в с у ф. на *-інка*, як от: *учинка, гатінка, поведінка* тощо.

ПРИКЛАДИ.

Чому не вивчив?... Яка ж воно *вчінка*, як не дають книжок... Слав'яносерб. п. Гр. Сл.

У в а г а. Ці віддіслівні іменники на *-анка* та *-інка*, як своїм утвором, як і значенням якнайближчі до кол. на *-ня*. Пор.: *гуляння* — *гулянка*, *давання* — *даванка*, *стояння* — *стоянка*, *рубання* — *рубанка*, *утікання* — *утіканка*, *копання* — *копанка*, *мазання* — *мазанка*, *гатіння* — *гатінка*, *учіння* — *учінка* та ін. Різниця тая, що замість *-ня* додається *-ка*. Оце *-ка* в абстрактного віддісл. іменника на *-ння* творить віддісл. іменника конкретнішого в інтенсивніше виявленою дією (чинністю). Часом у них відчувається й певний емоціон. вафарб. Пор. повотвори такого ж таки типу: *поління* — *полінка*, *прядіння* — *прядінка*, *сидіння* — *сидінка*, *громадіння* — *громадінка*, *товчіння* — *товчінка*, *чекання* — *чеканка* (пор.: *жданки* (-ків, мп.), *роздавання* — *роздаванка* тощо.

4) Віддіслівні іменники в суфіксом *-анина* (відповідні дієслова в дієйменнику на *-ати*).

Ці віддіслівні іменники на *-анина* навіть проти віддіслівних іменників на *-ня* ще більше, і я б сказав, інтенсивніше відтіняють, сказати б, активну тривалість чинності та її повторність ²⁾.

Це залежить від самого їхнього утвору, що наближає їх до віддіслівних іменників на *-ня*. Вони утворюються від дієслів в дієйменником на *-ати*. Пор. *порання* — *поранина*, *вбирання* — *вбиранина* та ін. Перша частина закінчення *-ан* у них спільна, лише друга не однакова. Звідси й різниця в відтінках ³⁾. — Докучила мені оця *латанина*: що день... латки латаю. Гр. Пор. іще *хапанина*, *балаканина*, *морганина* (рос. «постоянное морганье»).

«Ці іменники на *-анина* вносять собою у вислів певну емоціональність, відтінок нетерплячости, досади» (О. Курилова, Уваги, 65).

ПРИКЛАДИ.

Там така *хрутанина*, що ну: все тільки там підмети, там вастели та принеси Брац. п. Гр. Сл. — Як половили злодіїв, що ліс крали,

¹⁾ Пор. О. Курилова, Уваги, 63.

²⁾ Пор. і в О. Курилової. Уваги, 65. Пор. також у нр оф. Сивільського, Поглядик, 86.

³⁾ Пор. також віддіслівні іменники на *-анка -інка*: *оранка* — *оранка*, *учинка* — *учинка* та ін.

то така *сіпанина* була за тих 10 грабків Канів. п. Гр.— Яка *лапанина* така й *хваташима* Ном. Пр. № 831.— Велика була *чубанина* навкулачках ЗОЮР. I. 146. Гр.

5) Віддіслівні іменники дієслівного кореня в суф. *-ня* — визначати інтенсивність та протяжність дії.

Ці іменники більше та дужче відтіняють тривалість чинности і також в певним емоціональним відтінком¹⁾).

ПРИКЛАДИ.

Ні *гульня*, ні робота Ном. 10911. — *Гергетня* Херс. п. Гр. Сл. — За *лежнею* ніколи посидіти Ном. № 10848. Гр. Сл. — Це йому так від *сидні* сталось Гр. Сл. — І доки ще ця *ходня* буде? Спати пора Харк. Гр. Сл. — Це йому так від *сидні* сталось Гр. — Це буде на два годи *балакні* Гр. 2).

6) Віддіслівні іменники в суфіксом *-ба(-оба)*.

ПРИКЛАДИ.

Волочба (= боронованіє) Ацан. пов. Гр. Сл. — *Гульба* точилась до самого світу МВ. О. 1862. III. 49. Гр. Сл. — Далі оранка на зимину, а ще далі — *сімба* Мирн. ХРВ. 125. Гр. Сл. — Вже сонечко дошкуляє — отто *рйба* піде Поділь. г. Гр. Сл. — *Хвальба* сорочки не дасть Ном. № 7477. Гр. Сл. — Відер десяток вишень для *сушиби* Кієв. п. Гр.

Також означають наву чинности, як у її тривалому процесі, як і в її наслідку³⁾).

7) І в суфіксом *-ава, -ява*.

ПРИКЛАДИ.

Оттам десь *гумонява*, аж сюди чуть Лебед. п. Гр. — Там така *крикява*, *свислява* Харк. Левч. 62. Гр. Сл. — Така *ляпотява* у тому млинні Лебед. п. Гр. Сл. — Оця *стукотява* та *грюкотява* хоч кого вижене Харк. Гр.

8) Пор. і в суфікс. *-от*: *Клекіт* Гр. Сл. — *Булькіт*, *брызкіт*, *гогіт*, *гуркіт*, *регіт*. — Аж лящить жіночий *регіт* Шевч. 334.

Решта припадає на віддіслівні іменники в усілякими іншими суфіксами, як от: *годівля*, *зимівля*; *гребовиця*, *возовиця*; *колотеча*, *хвалюці* та ін.

Віддіслівні іменники в формі множинній

Окремо розглядаю віддіслівні іменники (як нульового суфікса, як і з суфіксами) у формі множинній. Чинність у її тривалому процесі в них відчувається ще більше й виразніше⁴⁾, як у

¹⁾ Пор. О. Курилова, Уваги, 65.

²⁾ Приклади в О. Курилової, ор. с. 65.

³⁾ Пор. О. Курилова, Уваги, 65. Пор. також у проф. О. Спявського «*-ба(-оба)* блів-кпй значенням до *-тня, -тня* при дослідівних шлях...» (Порядник, 83).

⁴⁾ Пор. і в О. Курилової, Уваги, 64.

віддіслівних іменинках на-*ння*. Вони бо показують ряд моментів, многогравовість поступовання або стану, напр.: *Справляв охи Рудч. Ск. I. 77*¹⁾.

ПРИКЛАДИ.

Нульового суфікса

Вийшли на *лови С. С.* — Що на нашій та вулиці все *гулі* та *гулі* Грін. III. 72. ГС. — Пішов дід на *жесбри*, та не мав, у що хліба класти *Ном. № 9871. ГС.* — Минулись мої *ходи* через огородин; минулись мої *лази* через перелазин *ЮР. Збор. Петр. ГС.* — Біда тій курці, що на ній сокола заправляють на *лови* *Ном. № 1301. ГС.* — На *кивах* та *моргах* розмовляти ГС. — Не тоді собак годують, як на *влови* йдуть *Ном. ГС.* — Увірилась йому своїми *хлипани* ГС. — Горілка розв'язала язик, почались *кази* та *перекази* *Мирн. ХРВ. 228.*

б) Із суфіксами.

Пусти дочку на *гулянки* *Чуб. V. 170. О.К.* — Ждали, ждали, та й *жданки* розгубили ... побили *Ном. № 5627. Гр.* — Ти все в *питках* та все в *гульках*, а об смерті нема й думки *Гр. III. 143.* — Пішла жінка на *посідки*, а діти дома були *Кам'ян.п. Гр.*

в) Віддіслівні іменички на -*ини* (Plur. tantum). Там *гульбини* тоді були: вібралися родичі і чужі добрі люди і веселилися собі *Новмоск. п. Гр.* — Летім, брацця, на *заручини*: там Маруся заручається, од батька одлучається, до свекорка прилучається *Мет. 127. Гр.* — Чи *родини*, а наші *уходини* *Чуб. I. 238.* — На *сороковинах* так було, як і на *похоронах* *ЗОЮР. II. 287. Гр. Сл.*

У в а г а. Дехто почали витворювати на цей врявок неологізми, як от: *зносини, відносини* etc., надаючи невластивого словам такого утвору в укр. мові значення. Радять, напр., замість «в і д р о д ж е н н я», «и а р о д ж е н н я» — «в і д р о д и н и», «и а р о д и н и», «з а п р о ш е н н я» — «з а п р о ш и н и», «блукання» — «блуканини» (? *С.С.*) і т. ін.²⁾

Віддіслівні іменички на-*ини* здебільшого визначають якісь обряд тощо. Пор.: *переносини, заручини, псочла(я)дини, уводини, сороковини* тощо.

Уживаючи таких слів або витворюючи нові, слід уважати також, що тут, як відзначив проф. Є. Тимченко, множина «по многості моментів»: *вмерлини. Гр. III. 577, родини*³⁾.

Отже, в усіма цими суфіксами народна мова творить віддіслівні іменички на назви не тільки речей на підставі чинності чи наслідку чинності, чи нетривалої чинності, але й тривалої. Деякі в них віддають тривалу чинність ще дужче й краще навіть, як віддісл. іменички на -*ння*.

¹⁾ Див. проф. Є. Тимченко, Функ. чис. 184. Там таки чимало й прикладів. Ось як в'ясовує функ. множини віддіслівних іменичків Потебля: «Ст.-рус. *ловы* (вип. ед. от *ловъ*) все время, когда пропеходит охота, тогда как ед. ч. — для конкретного случая» (Потебля, Знач. ш. ч. в р. яз. ст. 47).

²⁾ Дм. Пиколішнн, Недостачі укр. шсьм. мови, 79.

³⁾ Див. Функ. числа 180.

Б. ЩО ЗНАЄ УКРАЇНСЬКА МОВА ЗАМІСТЬ ВІДДІСЛІВНИХ ІМЕННИКІВ НА «-ННЯ(-ТТЯ)» В УСІЛЯКИХ З НИМИ КОНСТРУКЦІЯХ.

Що віддієслівні іменники на *-ня, -ття* невластиві українській мові в усіляких приєднаних та близьких до них конструкціях, відзначали вже багато дослідників. Масмо вже й відповідні розділи, що присвячені «рецептурі» проти віддієсл. іменників на *-ня, -ття* по кращих підручниках ¹⁾. Отже, подам лише стислий огляд тих конструкцій, що їх знає тут українська мова. Це відповідні конструкції: а) дієприслівникові, б) дієіменникові, в) в особовими дієслівними формами тощо.

а) Дієприслівникові конструкції.

Найчастіше в тих невластивих українській мові конструкціях до їх збільшеного беруть в мови російської (там вони дуже поширені), бувають такі приєднання: *при, без, по* (рос. «по», «после»), присл. *шляхом* (по-рос. «путем»), *через* (відповідно до рос. «посредством», «при помощи»), *на, для* (відп. до рос. «во», «но изменение» etc.).

ПРИКЛАДИ.

Конструкція невластива.

При.

1. *При досліджуванні* цього питання вони забули найголовніше.
2. *При читанні* цього проєкту, я зауважив...

Без ²⁾.

1. На цюю тему можна написати розвідки й *без читання* усіх...
2. *Без складання* відповідного плану я не візьму на себе...
3. *Без сіяння, без орання* не буде жито родити...

Конструкція властива.

1. *Досліджуючи* це питання, вони забули найголовніше.
2. *Читаючи* цього проєкту, я зауважив...

1. На цюю тему можна написати розвідки й *не читавши* усіх...
2. *Не склавши* відповідного плану, я не візьму на себе...
3. *Не сіявши, не оравши* не буде жито родити ³⁾.

¹⁾ Найдокладніше в практично-теоретичному курсі для ВНП'ів П. Горецького—І. Шалі. Українська мова, див. ст. 107—108, 111, 114, 145—146. Див. Олександр Сплавський, Зрачки простого слова, ДВУ, 1929.

²⁾ Замість прийм. *без* в віддієслівним іменником відповідний дієприслівник із запереченням *не*.

³⁾ Хоч тут кол. датинна конструкція: «не сіявши» та ін. Докл. за це в «Словник в синтаксис укр. мови».

По (після).

1. *По скінченні досліджування цього питання, я негайно доповім комісії.*

2. *Після написання роману письменник виїхав.*

Шляхом.

1. *Я навчився англійської мови шляхом читання романів Джека Лондона.*

2. *Шляхом зменшення витрат ми зможемо здешевити...*

Через.

1. *Він віпсував собі очі через (в причини) читання увечері.*

2. *Через збільшення тиражу видавництва мало змогу...*

Отже бачимо в прикладів, що дісприслівникових замість прийменникових конструкцій уживасмо тоді, коли прийменники означають часові стосунки (*при, по, напр.*), умовність (умовність, час — без), спосіб (*шляхом*), причину (*через*) або обставини тощо, наслідок, допуст.

Увага. Здебільшого дісприслівники в цих конструкціях обмежують тими випадками, коли віддіслівний іменник на *-ля, -тя* «на означення часу або обставин показує дію, що належить підметові в реченні особовому або логічному підметові в безособовому реченні» (П. Горезький — Ів. Шаля, Укр. мова, 146).

Проте українська народна мова, крім цих зворотів з граматичним підметом і без нього (коли дієва особа в давальному, напр.: читаючи, йому вдалося), широко вживає дісприслівників у т. зв. скорочених реченнях і тоді навіть, коли в головному та в підрядному реченнях підмети рівні¹⁾. Тим то вважаю, що російські речення в інших підметах можна віддати не «тільки зворотами особовими або конструкцією в пасивним дісприслівником» (ор. с., ів.), але тими таки дісприслівниковими.

Отже:

1) «*По обговоренні цього вопроса нашей комиссией, я хочу еще указать*» — можна перекласти не тільки — «*коли вже наша комісія обговорила це питання, я хочу...*» (ор. с., ів), але також: «*обговоривши вже наша комісія це питання, я хочу...*»

2) Також рос.: «*После ограбления магазина, нами сейчас уже был составлен протокол*» через загальність віддісл. іменника

¹⁾ Докладно за це в праці моїй «Студії в сьмгакса укр. мови».

на -ше, — може значити, що: а) х т о с ь пограбував, — а ми склали протокола і б) що ми пограбували і ми таки склали протокола... Як і: «по прочтенні книги, нами прийнято след»... Отже, коли хочемо віддати значення а), то можна перекласти о п и с о в и м зворотом: 1) «Після того, як пограбовано («хтось»...) крамницю, ми зараз таки склали протокола» — або: 2) «Пограбувавши хтось (злодії) крамницю ми зараз таки склали протокола». Як і: «Взявши батько палицю, — ми повсигітали з хати». Коли ж хочемо віддати значення б), то можна перекласти: 1) «Після того, як ми пограбували крамницю, ми зараз.. або: 2) «Пограбувавши ми крамницю зараз таки склали протокола»¹⁾.

На.

1. На змінення (рос.: во имене-ние) революції останнього пленуму...

Н а с л. Він пив до запаморочення голови.

3.

1. А в припинення горгу, почеться...

За.

1. Рос.: За неимением.

2. За спанням та лежанням і сорочки не будеш мати
Ном. 11301.

1. Змінюючи резолюцію останнього пленуму...

Він пив, аж голову собі запаморочивши.

1. А припинивши торг, почеться...

1. Не маши²⁾.

2. Спавши та лежавши і сорочки не будеш мати.

Як зауважила слухачка О. Курилова: «Звороти в дісприслівниками надаються до лаконічного, енергічного стилю» (Уваги, 36).

б) Дієйменникові конструкції

Дуже широко знав українська мова замість невластивих їй у цих конструкціях віддіслівних іменників — дієйменники самі або в сполучниками (щоб, як, коли etc.), прислівниками тощо.

У польськ. мові навпаки. У тих самих випадках, що в укр. мові дієйменник, у польськ. поправніший віддісл. іменник³⁾.

У цих конструкціях дієйменник замість віддіслівного іменника буває: 1) з і м е н н и к а м и (спроба писати вірші — зам. с и р о б а п и с а н н я віршів), 2) з п р и к м е т н и к а м и (охочий співати — зам. о х о ч и й д о с п і в а н н я), 3) з д і є с л о в а м и (навчаю малювати — зам. н а в ч а ю м а л ю в а н н я), 4) із сполуч-

¹⁾ За це докл. в праці моїй «Студії в світ. укр. м.»

²⁾ Пор. О. Курило, Уваги, 68.

³⁾ Пор. Мікі. V. S. 867. Пор. також у Шахматова: «Вообще инфинитив был бы варваризмом». Мові сіє: chęć podłożowania (Слут. р. яз. в. вт. 178).

пиками: в *цоб* (*цоб одержати* — зам. для одержання) та ін.

Дієіменникові конструкції заступають віддієслівні іменники на *-ня*, *-ття*, коли ці останні:

1. У формі: а) родового відмінка, що залежить від другого іменника (спосіб вбирання — спосіб *збирати* ¹⁾), б) назвового відмінка (докучило байдиккування — докучило байдикувати), в) знахідного (покинь байдиккування — покинь байдикувати), г) орудного та ін., що залежать від дієслів.

Конструкція невластива.

Конструкція властива.

а

1. Тіла, що мають властивість *притягання*.
2. Прийшов час *родження* дитини.
3. Спосіб *вбирання* матеріалів.
4. Спосіб швидкого *піднесення* продукції сала і м'яса

1. Тіла, що мають властивість *притягати*.
2. Прийшов час *родити* дитину Чуб. II. 41. Тимч.
3. Спосіб *збирати* матеріали.
4. Спосіб швидко *піднести* продукцію сала й м'яса ²⁾.

б

1. Так мені обридло *читання*.
2. Усім надокучило *байдиккування*.

1. Так мені обридло *читати*.
2. Усім надокучило *байдикувати*.

в

1. Він любить *малювання*.
2. Товариство має за мету *досліджування*, *організування*. В. Сім.

1. Він любить *малювати*.
2. Товариство має за мету *досліджувати*, *організувати*.

г

1. Кожний прогалиний день *погрожуватиме* *васміченням* ґрунту вівсюгом О.К.

1. Кожний прогалиний день *погрожуватиме* *засмітити* ґрунт вівсюгом.

2. Коли віддієслівні іменники стоять у формі, що залежить від прикметників: *для* (рос.: *для, во, в целях, с целью, в видах, на предмет*) ³⁾, *за* (про) (рос.: *о, об*), *на, до* (рос.: *к, направленный к*), *при, без*, з та ін.

¹⁾ Пор. приклад гіпертрофії іменників в родовому: «для обміркування й вирішення переселення студювання питання постачання насіння — па четвер». Такі вворті тим недобрі, що стаповлять лавку іменникового керування (іменник керує іменником). Слушно зауважує К. Німчинов, що «гіпертрофія речивникового керування не може бути ознакою легкої мови, гарного стилю. Ця гіпертрофія затемнює синтактичну перспективу» (КСУМ., дод. «Нар. Уч.», ч. 46, ст. 4.)

²⁾ Приклади див. в О. Курилової, 62. Пор. також у проф. Є. Тимченка, Фупи. геи. ст. 205.

³⁾ Пор. П. Горецький — Ів. Шала, Укр. мова, 113.

ДЛЯ.

1. Для збільшення продукції.
2. Усе це зроблено для припинення страйку.

ЗА (ПРО).

1. Адміністрація дбає про збільшення продуктивності праці П. Гор. — Ів. Шаля, Укр. м. 113.
2. Не мрійте про будівання, коли не маєте...

ІА (по дісловах руху; показує мету здебільшого)¹⁾.

1. Вибігла його мила на розпитування Чуб. V. 673. О.К.
2. Да піду я у садочок на гуляння і в. 545.

ІА (не по дісловах руху).

1. Водиця на вмивання чко, рушничок на втирання чко (з пісні).
2. Не маю часу на читання.

Як показують приклади, українській мові властиві дієіменники, як на місці кол. суніна, як і не на місці кол. суніна, тобто і не по дісловах руху, як і в мовах лит. та лот. Перевагою дієіменникових конструкцій проти констр. в віддісл. іменниками укр. мова гостро відрізняється від польської.

ДО.

1. Беріться до виконання того, що вам...
 2. Вода до купання дітей.
 3. Всі заходи до припинення страйку не дали...
- Пор. ще: А щодо полювання, то вже кращого й не знайдеш...

ПРИ.

1. При записуванні народніх казок, треба пам'ятати...

1. Щоб збільшити продукцію.
2. Усе це зроблене, щоб припинити страйк.

1. Адміністрація дбає за те, щоб збільшити (або просто — дбає збільшити) продуктивність праці.
2. Не мрійте будувати, коли не маєте...

1. Вибігла його мила розпитувати.
2. Да піду я у садочок гуляти.

1. Водиця вмиватися, рушничок утиратися, або: водиця, щоб (що) вмиватися, рушничок, щоб (що) утиратися.
2. Не маю часу читати.

1. Беріться виконувати, що вам...
2. Вода (щоб) купати діти.
3. Усі заходи (щоб) припинити страйк не дали...
4. А що полювати, то вже...

1. Як (коли) записувати народні казки, то треба пам'ятати...

¹⁾ О. Курілова каже за це: «Позицію і загальним значенням таких дієіменних речівок збігається в інфінітивом, що з давнього суніна» (Умань, 65—66).

2. При досліджуванні цього питання... О.К.

БЕЗ.

1. Без порушення правил цього зробити не можна.

2. Без складання пляшу не можна починати.

3.

З припиненням торгу може початися...

Пор. також (в іншій конструкції): в'ясувати; яке може бути їхнє походження... — в'ясувати, звідки вони можуть походити... ¹⁾.

2. Як (коли) досліджувати це питання...

1. Зробити це й не порушити правил не можна.

2. Коли (як) не скласти пляшу, не можна починати.

Також: не скласти пляшу і починати — не можна...

1. Як припинити торг, може початися...

в) Конструкції з особовими формами дієслівними.

Ці конструкції особливо поширені в українській мові. Їх уживають здебільшого паралельно в дієприслівниковими та дієіменниковими, а також і тоді, коли цих конструкцій в котрихось причини (оточення) вжити не можна. Вони бувають як у гіпотактичних, як і в паратактичних конструкціях, надто в останніх ²⁾. Найбільша перевага дієслівних конструкцій — в їхній прозорості, вирівності, точності. Вони найпоширеніші.

Подаю кілька прикладів в особовими формами дієслівними замість конструкцій з віддієслівними іменниками.

ПРИКЛАДИ.

1. При досліджуванні цього питання... О.К.

2. Бачимо їх вимирання без залишення нащадків.

3. При означуванню напрямку вітру треба... О.К.

4. З припиненням війни...

5. Під прикриттям розлиття річок...

1. Як хто досліджує це питання...

2. Бачимо, що (як) вони вимирають і не залишають нащадків.

3. Як означають (як хто означає) напрям вітру...

4. Як припиниться (як припиняється, як припинилась) війна...

5. Прикриваючись тим, що (ніби) розлились річки...

¹⁾ За перевагу її особливості конструкцій дієіменникових проти конструкцій з віддієслівними іменниками на -тя див. у Пешковського, Русск. синт. в п. осв. 78—79.

²⁾ За перевагу конструкцій в особовими формами дієслів проти створених конструкцій з віддієслівними іменниками див. у Буєласа § 208 (Лугск. Синт. Зб).

6. Чути... падання... крапель...

7. Без огляду на обговорення цієї справи в комісії, але...

6, Чути, як краплі дощеві падають... Лепкий, В. Сім.

7. Хоч і обговорили цю справу в комісії, але...

Увага. Замість віддіслівних іменників у назвах, заголовках тощо (книжки, статті, по газетах та ін.) також уживають або особових дієслівних форм, або дієйменників із відповідними сполучниками тощо.

Отже вам. *збиралися й засушували* рослини — кажуть: *як збирати* (або: як збирають) *та засушувати* (засушують) рослини, тощо. Зам. заголов.: «Інструктування сільрад» — що з нього не знати, за що саме буде мова: чи 1) як треба інструктувати сільради, чи 2) що хтось сільради інструктує та ін. (віддіслівні бо іменники на *-ня* мають якнайзагальніше значення)¹⁾ можна відповідно до змісту (чи головної думки) в статті, дописові та ін. писати: 1) як інструктувати сільради, 2) інструктуємо (інструктують) сільради, 3) коли інструктувати сільради (якщо обговорюється час, коли слід почати інструктувати сільради), 4) як інструктують сільради (як пишемо за самий процес, як він відбувається) та ін.²⁾

Певна річ, що крім цих способів українська мова знає ще силу всіляких їхніх варіантів, ба й інших конструкцій як до лексичного оточення та ін. Пор. хоч би вам.: «Дайш (рос.) вбільшенія зарплатні» — можна: «Дайш збільшеню зарплатню» etc... Пор.: Проте пильність та загострена увага (вам.: вагострення уваги — С.С.) громадян Союзу РСР не повинна слабшати, бо ворог не спить «Прол. Правда», 1929, № 143 (2327). Відкр. V Всесоюзного з'їзду рад.

Та досить буде тут і цих найголовніших, що розглянули вище³⁾.

Цікаво відзначити, що українська мова знає широко тут і прийменникові конструкції з віддіслівними іменниками нульового суфікса проти відповідних невластивих їй в віддіслівними іменниками на *-ня*. Бож, як у цих конструкціях українській мові віддіслівні іменники на *-ня* не властиві, то віддісл. іменники нульового суфікса властиві. Пор., напр.: Соколенко та навилеті, козаченько та на виїзді Мет. 179. Гр. Сл.—Забрав гроні, а тепер

¹⁾ Пор. також у Пешковського: «Я люблю читати» указує на те, що я сам читаю или, по крайшій мере, стремлюсь к этому; «я люблю чтение» может означать, что я люблю слушать, как другие читают, или даже просто только покровительскую чтение, люблю, чтобы вокруг меня читали» (Дип. Русск. синт. в п. осн. 77--78).

²⁾ Пор, напр., деякі розділи у Кулішевіч «Історії», VI: «Гілава І. Сукопівку Поляни громадськими вічани правувались.—Дашшу Козарам платили.—Киязьки-Русь Новгородську землю ошанували.—Подпірянцину під свою руку нахилили і т. д. (Кул. Гіст. 8), а не: Салачувания дашши Козарам. Ошанувания князьками-Русь Новгородську землю тощо.

³⁾ Ось як, напр., застосовують різних способів, щоб перекласти уривок в такого, напр., протоколу: Голова поставив на обміркування зібрання питання про утворення комісії постачання.—Голова провів збори обміркувати справу в комісію постачання.. (М. Лев. П. в п. 69).

мусить іти у відслугу Гр. Сл.—*На глум* старих звичаїв не подаймо
К. ПС. 23. Гр. Сл.—*На жсак* кидати Гр. Сл.—*Пішов дід на*
жсбри, та не мав у що хліба класти Ном. № 9871. Гр. Сл.—*Мамі*
на жсруу ввляли сина в... Кам. п. Гр. Сл. та ін.

У в а г а. Певна річ, що всі ці способи віддавати невластиві
в таких конструкціях віддіслівні іменники мають свої певні від-
тінки. Часом ту саму фразу можна переказати трьома, а то й більше,
конструкціями. Від нас залежить котрій дати перевагу ¹⁾. Отже,
замість одиоманітних і незграбних — бо в них зв'язані й залежні
від іменників родові — конструкцій в віддіслівними іменниками
на *-ня -ття* українська мова в н а в б а г а т о веіляких інших,
що дають змогу віддавати найтонші нюанси нашої думки.

3. Коли, в яких конструкціях та які саме віддіслівні іменники на *-ня* трапляються ще в народній українській мові.

а) В яких конструкціях бувають віддіслівні іменники в народній мові ²⁾.

Переважає кількість віддіслівних іменників на *-ня* трапля-
ється в конструкціях *без прийменників*. Найчастіше вони бувають
у назовному відмінку: І не надокучило тобі *байдикування* Харк.
г. Гр. Сл., далі в в н а х і д н о м у: Покинь *байдикування*, рідше
в р о д о в о м у, що залежить від прислівника, от як, напр.: Жаль
мені *діаування* і дитячого *квітчаня* Чуб. V. 44. — Дуже мало (щось
із кілька лише) в о р у д н о м у відмінку, як от: *Збиванням* тільки
дерево збавиш — трусн яблука Харк. Гр. Сл.

У таких б е з п р и й м е н н и к о в и х конструкціях трапи-
лось щось із 100 віддіслівних іменників ³⁾.

Менша кількість трапляється в п р и й м е н н и к о в и х кон-
струкціях.

Найчастіше бувають такі конструкції в прийменником *на*,
а з них найчастіша конструкція: *на* + *знахідний відмінок* по діс-
словах руху ⁴⁾, як от, напр.: Пішов у темний лужок *на відди-
хання* Чуб. V. 773. — Да поїдем, братці, *на прогуляння*, *на розгля-
хання* Чуб. III. 283.—Далі *на передержування* Леб. п.—Покинула
дочку *на відданнячку* Нп. тощо.

¹⁾ О. Курилова подає, напр., такі конструкції на заміну фрази «Його приславо д л я п е р е в і р е н н я п р а в и л ь н о с т і д о с л і д і в»: 1) Його приславо *перевірити* (чи *ввірпті*) *правильність дослідів*, 2) Його приславо, *щоб він перевіряє* *правильність дослідів*, 3) Його приславо *перевірити* (або: *щоб він перевіряє*), *чи правильні досліді*, і додає: «ми можемо дати перевагу тій чи іншій конструкції, як до того, який елемент хочемо висунути у фразі: особовий (щоб він перевіряє) чи неособовий (перевірити), речівтквий (правильність дослідів) чи предметниковий (чи правильні досліді) (Уваги, 57).

²⁾ Ці висновки даю на підставі аналізу Б. Грінченкового словника.

³⁾ Як зауважила вже слушно О. Курилова: «Ніде ріселінний речівтк по мав по собі другого залежного речівника в тенітві» (Уваги, 56). Аналіза Грінченкового словника (прикладн, що мають точно завзначені вар. джерела) показує також, що такі конструкції українській мові не властиві.

⁴⁾ У цім аналізі (хоч і побіжна — підкреслюю) Грінченкового словника спадається в висновком О. Курилової. Пор. Уваги, 56—56.

Крім прийменника *на* бувають у цих конетрукціях іще такі прийменники:

ЗА. Пор.: Чесць-хвалу дайте... *за* хліба поставлення, *за* страви доношіння Рк. Макс. — *За* вашим барінням, то й не впорасмоєь сьогодні помолотити Полтав. — *За* господьким дозволінням, *за* риб'ячим приказанням, щоб було... і бухен хліба Рудч. Ск. II. 86.

ДО. Той день найліпший *до* заорювання МУЕ. III. 37. — Учора я довго сиділа, аж *до* куропіття сиділа, все ждала та ні — не діждала Сніп. 224. — І тільки по 1—2 приклади в прийменниками *для*, *з*, *через*, *у* (*в*), *без*, *після*, *о*.

б) Які саме в іддіслівні іменники на *-ння*, *-ття* внас ще народня мова.

Впадеє в око, насамперед, що велика кількість, щось із 36⁰/₁₀ цих віддіслівних іменників — це назви речей або наслідків чинності, а не самої чинности в її процесі. Це такі, напр.: «Прийшла до вас показати моє *вишивання* на вашій сорочці: чи вподобасте? Г. Барв. 226. — Основа іпитяна, а *ткання* вовняне Шейк. МУЕ. III. 13. — Шити *впізування* Вас. 193. — Ой, не видно ж того села, тільки *будування* Гр. 3. 209 та ін.

Друге, що впадає в око й що надзвичайно характеристичне для віддіслівних іменників на *-ня*, це те, що переважна маса їхня трапляється в піснях, колядках, прикавках, думах та ін., тобто там, де мова взагалі архаїчніша; чимало їх тісно зв'язані в релігійним культуром (отже теж архаїчні), пор.: *благословення*, *вцілення*, *мучення*, *покаяння*, *посвячення*, *рождення*, *спасіння*, *стрітення*, *хрещення*, *благовіщення*, *очищення* та ін., та архаїчні типу: *опрощення*, *пожирення*, *прожсерення*, *покушання* тощо.

Отже, без ніякого сумніву віддіслівні іменники на *-ння*, *-ття* — це явище архаїчне.

Чималий відсоток їхній тісно зв'язаний в побуті, в певних ритуалах тощо. Такі слова звичайно довше живуть у мові — вони теж здебільшого архаїчні. Пор., напр.: *женихання*, *замовляння*, *заплітання*, *заручання* (хоч і: *в аручини*), *квітчання*, *наволікання*, *настилування*, *пишання*, *понеділкування*, *примовляння*, *сватання* та ін.

Чимала кількість їхня належить до типу: *бідкання*, *бевкання*, *тетання*, *гейкання*, *кизикання*, *рожкання*, *сєвкання*, *шуркання*, *шварганя* тощо, — тобто перша частина таких слів наслідуює ямськ. звуки, слова тощо (природа, тварини, люди та ін.), а друга це скорочене: *казання* (к и г н + к а в а н н я = *-кання*).

Чимало в них також польонів мн: *визнання*¹⁾, *ошанування*, *палення*, *полювання* та ін., — або русів мн: *жсалування* (= платня), *роздівання* тощо.

¹⁾ Пор.: «Зачали ружи віри приставати грецам до їх *визнанн* Гпід. I. 181.

Упадає в око також і те, що народна мова творить віддієслівні іменники в переважній масі своїй без пом'якшення в убухних та губних, здебільшого із закінченнями *-ння*, а не *-ення*. З пом'якшеннями тільки: *благовіщення, доводження; очищення, посвячення, пушення, родження, сидження* (але поруч, *сидіння*) і *хрещення*, тобто здебільшого зв'язані в реліг. культурі (вплив ц.-слов'янщини).

Чимало в цих віддієслівних іменників на *-ння, -ття* мають уже паралельні в нульовим суфіксом або в котримось із інших (див. вище) і поволі вступаються перед ними. Пор.: *ходіння* і *ходи* (обидва = рос. хождение), *сваріння* і *свар*, *ловіння* і *лови*, *лезання* і *лезса*, *орання* і *оранка*, *спочивання* — *спочив*, *спочивок*; *питання* — *пит*, *журіння* і *жура*, *журба*; *жартування* — *жарти*; *дякування* — *дяка*; *доглядання* — *догляд*; *гуляння* — *гулі*, *гулянка* та багато інших.

4. Як зменшує кількість віддієслівних іменників на *-ння, -ття* мова літературна.

Літературна мова теж потроху зменшує кількість віддієслівних іменників на *-ння, -ття*:

1) насамперед відкидає, ті, що вже мають паралельні нульового та інших суфіксів (*видихання* — *видих*, *визволення* — *визвіл* тощо);

2) виступає віддієсл. іменниками нульового суфікса ті, що утворені штучно в мові літературній, або позичені в інших мовах (*образування* — *освіта*, *зібрання* — *збори* та ін.);

3) віддієслівні іменники нульового суфікса, що досі літературна мова вживала для назв наслідку чинності або чинності не в її тривалому процесі, вона поширює також на назви чинності в її тривалому процесі (пор. «*вириб*» уже не тільки «*визделіе*», але й «*выдельвание*» і т. ін.);

4) чужі слова, як от: *асиміляція, консервація, компенсація, еміграція, інсценізація* тощо, не українізує краще на *асимілювання, консервування, емігрування* тощо, бо ці чужі слова вже цією своєю формою визначають у мові, що з неї походять, і чинність в її тривалому процесі;

5) не перекладає всі віддієслівні іменники на *-ие, -іе* (польськ. та рос.) українськими новотворами на *-ння, -ття*, а щораз частіше застосовує на їхньому місці дієйменників, особових форм відповідних дієслів, дієприслівників тощо (див. відповідні розд. вище), ба навіть новотворів нульового суфікса (*повтор* зам. *повторяння*, *оформ* зам. *оформлення* та ін.) чи інших суфіксів (див. у тексті).

Зменшуючи та обмежуючи віддієслівні іменники на *-ння, -ття*, літературна мова відповідно збагачує себе як лексично, як і фразеологічно та стилістично.

XXII. ДЕЯКІ ПРИСЛІВНИКИ УКРАЇНСЬКІ ТА ЇХНЯ СТИЛІСТИЧНА ВАГА.

Українська народня мова дуже багата на прислівники, — одна з найбагатших з-поміж усіх слов'янських ¹⁾.

Вона знає силу найрізноманітніших способів творити прислівники. Подам отут лише кілька найхарактеристичніших.

Літературна мова здебільшого їх не знає.

1. Прислівники неграматичні.

Високу, напр., стилістичну вагу мають прислівники неграматичні проти звичайних у книжній мові граматичних (здеб. форма ніякого роду на -о, пор.: *грізно*, *тихо* та ін. ²⁾). Вони — проти одноманітних формою (-о) граматичних — багатять мову, бож утворюються в іменників та прикметників (що вжиті як іменники) у різних відмінках, самих або й в різних прийменниках. Вони (неграматичні), мовляв Буслави, «виражають мысль нагляднее» (Синт. 326), а крім того, прийменники в цих сполуках своїм значенням розвивають, доповнюють, зміцнюють самий прислівниковий вислів, подають його диференційовано, загострюють його.

Тип 1. *Без перестанку* (зам. без перестаню) *живмо з людьми в згоді* (=згідно) та ін.

ПРИКЛАДИ.

Взяв гроші *без рахуби* (= не рахуючи — С.С.) ЕЗб. I.66. — *Щастє за нещастє без додатку* міняють ів. XVII. 351. — *Без міри* порошу підсипав ЗЮР. I. 18. — *Без перестанку* (пор. рос. «беспрестанно» — С.С) я о тім думаю Чуб. V. 21 ³⁾. — *Жиймо в людми в згоді* (=згідно) ЖС. II. 207. — *Літа мої молоді, літа молодости, а й то ви ми исходить в смутку, не в радості* (= смутно, нерадісно або смутні, нерадісні) Сал. Сч. 57. — *Колись ми обов жили в покої* Закр. 29. — *Воно в біді* (= бідно) вік свій гнати, як в багатим си кохати Ум. п. Чуб. V. 97. — *Жити в правді* (= праведно), *в праві* і т. ін. ⁴⁾. — *Відчепися, напаснику, Масш ти того без ліку* Коц. ПДШ. 51. — *І стрілки копійце упорне без праці* винятись дало Кот. Ен. 213.

Пор. також: *На ж тобі коня, бо без часу* умираю Чуб. V. 91.

Пор.: *Без упину* — безупинно, *без догани* — бездогано, *над міру* — надмірно, *без кінця* (рос. «безконечно»).

Увага. Не подаю тут більше прикладів. Їх є сила в різних прийменниках і в усіляких комбінаціях. Підношу лише увагу до такого типу прислівників.

¹⁾ Пор. проф. Ін. Огієнко, Чистота, ст. 132 та Куре укр. яз. 235—236.

²⁾ Пор. за це в Бусласла, Синт. 325—326.

³⁾ Прикл. див. у проф. С. Тимченка, Функ. гоя. «РФВ», т. 70, ст. 13.

⁴⁾ Ці приклади див. у проф. Є. Тимченка, Льокат. 28—29.

Пор. також: *щодня і щоденно, щороку і щорічно*.

Т и п 2. *Сум* (зам.: с у м н о) *було дивитись* — тобто самі (без прийменників) іменники в назовному.

Це такі іменники: *біда, воля, гальба, горе, гріх, диво, діло, жсаліб, жсаль, злуда, кривда, лихо, невигода, нелагода, першина, подоба, сподоба, пора, річ, сила, сміх, сором, спосіб, спромога, страх, треба, хист, час, черга, икода, штука* тощо.

ПРИКЛАДИ.

Такий мене хлопець любить, що всім дівкам *кривда* ЕЗБ. XVII. 162. — *Сором* казати, а *гріх* нотаїти Ном. 3175. — *Сум* було дивитись Таращ. п. — Як ти дитя породила, аж *страх* нагадати ЕЗБ. I. 18. — *Диво* мені, що він не прийшов Звяг. п. — *Смерть* захотілось в неї води напитися Рудч. II. 77. — *Страх* було дивитись із-першу гарно *страх* в сусідкою він жив Греб. — Кобилку враз зупинив, бо *страх* горюшну заморив Пот. Из. вап. III. 464. ів. — Не так *икода*, як *невигода* Ном. 2300.

П о р. і в а м і с т ь в і д н о в і д н и х п р и к м е т н и к і в:
Тес *без крил* (= безкриле) птаство etc. — *Від світа* злодій (= світовий злодій) ЕЗБ. XXVII. 69. — *Від серця* чоловік (= сердений чоловік) ів. 85. Тимч.

Т и п 3. *Оженив* батько *неволею* (= неволячи) *сина* Метл. 359.

Дуже поширені прислівники в орудного відмінку іменників віддіслівного походження (але не на *-ня*)¹⁾.

ПРИКЛАДИ.

Вже прийдеться мені, сину, *голодом* сидіти (= голодуючи) ИП. I. 261. — *Брешлю* недалеко вайдеши (= брешучи) Ном. 6802. — *Виступцем* тихо йду (= виступаючи) Метл. 294. — Та й просять пана *низьким уклоном* (= низько уклонючись) ЕЗБ. 134. — Пор. також: *поковзом, ваиморгом, пшиптом, потоптом* etc.

Літературна мова цих орудних майже не знає.

Т и п 4. *Згрізна, знизенька, згорда* тощо.

Так само не знає літературна мова такого типу прислівників, що дуже поширені в народній мові та в мові старших класиків.

ПРИКЛАДИ

Прісько, годі! — *згрізна* озвався до неї батько II Павло Яненко К. Черн. 75. — А я шапку із головки, *знизенька* вклонився Драг. НУП. в. II. 76. — Та на свої турки *зозла* гукає Думи. УАН. 7. — І сама собі *зтиха-зтишка* важко відхас Думи. УАН. 49. — Смутно себе мас, на Чорне море *стильна* поглядає ів. 77. — То старший брат *згорда* словами промовляє ів. 105. — Ой, приїхав щиглик *спишна*, Сів собі в саду на вишні Чуб. V. 1127. — Та він васів коло стола, *здрибна* промовляє ИП. Ант. Драг. II. в. I. 58. — До матери *згорда, зпишна* промовляти Кравч. ЕМ. V. 75. — Шла по неї

¹⁾ Пор. і проф. Ів. Огієнко, Курс укр. яз. 235--236 та проф. С. Тимченко, Істр. 63.

(горі) дівчинонька зборзенька Гол. IV. 315. — Капуста... засинана згушта ів. IV. 319. — Ой, на татарина скрива, як вовк поглядає III. I. 169. — Ой, підтягай, та малий журу, та попруги із туга. III. I. 64. — С части не пивати Гол. III 331¹⁾.

Ці прислівники складаються з прикметника нечленного в родовому відмінку, що залежить від прийменника «з».

Пор. те саме з іменниками:

Козак дівку з душі любить заняти не сміє Чуб. V. 165. — Я його з лиця знаю Чуб. V. 1092. — Зо всього горла закрячав Кот. Ен. I. 477. — Вже з правди, що голова росте Ки. 11. 8²⁾.

Тип 5. Скидл.

Скидл (= скидаючи) Гр. Сл. — Збіга, злега etc. — Пор. і: ридма, сидьма etc.

2. За невластивість українській мові (як народній, як і літературній) прислівників типу: «чаруюче», «переконуюче» та «чаруючо», «переконуючо» тощо.

У в а г а. Щодо найпоширенішої в літературній мові групи відприкметникових прислівників³⁾, то найчастіше закінчення вони мають -о. Прислівників на *ь, і, (є)*, дійсно дуже мало (*ниці, добре, зле*, тощо). У польській та російській їх дуже багато. Давні закінчення *є* вбереглося по шелесних: *охоче, боляче, гаряче*.

Такого типу прислівники взагалі мало властиві укр. мові. Уважаю, що не властиві українській мові отакі, напр., прислівники, як от: *повчаюче, чаруюче, переконуюче* etc., що утворені від цілком уже невластивих українській мові дісприкметників на-чий. Тут властивіші — як до відтінку та змісту — хоч би відповідні дісприкметники: *чаруючи, переконуючи* тощо. А вже абсолютно не властиві, вважаю, такого самого типу (по шелесних) прислівники в закінченням -о, як от: *чаруючо, переконуючо, заперечаючо, питаючо* etc., що поширені в Галичині. Справедливо вважають їх за польонізм⁴⁾.

Цікаво відзначити, що частенько їх уживав й Винниченко (пор. Сон. маш.). Чи не під галицьк. впливами?

3. Інші прислівники.

Згадаю тут і такі прислівники, що ними, мовляв М. Гладкий, «народ пользається для придання образности и живости своей речи»⁵⁾. Пор., напр.: *гаразд* — поруч із *добре*; *годі* — поруч *досить*; *есе*, *ассезеєс*, *атозє* — поруч *так* (пор. пол. *так*), *ачей*. П о р. і щ е:

¹⁾ Див. присл. у проф. С. Тимченка, Функ. ген. 36—37.

²⁾ Присл. у проф. Є. Тимченка, ів.

³⁾ Докл. див. за них у проф. Ів. Огієнка. Чистота, 132—134.

⁴⁾ Пор. проф. Ів. Огієнко: «Але цікаво підкреслити, що всувереч вжовпу про незмішванія на-о кішдевого -є по шлещичих (див. § 7), в літературній мові Галичини (може під впливом польських форм типу *гізконуючаєсо*) ванують прислівники на -о по шлещичих, вапр.: Фр. З в.: *охочо* 163, Фр. З. Б.: *рішучо* 147, Мак. Яр: *рішучо* 162, Щур. Рол.: *могучо* 107, Леп. З гл.: *вловіщо* 73, Бирч. II: *рішучо* 149 і т. п.; літературна мова Великої України внає тільки: *рішуче, могуче, вловіще* і т. п.» (Чистота, 133—134).

⁵⁾ Практ. курс укр. яз. 66.

босоніж, щерть, горілиць, досточу, живосилом, залобки, заздалегідь, маніоцями, наеманія, притьмом, прожогом і т. ін. без кінця та краю.

4. Прислівникові конструції на вимір.

Дуже широко знає українська мова ввортити *н а в и м і р*, що їм у російській мові здебільшого відповідають орудні. Це такі прислівники (одного кореня в прикметниках) в прийменником *за-: завшишки, завдовжки, завширики, завглибки, завгрубки, завбільшки і т. ін.*

Отже, замість казати: хата *шириною* в 10 арш. і *довжиною* в 20 аршинів, кажуть: хата 10 аршинів *завширики* і 20 арш. *завдовжки* й т. ін., див. далі.

ПРИКЛАДИ.

Камінь такої *завбільшки*, як де є хата велика Рудч. I. 105. — Намисто було *завгрубки*, як мов Гр. — Так *завдальши* (рос. на таком расстоянии), як до тієї греблі Гр. — Де хата стояла, — кропива та бур'яні *завшики* в мене поросло Барв. — Роги по аршини *завдовжки*, коли не більше Стор. — В цій кручі *завглибки* буде сажнів півтора Гр. — Один татарський шлях ішов *завширики* на десять, або й більше міль Кул. VI. Г. 58. — А там був, на тім місті, де вони останувилесь, камінь, такої *завбільшки*, як де є хата велика Рудч. ЮРС. в. I. 105. — Зробіть мені лонату в аршини *завширики*, а в сажнів *завдовжки* Катеринослав. п. Чуб. II. 223. Тимч.

Пор.: в дві сокири язичище, як граблище в неї зуби,
паці в три струмки широкі,
в сім човнів *завширики* спина Тимч. Калев. 117
на сто сажнів дзьоб *завдовжки*,
паца буде в шість потоків,
в шість списів язик *завдовжки*,
як п'ять кіс ті пазурища Тимч. Калев. 118.

У в а г а. Уживаючи цих прислівників, вважають на такі зв'язані з ними конструції, що від них залежить і певний відтінок (точний — неточний вимір тощо):

1) Із сполучником «як» (дає відтінок *п р и б л и з н о г о* порівняння, а не точно), пор.: Так *завдальши* як до тієї греблі Гр.

2) Із прийменником «з» і знахідним відмінком (дає відтінок *п р и б л и з н о с т и*): *Завшики* з чоловіка Стор. 61—62.

3) Із прийменниками «у», «на» й знахідним (дає *т о ч н и й* вимір):
У три дроти завгрубки... На сто сажнів дзьоб завдовжки...

4) Без нічого (дає *т о ч н и й* вимір).

Т у т б у в а є т е ж д в і к о н с т р у к ц і ї:

а) З знахідним відмінком: хата *три сажні завширики*.

б) З родовим відмінком: Надбав він чоловіка *завбільшки стирти* Rokoss. 60. Тимч. 1).

1) Проф. Є. Тимченко вважає, що «при отих наречиях господствует сочетавше с предложими «з» и «у» и союзом «як» (Функ. ген. т. 70, ст. 6). Проте, думаю, що все тут залежить від відтінку та точності (див. вище) виміру.

5. Знахідниці на вимір.

Подаю тут також широко відомий у народній мові знахідний на вимір, як при дісловах, як і при прикметниках та іменниках ¹⁾. Літературна не знає його.

ПРИКЛАДИ.

Була у нас кобила *сім верст довга та три дні лиса* Манж. 123. — Рів *стєть три лікті глибокий, а два сяєні широкий* Грам. Осадци, 218. — Сосна (—С. С.) *стєть двісті стіп висока ів.* — А *ївга од його годів п'ять* була *молодша* Кв. Коз. дівка, 6. — *Кінь половину золотий, половину срібний* Чуб. II. 300. — *Крихту сивий...* «мотуз три сяєні довгий», сrb. див. Дашинч, 411, теж Мікл. IV. 390 ²⁾.

Пор. іще приклади:

А *я сім шкїр* калита, по коліно борода Левч. КОП. 310. — І він казав собі вробити *коромисло дваїцїть тисяць пудів* жилива Левч. КОП. 314. — А *дівчинка сім літ* в него була Левч. КОП. 564. — І дурний викопав яму: *шість локот глибока, а шість локот широка* ЕЗБ. VII. 89. — А на дворі ва хатою лежав дуб *довгий штири метри, а грубий дваїцять п'ять* цалів ЕЗБ. VII. 50.

Пор. також: при прикметниках міри прийм. «на» з іменником: *На два лікті довгий* ЕЗБ. 8. 52. — *На три лікті борода довга ів.* — *Довга на пїедь* МУЕ. XIX—XX. 8. — *Широкий на три пальці ів.* 9 (пор.: груба як малий палець, ів. 8). — *Великий на локоть ів.* II ³⁾.

Поруч із цими є ще такі прислівники: *удовєс, углуб, ушир, уширшики, удовєски, угрубшики* тощо, що в них повитворювались подані вище (додано прийм. *за-* і вак. *-ки*).

У в а г а. Зворот в іменником у родовому дуже рідко трапляється: Невід був у два сажні *глибу* Ост. — Три сажні *довєсини* тощо ⁴⁾.

Знає ще українська мова по своїх західніх говірках такі прислівникові та прикметникові звороти в «за»: Хотів вміряти, як *за високо* (= заввишки) від землі до неба Яв. 6. — Який *за великий* (= яки й завбільшки) ⁵⁾.

XXIII. ЯКІ КОНСТРУКЦІЇ ЗНАЄ УКРАЇНЬСЬКА МОВА ЗАМІСТЬ НЕВЛАСТИВИХ ЇЇ У ФУНКЦІЇ ВІДНОСНИХ СПОЛУЧНИКІВ ЗАЙМ. «КОТОРИЙ, (КОТРИЙ)» ТА «ЯКИЙ».

Більшість дослідників української мови відзначають, що займенники *которий* (котрий) та *який* у функції чисто відносних сполучників українській мові невластиві. Якщо вони й трапляються

¹⁾ За нього каже Miklosich: «Der acc. bezeichnet, als nähere bestimmung von verben und adjectiven, das mass auf die frage wie weit, wie lang, wie breit, wie hoch, wie tief, wie alt, wie schwer, wie viel werthe» (V. S. 390).

²⁾ Див. проф. Є. Тимченко, Акзуатив, 19.

³⁾ Див. проф. Є. Тимченко, Акзуатив, 79.

⁴⁾ Пор. О. Курилова, Умань, 176.

⁵⁾ О. Курилова, Умань, 176.

ще в літературній мові, то тільки під книжними впливами: давньої книжної мови української і книжної російської («который, какой») та польської («który, jaki») ¹⁾. Замість них тепер радить здебільшого сполучника *що*. Проте, українська народня мова знає тут багато ще й інших способів відносної сполуки.

Усі вони становлять різні відміни двох основних:

I. **п а р а т а к т и ч н о г о** (сурядного), коли в логічно-головним реченням в'яжеться друге, логічно-підрядне, але граматично цілком самостійне: а) із сполучниками *а, і* та займенником *той, та, те, ті, він, вона, воно, вони* (синдетично) або: б) без ніякої назверхньої ознаки цього зв'язку, без сполучника (асиндетично);

II. **г і п о т а к т и ч н о г о** (підрядного) способу відносної сполуки, коли головне речення в'яжеться в підрядним відносною часткою *що* (самою або в особовим займенником у потрібній формі).

Особливу увагу даю першому, паратактичному (сурядному). Літературна мова його майже не знає.

Подам отже приклади цих паратактичних відносних конструкцій.

I. ПАРАТАКТИЧНА (СУРЯДНА) ВІДНОСНА СПОЛУКА ²⁾.

А. Коли є сполучники «а» «і» та займенники «той, та, те, ті» або «він, вона, воно, вони» в потрібних відмінках.

Синдетична паратактична сполука.

ТИП I.

1) І там через море лежить золотий міст, *а на тому мості* (зам. «на котрому», «на якому») різні дерева стоять Рудч. ЮРС. II. 95.

2) А там близько був мурований стовп, *і в тім стовпі* (зам. «у котрому», «в якому») була її дочка замурована Рудч. ЮРС. I. 145.

3) Узяв мизинним пальцем, підняв цю скалу, аж там велика яма, *в тій ямі* три богатирі ЕМ. Гр. 2. 349.

4) Прийшов до моря, *а на морі* рибакі рибу ловили далеко від берега ЕЗБ. VII. 51.

5) Поперед мене став, *і на ставу* млин порожній ЕМ. Гр. 2.338.

6) У полі калина, *на калину* вітер віє Чуб. V. 151.

У цім типі іменник головного речення, що до нього стосується підрядне, **п о в т о р ю є т ь с я** в підряднім увідмінку, що це підрядне його вимагає, із сурядним сполучником «а», «і» або без нього, а при іменнику ставиться вказівний займенник — *той, та, те, ті* у відповідному відмінку (згода) і на того іменника показує (Пор. Пот. III. 328); **т о г о з а й м е н н и к а м о ж е й н е б у т и**.

¹⁾ Щоправда, займенник *которий, котрий, який*, особливо перший, дуже поширений в народній українській мові, але в іншій функції (див. розділ X).

²⁾ Спосіб цей максимально поширений; прикладів в сила. Через брак місця я подаю їх обмеженою мірою.

Ціі конструкторії дуже поширені. Знав їх і стара українська мова (пор. у літоп.: *Видеть устье в море Варяжское, и по тому морю ити до Рима* Ж². 6. Пот.).

ПРИКЛАДИ.

У цім І типі бувають такі випадки:

1) І в за́яменником та в сполучником.

Сполучник «а» 1).

Народня мова знає цей тип дуже широко й влучно його використовує.

А пойдьмо ми, каже, лучче туди, де за морями, на острові, де с'двір, *а в тому дворі* (зам. «в котрому», «в якому») живе баба Рудч. ЮРС. II. 97. — Молявка проказав за Яненченком присягу, *а в тій присязі* (зам. «в котрій», «в якій») обцявся К. Черн. 86. — А як підійдеш, то буде стояти труна, *а в тій труні* лежать гроші й свічка стоїть ЕМ. Гр. 2. 141. — Відійшли за село, ведуть по дорозі, *а на тій дорозі* калюжа була ЕМ. Гр. 2. 335. — Стоїть там скирта давня, *а коло тої скирти* шагів за 50 та коника лежить, що чоловік обідрав ЕЗБ. XIV. 278. — Да й каже своєму товаришеві: «Ходім, брате, осюдою: тут в слободка, *а в тій слободці* єсть люди мені знакомі Рудч. ЮРС. I. 208. — Ото найшли копошно, *а в тій копошині* повно коней і возів, а в возах повно грошей Рудч. ЮРС. II. 181. — Є в полі дуб, *а під тим дубом* стоїть тридев'ять дівиць, голі і босі і просто-волосі ЕМ. Гр. 2. 34. — Пішли вони на ярмарок і вустрілися в чоловіком, *а той чоловік* вів козу Рудч. ЮРС. I. 67. — От він колись пішов од неї, ходив по лісі та й наглядів їму, *а в тій ямі* було дванадцять чортів Рудч. ЮРС. I. 57. — Додав латинські вірші, *а в тих віршах* порівняв Горецького з Титом Лівієм Кул. VI. Г. 81. — Ідуть вони дорогою і приходять до одного міста, *а в тім місті* була... в дванадцятьма головами ЕЗБ. VII. 110. — На Чорному морі там стояла темниці кам'яная, *А в тій темниці* сімсот козаків, бідших невольників пробувало Думи. УАН. 151.

Сполучник «і».

А там близько був мурований стовп, *і в тім стовні* (зам. «у котрім», «в якому») була її дочка замурована Рудч. ЮРС. I. 145. — Іна ввесь город той одна криниця, *і в тій криниці* (зам. хибн. «в котрій», «в якій») сидить... в дванадцятьма головами іб. 126. — І там дванадцять каменів і дванадцять дверей, *і так ті двері* самі одчиняються і самі зачиняються іб. 124. — Колись, як ще були люди пацські, і в одного пана служив чоловік, *і того чоловіка* пан дуже любив за те, що він був ісправний іб. 60. — У тому саду стовп, *і на тому стовні* кіт ходить Рудч. ЮРС. II. 103. — А у них у садку були золоті яблука, *і занадився до тих яблук* (зам. хибн. «до котрих», «до

¹⁾ Цей тип відзначав й проф. Є. Тимченко (Укр. грам. для III і IV кл. 120) та проф. М. Сулима, (Лекції, 119).

яких») кабан Рудч. ЮРС. I. 159. — Іди в ліс на полювання, і там далеко в лісі є маленька хатина, і в тій хатині є на вікні три яйці, і з тих яєць будеш мати жінку ЕЗБ. VII. 132.

2) Із займенником, але без сполучників.

Узяв мивнишим пальцем, підняв цю скалу, аж там велика яма, в тій ямі (зам. «в котрій», «в якій») три багатирі ЕМ. Гр. 2. 349. — Вийшов він у степ, дивиться, а в степу верби, став, коло того ставу (зам. «коло котрого», «коло якого») хатки, живуть люди ів. 265. — Як я заблудив, зайшов (ем) на фільварок, на тім фільварку були самі шаташи, тай вони мене не хтіли навад пустити ЕЗБ. VII. 57. — Поведеш мене в кошару, — там у кошарі (зам. «в котрій», «в якій») вівці, там до стовпа й прив'яжеш ЕМ. Гр. 2. 3. — Пішов у таке-то царство, у тому царстві Рудч. ЮРС. II. 157. — Кованій, пояс, на тім поясі золоті ретязьки, на тих ретязьках мідні ключі ИП. Лит. Драг. I. 44. — Дивлюсь, поперед мене другий ставок, там коло ставка, чумаки пасуть коні ЕМ. Гр. 2. 339.

3) Із сполучниками, але без займенників.

Сполучник «а»

Прийшов до моря, а на морі (зам. «на котрому», «на якому») рибачи рибу ловили далеко від берега ЕЗБ. VII. 51. — Коли зачав його вітер приносить до якогось берега, а над берегом (зам. «над котрим», «над яким») була дуже вдорова пуца Рудч. ЮРС. II. 19. — Танцювала, танцювала, далі махнула й лівим рукавцем — і в тім саду стала річка, а на річці лебеді плавають Рудч. ЮРС. II. 103. — Повів. Веде та й веде, — коли ліс, а в лісі пуста хатка стоїть Рудч. ЮРС. II. 66. — От пішли. Баба бере грибки, коли дивиться, — у куцику гніздечко, а в гніздечку уточка сидить Рудч. ЮРС. II. 32. — Повно коней і возів, а в возах повно грошей Рудч. ЮРС. II. 181.

Сполучник «і».

Поперед мене став, і на ставу (зам. «на котрому», «на якому») млини порожній ЕМ. Гр. 2. 338. — Ну, каже, чи є серед моря золотий міст, і на мосту стовпи, а на стовпах трям і чоловік висить на трям ЕЗБ. XIV. 203. — А як навчивсь він вже писать, то закопав високий стовп, і на стовпі таблицю прибав і на тій таблиці написав так Рудч. ЮРС. II. 92. — І там у його єсть золотий сад, золотим барканом обгороджений, і в саду стоїть золотий стовп Рудч. ЮРС. II. 95.

4) Без сполучників і без займенників, зв'язок тримає повторений у головнім та підряднім реченні іменник.

У полі калина, на калину вітер віє Чуб. V. 151. — Старого чужого ... аглицького була бабка на тім удивлені, триста літ бабці. ЕЗБ. XIV. 87. — Тече вода, на воді є трумло ЕЗБ. VII. 141. — Ще ва трос суток не видать і вершків, до небес уже верики підходять ЕЗБ. XIV. 167.

ТИП II.

1) Приїшов до них *чоловік* із горедя, а *він* того літа ходив у Київ, та й кає Кв.

2) Ой у полі *билина*, її вітер колише Метл. 78.

3) Стадо *коней* вороших, на них уади золотії Чуб. V. 1023.

У цьому типі підрядні речення в'яжуться в головним особовим займенником із сурядним сполучником «а, і» або без нього ¹⁾. У підряднім реченні вже не повторюється іменник головного із займенником укавівним. Його виступає займенник (*він, вона, воно, вони*) у відмінку, що його вимагає підрядне (пор. Потебня, Иззв. III. 330 — 331).

Коли є сполучник, займенника може й не бути. Цей спосіб дуже поширений в українській народній мові ще від найдавніших часів. Ось, напр., в Дан. Пал.: *Есть печера, (а) ізъ нея исходить источникъ*—та сила ще таких прикладів.

У цім II типі бувають такі випадки

ПРИКЛАДИ.

1) Із займенником та сполучником.

Сполучник «а».

І той стрілець надбав отсега *птаха*, а *я* *єго* (зам. «котрого», «якого») в цілім світі не видів Левч. КОП. 35. — Деся то, кажуть, *жила собі баба* удова, а *в неї* (зам. хибн. «в котрої», «в якої») був син та невістка ЕМ. Гр. 2. 143. — В одному селі *жив ніп* в попадею, а *він* був дуже снажельний Гнід. IV. 79. — У діда Гаврила був *син* Куцьма, а *його* увесь куток *вна* Гнід. IV. 116. — За тм *криша* в труші килимом покрита, а *несуть її* чотири боярини Кв. Мар. 119. — Хіба не *я* буду, щоб *вітра* не знайшов, — *я* йому ровкажу, як то *жито* було загорьоване, а *він* розвіяв Рудч. ЮРС. II. 126. — Жив собі *чоловік*, а *в його* було три сини Рудч. ЮРС. II. 12. — Напхрябав *донос...*, а *в йому* списав, що говорив Андрій Дорошенко К. Черн. 138. — Вони принесли до Борковського *супіку*, а *в їй* (зам. хибн. «в котрій», «в якій») писали, що виробляв вобвода К. Черн. 122. — Учора прислано мені *звістку*, а *в неї* я довідався, що це саме та дівка, що тут шукано К. Черн. 119. — Тоді ще були на трьох мурах у середині *хори*, а *сходили на їх* східцями не в середини..., а *вокола* через башту К. Черн. 26. — І вернулаєи в циновім *тарілем*, а *на йому* лежали печені карасі К. Черн. 20.

У в а г а. Що в українській мові конструкції *а він, і він, а той, і той* та ін. цілком виступили відповідні конструкції в *котрий*, видно також хоч би й в отаких прикладів:

І так ішов *я* дорогою, а *вони* — *стежкою*, *которая* (= і та, а та — С. С.) *стежка* сходилась на дорогу Левч. КОП. 46. — І ідуть *вони* дорогою через *дубовий* ліс, *на котрих* (= а на тих, і на тих — С. С.) *дубах* золоті листя ЕЗБ. VII. 130. — Розіслав по всім світі лю-

¹⁾ Цей тип відзначає й проф. Є. Тимченко (Укр. грам. для III- IV кл. 120) та проф. М. Сушма, (Лекції, 119).

дній, щоби егò конечни знайти: «бо як не знайдете, то вам всім по-стинаю голови». *Котрих* (= а Іх, і Іх—С. С.) було всіх тридцять чоловіка, що егò гляділи Левч. КОП. 486.

Пор. і ще й такий оригінальний приклад: А як він повернувся назад, до того палацу, *котрі* (зам. «в котрому», «що в ньому» та ін. — «котрі» в функції відносної частки «що» — С. С.) ті розбійники були побиті через його фурмана ЕЗб. VII. 109¹⁾.

Сполучник «і».

Приїздить той *музик* — *і він* (зам. «котрий», «який») був злодій — і каже Левч. КОП. 529. — То один був такий *музикант*, *і він* (зам. «котрий», «який») так міг гарно грати, що вже лучче ніхто не заграє ЕМ. Гр. 2. 57. — Був собі багатий *купець*, *і він* (зам. «котрий», «який») був такий багатий, що не знав, скільки в його хазяйстві грошей єсть ів. 257. — От ідуть вони як-раз: біля дороги росте *яблука* і *на їй* такі красні, такі гарні яблука, що її сказати не можна Рудч. ЮРС. II. 76. — От приїжджас до його *пан* багатий, *і він* має село Рудч. ЮРС. I. 211. — Були собі *дід та баба*, і *мали вони дочку*, і *вона* була в Іх така коханка, що вироста, вже пора й сватати, а *вона* не зміла діла робити Рудч. ЮРС. I. 179. — Був собі *чоловік*, і *все його жінка* слабувала ів. 168. — У одної жінки був син *парубок*, і *він* (зам.: «котрий», «який») раз-у-раз сидів на печі Рудч. ЮРС. II. 85.

2) Із займенником, але без сполучника.

Заходжу в хату — нема нікого, тільки сама *молодиця*, *вона* (зам. «котра», «яка») тільки родила дитину ЕМ. Гр. 2. 334. — Єсть у мене вісім *волів*, *вони* (зам. «котрі», «які») в мене не ходять орати і нічого не роблять Рудч. ЮРС. I. 116. — Був собі *купець* Іван Іванович, *він* (зам. «котрий», «який») усе їздив по морі Рудч. ЮРС. I. 100. — Жив один *дід*, було в його три сини Гнід. IV. 46. — А он насупроти живе *чоловік*, у його дві хати — він нустиє ЕМ. Гр. 2. 200. — Ідемо, каже, дальше, коли ж лежить *чоловік*, коло криниці, тече йому *ривчак* через рот, а він кричить Кул. ЗЮР. I. 307. — Пішов він до ліса і *найшов вербу*, — її вітер зломив пополам, а була в три обійми і дуплата ЕЗб. XIV. 182. — У самого меншого народився *син*, йому сім літ, а він усе в колисочці лежить ЕМ. Гр. 2. 344.

Пор. у старо-укр.: Б'є множество их; с'бдяху бо по Дн'єстру оли до моря, *суть гради их* и до сего дне Літ. Лавр. стр. 12, Будде, ор. с. 231.

3) Без займенника, але з сполучником «і» (п.ч. займенник в особовій формі дієслова).

У пана був *наймит*, і *гонив* (зам. «котрий», «який») товар пасти ЕМ. Гр. 2. 79. — З'їхались на постійний двір два..., і *обидва були* в одставці ів. 332. — Був такий *пан*, *ще* за кріпацтва,

¹⁾ За такого типу конструкції див. у Корша, СОП

і *жив* одиноко, нежонатий, значить, а скупий такий, що не доведи іб. 230. — Був собі *швець*, і *мав* жінку, да таку ледачу Рудч. ЮРС. I. 173. — Було то таких три *жінки*, і *такі* були подруги, що одна од другої нікуди не піде Рудч. ЮРС. I. 165. — Була *баба* і *мала* одну дівку Левч. КОП. 477. — Був собі бідний *музик*, і *мав* діти Левч. КОП. 473. — Був собі бідний *чоловік*, і *не мав* звідки жити Левч. КОП. 536.

Звертаю увагу на приклади, що в них поруч із цими конструкціями стоять гіпотактичні в «*що*»: Був то собі *чоловік*, і *мав* три сини Левч. КОП. 456. — Пор.: Бо то був собі такий *окоман*, що *мав* три сини Левч. КОП. 503.

Отже, близькість цих конструкцій відн. сполуки безсумнівна¹⁾.

ТИП III (комбінований).

Українська мова влучно комбінує I та II типи в усіма їхніми підтипними відтінками. Ось, кілька прикладів:

1) І там у його єсть *золотий сад*, *золотим* барканом обгороджений, і *в саду* стоїть *золотий стовп*, а *на тому стовпі кіт* сидить, і *той кіт* вгору йде — пісні співає, а *вниз* йде — дуже гарні казки каже Рудч. ЮРС. II. 95.

2) Ну, каже, чи в серед моря *золотий міст*, і *на мосту стовпи*, а *на стовпах* трям, і *чоловік* висить *на трям* ЕЗБ. XIV. 203.

3) А поїдьмо ми, каже, *лучче* туди, де *за морями*, на острові, де *є двір*, а *в тому дворі* живе *баба*, і *в неї* єсть *вісім синів-соколів* Рудч. ЮРС. II. 97.

4) Коли я в *вами* не піду додому, бо я *видів* ту в *тім лісі* *двір*, і *коло того двора* сиділо *дванадцять розбійників*, і *межи ними* в *середині* сиділа *дуже ладна панна*, *то* я *бї* хочу *взяти* додому і *буду* ся *в нею* жити Левч. КОП. 486.

Є й такі приклади, що там *комбіновані* всі *способи* в *діносноі* *сполуки* — отже *паратактичні* в *гіпотактичними* (див. далі), *синдетичні* в *асиндетичними* тощо.

Ось, *наприклад*, *гіпотактична й паратактична* *сполука*:

Іден був такий *цїсар*, *що* *мав* *жінку*, і *та жінка* не *мала* дітей ЕЗБ. VII. 52. — А єсть у нас тут така *бариня*, *живе* у *міщанина*, а *у неї* єсть *два сини* *голів* по *сім* ЕЗБ. XIV. 184 та ін. — Пор. іще: В *Брянських лісах* є такий *склеп*, *що* по *їдні* *стороні* *стоїть* *500 бочок* і по *другі* *500 бочок* *грешей*, і *четверо* *двирей* *чавунових*, і *за* *чотвиртими* *двирми* *стоїть* *столух*, і *на* *тім* *столику* *золотая* *ваза*, і *в тїй* *вазі* *насиано* *якесь* *віля*, і *золотая* *ложичка* *в тїй* *вазі* Левч. КОП. 58 — 59. — *Зачиши* *мені* *тєв*, *що* *вдома* *мєши*, а *о* *нім* *не* *знаєш* Левч. КОП. 304.

У *вага*. Цікаво, що *вайм. котрий*, *коли* *й* *трєняється* *ще*, *то* *цілком* *так*, *як* *констр.* «*а той*, і *той*, а *він*, і *він*» etc.

І *так* *їшов* *я* *дорєгсю*, а *вєни* — *стєжкєсю*, *которая* (= і *та*, а *та* — *С. С.*) *стєжка* *схєдїлась* *на* *дорогу* Левч. КОП. 46. — І *їдуть* *воши*

¹⁾ Пор. у н. грецькій: Βαρχούλας βλῆπον, κ'ἔρχεται, καρόβια καὶ προβαίουν Mik. V. S. 260.

дорогою через дубовий ліс, на *котрих* (= а на тих, і на тях — С. С.) дубах волоті листя ЕЗб. VII. 130. — І ідуть вони через ліс сосновий, на *котрих* (= а на тих, і на тях — С. С.) соснах їст срібна щітнина іб 130.

За такого типу конструкції див. у Корша, СОП.

Б. Коли нема сполучників та займенників, а іменник не повторюється.

Асиндетична паратактична сполука.

ТИП I.

1) Бачили якусь *дівчину*, од криниці воду *иссла* Рудч. II. ЮРС. 33.

2) Де тепер великі і хороші хорони, там були *озера*, очеретом *поросли* Кв. Щира люб. Пот. II. 240.

3) А тут трохи погода і прийшла до неї *жінка*, уся голова *обв'язана* Кв. 194. О.К.

У цім типі іменниковий додаток або підмет головного речення показує на підмета або іменникового додатка підрядного паратактичного, а в ній немає не тільки відносного, але й вказівного займенника

ПРИКЛАДИ.

Винесіть моїй *бабі*, там на санчатах *лежить* (зам. хибн. «котра», «яка» там на санчатах *лежить*) Гнід. в. IV. 39.—А знов Ідна була *жінка*, що мала Ідного дурного *сина*, *називався* (зам. хибн. «котрий», «який» *називався*) Грнць ЕЗб. VII. 118.—А в тій криниці сидить така *...має* дванадцять голів, і щодень мусить ... дати одного мужа... ЕЗб. VII. 36. — Приходять за місто, там є такий *камін* великий, *має* два андаби великі ЕЗб. VII. 28. — Був собі *чоловік*, *любив* на охоту ходити ЕМ. Гр. 2. 64. — Прийшов на базар, стоїть на базарі 50 возів чумацьких *льону* хвунтового, пан багатий *виіз* продавати ЕЗб. XIV. 262. — Іде та іде, коли й зустрічає *чоловіка* — *іде* кудись Рудч. ЮРС. I. 90. — Знаєте, єсть такі *грамотії*, *розказують* Гнід. IV. 87. — Над річкою Трубайлом стоїть висока *круча*, вся *обросла* кучерявим в'язом, а коріння повисло над самою річкою Кул. Ор. 5. — А на Старикі, що до Швейківки — сиділи *греки*, усе *ковалі були* Кравч. ЕМ. V. 18. — Там сиділи два *голубочки*: ніженьками всю гору *сходили*, крилечками круту гору *вкрили* Чуб. V. 151. — Що на горі *санчата*, *спускаються* (зам.: хибн. «на котрих», «на яких») дівчата Чуб. V. 98. — Дивинися — як на те ж *криничка*, вода так і *ляється* (зам. хибн. «з котрої», «з якої») Рудч. ЮРС. II. 60.

Також вставні.

А єсть у нас тут така *бариня*, *живе* у міщанина, а у неї єсть два сини, годів по сім ЕЗб. XIV. 184. — І будеш багатирям розказувати, що такі то набігли у степу *Буха Копитовича*, семий год *пішов*, а він на сім багатирів став воюватися ЕЗб. XIV. 41. — Вона так і *вро-*

била, а сама стала втікати, і догнала *чумаків* — із рибою *ішли* (зам.: «котрі», «які» ішли) — і заховалася під рибу Рудч. ЮРС. I. 204. — А той найстарший взяв собі *паню* (злапали вдорозі) і тримав си на руках ЕЗб. VII. 108.

Перевага (в розум. природности думки та образности) цих паратактичних проти гіпотактичних очевидна. Пор.: «*Бачили якусь дівчину, од криниці воду несла* Рудч. II. ЮРС. 33. — і: «*Бачили, що якась дівчина од криниці воду несла* та ін., тобто дійсно вся увага на головному: «бачили *дівчину*», а далі з нею влютоване: «од криниці воду несла». (Докл. див. «Паратакса», розд. XXIX цієї праці).

В усіх цих прикладах на місці паратактичних речень може бути або речення в *що* (у рос. «который»), напр., зам.: «забачив дві дівчини, *квітки збирають*» — «забачив дві дівчини, *що* квітки збирають» (рос. «которые собирают...»), або дісприслівникове після чб. cognoscen. та ін. (забачив дві дівчини, *квітки збираючи*), або інші (див. ін. типи відн. сполуки у цій таки статті), або прийменникові звороти (зам.: Там стояло два дубочки, *схилились верики до купочки* Гвід. в. II. ч. I. 187. — Там стояло два дубочки *зі схиленими до купочки вериками*...) та ін. У рос. мові тут можуть бути ще й дісприкетникові т. зв. скорочені речення («увидел двух девушек, собирающих цветы» та ін.).

Отже з тих прикладів, що вище, і поданих у Потебні (Из. зап. III. 326 — 327) видно, що в українській мові асиндетичні паратактичні способи відносної сполуки не «виключення, об'ясниме небрежністю», як думав Корш (СОП, 49), а характеристична її прикмета. Конструкції ці жили від найдавніших часів і живуть в українській мові й досі. У багатьох випадках вони спадаються в функціями відносних займенників (пор. Корш, СОП, 49).

У літературній мові українській, уважаю, може відбутися той самий процес, що й в англійській та ново-скандинавських, що в них, як каже Корш, «эти старинные обороты, заимствовав новый смысл у относ. м-ний, отллатили им тем, что содействовали их опущению» (СОП, 53).

Кожніші паратактичні асиндетичні звороти, перейшовши через гіпотактичні підрядні, — і перебравши на себе їхнє значення, — поширяться ще більше і вже свідомо; отже, від паратакси (назвальної) до найскладнішої гіпотакси (унутрішньої), до «*complicirteste Art der Hypotaxis*». Прецедент для пропуску відносних займенників у мові в. Умова для цього: «опошление их вследствие навыка к относ. связи, — навыка, до такой степени сильного, что оно узнается без всякого внешнего признака, — но крайней мере, положительного, и что становится возможным такое заключение: здесь связи нет, ergo — здесь относительная связь» (Корш, СОП, 44).

ТИП II. Ноче, *ти* страх породила, або: *ти*, ноче, страх породила... Т. — С. С.

У цій типі підрядне речення в'яжеться в головним особовим або вказівним займенником, що стоїть на чолі підрядного і на ньому

натиск. Корш (СОП, 20—21) має цей спосіб за один з найдавніших¹⁾.

ПРИКЛАДИ.

Соловейку малесенький, ти ж на голос тонесенький Гр. ЕМ. 3. 184. — *Ти, голубе синвесенький, ти на крила рябесенький* Гр. ів. — *Ти, козаче молоденький, в тебе коник вороненький* Чуб. V. 169.

Пор. також: *Ой ти, дубе кучерявий, широкий лист на тобі* Чуб. V. 285. — *Ой ти, дубе кучерявий, гілля твої рясні; ти, козаче молоденький, слова твої красні* Коц. ПДШ. 121.

ТИП III. *Аж забачив, дві дівчини квітки збирають.*

У цьому типі підрядне речення паратактичне стосується не до іменни (підмет, іменниковий додаток головного), а до присудка (тим то в підрядному реченні має конче бути свій підмет²⁾).

ПРИКЛАДИ.

Бачу, йде чоловік (зам.: «що йде чоловік»); я ж думала голу-бець гуде, аж... Пот. — Ліг спати коло вікна і чує, двох гомонять Нар. 112. О.К. — *Прокидається, бачить — біля його гречаники, як перемигі Рудч. ЮРС. II. 101—102.*—*Жде він, що в цього буде. Аж бачить, якийсь чоловік гонить силу звір'я ів. II. О.К. — Дивиться — несе чоловік щупака ЕМ. Гр. 2. 191.*— *Бачу, свиня ходить в порсятах С. С. — І бачить во сні — стоїть у головах... да й каже Рудч. ЮРС. в. II. 159.*

На місці цих паратактичних речень може бути в гіпотактичних сполучник *що (як)* або *ін*. Напр.: *«Аж забачив, що (як) дві дівчині... квітки збирають»... і т. ін.*

Паратактичних вворотів цього типу широко вживає українська мова замість гіпотактичних в відносними частками. Потебня каже за них: «Образец этот от глубокой древности доходит в просторечии и до нашего времени, причем ныне, при развитии относительных частиц, он получает такой вид, как будто такая частица в нем опущена» (Из зап. III. 333)³⁾.

ТИП IV. *Летить орел понад морем: подай, море, пити* М. 64. Пот.

У цьому типі в головному реченні немає *v.b. sent. declar.*, де це дієслово наче пропущене. Звороти цього типу дуже поширені в українській народній мові і своєю лаконічністю надають вислову сили та енергії⁴⁾.

ПРИКЛАДИ.

Прийшли ж вони до шинкарки: «дай, шинкарко, квартиру» Драг. НУП. II. 31. — *Отож, вупинивши народ на льоду, один козак побіг до суда в Золотоношу, чи можна пустить* Кул. ЗЮР. I.

¹⁾ Пор. також *a b d.*: *du den himmel werbest* = *qui versas coelum* Grimm, 3. 17. Mikl.

²⁾ Пор. Потебня, Из зап. III. 333.

³⁾ Докладніше за етимологічну вагу цих конструкцій див. розд. XXIX у цій книзі.

⁴⁾ Пор. у Потебні, Из зап. III. 334, також у О. Курілової, Уваги, 144.

268. — Ой приїхав товариш: «Ходи, брате, косити» Волин. Рудч.-ЧП. 179. — У п'ятницю раненько, посилаючи гарненько: «Давай мені миску борошна, мол пенько» і сама таки убралася гарненько Гнід. в. IV. 118.—Прийшов до тої кришці: пливає хліб наверх, два боханці ЕЗб. VII. 96. — Так пішов по селах: що в світі діється Яв. 29. О.К.

II. ГИПОТАКТИЧНА (ПІДРЯДНА) ВІДНОСНА СПОЛУКА.

А. Відносна частка «що».

Другий головний спосіб відносної сполуки, що його знає українська мова (народна та літературна) замість невластивих їй книжкових відносних займенників («*котрий* (*котрий*), *який*», також «*що*») — це широко й єдино відомі в цій функції конструкції в відносною часткою «*що*».

Це «*що*», словами проф. О. Сивявського, «составляет действительно одну из наиболее характерных черт соединения предложений» (Укр. яв. 100) ¹). Перевагу цього *що* (уже в XI століття) констатують і доводять майже всі дослідники ²).

Цілком слушно зауважує проф. О. Сивявський, що «супроти сполучення відносних речень із «*який*», «*котрий*» новіший спосіб сполучення в *що* є вища, доскональніша форма язикового мислення (Порадник, 119 та докладніше ст. 118. Пор. також і К. Німчинів. «Нар. Уч.», дод. 1927, № 48, ст. 6).

Цю відносну частку «*що*» українська мова знає в таких випадках:

ТИП I. *Це той чоловік, що був коло мене.*

У цьому типі стоїть саме *що*, визначаючи назовний відмінок.

ПРИКЛАДИ.

звели винести собі ту *воду, що* в шклянці на вікні ЕМ. Гр. 2. 316. — *Той, що* вбитий, то лежить, лежить, та прочумається, та й скаже ів. 220. — Приходить до цієї *долі, що* його брата ЕЗб. XIV. 261. — Іван Іванович приходить *до коня, що* з мідною головою Рудч. ЮРС. I. 104. — Живе він там, і добре йому жити, — це краще, як у *того, що* вперед був ів. 90. — А він каже: «Це в мене такий *горщик, що* без огню варить кашу Гнід. IV. 44.—*Той товариш, що* вміє добру пораду нам дати Пот. З. т. с. 583.

У вага. Самою незмінною часткою *що* не можна, звичайно, визначити інші непрямі відмінки, коли це конче потрібно. Але для цього українська мова, як і багато інших ³), додає

¹) Проф. М. Сулима вважав це *що* за «одну з найоригінальніших особливостей української народної й письменницької мови». Пор. Потебня, Из зап. III. 347.

²) Докл. за це див. розділ X, «*Котрий, який, що* в укр. мові». Пор. і Dr St. v. Smal-Stockuj, (Gr. 301. § 129, проф. О. Сивявський, Порадник, 117 та ін.

³) Пор. у Корша: «Как ни странен последний способ, распространение его чрезвычайно широко и даже переходит за пределы какой-нибудь одной семы языков» (СОН, 27).

до частки *що* особового займенника в 3 особі потрібного роду та відмінка, (що він, що вона, що воно, що його, що її, що йому, що їй, що їм, що їм і т. д.), чистого чи з прийменником.

ТИП II. *Стоять верби по-над воду, що я їх садила* Чуб. V. 139.

ПРИКЛАДИ.

а) Особовий займенник у назовному відмінку.

Був у нас такий *парубок*, *що* вивчився *він* на скрипку грать ЕМ. Гр. 2. 60. — Він ізвідтіль *приїжджас* додому — аж йому си *той*, *що* як його не було вдома, то *він* родився, каже Рудч. ЮРС. I. 101. — Не жаль тому *козаченьку* поснідати дати, *що* він іде із ulиці, як стане світати Закр. Стар. Банд. 160. Корш. — От мій муж іде, *що* він мене відборонив Левч. КОП. 408. — Був то такий Климко; *що* він шкїри крав і віці, і робив кожухи і продавав Левч. КОП. 530. — Бо то був такий *пін*, *що* він дуже напивався і все пив Левч. КОП. 130. — Мав жінку, *що* вона завсїди до коршми носила, а він всьо під ключом тримав Левч. КОП. 181.

У в а г а. Пор. цікавий приклад: нехай він нас рбзеудить: кому воно впаде більше — чи *тому* впаде більше, *що* котрий украв, чи *тому*, *що* которі сидїли перед двором Рудч. ЮРС. 197. — Огже «що» її при «которий». «К о т о р и й» як чисто відносний сполучник не відчувається.

б) Особовий займенник у родовому відмінку.

А в тім селі був той *мелник*, *що* то його дочка ЕЗБ. VII. 18. — Аж потуманїли, ... і той *чоловік*, *що* покрадені бджоли в його ЕЗБ. XIV. 310. — Ото зустрїчас їх та сама *жїнка*, *що* дідова дочка в неї служила, та й каже Рудч. ЮРС. II. 59. — Купилась до козацтва і так звана *сваволя*, *що* постало її доволі по всіх країнах Кул. VI. Г. 94.

в) Особ. вайм. у давальному відмінку.

А це ти, *той* самий, *що* тобі одписано? ЕЗБ. XIV. 242. — Вилїзти на *бука*, *що* му вже десять літ 20. Mikl. V. Gr. 92. — Це *той*, *що* я йому подарував С. С. — І пішов *той*, *що* єму припали жорна, продавати їх Левч. КОП. 528. — Я не піду за него, бо то *той*, *що* я єму пальці відрізала Левч. КОП. 513.

г) Особовий займенник у знахідному відмінку з прийменниками та без прийменників.

То й дивиться в вікно — *ліс*: може *той*, *що* він через його йшов Рудч. ЮРС. II. 120. — І діставив ім *чоботи*, *що* як хто в них узується, то ступить крок — мїля, а скочить — на дві мїлі ЕЗБ. VII. 129. — Та вкинула його в ту *ям*, *що* в неї помїї зливають та нечисте, скидають, а в ями зроблений спуск аж до моря ЕМ. Гр. 2. 251. — От вона стала дивитись — аж тая *груша*, *що* вона її обчищала Рудч. ЮРС. II. 64. — Там є й тепер іше та *кришця*, *що* вона наплакала її повну Курач. ЕМ. XII. 215.

г) *Особ. займенник ув орудному відмінку.*
Та в його така *сопілка* була, *що* він *нею* звів своїх викликів Рудч. ЮРС. в. II. 70. — То щоб кожен *взяли свою, що* мається з *нею* жінги, положили на своїм місці ЕЗБ. VII. 61. — Не забуду я про ту *дівчину, що з нею* кохався Гнід. в. II. ч. I. 214. — Прикликали і ту *дівку, що* він з *нею* утікав, — хоч II ніхто і не знав, що воно за дівка Рудч. ЮРС. I. 149. — Бодай тая степовая *могила* запала, *кю* під *нею* жито жала, щастя й долю потеряла Чуб. V. 78.

Пор. і в стар. укр. мові: «Почерпало» — каждая *речь, що* черпают *нею*, яко ведро, конов, ковш Берин. 173. Приклад в Корша, СОП, 29 та в Dr E. Ogonowski'ogo, Stud. 164.

д) *Особ. займенник у місцевому відмінку.*
Тенерка дайте мені того *коня, що* вона на *нім* приїхала ЕЗБ. VII. 146. — Тої *води, що* варять у *їй* яйця, не слід пити, бо очі болітимуть ЕМ. Гр. 2. 19. — Горе тому та *лебедику* самому, *що* поросло та біле пір'я на *йому* Гнід. в. II. ч. I. 63 та 167. — Те *барило* на санчатах, *що в йому* четвертина водки ЕЗБ. XIV. 287.

Увага. В усіх цих прикладах масмо при *що* займенника в 3 особі однини чи множини. Проте українська мова знає й такі приклади, що там стоїть займенник і в 1 та 2 особі. Напр.: *Я* твоя *зісінка, що* ти мене продав Рудч. ЮРС. I. 163. — *Ти* моя жінка, *що* я тебе продав. Це буває тоді, коли підрядне речення стосується до першої або другої особи, що за підмета або за предмета в головнім реченні та за предмета в підряднім ¹).

Б. «Що» — як суто-відносна частка.

Це *що*, яко відносна частка, не стосуючись до жадної граматичної категорії, може стояти само без особового займенника навіть у непрямих відмінках. Відзначивши Корш цюю особливість української мови, додає: «и тогда то обнаруживается вся широта т. е. неопределенность этого *що*» (СОП, 28).

Українська мова широко знає і вживає самої відносної частки *що* без займенників і без прийменників. Це є велика й характеристична її особливість.

Т И П I: *А де* *єс* тая *дівчинонька, що* я *єсенилався* (наче *впало: «з нею»*) Старосв. Банд. № 38.

Позич *ти* бандури, *що* сама *грасш* («на ній») ів. № 128. — *Ти* думаєш, *ті* любляться, *що* багато грошей («у них») Метл. 65. (Приклади в Корша, СОП, 28).

ПРИКЛАДИ.

(Саме «*що*» без прийменників та займенників і в).

Ой чил ж то *пшениченька, що* горобці п'ють. Ой то ж того *козаченька, що* палками б'ють Чуб. V. 937. — А про Савер-Могилу чув: вона стоїть на тому шляху, *що* чумаки у Крим ходили Кравиц.

Див. проф. Є. Тимченко, Укр. грам. для III і IV кл. шк. сер. 119.

ЕМ. XII. 213. — Там на Смоляниці й досі череп'я лежить те, що горшки побили Кравч. ЕМ. V. 27.

А це ж того козаченька, що ми втрюх (наче проп. «його» С. С.) любили Гнід. в. II. ч. I. 66. — От і каже Ясат: «Забув хустину, що шию (наче проп. «нею» — С. С.) вав'явував» Рудч. ЮРС. II. 74. — А сам увяв качалку ту, що сорочки (наче проп. «нею» — С. С.) качають, та й сів коло сала Рудч. ЮРС. I. 194. — Положив ті шматочки в хустку й прив'язав тому коневі, що їздив (наче проп. «ним» — С. С.) Семиліток, до шині і пустив коня в поле ЕМ. Гр. 2. 270.

Пор. також вставлене: Те, що в-за моря, військо (і просто: Те в-за моря військо) Рудч. ЮРС. 185. — А тоді він тільки заплакав, да й пішов в тям, що нема щастя, нічого й не брав більши у того хавліна, що служив (наче проп. «у нього» — С. С.) Рудч. ЮРС. I. 89. — Вранці дід дав знати тому купцеві, що гроші (проп. «в нього» — С. С.) пропали, — що отмов, є солдат такий, що може вашу пропажу розшукати ЕМ. Гр. 2. 124. — Роздивився — аж якраз ті самі, що говорено (наче проп. «про них» — С. С.) Рудч. ЮРС. II. 97. — Де ті гроші, що ти служив (проп. «за них» — С. С.) ів. 154. — У год знов на того..., що була війна (проп. «з ним» — С. С.), уп'ять іде ЕЗБ. XIV. 91. — Та вляв його да й замурував у стовп у такий, що тільки маленьке віконце (проп. «в нім» — С. С.), а то ввесь замуруваний Кул. ЗЮР. I. 115 ¹⁾.

Т И П II. Нема ж мого миленького, що карії очі Чуб. V. 211, також Закр. Банд. 1. 74. Коц. ПЮР. 96. — Ой чи це ж той Микитка, що наопашку свитка Чуб. V. 177, також 67.

Ціі конструкції дуже близькі до паратактичних (апозиція) типу «Ой у полі дві тополі, верхи зеленські» та «Іде козак в Україну, мушкет за плечима» Чуб. V. 86. (див. розд. XXIX у цій книзі); проте, хоч мати їх за апозицію, хоч мати їх за речення, а роль відносної частки тут цілком виразна й подібна до прикладів вище ²⁾.

ПРИКЛАДИ.

Ой чия ж то пшениченька, що довгі гони. Ой то ж того козаченька, що чорні брови Чуб. V. 937. — А тепер мене хортупа жене та темненької ночі А вздовж села, де мила мол, а що карії очі ів. 611. — Нема ж мого миленького, що карії очі ів. 211. — Пішов до того коня, що золота грива Рудч. ЮРС. I. 105. — Чия пшениця, що жовтая солома. Це ж того козака, що тихая мова Чуб. V. 103. — Не йди, долю, ва такого, що на бакір шанка ів. 1092. — Чи це тая удивонька, що на углі хата Макс. СМН. отд. 2. 111. — Чи то, тато, тую брати, що вели-короши Кл. Кв. 191. О.К. — Чи ту, мамо, сватать, що головка гладка Чуб. IV. 52.

¹⁾ Яко вправок відносної частки подав Корш романське que (che) (СОП, 27): «известно, что частица сама по себе в силу неопределенности своего значения может свечать за м-шо и за предлог вместе, как у Расина: Me voyoit-il de l'oeil qu'il (= du quel il) me voit aujourd'hui? см. Diez III, ст. 379. В этом случае частица подходит близко к союзу: см. там же, стр. 378 (СОП, 56)

²⁾ Пор. у Корша, СОП 28—29. Також і О. Куршова, Угати, 118.

З родовим:

Оце ж тая хустиночка, *що* чорного шовку. Цема мого козаченька, *що* Сумського полку Чуб. V. 310.

Пор: Він собі та коней заведе таких, *що* як змії МВ. Горн. 116.

Т И П ІІІ. *Сестра його пішла у ту комору, що брат казав їй не ходити туди* Рудч. ІІ. 69. — Пор. звич. літературне: «Сестра його пішла в ту комору, *куди* брат казав їй не ходити».

У цьому типі народня мова й тут, у підрядних реченнях, коли вони в'яжуться з таким словом головного, що означає собою місце (або час тощо), знає прислівники вказівні (*там, туди, тудою, тоді, звідти* та ін.) проти прислівників відносних (*де, куди, кудою, коли, звідки* та ін.), що так само мало властиві їй, як і відносні займенники (*котрий* тощо).

Поруч із прислівниками вказівними можуть бути особові займенники у відповідній формі.

Невластивість відносних займенників уже відзначають усі майже дослідники та автори підручників; відносні прислівники, що так само мало властиві народній українській мові, як і займенники-відносні, ще не привернули до себе належної уваги ¹⁾.

Проте, на це звернув увагу ще Потебня: «Отношение здесь склоняемого местоимения указательного (пещера, ...из нея...) к относительному (п. из нея же = из которой) точно соответствует отношению наречия указательного (ту, тамо; здесь, там; тогда и пр.). Согласно с общим характером слога в Хожд. Дан. Пал. («язык коего, по редкости употребления мест. относит. сходен с нынешним простонародным Пот. Из зап. ІІІ. 328) так же редки наречия относительные (...) как и местоимения относительные: А отуду до Криты 20 верст, и ту есть на великое море выйти (= откуда выход) Дан. П. Нор. 5» (Из зап. ІІІ. 331—332) ²⁾. Українська мова знає тут ті самі типи та випадки, що ми вже бачили вище замість *котрий*, який, як в сполучниками *а, і*, як і без них.

ПРИКЛАДИ.

1) Є ярочок, *і тут* (зам. *де*) у ярочку стоїть брама, *там* (зам. *де*) жили чоловік із жінкою ЕМ. Гр. 2. 94. — Але там у лісі була сіножать, *і там* (зам. *де*) косарі косили ЕЗБ. VII. 40. — Деся назвала лисця в лісі пастку (вовківню), *і там* (зам. *де*) м'ясо було положене Рудч. ЮРС. I. 21. — Надибають маленьку хатинку недалеко дороги, *і там* сиділа вдова Левч. КОП. 77.

2) І довів він його до Чигрина, аж туди до млинів, *а там* (зам. *де*) провалля великі ЕМ. Гр. 2. 59. — Пішли вони світ за очі і зайшли у чужу землю, *а там* був такий великий..., що до того ...збиралось усе ...:слінний, кривий, малий ЕМ. 2. 251.—То їхав

¹⁾ Пор. проф. М. Суліма, Укр. фр. 69 та О. Курялова, Уваги, 150.

²⁾ «В простонародном русском так допине, с ижеонастичн. с нашей точкой нареч. указательными» (Шв. Из зап. II. 204).

батько поув Савур-могилу, а там великі шляхи йдуть: один у..., а другий у... Сул. ЗЮР. I. 155. — Коли ось ізвозе мене на таку кручу, а там стояла лина, похилившись над провалля Гнід. IV. 56. — І буду казати, що я оце доставляю оливу у Полтаву, а там є дуже великий..., то це йому Рудч. ЮРС. II. 150. — Доїжджакам ми до балки, там куц терну, і остались ми ночувати ЕМ. Гр. 2. 341.

3) (що туди вам. куди; що звідти вам. звідки; що там зам. де та ін.).

А тим часом сестра його пішла в ту комору, що брат казав їй не ходити туди Рудч. ЮРС. II. 69. — Йшли, йшли і зайшли у такий ліс, що й вийти звідти піяк не можна, а там стояла земляночка ЕМ. Гр. 2. 253. — Ото як вачав той багатир по тому острову ходити та бити звірі, а там звірі такі були, що нігде таких не було Рудч. ЮРС. II. 92. — Виліз на таку скелю, що туди ніхто й не лавив досі Сул. — Миналися ті часи, що селяни під паном були тоді Сул. — Потрапив у таке провалля, що відтіля й не вийдеш Сул ¹⁾. — З тим і повела його, поки стало дуба видать того, що криниця під тим дубом ЕЗБ. XIV. 36. — На таку гору виїхав, що мій батько і я, от уже і постарівся, а не завнамо там води Рудч. Ск. I. 117. Тимч.

4) Але такий в'їзд, що там усе... ставали, підночували, а часом і в карти грали ЕМ. Гр. 2. 290. — Одвези свою дочку в ліс, там хата така є, що вона буде там жити Гнід. IV. 6. — Візьмем того хлопчика і завезем у таку землю, що купують там таких чепурних людей ЕМ. Гр. 2. 262. — Заїхали в таке місце, що там самий пісок Сул. — І повішав в такий станці, що там ніхто ни ходить Левч. КОП. 426. — І на обід і на вечеру зробили собі таке місце, що там вавше обідали і вечеряли Левч. КОП. 242. — Приїхав і всадив його до такого покою, що там ніхто ни ходит, і замкнув його Левч. КОП. 337. — Наймив дім такий, що кілька покоїв Левч. КОП. 549.

Пор. і таке:

І зайшов в город, де там була єдиоральша Левч. КОП. 143.

В. Відносна частка «що» замість мало властивих укр. пар. мові «де», «куди», «кубою», «звідки», «коли», «як» та ін. і поруч з властивими їй «там», «туди», «тудою», «звідти», «тоді», «так» та ін.

Це буває в підрядних реченнях, коли вони в'яжуться з таким словом головного, що означає місце або час ²⁾.

ПРИКЛАДИ.

Плавав він по тому морю довго і заплив у таке море, що («де» або «що там» — С. С.) не видно ні світа, ні неба Рудч. ЮРС. I. 100.

¹⁾ Укр. фразг, 59.

²⁾ Пор. в проф. М. Сулими, Укр. фр. 59; О. Курилова, Уваг, 118. Пор. і Млх-Йогацсен: «в тій країні, що там радянська влада» (в той стране, где советская власть) (Укр. яв. 42.)

— П о р: Вивів їх на таке море, де вже видно їх. 101. — Прийшли вони до того дерева, *що* (зам. «де» або «що там», «що на нім» — С. С.) сиділа Правда Рудч. ЮРС. II. 157. — От і знайшли вони такий пустир, *що* (зам. «де» або «що там» — С. С.) бур'ял аж у чоловіка Рудч. ЮРС. II. 24. — Та я, — каже, на таких кучугурах сів, *що* ніхто (зам. «куди» або «що туди» — С. С.) не заїде, ні ваїде Кул. ЗЮР. I. 108. — І довелось їм ночувати у такому місці, *що* крізь самий пісок ЕМ. Гр. Сул. — Пор. також приклад: Веди мене, *що* *куди* ти по'давав ЕЗБ. XIV. 163.

П о р. і т а к и й: Пішов собі чоловік тою тропою, *що* розказала жінка Мирн. ХРВ. ст. 13. — Як прийшла до його тая поря, *що* («коли» або «що тоді» — С. С.) вже йому треба бігти, то він так стоїє ЕМ. Гр. 2. 127. — От діждали того дня, *що* («коли» або «що тоді» — С. С.) бенькет. — Настала та година, *що* («коли» або «що тоді» — С. С.) турецький паша в країну від'їжджає Думи. УАН. 152. — Але прийшла вже та ніч, *що* («коли» або «що тоді») його мають брати ЕЗБ. VII. 57. — У той день, *що* виходити, скомандував старший ... стая на коридорі вряд А. Тесленко, Сул.

Отже, як показують приклади в тексті, народна мова українська, крім гіпотактичної відносної частки *що*, знає також широко багато типів відносної сполуки паратактичної.

Усі мають свої особливі відтінки стилістичні. Але має велику вагу, надто під наш час, коли, мовляв К. Німчинів, «актуальні тепер проблеми мовної техніки, усвідомлені вимоги простоти й зрозумілості в науково-професійній та діловій мові ставлять на порядок денний питання про стилістичний ефект різних способів сполуки речень»¹⁾.

Ось на одному прикладі всі типи та підтипи відносної сполуки.

I. Гіпотактично:

1) І там через море лежить золотий міст, *що* (або: *що* на нім, *що* там) різні дерева стоять.

II. Паратактично:

1) І там через море лежить золотий міст, а на тому мості різні дерева стоять Рудч. ЮРС. II. 95.

2) І там через море лежить золотий міст, і на тому мості різні дерева стоять.

3) І там через море лежить золотий міст, на тому мості різні дерева стоять.

4) І там через море лежить золотий міст, а на мості різні дерева стоять.

5) І там через море лежить золотий міст, і на мості різні дерева стоять.

¹⁾ Див. дод. № 48 до гав. «Нар. Учпт.», за 1927 р., ст. 6.

6) І там через море лежить золотий міст, на мості різні дерева стоять.

7) І там через море лежить золотий міст, а на ньому різні дерева стоять.

8) І там через море лежить золотий міст, і на ньому різні дерева стоять.

9) І там через море лежить золотий міст, на ньому різні дерева стоять.

10) І там через море лежить золотий міст, і різні дерева стоять.

11) Прикладів типу 10, але із сполучником *a* зам. *I* я не знайшов. Треба гадати проте, що він також є.

12) *I*, нарешті, асиндетично-паратактичне: «*I там через море лежить золотий міст, різні дерева стоять*».

XXIV. КОЛИ ТА ЯК УЖИВАЮТЬ СПОЛУЧНИКІВ «І», «ТА», «ТА І» (РІЗНИЦЯ МІЖ ПИМІ).

Уживаючи сполучників *i*, *ta*, *ta i*, частенько не розрізняють відтінків їхніх та тих випадків, коли може бути тільки *i* або тільки *ta* чи тільки *ta i*. У граматиках до останнього часу за ці відтінки або зовсім не згадували, або просто радили керуватись вимогами доброзвучності ¹⁾. — Ближче визначили їхні функції проф. Ів. Огісико (Чистота, 146) та О. Курилова (Уваги, 162), але найдокладніше досі проф. О. Сиявський (Укр. яз. 95—96). А саме, що: 1) сполучника *ta* можна вживати тільки в тіснішому сполученні слів (підкреслив *я—С. С.*);

2) сполучником *ta* (*ta i*) сполучасно окремі слова-поняття або речення тоді, коли вони видаються нам, як поняття близькі (логічні зв'язком, послідовністю і т. ін. (підкреслив *я—С. С.*) ²⁾ або

3) коли «второе из соединяющихся союзом понятий менее самостоятелно, чем первое, служит ему как бы пояснением или дополнением к нему, одним словом, значение *ta* приближается к значению предлога *з* («ішов батько в синю») или союза *такожс* ³⁾.

¹⁾ Пор. М. Лев.: «*та* замість *i* можна вживати після голосівки перед шелестівкою: *Ганца та Петро* (Укр. грам. 139).

²⁾ П. Горелький — Ів. Шаля, Укр. м. 152.

³⁾ Проф. О. Сиявський подає приклади різних способів сполучки одиорядних членів речення і порівнює в них зв'язки *та*. Напр.:

1) День біжить, дзвенить-сміється л. перегулюється;

2) Рече, стогне хуртовина;

3) Рече *та* стогне Днір шпрокиє;

4) Стук *і* б'ється вже вітер давно.

Найтісніший зв'язок у «дзвенить-сміється» (1).

Не такий тісний зв'язок у «Рече, стогне» (2).

Ще самостійніші члени в «Рече *та* стогне» (3).

Найсамостійніші члени будуть «стук *і* б'ється», що сполучені сполучником «*і*» (4). (Укр. яз. 95—96).

Отже сполучника *та* вживасмо здебільшого в межах речення: він звичайно сполучає однорядні члени речення і не сполучає (або, як і сполучає, то дуже рідко) речень. З другого боку, у межах речення сполучник *та* має здебільшого своєрідний відтінок і заміняти його на сполучника *і*, мовляв проф. О. Снявський, «без уцерб для язика» не можна. Це «сильно ослабило бы силу выражения ¹⁾».

П о р., н а п р.:

Кругом гори *та* болота;
Туман, туман *та* пустота (1)
Церкви *та* палати
Та пани пуваті (2).

Ой, Дніпре мій, Дніпре,
Широкий *та* дужий (3);
Ходив я *та* плакав;
Та людей шукав (4).

Справді, коли б тут замість сполучника *та* вставити сполучника *і*, ці уривки набрали б зовсім іншого характеру — зблякли б, зблідли б, не дали б того ефекту, що в сполучником *та*.

П о р., н а п р.: Церкви *і* палати

І пани пуваті (2) та ін.

КОЛИ НЕ МОЖЕ БУТИ «ТА» ЗАМІСТЬ «І».

1) Не може бути *та* замість *і*, коли сполучник *і* у стягнених речених стоїть не раз, а два й більше разів, не тільки перед підметами, але й перед предметами, ба й перед іншими непрямыми відмінками.

Отже, вам.: «*І* дід *і* баба у неділю на призьбі вдвох собі сиділи» Шевч. I. 141 не кажуть: «*та* дід *та* баба у неділю» etc. Або ще: вам.: «*І* внучатам із клучочка гостинці виїмала *і* хрестики, й дукачки, й намиста разочок Ориночці, *і* червоний в хвольги образочок» ib. I. 50, — не кажуть: «*та* хрестики, *та* дукачки» etc. Також вам.: «*І* волотої, й дорогої мені, щоб винали ви, не жаль моєї долі молодої» ib. 233 — не можна: «*та* волотої, *та* дорогої» etc. ²⁾».

2) Сюди таки: «Він *і* цього не може зробити». Тут бо це *і* сполучає слово *цього* в другим, що його висловили вже раніш, або що його в думці мають. — Не кажуть: «він *та* цього не може зробити» і т. ін. ³⁾».

3) У в а г а. Не може бути *та* зам. *і*, певна річ, і там, де це *і* має свій специфічний відтінок значення і виступає, напр.:

а) Інші сполучники, як от: хоч—хоч, як—як, або—або, чи—чи, що—що. Напр. замість: Жаби бувають і в воді і в полі (= як у воді, як у полі) не кажуть: жаби бувають *та* у воді, *та* в полі;

б) Коли *і* вичити прислів. *навіть* або інше яке має значення. Напр., вам.: Без піджоги *і* огонь не горить — не кажуть: без піджоги *та* огонь не горить. Або ще: Ви собі кажіть, що хочете, а я *і* слухати не хочу — не кажуть: ... а я *та* слухати не хочу ⁴⁾».

¹⁾ Ор. с. 96—97.

²⁾ Приклади в Шевченка взяв у др. О. Огопівського, Грам. р. яз. 238—239.

³⁾ Пор. проф. Овсянко-Куликовський, Слут. р. яз. 269.

⁴⁾ Приклади взяв у ак. Smal-Stockuj, 441.

4) Коли *і* не сполучник, а підсильна частка (надає більше енергії вислову): у двох *і* махнемо (не кажуть: удвох *та* махнемо); тут еліпс: (вів'ємо, оидеємо etc.) і махнемо.

5) Коли *і* сполучає речення, пор.: На сірій скелі мак цвіте *і* (не: *та*) вітер вплив його гоїдав¹⁾. Бож сполучник *та* речень не сполучає (або дуже рідко), а тільки однорядні члени в межах одного речення.

6) Коли між словами, що їх треба сполучити, навіть є ще інші слова (прикм., іменник, імен. додатки тощо), то навіть у межах речення *та* буває *і*. Бож основна властивість спол. *та* — тісно сполучати.

П о р.: Там сміху людського *і* (а не: *та*) плачу не чуть О. Спн. Заміною тут *і* на *та* «ми искавили бы выражения»²⁾. Але цілком вільно: А що там сміху *та* плачу було.

Отже сполучник *і* має загальне значення, його вживасмо ширше. Сполучник *і* може часом замінити *та*, хоч тоді втратиться певний свосвідний відтінок, але це м о ж л и в о. Зате ніколи й ніяк *та* не може замінити *і* у всіх випадках, що вище в п. п. 1—4 і вдебільшого в п. п. 5—6.

Замість *та* не вживають *да*.

У в а г а. Дуже поширена в українській мові сполука обох сполучників *та+і*, що дає сполучника *та й*. Цей сполучник надає також певного відтінку і відрізняється, як від сполучника *і*, як і від сполучн. *та*. Напр.: Наносиди землі *та й* додому пішли (1); Поплакала чорнобрива *та й* стала співати (2); Пішов *та й* не вернувся (3).

Спол. *та й* проти самого *та* сполучає вільно й цілі речення: Ішли дівчата жито жати *та й* заспівали ідучи Шевч. Гор. — Ш. — Ждала, ждала козаченька *та й* плакати стала Пісня Гор. — Ш. — Тліла іскра *та й* гаснути стала Шевч. Гор. — Ш. ³⁾. — Уходить у хату *та й* питає жінки Рудч. ЮРС. в. I. 166.

П о р. т а к о ж: Заплакав він собі, *та* сів на свого коня і поїхав додому ів. 124.

П о р. *та, і, та й* підсильне в таких прикладах:

Поїдьмо *та й* поїдьмо до мого батенька в гості Рудч. ЮРС. в. II. 66. — Ні, дідуся: я *й* не пила, я *й* не їла Рудч. ЮРС. в. I. 43.

XXV. ТАК—ЯК, ЯК—ТАК, ЯК—ЯК, ТАК—ТАК, І—І, ХОЧ—ХОЧ, ЩО—ЩО, ЧИ—ЧИ.

З усіх цих сполук у Галичині в літературній мові вживають *так—як*: «Світла погасли *так* в сусідніх кімнатах, *як* і на дворі» «Укр. Гол.», № 188, Огієнко. На Україні Наддніпрянській уживають у літературній мові вдебільшого *як—так*: «Світло потухло *як*

¹⁾ О. Снитський, ор. с. 96.

²⁾ Проф. О. Сняльський, ор. с. 97.

³⁾ Пор. проф. О. Сняльський, ів. 97.

в сусідніх кімнатах, так і на дворі»¹⁾. Останніми часами починав переважати і тут так—як.

Обидві ці сполуки — архаїзми²⁾. Уживають їх, гадаю, не без впливів: у Галичині — польських (пор. так—як) на Україні Наддніпрянській — російських (пор. к а к — т а к).

У цих випадках нар. мова знає широко як—як (рідше так—так) та в певних випадках що—що, хоч—хоч, і—і тощо, тобто способом повторювати того самого сполучника (пор. поки—поки, поти—поти, стільки—стільки тощо замість: поти—поки тощо).

У в а г а 1. Сполучного ввороту як—так Куліш уживав в розумінні прислівника *абияк*: Злякавшись турецької сили, ляхи раді були як помиритись, так помиритись із султаном, обіцяли щороку платити дань татарам Кул. VI. Гр. 44 (= приблизно: а б и я к помиритись — О. Курилова, Уваги, 160).

У в а г а 2. Як—так, так—як, певна річ, цілком можливі й потрібні в таких, напр., висловах: як риби без води, так (комусь—С. С.) без (чогось—С. С.) Ном. ст. 4. — Як сто кіп, так і піп Ном. ст. 4. — Як небесна височина, так морська глибина Ном. ст. 9. — Ми живемо так, як раніше і т. ін.³⁾.

ПРИКЛАДИ.

1. Як—як.

Як день, як ніч рав-у-рав тупаю й працюю Барв. — У тій горниці стіл стоїть, а на йому як Істи, як і пити Гр. — Бурлак сам горить, як свічка, як до роботи, як до охоти Ном. 4).

2. Що—що вам. як—так, так—як.

Вам однаково, що тут, що там Глібів, Сім. Грам. укр. м. 335. — У найдавніші часи однаково було життя громадське, що на Дніпрі що на Вислі Кул. VI. 31. О.К. — Що... судом і словесною наукою, а що й книжками Кул. VI. Г. 24.

3. Хоч—хоч.

А добра усякого, хоч скотини, хоч поля, чимало Кв. Перек. 192.

Дужче підсилює в усіх цих сполучників хоч—хоч.

У в а г а. Найближчий до як—так, так—як вворот як—як. Реснта (що—що, хоч—хоч, і—і etc.) мають свої певні відтінки. Уживати їх у всіх випадках, як рівнозначні, певна річ, не можна.

XXVI. КОЛИ ТА ЯК УЖИВАЮТЬ СПОЛУЧНИКІВ «АБИ» ТА «ЩОБ».

(Стилістичні відтінки їхні).

Майже всі українські дослідники обмежують функції сполучника *аби*. Визнають за ним тільки одну, власне. — у розумінні відповідно до рос. л и ш ь б ы. Цим ватирають усі ті інші від-

¹⁾ Ів. Огієнко, Чистота, ст. 165.

²⁾ Пор. я к о — т а к о, т а к о — я к о.

³⁾ Приклади в проф. М. Сулими.

⁴⁾ Приклади в О. Курилової (Уваги, 159).

тінки, що їх віддає, уважаю, сполучник *аби*. Мова від цього втрачає ¹⁾.

Як підставу проти сполучника *аби* в літературній мові виставляють те, що: 1) сполучник *аби* — ніби польоїзм; 2) що сполучник *аби* на «Вел. Україні (Наддніпрянщині) має значення *коли тільки*, рос. *лишь бы*, польське *byle by*». Це не так. Що сполучник *аби* не польоїзм, видно в того, що його (часто) знала ще стара українська мова, до того ж з обома значеннями її відтінками ²⁾.

Аби знає не тільки Галичина, але й Поділля, Волинь, Київщина, Херсонщина тощо, тобто чи не більша половина в с і в і України. Знають це *аби* й князівки: Руданський, Свидницький, Кримський, Старицький, Куліш, Коцюбинський, Маркович та ін.

Аби проти *цоб* має, крім загально визнаного (див. вище) ³⁾, свій певний відтінок—це відтінок у м о в н о с т и , г а д а н о с т и , б і л ь ш о ї м 'я к о с т и , сказати б, тощо (див. далі).

Сполучник *аби* дуже поширений у таких сполуках, як: *абиде*, *абиколи*, *абикуди*, *абихто*, *абиякий* тощо, що там він сам уже складова частина займенника чи прислівника. *Аби* зберіг під впливом їхнім властиве йому тут значення й відтінок і в інших оточенні. Ось чому, і як сполучник, *аби* має здебільшого таке саме значення ⁴⁾.

Уважаю, що обмежувати спол. *аби* і вживати його лише в цим значенням не слід би. Адже ж і спол. *цоб* може мати значення рос. *лишь бы* польськ. *byle by*. Пор.: Вітер — *цоб* (= *аби*, «лишь бы», «хотя бы»—С.С.) дмухнув, листя пов'яло Св. Л. 215. Гр. Сл. Пор. іще: Як він працює?—А так, *аби* день до вечора. З тим самим майже відтінком зам. *аби* може бути й *цоб*: А так, *цоб* день до вечора. — Не дуже грій, а так, *цоб* пити. — Не дуже грій, а так, *аби* пити. Власне, майже завжди може бути *цоб* на місці *аби* і навпаки ⁵⁾.

Найголовніша тут, на мою думку, інтонація і я. Коли *цоб* і *аби* мають значення рос. *лишь бы*, у таких фразах цілком однакова інтонація — як в *цоб*, як і в *аби*. І навпаки, у тих самих фразах із *цоб* інтонація буде різна: одна, коли *цоб* матиме чисте фінальне значення, і інша, коли *цоб* матиме значення «лишь бы».

¹⁾ Обмежує спол. *аби* О. Курплова (Уваги, 155). Також і проф. Ів. Огієнко (Чистота, 161, також Ст. сл. 12. 471). Обмежує сполучника *аби* й проф. М. Сухина (Українська фразеологія, ст. 92).

²⁾ Пор.: *Пошлись кь брату своєму, аби ти помогь* Пов. вр. літ. (по Радз. і Акар. сп.) 6601 (1093) р. Волинська гр. 1341 р.: *Просили, аби вам не заказали* (проф. Ів. Огієнко, Чистота, 163). Пор. і такий приклад: «а дѣтя крестяче дати причастье, либо си и неправошно на вечерню или на часы, аби на обѣдню» Вираш. Кюр. Калайд. Чам. 179, Пот.

³⁾ Тобто «неуважності, навіть байдужності й коли б не ігноранції» (проф. М. Сухина).

⁴⁾ Пор. у Потебні за значення спол. *аби* (Пот. Изв. II 280)

⁵⁾ Dr. Small-Stockuj просто ставить між *аби* і *цоби* знак рідності (Gr. 416).

Те саме й для фраз із *аби*. Пор.:

1. Працюю, *аби* не сидіти дурно;
2. Працюю, *щоб* не сидіти дурно.

В обох *аби-щоб* мають значення [рос. «лишь бы». І н т о н а ц і я • д п а к о в а ¹⁾].

Пор. те саме, коли *щоб* без відтінку «лишь бы»:

- Працюю, *щоб* не сидіти дурно;
2. Працюю, *аби* не сидіти дурно.

І н т о н а ц і я і н ш а ²⁾. Отже, найбільше важить тут інтонація.

Сполучника *аби* не можна замінити на *щоб* тільки в тісній сполучі з займенниками, прислівниками тощо. Не кажуть зам. *абишто*, *абищо*, *абикуди* та ін. *щобшто*, *щобщо*, *щобкуди* та ін.

П о р. т а к о ж:

Аби і *щоб* можуть стояти зам. *коли б*, *якби* (рос. если бы). Пор:

1. Е, *щоб* я знав, був би й соломки підстелив...
2. Е, *аби* я внав...

1. *Щоб* ти була внала, як я...

2. *Аби* ти була внала, як я...

П о р. і в с а м и м б и:

Знала б ти була, як я...

Пор. також *аби* і *щоб* в імператив. в зворотах:

1. *Щоб* мені все було на місці!

2. *Аби* мені все було на місці!

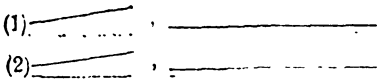
Пор.: а дідько б тебе побив!

Але хоч в основі обох сполучників о д н о (обос можуть мати обидва відтінки)—чисто ф і н а л ь н е та відп. до рос. «лишь бы» ³⁾, але як *щоб*, як і *аби* додають усе ж кожен свого переважного відтінку.

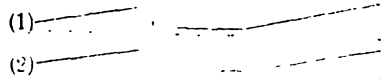
Упадає в око, що в фразах в відтінком «лишь бы», «неуважності, навіть байдужності й коли б не ігнораци», мовляв проф. М. Сулима ⁴⁾, дужче, виразніше його віддас, певна річ, *аби*, цей бо відтінок п е р е в а ж н о властивий йому (пор. *абищо*, *абиде*, *абикуди* etc.). У фразах із чисто ф і н а л ь н и м значенням цю ч и с т у мету, ціль, без жодного іншого відтінку, виразніше й гостріше віддас *щоб*.

У інших фразах в усілякими відтінками (умовними, наслідк., не чисто фінальн. та ін.) *аби* проти *щоб* стилістично помітніше. *Щоб* — скавати б, «сухе», «байдуже», в переважним значенням наміру, *аби* — забарвлене певним відтінком умовності, гаданості, бажаності; воно сповнене певного е м о ц і о н а л ь н о г о відтінку, що забарвлює і фінальність, і умовність тощо.

¹⁾ Пор. графічно:

²⁾ Пор. графічно:

³⁾ Пор. В. Сімович, Грам. укр. м. 415 та О. Огоновський, Грам. рус. яз. 202.

⁴⁾ Рецензія.

Пор: 1. Просили батько, *щоб* ви сьогодні прийшли...

2. Просили батько, *аби* ви сьогодні прийшли...

В імперативних вворотах *аби* проти *щоб* делікатніше. Воно м'якшить категоричність чи грубість наказу etc.

В українській мові в сполучнику *аби*, — «*аби*» ще зберігає своє «умовно-желательное значення» (Пот. Из зап. II. 280), що це «*аби*» мало вкупі з дієприкм. на -л¹): побила б тебе лихая година; не потурала б їй мати («если бы», т. е. «пусть бы не потакала», не поблажала) краще б було.

Пор.: а сів би ти, синку, та й попрацював — з: *аби* ти, синку сів та й попрацював.

Це «*аби*» характеристична особливість української мови.

ПРИКЛАДИ.

Ой краще мені усю худобу із рук ізбути, *аби* ж мені мого миленького у вічі видати Чуб. V. 500. — Ой чи змита, чи не змита, *аби* не побита ів. 57, також Эварн. МНП. 78. — *Аби* хліба, а зуби будуть Закр. Банд. II. 141. — *Аби* моя голова здорова, то все гарно буде Закр. Банд. II. 141. — Піду я в військо служити, *аби* в нею не жити Гр. ЕМ. 3. 345. — Щоб спитав його: чи не схоче він грошей багато взяти, *аби* тільки він їх не вигонить Рудч. ЮРС. в. I. 62. — Почали присягати, *аби* свої держави при собі воставити Кул. VI. 289.

ПОР. «АБИ» НАМІРОВЕ, ФІНАЛЬНІ,

Він сказав їй, що взяв її не на те, *аби* вона продавала зуби М. Коцюбинський, М. Сул. — Софія, *аби* відпочити від передсвяткового пекла, валягла по обіді в клуні та й заснула Ю. Будяк, М. Сул. — Свій дух скрінлий..., *аби* вогонь у грудях не потух Старицький, В. Сім. — Що ти хочеш за тое, що зробиш, *аби* була в моїх місті вода? Левч. КОП. 83. — Як виореш ниву, то всякий рав *аби-сь* лісом обкидав Левч. КОП. 581. — І того рубля вложити, *аби* вверха витко було Левч. КОП. 205. — А я то за пень, то за колоду, *аби* масло лисицю помастило Левч. КОП. 284. — Але ти *аби-сь* говорив за мною Левч. КОП. 256. — Тоді боїться до хати йти і в місто таке, *аби* не взяли в поліцію Левч. КОП. 516. — Але *аби* батько не гнівався Левч. КОП. 350. — Вам все ідно, — *аби* від раня до вечора Левч. КОП. 521. — А жінка поставила драбину в сінях, *аби* кури літали на ніч Левч. КОП. 517. — *Аби* не було міжє ними сварки, ней го віддадут Левч. КОП. 245.

Пор.: Та я прийду, али *коби* не прийшов той хлопец Левч. КОП. 195. — Він знов на дудку грає, *щоби* ему си не вкучило Левч. КОП. 97.

¹) Пор. у Потебні, Из зап. II. 272

Увага. Особливо цікаві приклади, що в одній фразі поруч *щоб* та *аби* ¹⁾).

На Андрія Ідна стара дівка..., в Балабанівці просила баби, *щоб* сі зробила, *аби* ся віддала Левч. КОП. 14.—Казав... враз коло них поставити варту, *щоби* стерегли, *аби* не повтікали Левч. КОП. 84.—Побіг до сусідів вогню доставати, *щоби* накласти вогонь, *аби* запалити Левч. КОП. 190.—Шукав по світі такого дохтора, *щоби* порадив, *аби* були діти Левч. КОП. 319.—І наказав слугам, *щоб* вони сі пильнували, *аби* ніхто сі не випустив Левч. КОП. 443.

Пор.: Відтїв крильця і дав... каже: «*щоби*...так легко танцювали, як крильцями літали». Відтїв ніжки по колінця і дав...: «*Аби* до школи борзо бігали, добри сі вчили» Левч. КОП. 216.

XXVII. ЗАПЕРЕЧНІ КОНСТРУКЦІЇ ТА ЇХНЯ СТИЛІСТИЧНА ВАГА.

Українська народня мова знає силу найрізноманітніших конструкцій та висловів заперечних, що мають велику стилістичну вагу. Вони дають змогу віддавати багато всіляких відтінків; отже вбагачують і оживлюють мову. Літературна мова їх майже не знає.

Тип 1. *Шука та не що* (= *не дуже*) *велика, разом з тим не що маленька* Тимч. Калев.

Певного емоціонального відтінку надають стилеві підсилені вислови: *не скільки* ²⁾, *не що, не який* тощо, що їм відповідають також звичні паралельні: *мало, не дуже, невеликий* тощо.

ПРИКЛАДИ.

Діла *не скільки* (зам. «небагато») Гр. — А що по журінню, *не що* (зам. «не дуже») воно порадить МВ.—Він *не що* (зам. «не дуже») й старим чоловіком умер Гр. — *Не яку* (зам. «невелику» «не багато») худобу має, а живе в достатком Гр. — *Не яка* там далечина Гр. ³⁾.—Виноградарі бажають створити поміж себе кооперацію — *це не що* й легко П. Амл., Шампанське, пер. К. І. Рубинського, ст. 117. *Не плут в: «ніщо не наше, усе»* Кв. Мар. 49.—В мене горе *не яке*, В мене горе велике ЗРГО. І. 306.

Пор. в і н. від т.: А як істиму, в голови почну, та й увесь мій—*не як* Рудч. ЮРС. в. І. 1.—Кайся від щирого серця, твої гріхи *не які великі* Кв. Перек. 175.—Був собі... такий багатий, — *не який* *есе* він багатий,—мав собі шість волів, семого золоторого Рудч. ЮРС. в. І. 211.

Пор. т а к о ж: Я то й *не як* робив — воду тільки й возив, а робив *мія* дядько, муляр був *файний* ЭМ. Гр. 2. 94.

¹⁾ Таку комбінацію, мовляв для доброзвучности, радив і С. Черкасенко, що вказав *аби* зам. *щоб* у тих випадках, коли тов *щоб* випадко часто трапляється в складній реченні» (С. Черкасенко, Рец. на ст. Пилипичову: «Дещо...» «ЛНВ», 1913, т. 62, 567—569).

²⁾ Не можив плутати *не скільки* з хибним «*ніскільки*» = укр. а н і т р о х и, а ж віяк, в о в с і м н і тощо.

³⁾ Прикл. в О. Курилової (Уваги, 178).

Тип 2. *Він не втече* (= не може втекти), *вона не дозжене* Рудч. ЮРС. II. 75, тобто підсильний вислів із заперечного *не* при особовій формі тепер. часу (із значенням майбутнього) дієслова доконаного, або при особ. формі майбутнього часу дієслів недоконаних.

ПРИКЛАДИ.

От тоді... давай за ним гнатися: *він не втече, вона не дозжене*, *він не втече, вона не дозжене* Рудч. ЮРС. в. II. 75.— Собаки ганяють лисицю: так ганяють, так ганяють: лисиця *не втече*, хорт *не дозжене* Рудч. ЮРС. в. II. 3.— Той *не втече*, цей *не догонить*: От тільки-тільки не вшпильне Кот. Ен. 192.— П о р. і в д у м а х: Очима *не гляне*, ногами *не піде* Думк. 112.— Пор. при недоконаних дієсловах: Так поб'ю, що й *не стоятимеш* (= що й стояти не зможеш) С. С.

Ці вислови мають ось яке значення: *він не втече, вона не дозжене* = *він не може втекти, вона не може догнати*. Тобто замість особового дієслова—дійменник, а замість однієї заперечки *не*—відповідна особова форма тепер. часу дієслова недокон. м о ж у, м о ж е ш etc. Певна річ, що перші вислови проти цих останніх яскравіші, образніші; при особ. формах майб. часу дієслів недоконаних особова форма докон. дієслова *зможу, зможеши*.

Тип 3. *Серце в неї як не розірветься від горя* Мирн. ХРВ. 439, тобто заперечний вислів: *Як... не*, що проти звичайних *мало не, трохи не* має свій особливий підсильний відтінок.

ПРИКЛАДИ.

Усю ніч так як коноштя *не займеться*, горить світло (= так дуже горить, мало не займеться — С. С.) ЕЗб. XIV. 129.— Наладив скрипку, да як ударе, — вони (—С. С.) як на руках *не носять* його (=мало трохи неносять — С. С.) Рудч. ЮРС. в. I. 76.—Ще й присікався до чоловіка, як *не б'є* (=мало, трохи не б'є—С. С.) Рудч. ЮРС. в. II. 168.—А... його гонить, як в потилицю *не штовхав* (= мало, трохи не штовхав — С. С.) Рудч. ЮРС. в: II. 24.— Заглушав докучне сюрчання трав'яних коників, що як *не розірвуться*, — увсе те вливається до купи в якийсь чудний гомін Мирн. — У мене серце може, від болю як *не розірветься* Мирн. ХРВ. ст. 222.— Лупня у танцях як *не перерветься*, музику перетанцював Мирн. ХРВ. ст. 276.— Там коники кричали та сюрчали, як *не порозриваються* Мирн.

У в а г а. Зам. звичайних пор. також підсильне «як не», але в іншим відтинком, а саме «мов, наче» та ін.:

Встала дівчинонька, як *не лежала* Чуб. V. 60.— Устала мила, як *не лежала*, обняла милого й поцілувала Чуб. V. 644.—Пор. бєв не: І такий гарний, як написавий Рудч. ЮРС. в. II. 32.

П о р. і в ц и м: Притихала, мов на Чорному морі *не* бувала Думк. УАН. 76.

Тип 4. (Еліптичне) «не то що».

ПРИКЛАДИ.

А Дністро того року так пересох, що й овечки йшли бродом
не то що Кул. VI. Г. 85. — Мене було і пальцем ніхто не кине,
не то що Федьк. Пов. 49. Огон.

П о р. т а к о ж:

А вишкиски робляться почасти в таких случаях, що *не то що*,
а й саму ходу речі треба увягти до уваги іб. 7. — Постав заваз
продавати й харчі, *не то що*, низовим гостям по торгах україн-
ських іб. 131.

В і д в н а ч а ю й т а к и й п р и к л а д:

З ними ні побалакати, *ні що* Кул. VI. Г. 334.

Тип 5. *Не то* (= не тільки) *зуба*, — жоднісінького пенька нема
Свидн. Хращ.

Відповідно до поширеного «не тільки що, але і» (рос. «не только
что, но и...») народня мова знає—«не то що... а (і)», «не то... а(і) та,
та й». Другої частини (а, й) може й не бути. — *Не то що* людини,
а й собаки не побачиш» Пор. рос.: не только что человека, но и
собаки не увидишь¹⁾.

ПРИКЛАДИ.

Не то самих їх наважились Ляхи й перевертні по-одицю викор-
пити Кул. VI. Г. 236.—Тим то, кажке, бджола роїться там *не то*
по гаях, по деревах, по річаних берегах, *та й* прямо таки в землі
Кул. VI. Г. 151.—І в ті села *не то* княві, *та й* їх бояри людей
ів вольних сіл переводили силою, або хитрощами переманювали
іб. 19.—Ті своїми бранцями так, як хутрами, медом і воском
торгували, і *не то* дома, *та і* в Царгороді їх на продаж вивозили
іб. 19.—І *не то* самі... *та й* своїх підручних до того призвичаїли
Кул. VI. Г. 19.

Не то (= тільки — С. С.) пив, а й не бачив, як п'ють 207. Свидн.
Хращ.

Тип 6. *А не хто вже висвистувать, як соловейко* Кв. Мар. 68.

Щоб дужче віддати відтінок, що мають прислівники: а) *особливо*,
найбільше; б) *тільки, саме, а саме* та ін., широко знає українська
народня мова на їхньому місці такі сполучні конструкції: *ніхто*,
як; не що, як; не як, лиш; не хто, як; не де, як; не чий, як; не куди,
як; не коли, як; не звідки, як; не так хто, як; не так що, як; не так
де, як; не так куди, як; не так коли, як; не хто, (а) сам; ніхто,
тільки та ін.

До того ж *що* і *хто* в цих конструкціях можуть бути в різних
відмінках — чистих або в прийменниках.

Головний відтінок конструкції, його силу дає заперечка *не* (пор.
іншій конструкції далі: *смутий—невеселий, не йде ні, і т. ін.*)
та сполучне *як* (зрідка *сам, тільки* тощо). Хоч може бути й без

¹⁾ Пор. у Мих. Погансева, Укр. яз. 41.

як (а) тощо (Наварила, напекла, *не для кого*—для Петра Чуб. V. 101, прикл. О.К., Уваги, 152) і без *що, хто*. Заперечка не може повторюватись: А вже *не хто, як не* Порох Мирн. ХРВ. 413.

Це один з найхарактеристичніших образних вворотів, що його широко знає народня українська мова, щоб підсилити, піднести ствердження, вирізнити того, що за нього говориться. Заперечення *не хто* — відкидаються всі інші, одразу розчищається місце — і на чистім, порожнім фоні (місці) тим виразніше, чіткіше вимальовується те, за що мова ¹⁾.

ПРИКЛАДИ.

А хто то і лізе (у світлицю)?... Лізе то *не хто* як Прокіп Ригорович Пістрик Кв. 183. — Сотник вирк, аж то ввійшов *не хто* як Ригорович ів. 190 ²⁾. — А все ж *не хто, як* сам Мирон Кул. VI. Г. 348.—Радусться старий Шрам, радусться й... а вже *ніхто* більш, як сама Леся Кул. ЧР. 85. — Оце ж *не що, як* і ті ієсьови Галіни... й дерево їх не приймає Рудч. ЮРС. в. I. 138. — *Не по чім б'є, як не* по голові Кул. ЗІОР. т. I. 146, також Кул. VI. Г. 387. — Так се вже *не чия, як* моє діло, глядіти дуже пильно, щоб він був... добрий Кв. Мар. 95. — Зібравшись, так і пішов в губернії і *не куди* зс, як прямо додому Кв. Перек. 167. — Викохав же я тебе *не для кого* — для себе Чуб. V. 87.—*Не що* дівці, як кросна ткачи Пом. — А *не хто* вже виспівувать, як соловейко Кв. О.К. — Із своїми дружинками *не для чого, як* для торгової прибилі по дальких землях і морях шведяли Кул. VI. 13. О.К. — Одбиваючи од нас ворогів наших, *не з кого, як* із нас же, вони оружний люд набирали, *не з кого* як із нас же, його харчували, *не на кого, як* на нас же постови його напускали ів. 534. О.К. — На вулиці, на вечорницях *ніхто, як* я перед вела Стор. 209. О.К. — *Ніхто* не почув, як рідная мати Чуб. V. 409.—*Не де* б'вш, як по голові Закр. 186.

Пор. іще:

Кожен знав, що в ці дні *ніде* більше не можна бути, як у Красногорці Мирн. — А *немає*, сиңу, тяжкої докори, як докора про твої влидні Мирн. ХРВ. 360.—Що Димінський увесь свій вільний од служби час віддавав *не чому, як* етнографічним записам Левч. КОП. ХХІХ.—Запис із Проскурівщини (живовидячки, *не чий, як* Димінського — М. Л.) Левч. КОП. 567.

Пор. також приклади в подвійною заперечкою.

Хто на Гудзевій улиці отаманує, улицу водить? *не кому, як не* Максимові Мирн. — А вже *не хто, як не* Порох, — обізвався

¹⁾ Пор. у Потебні: «Этот прием сходен с предыдущим («книгу тише Н. Не тише же, что со книга тише, Веи же тише кривом од образ»). По отрицательности 1-го предложения, по противоположности сочетания предложения и по эффекту, состоящему в большей выразительности утверждения, как бы светлomu на темном фоне. Отрицание относится к подлежащему (resp. дополнению), а сказ. утвердительно» (Из зап. III. 669).

²⁾ Приклады вош у Потебні (Из зап. III 669).

Чижик Мирн. ХРВ. 413. — А вже ж не хто, як не оті харцвізники Мирн. ХРВ. 259 ¹⁾).

Цяк і близьких до них конструкцій, як от:
Не пізнала по походу, як по голосочку Чуб. V. 326, де нема *що, хто* ²⁾ уживають замість «особливо», «власне» у розум. «само», польськ. *własnie*, «не що інше, як» і поруч з *само, найбільше, тільки* тощ. Отже, де треба підсилити відтінок прислівника *тільки*, — замість і відповідно до: один і тільки, лиш один і т. ін. або: не що і ніше, як (рос. «не что иное, как»), вастосовують поданих вище конструкцій.

Пор. також франц.: *ne — que*: «*Tout cela n'est qu'un songe*» — Усе це не *що, як сон* (рос. «Все это один только сон», де прислівником тільки підсилено слово «один»); або: «...не что иное, как сон» ³⁾).

Тип 7. *Був собі мельник і не мав по їдну дочку* ЕЗб. VII. 17.

Подібно до цього внає українська народня мова, щоб віддати підонлене тільки, спол. конструкцію *не* (при дієслові) — *но = їно, йно, по = тільки*).

ПРИКЛАДИ.

А не було Іх, 'но їдна дочка їв. 59. — Як я маю до корчма вступати така бідная, як я не маю, *но* душа в мені ЕЗб. VII. 118. — *Не* було, 'но кілька крапель Гнат. ГНЛ. XII. 94. — Був чоловік і *ни мав дитий, но* їдного сина Левч. КОП. 275. — Пор.: Був то єден ... і *не мав* дітній, *тільки* єдного сина Левч. КОП. 470. — *А ни мав* дітній, *но* єдного сина Левч. КОП. 548. — Був чоловік ... і *не мав* (дітній), *но* єдного сина Левч. КОП. 453. — *А сам ніц не брав, їно* так без нічого пішов Левч. КОП. 504.

Тип 8. *Там нема, хїба їдна баба їсти варить*, тобто сполучник *хїба* після попереднього заперечення відповідно до лат.: *nisi*, франц.: *à moins que*, англ.: *but, ni m.: nur, ausser* тощ ⁴⁾).

ПРИКЛАДИ.

З пустої стодоли *не* вилетить, *хїба* сова Прип. 88. — Ніхто *не* провість, *хїба* ту їде лев їзаду, той провість 22. — Пор. звич. з нит.:

¹⁾ Відзначав ці конструкції в мові А. Свидицького М. Храцевський: «а) Заперечення з відтінком повноти, вищої міри, коли запереч. вворот легко дається замістити прислівниками: «особливо», «найбільше» — в останньому реченні влучник «як»: *Но так хто жлакав, як мати, 22...* Не коли ж частіш гуляють, як приїхавши в дому, 203; б) Відтінок виключности, обмеження, коли заперечний вворот можна замістити через «тільки», «власне», «само» — в останньому реченні влучник «я»: *Но хто і дякував Люборацькому, а він же...* 201 (= то «власне» він і дякує Люборацькому) — *І не куди їде він, а до них у ворота прямує 240* (Деякі фразеолог. особл. мови А. Свидицького, ст. 144 - 146). Пор. там такі приклади: *А думавш женитсь — додав. Не як же а ... станеш...* 267.

²⁾ Пор. в О. Курілової за цей вворот: «відповідає він російському літературному: *не столько... сколько, не так... как*» (Улаги, 162).

³⁾ Уважаю, що більшу рацію має проф. Є. Тимченко, коли пише: *не що — як, не де — як, ніхто — як, не — як лиш*, тобто без ком. Уважаю, що конструкції цілї відношїла прислівникові *тільки*, хоч і підсиленому, а тому ї не треба ставити коми перед *як*.

⁴⁾ Пор. Mikl. V. S.

Х і б а ж тобі краще чужа сторона? Піс. 2. 49 ¹⁾.—Тим *нич* (не) було, *хиба* єдна баба 10. — *Нич* (не) видно, *хиба* небо 57.—Пор.: «Там *нема*, *хиба* єдна баба їсти варит» із: «Там *нема нікого*, *хиба* єдна баба. котра їсти варит» 4. — Ту *нема*, *хиба* дві особи стоять у полі 18.—Так го обшив, що *нігде нема*, *хиба* очі 67 ²⁾.

Тип 9. У старої... не було роду, окрім мала собі унучечку МВ. Инст. 166.

У цій самій функції буває окрім, крім.

ПРИКЛАДИ.

У старої ... не було роду, окрім мала собі унучечку МВ. Инст. 166. — Тепер ти *ни о чим* не дбаш, *криме* собі правдивого судії. желашш Думи. УАН. 99.—*Нихто* тої голови не дбає, *криме* сива возуля прилітала Думи. УАН. 99.

Тип 10. *Перелесник же це летів — не хто* Етн. 32. О.К.

Замість *не хто* *ніхто* (не хто інший), *не якнебудь* (не як інше) внає українська мова й такі як: *не хто*, *не як*.

ПРИКЛАДИ.

Перелесник же це летів, *не хто* Етн. 32. — З голови почну (їсти) та й увесь мій — *не як* Рудч. I. 2 ³⁾. — А у мене гості *не які* — Два ... молодії Ант. Драг. I. 165.

Тип 11. *Ні тебе в пазуху взяти, ні в кишеню сховати* ИП. II. 35.

Проти звичайного подвійного заперечення внає українська мова ввороті в одним запереченням, і тоді *д р у г е* (не) при дієслові пропускається. Це буває при заперечних сполучних слівцях *ні*, *ані*, найбільше в мові поезії; *ані* його відмовитися, *ані* його в і д х р и с т и т и с я

Ном. (Пор. О.К. Уваги, 178) ⁴⁾.

ПРИКЛАДИ

Ні я його в війську згубив, *ні* я його в синім морі *втопив* Чуб. V. 939. — *Ні* я, люблю, *впився*, *ні* я *скрутився* Чуб. V. 1081. — *Ні*ж її (річку) *перестрести*, *ні* *псретикнути* Чуб. V. 548 ⁵⁾.—*Ні* її *пити*, *ні* її *варити*, Ой іно єю вороженьків *труїти* Чуб. V. 132. — *А ні* наш, *а ні* ваш Закр. Банд. II. 142. — *А ні* батько *купив*, *а ні* мати дала Кул. VI. Г. 355.

Пор. і такий приклад: *Ані* я сплю, *ані* не лежу, Туги на сердецьку не розвесело Чуб. V. 346.

У Шевченка, як відзначила О. Курилова, трапляється й при підметі *ніхто* дієслово *б е в не*: Мені невесело було й на ...

¹⁾ Прикл. дав. у Мікл. V. S. 261.

²⁾ Див. Мікл. оп. с. 88.

³⁾ Прикл. в О. Курилової, Уваги, 178.

⁴⁾ Пор. також у проф. Є. Тимчівка: «Але при *ні*, *ані*, *ні* як звичайно не не кладеться» (Укр. грам. III—IV. 117).

⁵⁾ Див. у проф. Є. Тимчівка, іб.

Україні: *ніхто любив мене, вітав, і я хилився ні до кого* Шевч. 303 ¹⁾.—Пор. і в А. Свидницького: *Сідай та й кажи нікому* Хращев. ор. с. 146.

Тип 12. *І так прийшов туди без нічого.*

Відповідно до поширеного *без усякого, без усього* тощо (пор. рос. «без всякого, без всего», а в ній з ним. *ohne jeden* (Zweifel) народня мова знає звороти *без ніякого, без нічого*. Мова ст.-слов'янська, як і кляс. грецька та латинська, в заперечних реченнях мала тільки одно заперечення. Усі живі слов'янські мови мають звичайно подвійне заперечення.

Це саме характеризує й українську мову ²⁾, надто народню, що знає й такого утвору слова, як от: *безневинний, безневинність, безнемірний* тощо, де заперечення подвійне, а тому й саме поняття, що в прикметнику чи іменнику, підсилене. *Безневинний* — дужче за *невинний*. Отже в заперечних реченнях ставлять тільки заперечних вайменників чи прислівників, тобто таких, що починаються здебільшого заперечкою *ні, ніхто, ніщо, ніякий, ніде, ніколи* тощо.

Замість: «без усякого (сумнів у)», «без усього» і після заперечення — «кожний, хтось, якийсь, колись, десь, увесь» і т. ін., кажуть: *без ніякого, без нічого, без ніяких* тощо ³⁾.

ПРИКЛАДИ.

А гичель востанеться *без нічого* К. Черн. 200. — А другий баран каже: *але ж ти й дурний: б'єш вовка безневинно* Рудч. ЮРС. в. I. 8. — *Без ніякого* допросу ЕЗБ. XIV. 80. — Бо він боїться, що *без ніякої* оружжя ЕМ. Гр. 2. 348. — І так повертає *без нічого* додому ЕЗБ. VII. 4. — Ніж я маю много душ... *безневинно* на Чорнім морі погубляти Думи. УАН. 70. — Зроду не зробив *ніякого* худа Кв. Перек. 160. — Вони аміну робили і вляли той город *без нічого* Март. 320. О.К. — Вони виходять на... *без ніякої науки* Гр. О.К. — Так і восталась *без нічого* Ном. О.К. — Це вповаючи на *безневинність* свою МВ. О.К. — На мене молоду, *безневинною*, неслава Чуб. V. 279. — Він *безнемірно* пив Гр. О.К. — *Ніхто ніде* не гомонів Шевч. I. Ог. — *Жадна* (а не «кожнана» чи «всяка») людина не мине смерті Ог. — Він *ніколи* (а не: «всє», «постійно» чи «завше») не приходить в пору Ог. — Зам.: «к о ж е н е може устояти від спокус» треба: *ніхто не може* ... Сім.—Зам.: «ш о в с і х школах не відчувається організації дітей — кажуть: *ніде* по школах Сім.—Зам.: «в с е навкруги його не обходить» — кажуть: *нічого* навкруги його *не обходить* Сім. — Зам.: «межа

¹⁾ Пор. О. Курялова, Уваги, 163; В. Сімович, Грам. укр. м. 225.

²⁾ Пор. і В. Сімович, Грам. укр. мови, 225.

³⁾ Пор. О. Курялова, Уваги, 187—189; проф. Ів. Огішко, Чистога, 167—158 та Ст. слов. 424. Пор. також у Miklosich-a, V. S. 195.

⁴⁾ Пор. В. Сімович, На теми мови, 25—26 та Грам. укр. м. 225.

в а в щ е недосяжна» кажуть: *ніколи не досяжна* ⁴⁾. — *Ніхто не брав* (а не: «всі не брали»). — Батька випустили в тюрми без одежі, без нічого Нечуй-Левицький (прикл. в В. Сімовича, Грам. укр. мови, 225).

Тип 13. *Наші брати були «чи не» шістьма годами старші від нас Федькович.*

Цікаві заперечні форми на вислів увагальненого, неовзначеного знає українська мова, такі, напр., як от: *Наші брати були чи не шістьма годами старші від нас Федьк. 1)*.

Відтінку приближності (імовірної) надають цим скороченим формам сполучені в лими (перед лими, препозитивно) слівця: «т р о х и», «х і б а», «л и б о н ь». Пор.: *Трохи чи не шістьма, мабуть чи не шістьма* (рос. «чуть ли не шістью»), *хита чи не;* (ріка) «*либонь* вочаваши *не* п'ятьдесят млінів» (Гребінка); також, як і в випадку: *трохи (мабуть, хита) чи не він* (рос.—«чуть ли не он сдечал» і т. ін.); *либонь чи не він.* — Не вір, дівча, козакові, що він тобі каже, Бо він *либонь* (рос.: «вероятно») в ума введе, правдоньки не скаже **М. 41.** — *Либонь* старости йдуть (рос.: «должно быть», «чуть ли не») **Кв. Пот.** — Та чого на ставу вода руда? *Либонь* хвила збила Эварн. **МНП. 73.** — Та чого дівчинонька смутна? *Либонь* мати била Эварн. **МНП. 73.**

Отже, як показують приклади, українське *либонь* може відповідати в таких випадках російським: *чуть ли не, приближительно, должно быть, кажется, вероятно.* Уживають його в певних випадках відповідно до звич. «приблизно» «ледве не» «мусить бути», «здається», «імовірно» і т. ін.

Тип 14. *Іде—не йде.*

Цікаве увагальнення, що підносить образ (образ яскравішає, малює, скавати б, чистими фарбами, а не мішаними), дає перше позитивне, а потім протилежне. Як у малярстві чисті тони: артист не мішає їх, а кладе поруч, а вже синтеза виникає у тих, що дивляться, читають, уявляють. От, напр.: *іде не йде (біжить— не біжить).* тобто—і де і не йде, і не йде і не стоїть,—увагальнена уява: *по малу, дуже помалу, мало, трохи і т. ін.*

ПРИКЛАДИ.

От у таких думках та гадках (Маруся) *і йде і не йде, і ноги не служать* **Кв. Маруся, I. 53.** — Не дай ... чоловікові печалі або якої напасти, то урем'я *іде—не йде,* мов рак повзе **Кв. ів.** — Ой *спав не спав* (трохи спав), прокинувся, — Та (аж), нема коня ні прикорня **П. п.** — На цім то, мамцю, світі *живиши—не живиши* (поживши мало), ...руці склавши, й дух оддавши «*Києвск. Старина*, 1889, сент. 655 ²⁾. — *Ішли довго—не довго,* приходють **ЕЗб. XIV. 46.** — *Спав не спав,* устав **ЕЗб. XIV. 151.** — *Їхали — довго—не довго,*

¹⁾ Пор. у Потебні, Не ван. III. 542.

²⁾ Пор. у Потебні, у нього таки в приклади, Не ван. III. 518.

коли огонь крізь дерева видать ЕЗб. XIV. 219. — *Снав — не снав* він, сім суток проспав ЕМ. Гр. 2. 344. — *Снав — не снав* — дванадцятро суток проспав ів. 348.

Це надзвичайно поширений у народній мові вворот і варазом один в найкращих обривотворчих васобів.

Тип 15. *Ой там на горі див не диво? — Там соловейко гніздо зве* Піс. Пот.

Від попереднього типу цей відрізняється гостро. Якщо там сполука рівнорядних давала увагальнення «трохи», то тут навпаки. Хід думки такий: *д и в о ч и н е д и в о?* — Ну-ну не диво? До там не диво? — тобто увагальненій висновок: «В е л и к е, н а д в в я ч а й н е» диво.

Це теж дуже цінний васіб стилістичний піднести, відтінити поняття. Так само, як у малярстві один колір відтіняє — яскравить йому протилежний ¹⁾.

Тип 16. *Не диво ні.*

Ще вищий ступінь, ще більше підносить поняття такий вворот: *а він не йде, ні; не диво, ні; а він не біжить, ні* і т. ін., що витворився в попереднього і що є, власно, друга його половина, підсилена ще одним запереченням. Підсилений протилежний фон викликає в уяві і підсилену основну першу частину, так само підсилену. Отже, подані вище речення значать: *а він так* (д у ж е, о п л ь ц о, ш в и д к о і т. ін.) *іде, біжить* і т. ін.

ПРИКЛАДИ.

А вони не їдять, ні... — А ми не сміємося, ні... — А вони не б'ються, ні... — Не лаються, ні... — Не працюють, ні... і т. ін. ²⁾.

Тип 17. *Чи спала, чи не спала, а вранці ухопила відра й пішла по воду.*

Той самий ефект, що в сполуках окремих слів, дав надзвичайно поширена в народній мові (прововій, оповідній тощо), як і в літературній (старших клясиків) ця форма протиставлення ³⁾.

Це увагальнення протилежних поняттів, де друге є заперечено перше, цілком рівнорядних, без переваги одного над одним, дає те саме поняття — *трохи, мало, небагато* (пор. вище: *іде — не йде*) ⁴⁾

ПРИКЛАДИ.

Чи довго вони собі йшли, чи не довго, — чоловікові і вабачалоси п'ять Рудч. ЮРС. в. II. 24. — От, чи вечеряє він, чи ні, — полигали спать ів. 22. — Чи проїхали в десяток верст, чи ні, як навустріч гонець до Білозерця, щоб простував уже під Ніжком Кул. ЧР. 143. — А лрійде вже... посидить, пообіда, а як виведуть моло-

¹⁾ Пор. Потебня, Из зап. III. 548—549.

²⁾ Той самий ефект дає сполука слів протилежного значення стримологічно не подібних (Пор. Потебня, Из зап. III. 549): *Игорь спить, Игорь брять, Игорь мыслію поля жьряеть* Пот. Сл. о п. Иг. 144—145 (Из зап. III. 549).

³⁾ Пор. Потебня Из зап. III. 519 та в О. Куришовой, Уваги, 183.

⁴⁾ Пор. др. Е. Ogonowski, Stud. 162.

дих на двір танцювати, вона тут *чи побула, чи не побула*, мерщій до дому Кв. Мар. 52. — *Чи шатнулась там, чи як*, а вже і обідати у неї поспіло Кв. Мар. 85. — Після обід *чи прибрала Маруся, чи не прибрала*, мерщій вхопила глечечок, та й кає Кв. Мар. 79. — А він *чи похав, чи ні*, а потім каже: «ачхи» Рудч. ЮРС. в. I. 7. — *Ходили там, чи не ходили*, як ось вернулись і назад Кот. Ен. 96. — *Чи послули, чи не послули*, аж прийшов той чоловік-воложник ЕЗБ. XIV. 194. — *Чи їла, чи не їла*, захотіла шити Гнід. в. II. ч. I. 94. — А я тоді беру та й їм, та *чи вкусю, чи ні* — та все в пазуху кидаю ті вареники ЭМ. Гр. 2. 289. — *Чи довго, чи не довго* з ногою тою момсалась вона, а все таки вакинула її за голову ЕМ. Гр. 2. 167. — Грицько, *чи присів, чи ні* — вже, дивись, опинився гін за двох Мирн. 43. — *Чи пройшла* ряд мережки, *чи не пройшла*, глянє: мати й собі захиталася на гребні Мирний, ХРВ. 320.

Особливо багато таких прикладів у Квітки-Осн ов'я н с н к а, М а р к а В о в ч к а та ін. старших класиків.

Тип 18. *Битимуть — не битимуть, оїї (з мене) не виб'ють* Ів. Манджура.

Звертає увагу Потебня ще й на таку розділову сполуку стверд-ного й чисто заперечного значення присудка, що дає в результа-ті значення рос.: «так ли, иначе ли (все равно)», «как бы то ни было, а»¹⁾.

ПРИКЛАДИ.

Поможись — не поможись, а в калиточку уложись. — Ой *чи було* літо, *чи минулося*, А я молодал літа не знала Чуб. III. 132²⁾.

Тип 19. *Чужа не моя, малий не великий.*

Тавтологічні звороти, де, словами Потебневими, «за утвержде-нием следует отрицание противоположного или наоборот», дуже поширені в українській мові і бувають з дієсловами, прикметни-ками, прислівниками, рідше з іменниками³⁾.

ПРИКЛАДИ.

а) *Запереч. на другому місці.*

Ідь, мій спночку, не стій М. 180. — Ой *темная* да *не видная* піченька. — *Дурна* була, *нерозумная* дівчина Та полюбила козаченька старого Н. п. — Ой де ж ти була *моя не чужая* Н. п. — Здорова була, дівчино моя, *чужа, не моя*, товаришова М. 71. — Летить ворон в чужих сторон, *ситий, незолотий* Гильф. IV. 466. — Да вже *пізенько, пераненько* миленький, хоч *не рано, пізно* Н. п. — Ой *високо* та *не низько* горіх на ліщині; Ой *далеко* та *не близько* милій на Україні Гол. II. 772. — Дуже сходимось ми *рідко* ми стриваємось *не часто* С. Тимч. Калев. II. — Усюди тут заперечка на другому місці.

¹⁾ Пор. Потебня, Из зап. III. 650.

²⁾ Потебня зауважує до цих прикладів: «не то, что было не продолжительно, как выше, а «было ли оно, или не было», как в прир. «ал была — по была (все равно). Польський gad-niegrad, musiał... chęć-niechęć (Из зап. III. 651)

³⁾ Пор. Потебня, Из записок, III, 665.

б) Заперечка на першому місці.

Трапляється й навпаки: Ой за гасм, гасм велененьким, тече Дунай *нетихий, бистренький* М. 260. — Біжить вода в-під кореня, та *нехолодна, тепла* ¹⁾.

У в а г а. Пор. іще: *До схід сонця ранісінько* Шевч. — *Не думай же, і в мислях собі того не покладай*, що во віки вічні ми в тебе під опікою воставатимемось Кул. VI. 535 ²⁾, — де те саме висловлене двічі, синонімічно, а не тим, що заперечене протилежне першому.

XXVIII. БЕЗСПОЛУЧНИКОВІ (АСИНДЕТОН) КОНСТРУКЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ТА ЇХНЯ СТИЛІСТИЧНА ВАГА.

Асиндетон — як у сполуді окремих слів, як і в сполуді цілих речень ³⁾ — це в велика й характеристична прикмета української народньої мови. Вона ще й досі майже не розроблена. Це синтактичне, а разом і високоцінне стилістичне явище, що спільне всім індо-європейським мовам, вберегла, найкраще розвинула й піднесла на високий ступінь художности як українська мова народня (у казках, піснях, думках тощо), як і літературна (у творах хоча б Тарасових Шевченкових, П. Мирного тощо). Асиндетон — це одна в найприкметніших рис Шевченкового стилю, що надає йому надзвичайного багатства нюансів у фарбах та мелодіях його мови ⁴⁾. Відзначає Dr. Keller асиндетон і в мові Гоголевій (ор. с. 13). Поруч із українською мовою в погляді розвитку асиндетона кладе Dr. Keller лише російську (ор. с. 84).

У Галичині, можливо під західніми, вокрема польськими, впливами асиндетон трапляється рідше.

Отже спробую, бодай короткими рисами, висвітлити це видатне явище української синтакси та його вагу стилістичну.

Асиндетон буває, як:

А. У сполуді окремих слів (іменники, прикметники, дієслова, прийменники тощо), як і Б. У сполуді речень і в (стяги, складен.).

А. АСИНДЕТОН У СПОЛУДІ ОКРЕМИХ СЛІВ.

В асиндетоні окремих слів на увагу найбільшу заслужують іменникова, прикметникова та особливо дієслівна асиндетична сполука, що її тут найкраще розвинула українська мова і піднесла до високо досконалого засобу художньо віддавати найтонші нюанси образу та думки.

¹⁾ Пор. ва ці приклади в Потебні: «Начала с отрицания, потому что ожидается положительное. обычное «тихий Дунай», «холодна вода» не приложимы к данному случаю (Из зап. III. 567). Приклады взяв у Потебні (ib. 566—567).

²⁾ Приклади взяв в О. Курилової. (Уваги. 183).

³⁾ Пор. Dr. Keller, Das Asyndeton in den balto-slavischen Sprachen, Heidelberg, 1922.

⁴⁾ Dr. Keller, (op. с. 86) «... genial als Dichter dieses Sprachmittel in künstlerisch-schöpferischer Weise gebraucht hat» (op. с. 46).

1. Аспидетоп іменниковий.

Тип 1. *Батько-мати* (зам. «батьки») ¹⁾ прийшли і взяли ту сіль Рудч. ч. II. 34.

У цьому типі сполучені слова несинонімічні мають кожне своє окреме значення, але «не протилежні і не утворюють друг друга в мислі» (Потебня, Из зап. III. 530), «виражають дві образи одного порядку» (проф. Є. Гімченко, Співр. сп. реч. 194). Узагальнене значення випливає «із отношения соединительного (то и то)» ²⁾. Цей тип найдавнішій вислів для поняття «батьки» ³⁾

ПРИКЛАДИ

Нам *отець-мати* позволяли ЗЮР. I. 29. — *Отця-матку* шити і поважати ЗЮР. I. 31. — *Хліба-соли* спокійно вживати ЗЮР. I. 20. — Не *пили-тумани* вставали, Тікав повчок малий невеличок Ант. Драг. I. 113. — Будуть до неї *куми-побратими* лаїкджати М. 355 («те и другие, безразлично, знакомые, приятели») Потебня, Из зап. III. 531. — У чистому полі поховайте, *віру-птиці* на поталу не подайте Ант. Драг. I. 114. 128. — Дас коно *овса-сіна* (= оброку), Козаченьку *меду-вина* М. 74. — *Рута-м'ята* («оба растения с одинаковым символическим значением девства и пр.» (Пот. Из зап. II. 532). — Ой, чому ти *рути-м'яти* не полеш Ч. IV. 70. — *Рута-м'ята* та й не прийлася Ч. V. 506 (приклади в Потебні, Из зап. III. 530—532). — А чи у шинкарки *мед-вино* кружав Рудч. ЧП. 182. — Ой сподівайся тоді мене в гості, Як будуть... бистріі *ріки-озера* замерзати Кул. ЗЮР. I. 26. — Схопилася *буря-нещастя*, що... ЕЗБ. VII. 80. — Так приїхав її *тато-мама* в міста, питає її, чого вона така смутна ЕЗБ. VII. 160. — Привезли *скриню-перину*, а чужої сторони дитину Кравч. ЕМ. V. 96.

Пор. також: То ти будеш по *тернях*, по *байраках* скорочитися Думи. УАН. 110. — За *гордістю*, за *пишністю* в глави шлика не вдіймали Думи. УАН. 83. — Ой піду я *степом-лугом* Шевч. 60. Кел. — А тих, що бачать над собою *сокиру-молот* Шевч. 187. Кел.

Пор. і в рос.: Прогневала *мать-отца* Соб. II. 152. Тимч.

Увага 1. У цій сполучці обидва іменники часом спливаються в одно слово, напр.: Не цурайся *хліб-соли* Ном. 11813. — Ходи в нами козаками *мед-вина* напийся Коцил. 132 ⁴⁾.

Увага 2. Іноколи в таких сполучках іменникових один в двох складених іменників має атрибутивне значення, означає прикмету другого і може стояти препозитивно й постпозитивно.

ПРИКЛАДИ.

Потеряв я *щастя-долю* (= щасливу долю) через молодіці Чуб. V. 478. — Куши, сину *дротянку-нагайку* ів. 730. — *Нагайка-дро-*

¹⁾ Тобто дав ідею «батьки, родичі».

²⁾ Потебня, оп. с. 533; пор. і проф. Є. Тимченко, Співр. сп. реч. 194.

³⁾ Пор. у Dr. Keller'а, оп. с. 9.

⁴⁾ Пор. у проф. Є. Тимченка, Співр. сп. реч. 191.

тянка (= дрютяна нагайка) в кілка не вбуває Чуб. V. 494. — *Кайдани-залізо* (= залізні кайдани) ноги повривало, біле тіло козацьке-молодецьке коло жовтої кости пошмугляло Гр. 1).

Тип 2. *Під моїми воротами скрипка-дудка грає* Пот.

Тут, як влучно пояснює Потебня, узагальнене значення впливає вже не в «отношення соединительного (то и то)», одиниця + одиниця, а в «разделительного: или то, или другое, но нечто в том же роде»²⁾. Тут слова складені хоч і різні значенням, але на підставі чогось спільного між ними. Це спільне і є те узагальнене, що впливає підсилене, конкретизоване в цієї сполуки. Це цікавий і оригінальний спосіб подавати узагальнене в конкретній формі. Замість *грає музика — скрипка-дудка*, замість *рослина, кущі — калина-малина* і т. ін.

Здебільшого асиндетон цей буває у непрямих відмінках в приймениках і часто повтореними, хоч буває і без прийменників.

ПРИКЛАДИ.

У колядці господиня послав слуг піїмати «дивно звіре *пуро-олея*» Об. мр. п. II. 325. 337. — *Турки-татари* Г. IV. 44. — *Дунай-море* ів. 44. — *Ой вишенька-черешенька-верба* кучерява II. п.³⁾. — *Ой під вишнею, під черешнею* стояв старий в молодю (себто, під якимось деревом, не то під вишнею, не то під черешнею — Тимч.). Гол. I. 231. — *Нас нагнали в крута берега на тихий Дунай, на синє море* (на якусь воду, не то річку, не то море — Тимч.) Гол. IV. 44. — *Ластівочка-перепілочка* підлотила під оконечко Метл. 341. — *Викном-дверима* утікала Кв. 128⁴⁾. — Як чистеє вродиться, то вона кунас його і пупа в'яже *прядивом-льоном*, а як нема, то *коноплями-матками*, не плоскоюм Кравч. ЕМ. III. 86. — *Утенята-лебедята* не роблять шкєди Чуб. V. 169.

Тип 3. *Усе нашим чумаченькам шлях-дорожка пахне* Чуб. V. 1029.

Синоніми, як от *шлях-дорога*, *любити-кохати*, *гордий-пишний*, *тяжко-важко* і т. ін., коли виникли, визначали різне, не те саме, як і *хліб-сіль* тощо. Тільки різниця та, що в сполуці *хліб-сіль*, *батько-мати* значення сполучених слів у думці того, хто говорить, не спадаються, а в *шлях-дорога* — спадаються більшою чи меншою мірою (пор. Потебні, Из зап. III. 552).

І от через те саме, що значення спадається, повстає нове підсилене поняття, але не просто підсилене, а глибше, ширше, змістовніше, бож, спадаючись ув основному, в загальному, «в більшій или меншій степені» (за Потебнею), кожен в тенерішніх синоні-

¹⁾ Приклади взяв в О. Курілової, Уваги, 182—183.

²⁾ Пор. Потебня, Из зап. III. 533, або, словами проф. Є. Тимченковими, «узагальнені образ пабував неозначеного характеру в загресі прикмет сполучених образів» (Сібір. сп. реч. 195).

³⁾ Приклади взяв у Потебні, Из зап. III. 533—539.

⁴⁾ Приклади в «Тимч.» див. у проф. Є. Тимченка, Сібір. сп. реч. 195.

мів, а колись цілком різних понять додає, якусь свою, нову риску; що якоесь так чи так, підсилює, забарвлює, кольорує основне поняття ¹⁾.

ПРИКЛАДИ.

Слави-поговору покабиралася М. 53. Пот.—Будеш у мене до смерти-віку хліб-сіль уживати М. 346. Пот. — *Степом-полем* трава веленів Метл. 244. Тимч. — До города Черкаського скорим часом, пильною годиною прибуваю Метл. 387. Тимч.—А ще добре знати, Та *статки-мастки* вбувати, Великі скарби вбирати Думи. УАН. 13. — Яко народ із *предку-віку* пахарський Кул. VI. Г. 213. — Наш ...багатий на корови, на вівці, на *талляри-червінці* Чуб. III. 233.— Чужим рукам на потиращя не давала, *Слави-пам'яті* сподівалась Гр. ДК. 3, також Кул. ЗЮР. I. 20.— Будуть за них *срібло-злото* не лічачи брати Думи. УАН. 13.— Хоть коня добудь, хоть *лугами-берегами* Чуб. V. 219. — Інший стане та свій *смуток-жсаль* повістить МВ. II. 39. О.К.—Свої *думки-гадки* повимовляю-поплачу ів. 130. О.К.— Ой підю я *лісом-бором* Чуб. V. 718. — *Горя-біді* набереться ів. 808. — Були великі *доми-палаці* Шух. 106. О.К.— Коли на раду тиху, на розмову ... віддемося Шевч. 29. Кел.— Ведеш мене з *тюрми з неволі* Шевч. 162. Кел.— *Храми-палати* мурувать Шевч. 168. Кел. — Несе з України аж у Сибір *ланцюг-пути* Шевч. 106. Кел. — Од п'яного *царя-владики* Шевч. 177. Кел.

Коли розглянути подані приклади, то побачимо, які вони образні, як вони доповнюють одне одного, як вони живлять вивірені слова, надають їм барви, сили, образности, а часом і специфікують, деталізують. *Статки-мастки* — це все, що надбане; *мастки* — все, що мають, майно. Але яке? — те, що надбане. *Слава-поговор* — деталізує, яка саме *слава*. *Слава-пам'ять*. Пор. також: *до смерти-віку* — дужче, ніж «до смерті», — і нове, бо у в е с ь в і к, а *смерть* — кінець віку. Пор. також далі в дієсловах: *ходить-блудить* — одно одне пояснює. Не просто *х о д и т ь*, а *б л у д и т ь*; *б л у д и т ь* (але як саме?) — *х о д и в ш и* (ходить). *Бере-хапас* — не просто бере, а *хапас* (образ) і т. ін.

Але в цій сполучі вже нема кожного поняття окремо: вони спалились, вони сплились ув одне нове, багатше на зміст і силу, а також яскравіше й образніше. Це готова форма (формула) на вираз нового, підсиленого поняття, це о д и н о б р а з, як і кожне окреме слово, тільки в формі сполучки двох синонімів. Ув оцім саме й лежить найбільша різниця між 1 (батько-мати) та 2 (шлях-дорога) сполучкою ²⁾.

¹⁾ Пор. у О. Курилової, Уваги, 183. — Пор. також у проф. Б. Тимченка. Сівер. сп. реч. 195.

²⁾ За стилістичну вагу таких синонімічних висловів Н. Плевако каже, що вони у Квітці «являються певним украшенням его образного слова. Синоніми Квітці много способуют новому и наглядному представлению предметов и действий» (О стиле и языке пов. Г. Ф. Квитки «Маруся», ст. 4).

Тип 4. *Напав на бичка-бузівка* Гн. Кел. «*Кум-лис*».

Дуже близькі в одного боку до синонімічних асидетонів, а в другого до аповиці — асидетони в описом другого члена на питання: хто є? що є? який є? Вони ближче пояснюють, прикметують, деталізують. Розрівнити їх часто дуже важко ¹⁾.

ПРИКЛАДИ.

І *находить* *радо* *гзда-меллик* Гн. 71. Кел. — *Птахи-музиканти* Гн. 33. Кел. — *Кум-лис*. — *Напав на бичка-бузівка* Гн. 56. 95. 105, Кел. — Може ще я поділюся *словами-сльозами* в дібровами веленими, в темними лугами Шевч. 122. Кел. — *І вовки-сіроманці* набігали, кості по байраках, по мелюсах розношали АД. I. 11. Гр. Сл. 53, під Р. — Притулився я в школі... *яко школяр-попихач* Шевч. 4. Кел. — *І я утік в село Т. до дяка-маляра*; обірваний *школяр-волоцюга* Шевч. 5. Кел.

Приклад, як другий член специфікує те, що перший висловлює загально: *Як оступлять тебе, доле, діточки-дівчата* Шевч. 73. Кел. — *В роботу-каторгу* Шевч. 219. Кел. — *Пороблять Гроди-царі* Шевч. 192. Кел. — *Тим неситим очам, земним богам-царям* Шевч. 212. Кел. — *То брат-товариш* тес зачуває, до *брата-товариша* промовляє Думи. УАН. 13. — *Здавалась* *вачарованим садом-расм* земним Стор. 427. О.К. ²⁾.

У в а г а. Розрівняємо кількакратній асидетон, як звичайний і простий (чистий) перелік, і справжній. Чистий перелік буде: *Мої літа, моє добро, мою нудьгу, мої печалі* Шевч. 121. Кел. А с и д е т о н буде: *А ти, задріпанко-шикарка, перекупко п'яна* Шевч. 165. Кел. Отже, як видно в прикладів, — головна різниця тут та, що в чистому переліку сприймається кожне слово (іменник) окремо, а в асидетоні — усі спливаються в одно, нове поняття (див. вище тип 3).

Цікавий приклад подвоєного асидетону подає Dr. Keller в Шевченка: *Ей, козаки діти друзі молодці*; або: *І царі самі себе побудували храми кумирні олтарі* Шевч. 219. (ор. с. 53).

2. Прикметниковий асидетон ³⁾

Проста й звичайна асидетична прикметникова прилука така:

Тип 1. *А козенята* *остались живі здорові* Гнід. 44. 106.

Тобто, коли ніби пропущений сполучник «і» «та» або, як і в прикладах в іменниками (див. вище), — ніби синоніми, що діють узагальнене або підсилене поняття.

¹⁾ Пор. в Dr. Keller, ор. с. 49.

²⁾ За стилістичну вагу та ще багато прикладів див. «*Шагатакса*», розд. ХХІХ.

³⁾ За йменникового асидетона окремо не пораю — асидетичні бо йменники трапляються рідко: *А це, сика-тока* квочка породила курчат, та нема шикок — нема чим гудувать Кілянч. ЕМ ХІІ. 278 — Там він *скажд-такий* ажартався Гудч. в. II 84. — І бо був там *такий-такий* і ту змію поїубав і мене від смерті прицубав ЕЗб. VII. 78.

ПРИКЛАДИ.

А був вовк такій *м'ялдий дурний* Гнід. 111.— Як вибіг татарин, *старий бородакий*, На розум *небагатий* Ин. Ант. Драг. I. 172.— П'єстілька моя *тонка біленька*, А я сама молоденька Чуб. V. 1202.— А найменшому везли *голеньку-нагельку* III. Ант. Драг. I. 87.— Ть мали воши собі по дев'ять ран *рубаних, вазских широких*, А по чотири рани стріляні *ямичанських* куль *глибоких* Думи. УАН. 165.

Тип 2. *Піч файна місячна* Гн. 50. Кел.

Тобто другий прикметник ближче визначає першого, підсилює, підсилює, деталізує, специфікує, посилює. Так ніби пропущений не сп'єлучник «і», а те: «а саме», «тобто»¹⁾.

ПРИКЛАДИ.

Бь він був дужє *росий великий* Гн. 103. Кел.— Це утка заводська *породиста* Гн. 93. Кел.— Є щось там *доброго зживого* (польон., а треба: «добре живе» — С.С.) Гнід. 68.— Ти є *великий звір сильний* Гн. 115. Кел.

П о р. і Тип 3. *Гєря мєі високїі* — не так і *високїі*, як хорошїі, блакитнїі здалека Шевч. 34. Кел., тобто синоніміний повтор.

С ю д и т а к и й Тип 4. Був у одного чоловіка кіт *здоровий-прездоровий* Гн. 256. Кел., тобто синоніміний повтор в підсилюючій префіксом (або іншим слівцем) на другому члені.— Пор. іще: *У славному-преславному* місті Чигирні Ш. 86.

Тип 5. Мєв на звірів тих *лютих диких* Шевч. 74. Кел., тобто теж синоніміний підсилюючий асиндетон.

П о р. і щ е: Вернувся наш запорожець... *обідраний облатаний* калікою в хату Шевч. 91. Кел.— Також кілька синоніміїв: *І оживи мое побите убоге серце неукрите, голодне* Шевч. 170. Кел.

Тип 6. *Рада-радесенька* собі прийшла додому Шевч. 185. Кел., тобто тавтологічно-асиндетична сполука.— Пор. ще: *Не вєтєє не дєвєє* слово розтлінєє Шевч. 210. Кел.

Тип 7. *Батькову-Матчину молитву* споминає Н. п. 119. Кел., тобто асиндетон прикметниковий присвійний (пор. іменник «батько-мати»).

Цей асиндетон заслуговує на особливу увагу²⁾. Цей тип Dr. Keller (ор. с. 55) уважав за «чисто й суто український».

ПРИКЛАДИ.

Це *отцєвська-матєринська* мене молитва карає Н. п. 127, де в асиндетонї цїм мислїтьє одне поняття.— Також відповідно до іменникового асиндетону *козак-молодець* — прикметниковий буде: *Станьте ви, братїя, підождїте, Свої козацькі-молодецькі конї припнїте* Думи. УАН. 123. — При тїй частї був Грицько Зборовський,

¹⁾ Dr. Keller, ор. с. 54.

²⁾ Пор. розд. VIII у цїй книзї; зам. родового присвійного.

...козацький запорозький Думп. УАН. 20.— Як... йому дарував *Маркове купцево* (від іменника Марко купець) щастя, так він і пожив ЕЗб. XIV. 205.— І весь *Плутонів царський* дім Кот. Ен. 76.

Тип 8. Мужик *ходе сумний невеселий* Гн. 72. Кел.

Тобто прикметниковий асиндетон-синонім із запереченням другим членом. Стилістична вага цих асиндетонів велика ¹⁾).

ПРИКЛАДИ.

Ой, *дурная нерозумная* дівчина Гнід. в. II. ч. I. 155.— Ой, де ж ти була, *моя нечужая* II. п. Пот.—Здорова була, дівчино моя, *Чужа не моя*, товаришова М. 71. Пот.—Летить ворон з чужих сторін, *ситий неголоден* Гільф. IV. 466. Пот.—П о р. т а к о ж: Ой за гасм, гасм зелененьким, *Тече Дунай нетихий бистренький* М. 260. Пот.—Біжить вода з-під кореня, *та нехолодна тепла* М. 263. Пот.

Тип 9. Тебе укрив *дорогим (золототканним, хитро шитим) добром та волею підбитим...* омофором своїм Шевч. 171. Кел., тобто кількарізкові асиндетони.—Пор.: І *тихим добрим кротким* словом Ш. 143.

Тип 10. Зроби ж мені *з клендрева* труну II. л 26. Кел.,—де *клен* не відміняється, увійшовши до складеного *клен-дрєво*. У прикладах цього типу нема згоди ні у відмінку, ні в роді, ні в числі ²⁾).

3. Прислівниковий асиндетон.

Тут можна згадати такі поширені в народній мові сполуки:

Тип 1. *Смутно, сумно* позирас на той широкий став Шевч. Кел.—тобто синонімічні асиндетичні прислівники: *файно розкішно* Гн. 109. Кел.

ПРИКЛАДИ.

І *одногласне, одностайне*.—І *тихо, мовчки* за возами... пішла Шевч. 182. Кел.—*Далеко, високо* сляв Ш. 182.—І *смутно, сумно* позирас на той широкий... став Шевч. 179. Кел.—Ій, небозі, аж *дивно, чудно* Шевч. 184. Кел.—Що так *даремне, марне* пролетять (літа) Шевч. 117. Кел.—Будем радиться, чи *гаразд-добре* на... Україні проживати Кул. ЗЮР. т. I. 208.—Чогось мені *тяжеско-важеско*, на серденьку туга Чуб. V. 1208.—Комусь буде *трудно-мудно* Гев ж-то ж-ти Чуб. V. 446. П о р. т а к о ж:

Тип 2. А я так *мало, небагато* благав Шевч. 125. Кел., тобто—із запереченням протилежним.

ПРИКЛАДИ.

Ой, постій же, невіросточку, *Небагато трошки* Эварн. МНП. 319.—Пор. іще: *Підождіте ви мало, трохи, небагато*

¹⁾ Пор. у Потебні за аналогічного типу випадки. Це дає ефект, «стоящий в большей выразительности утверждения, как бы светлomu на темном фоне» (Из зап. III. 669).

²⁾ Пор. у Потебні за такі випадки (Из зап. III. 99—100; Из зап. I. 100).

Кул. ЗЮР. т. I. 54. — Обождіте хоч *мало* *немного* Думи. УАН. 120. — Де вже *пізенько* *нераненько*, научай мене, *пенько* М. 224. Пот. — Прийди, прийди, мій миленький, хоч *не рано*, *пізно* Н. п. Пот. — Пор. синдетичне: Ой, *високо* *та не низько* горіх на ліщині; ой *далеко* *та не близько* мильні на Україні Гол. II. 772. Пот.

Тип 3. *Мало-мало* не полік руки...—чистий повтор надає більшої сили, підносить, підсилює.

ПРИКЛАДИ.

До схода сонця, *рано-рано* (= дуже рано, ранесенько) Шевч. 191. Кел. — *Трохи-трохи* не танцювала Ш. 83. Кел.—Також із вдрібнілим суфіксом: *-есенько*: I плаче *тихесенько-тихо* Шевч. 199. Кел. — Або із префіксами: Було *жарко-прежарко* Г. 71. Кел. — Ой у неділеньку *рано пораненьку*, А сонечко заходить Рудч. ЧП. 86. — Також із дум: Барзо *рано пораненьку* II. п. 138. Кел. — I *тяжко-важко* усміхнулась Ш. 197. — Да ще у неділю барзо *рано пораненьку* Думи. УАН. 47.

У в а г а. У другому члені замість прислівника може бути й дієсменник: I нікого *невидно*, *не чути* коло корчми Ш. 107.

Пор. і більший, а ніж і в двох членів прислівниковий асиндетон: Підождіте ви *мало*, *трохи*, *небагато* Н. п. 176, а також ЗЮР. I. 54 ¹⁾.

4. Числівниковий асиндетон.

Тут можна вгадати лише такі типи: 1) *один-єдиний*, *сам-один*. *Одно-однісіньке* під тинном сидить собі Шевч. 117. Кел.; 2) *Два-три* карб. (це не два і не три, а кількість близька до них); 3) Підбір під пліт, скочив *раз*, *другий*, *третій* Гнід. 74; 4) А як уже бере, то не бере *одну-два*, але бере *по п'ять*, *по шість* ва раз Гнід. 100 — ніби пропущене *або—«одну* *або дві»* і т. ін.; 5) Не через *два*, не *три* літа, не через *чотири* Ш. 91. Цим підкреслюється непевний, невизначений період часу, але в відтінком, що розуміти слід геть більший. Так само й у прикладі: 6) Ой *три літа*, *три неділі* минулося на Україні Н. п. 15 — цим способом висловлено непевний період часу, що його треба розуміти не літерально. Справді, це не *три роки* й не *три тижні*, а *к у д и б і л ь ш е* ²⁾.

5. Дієслівний асиндетон.

Дієслівні асиндетони дуже поширені в українській мові і становлять її велику особливість

Тип 1. *Йди поклич*, *їду поголюся* та ін.

Чисті асиндетони, де ніби пропущений сполучник «і». При наказовому способі: *йди утопись* Г. З. Кел.—*Йди поклич* Василя

¹⁾ Асиндетично в'єднані частки, як і вайменніки, в українській мові трапляються рідко. Напр: *Як така так*, Гл. 13. 86. Кел.—*Суди туди* насприксуди Ш. 6. Гл. 67.

²⁾ Приклад узяв у Dr. Keller'a, op. s. 68—69.

скрипника, та, коли можна, ще кого небудь, хоч того дударя, як пак його К. Черн. 34.

На особливу увагу заслуговує асиндетон після дієслова *іти* ¹⁾, коли другий член стоїть не в формі дієйменника, а в згоді в першому членом: *Піду попитаю* (а не: попитати) щастя Гн. 18. Кел.

ПРИКЛАДИ.

Молода *іде перепрохус* батька й матір: кланяється їм до ніг і цілує у ноги і в руку Кравч. ЕМ. V. 127. — *Піду одвідаю* сина свого Чуб. V. 345. — *Піди поклич* тата. — *Іди сядь* коло мене Чуб. V. 252. — *А я вийду послухаю* чи ти там, соколику Чуб. V. 1195. — *Хіба піду до річеньки, в жалю утоплюся* Чуб. V. 283. — *Піду до шинкарки, горілки нап'юся* Макс. УНП. ч. I. 165. — *Ой піду я на місто, куплю собі намисто* Чуб. V. 10.

Тип 2. *Ой сів зажурився*.

Чисті асиндетичні в звичайному розумінні (ніби в пропусценні «і», «та»).

ПРИКЛАДИ.

А то варав скажуть *данцювати співати* Гн. 50. Кел. — Треба його *іти привітати* Гн. 48. Кел. — Чоловік *узв'язав* фіст на руку Гн. 55. Кел. — *Гуси затітали розлетіли си* Гн. 88. Кел. — *Ой сів запів, ой сів запів, Ой сів зажурився*, Вороному кониченьку на гриву схилився Чуб. V. 267. — *Коня відібрала, сіла поїхала* Чуб. V. 425. — *Возьміть мене постріляйте-порубайте*. Ант. Драг. I. 107. — *Музика на дворі на спривбі сидить-грав*, хлопці виходять, танцюють Кравч. ЕМ. V. 91. — *Пішов у город, вайшов у шиньок, сів-сумус*, — підперся Кравч. ЕМ. V. 30, проза. — А свашки вже *стоять-співають* Кравч. ЕМ. V. 96.

Пор. з підсиленням *плаче* Україна *плаче, стогне плаче* Шевч. 45. Кел. Його підсилює друге дієслово, що визначає ближче, специфікує: як плаче? *стогне плаче*. І в ваперечкою обох членів: *Щоб не почув хто не побачив* Шевч. 51. Кел.

Цікавий випадок із вапереч. самого другого члена: *Забирають не вертають* ніколи нічого Шевч. 121. Кел.

Плачучи-сміючись Шевч. 78. Кел. — дієслівний асиндетон у формі дієприслівника теперішнього часу.

Тип 3. Під тую калину (*прийшли посідали*) і поцілувалися Шевч. 110.

Ось приклад, що в нім асиндетично в'єднані дієслова творять одно поняття. Вони тісно сполучені. Асиндетон граматично й стилістично автономний. «*Прийшли посідали*»—це одно; потім наваз. спол. «і»—«і поцілувалися»²⁾).

Тип 4. Тернове віття верхи у руки *бере-хапас* Думи³⁾.

¹⁾ Пор. у Dr. Keller'a, оп. с. 69. Пор. і в прсф. Є. Тимченка, Укр. грам. III—IV кн. 112.

²⁾ Пор. Dr. Keller, оп. с. 60.

³⁾ Пор. Dr. Keller, оп. с. 60.

Асиндетон цього типу дуже поширений в українській мові, як народній, як і літературній (клясиків старших, надто в Шевченка) ¹⁾

ПРИКЛАДИ.

Зійшлись-з'єднались мов брат з сестрою Шевч. 38. Кел. — А музика *ресе-грав*, людей звеселяє Шевч. 46. Кел. — *Ходить-блудить* козак по дорозі П. п. Пот. — Пор.: *Вздріли* пони *тай забачили* Гол. II. 206. — *Не плакала та й не голосила* Гол. II. 360. — Голубонько *...сядь-пади* на подвір'ї Ант. Драг. I. 94. — Китайку *видирає*, по шляху *стеле-покладає* Ант. Драг. 116. Пот. — І буде нас Озівська орда нагапити, *Буде в пень сікми-рубати* Думи. УАН. 113. — *Набрязкі жили кидалися-бились* Гр. О.К. — *Знати її по личеньку, знати її по білому, плаче-тужить* по милому Чуб. V. 75. — *Плакала-ридала*, правдоньки *платала ів*, 99. — І тернове віття, *перхи у руки бере-хапас*, До серця козацького *прикладас* Думи. УАН. 136. — *Гірко плаче-ридає*, Своїх братів *просить-благає* Думи. УАН. 163. — *Сядь-пади* у моїм дворі *сивим голубоньком* Кул. ЗЮР. I. 25. — Там *пив-гуляв*-Байда *мед-горілочку* На Ідну *ночку-годиночку* III. Ант. Драг. I. 146—147. — З малих літ до великого зросту *кохала-годувала* Гр. ДК. 3. — Чоловік *жінку б'є-катув* Гр. ЕМ. 3. 307.

Пор.: *Дав* нам батько, *покинув* рушницю, такую, як далеко *бачиш*, так далеко нею *вастрілиш* ЕЗб. VII. 74.

Увага. Тут маємо ті самі сполуки синонімічних дієслів, що за них та ва їхню стилістичну вагу див. докладніше в іменниковому асиндетоні. Друге дієслово ближче пояснює - означає перше, специфікує його, деталізує: «*ходить-блудить*» — це не просто «*ходить*», а «*блудить*», чи навпаки. «*Бере-хапас*» — не просто «*бере*», а «*хапас*» та ін.

Треба пам'ятати, що дієслова тут — не дві окремі чинності, а одна: вони сплились ув одну, ширшу на зміст, образнішу. Це один присудок. Тим то ніяк не можна вставити між ними сполучника «і».

У цих асиндетичних сполуках велику роль відіграють інтонація, павва, наголос та відповідні до них розділові знаки:

1. Ровділка (-) — найтісніша сполука; одночасність, обидві дії сплились — перше слово без жодного тону, воно як приступок до другого й залишається ніби в тіні із своїм наголосом, і два дієслова дають одно, з одним домінуючим наголосом (на другому); навіз майже не чути: *стоять-співають*, *сидить-грав*, *слиз-розтаяє* та ін.

2. Без жодного розділового знаку — дієслова поруч.

Те саме, тільки слабша сполука, павза помітніша: *заросився забродився*.

¹⁾ Пор. і проф. Є. Тимченко, Грам. III і IV кл. ст. 66.

Певна річ, коли між дієсловами вставлені ще які слова, коли вони не поруч, коли вони роз'єднані, — то кожна чинність відчувається виразно окремо. Це буде вже інший тип. Пор., напр.: Далі вже й наменути на цю річ боявся, — мов *не бачить нічого не чує* МВ. Інст. 199.

Найкращий розділовий знак тут — *розділка*. Кома тут зовсім не можлива: тоді бо відчуватиметься чинність кожного дієслова окремо, і між ними можна вставити сполучника *і*, а в цім типі — обидві чинності творять одну. Пор. із тими, що вище, приклад з комою: Коли дивиться — аж там якісь хлопці *гуляють, бігають* по саду Рудч. ЮРС. II. 97.

Тип 5. *Лови його бий души коли топчи* Гн. 51 Кел., тобто кількакратні дієслівні асиндетони. В українській мові вони дуже поширені.

ПРИКЛАДИ.

Середульшого сина *ситить* (штить) *зсалус поважас* за гостя принімас II. п. 121. Кел. — То вже ні в чому буде нам між челядь *пїти стати погуляти* Думи. УАН. 122. — *Загавкають завяють збу-туружасуть* всіх чабанів Гн. 40. Кел. — Іван *слухав-слухав узав пішов прогноав* їх Гнід. 77. — *Дивитись думати гадати* Ш. 125. — Хто в тобою *заговорить привітас гляне* Шевч. 120. Кел.

Тип 6. *Іздит-поїздит* гордос... *кличе-покличе* турського Гл. IV. 128, тобто на другому місці те саме дієслово в прийменничком *до, по, про, ви, роз, під* або в іншим яким.

ПРИКЛАДИ

Синів своїх *кляла-проклинала* М. 350. Пот. — *Ходить* козак *по-хожас* курить люльку, *курить-розкуряв*. — Вовки ... *квилить-проквилють* ЗІОР. I. 186. Пот. — У кобзу *грас-виграваас* ів. — Там її *зсдуть-дожсдають*, як об весні ластівки Кв. О.К.

Такий асиндетон особливо поширений у народніх думках.

Став Алкан-паша дорогі напитки *пити-підпивати*, Стали умисли козацьку голову ключника *розбивати* Думи. УАН. 46. — Якби той чужий чужениця, За кінними *біжсуть-підбігас* Думи. УАН. 135. — От вони *пили-підпиали* Кул. ЗІОР. I. 201.

За стилістичну вагу дієслівних синонімів у думках українських каже П. Житецький: «Найбільше в думках дієслівних синонімів. Вони змальовують всі відтінки дії або збільшують її ідею так виразно, що вона робиться для свідомости не тільки очевидним, але й необхідним фактом. Такі, наприклад, дієслівні синоніми у виразах: *прохали-благали, знас-відаас, плаче-ридаас, біжсуть-підбігас, живе-проживас, кляне-проклинав, квилить-проквиляє, грас-виграваас*» (Про укр. нар. думи, ст. 9) ¹⁾.

¹⁾ Підкреслив я — С. С

Тип 7. *Росла-росла* дівчинонька тай на порі стала Пот

Щоб підкреслити протяжність, тривалість чинності, інтенсивність якості, множинність речей, українська мова повторює (подвоєює ба навіть потроєює) те саме слово. В українській мові цей спосіб дуже поширений. Повторюється дієслово, прикметник, займенник, прислівник, іменник тощо¹⁾.

ПРИКЛАДИ.

Росла-росла дівчинонька та й на порі стала Пот. — *Ждала я ждала, ждала й дожидала* Ворітечки повідчиняла. — Ти, місяцю, *світи-світи*, Ти, конику, *біжи-біжи* М. 74. Пот.

6. Прийменниковий асиндетон.

Особливо любить українська мова, як і інші слов'янські, уживати плеонастично прийменників з метою підсилити²⁾.

ПРИКЛАДИ.

Із города із Озова не пили-тумани вставали Думи. УАН. 104.— *Як ми були у городі ув Озові* ів. 116.—Щоб знав я в тяжкої неволі, *До батька, до матери, до роду* утікати ів. 136. — *До річки до Самарки* добігали, *Між собою* промовляли ів. 159. — *Ой над сином над* Печасм чорний ворон кряче ИП. Ант. Драг. II. в. 1. 57. — *За річкою за Дінцем, Та за річкою за Дінцем* Стоїть дівка в козаком Чуб. V. 87. — *Ой не піде дощик без грому без хмар* Метл. 6.—Пор. у старій мові: *«Въ печали бысть въ велицѣ Життя с. Феод. Vondrák ів.*

Увага. Здебільшого той самий прийменник при кожному з асиндетично сполучених іменників.

Пор: *батько-мати* — і до батька до матери, до роду утікати. Тут прийменниковим асиндетоном вирізнене кожне слово. Звідси — обравність, рельєфність. Кожне бо окрема наче переходить перед очима.

За стилістичну вагу прикм., присл., числ., дієсл. etc. асиндетонів див. відп. в іменниковому асиндетоні.

Б. АСИНДЕТОН У СПОЛУЦІ РЕЧЕННІВ (СТЯГН. ТА СКЛАДЕН.)³⁾.

Ця не більше ще поширений асиндетон в українській мові також у реченнях, у їхній сполуці. Це дуже характеристична прикмета української мови, що має величезну стилістичну вагу: маємо бо поруч образности також надзвичайну лаконічність та силу вислову.

¹⁾ Пор. у Потебні, Из зап. III. 562.

²⁾ Пор. Dr. Vondrák, Vergl. Sl. Gr. II. 373—374.

³⁾ Рос. мова теж широко вживає асиндетичних словосполук. Пор., наприклад, у М. Н. Петерсона, Уч. синт. р. яз. 103—106.

Пропуск звичайних у мові сполучників, що віддають різноманітні логічні відтінки, та заміна їх відповідною інтонацією, наголосом, паввами тощо дає великий стилістичний ефект та виразність. Він викликає також «підвищену діяльність мислення, що само в'єдпує логічними мостами окремі речення й думки»¹⁾.

Треба підкреслити, що ці асиндетичні конструкції це вже — проти відповідних синдетичних — зовсім нові конструкції. Вони набрали свого специфічного відтінку. Ми ніколи не думали про пропущені сполучники і їх не відчували.

З погляду розвитку мови асиндетон є факт прогресивний²⁾.

Асиндетон в українській мові та система інтонації, павз тощо заслужовує й на спеціальні глибокі дослід. Він бо проймає її, сказати б, наскрізь — від окремих слів і до найскладніших сполук між цілими реченнями.

Тож у цій частині й подам найголовніші типи такої асиндетичної сполуки речень (стиги. та склад.).

Тип I. *Випряга він коня, сідав, мікав* ЕМ. Гр. 114, тобто маємо стягнене речення, а в нім всі присудки стягнені до спільного підмета без сполучників «і», «та».

Це надзвичайно поширений тип асиндетону. Українська народня мова дуже любить його.

Тут одна по одній зміна окремих чинностей у часі.

ПРИКЛАДИ³⁾.

Удів, убрав, пішов до... ЕМ. Гр. 2. 163. — *Випряга він коня, сідав, мікав* ів. 114. — *Вийшов він на двір, заплакав, пішов* собі ів. 84. — Він баричував: *купував* скот, *випасував, продавав* ів. 257. — *Взяв, кинув* на Дунай *кае* ЕЗб. VII. 27. — *Іван... узяв* того вайця, *обілував, витер* вогню дерево об дерево, *спік* на шашлику, *зляв* Рудч. ЮРС. II. — *От, походились* люди, *попайдались, попанувались, подякували*, — *стали* розходиться ів. 163. — *Одкопали, витягли, зав'язали* в мішок, *повезли* Гнід. IV. 45. — *Гості подякували* хазяїну, *попрощались, порозходились* Мпри. ХРВ.

До цього типу якнайбільше стосується сказане вище за стилістичну вагу асиндетона. Тут бо: лаконічність, енергія та сила вислову, а разом образність та художність.

А в таких прикладах, як от: *Прийшов, попросивсь*, — *пустили* Рудч. ЮРС. II. 179. — *Одчинила, вийшла, зачинила* ЕЗб. XIV. 146. — *Виспались, повставали, повмивались, поспідали* ів. 309. — *Посадила* хазяїнка їх Істи; *поїли, полягали спати; виспались, повставали* ів. 14 тощо — у таких прикладах лаконічність сягає вершків: тут що слово, — то й цілий малюнок.

¹⁾ Пор. проф. Л. Булаховський, Походж. та розв. мовл. ст. 82.

²⁾ Пор. Корн, СОП, 16.

³⁾ Як асиндетон розглядати не тільки ті, де немає сполучників (і, а, та, та а, але й інші.

Пор. іще в рядки стишеного законічного стилю: *Поплили, найшли острів, стали на косі; вийшли на берег, наклали огник. Пообідали, лягли оддыхать. Позасинали* Кравч. ЕМ. V. 54.— *Увели в хату, посадили; випили, закусили* Кравч. ЕМ. XI. 155.— *А я встала, засвоїтила. Нема того, що-м любила. Сіла я, підперлася, Заплакала, отерлася* Чуб. V. 3.

Пор. іще цікаві приклади.

Багатий вапріг шість пар волів у замізний плугі оре толоку на пшеницю: *ворав* ЭМ. Гр. 2. 151. — Дають вечерять. *Повечеряли* Кравч. ЕМ. V. 93. — От, чоловік убрався, попрощався в жінкою, в дітками — плачу такого. *Пішли* Рудч. ЮРС. в. II. 24. — П о р т а к о ж: А собачку й котика покинули тут коло його; котик і собачка плачуть над ним Рудч. ЮРС. в. I. 155.

Українській мові народній мало властива взагалі система синтетичного стилю й періодів¹⁾. Її властивий стиль аналітичний, лаконічний, короткі, самостійні речення.

Також в проноц. та й:

Хилаться воротця—унали: Любились, кохались, да й перестали Чуб. V. 170. (Тут у другій половині масмо того самого сполучника, що його нема в першій).—*Отож туди пливіть*,—*показа*в рукою Рудч. ЮРС. в. I. 101.—*Він нас, нас—прийшов* додому Рудч. ЮРС. в. I. 164.

Тип 2. *За ним іде чорнявая, білі ручки ломить* Чуб. V. 317.

Тут уже не чиста наступність (у часі) у зміні окремих самостійних чинностей, як у типі 1. У прикладах цього типу чинність відбувається здебільшого одночасно, до того ж друге дієслово показує не самостійну чинність, а зв'язану в першою (у тій самій формі, що й перше: особа, число, а здебільшого й час — згода), е п е ц и ф і к у є, б л и ж ч е о в н а ч а є, пояснює те, що перше висловлює загальною. Це дієслівний атрибут (апозіція)²⁾.

На місці цих конструкцій можуть бути дисприслівникові: *За ним іде чорнявая, білі ручки ламаючи* Чуб. V. 317.

У синдетичній сполуці в деяких випадках міг би бути сполучник «і»: *За ним іде чорнявая і білі ручки ломить*. Але тепер це конструкції нерівновзначні, і вставити спол. і, не порушивши відтінку в самій думці, в обраві, не можна.

ПРИКЛАДИ.

За ним іде чорнявая, білі ручки ломить Чуб. V. 317. — *Сидить* дівка у садочку, пісеньку *співав* ів. 243. — Підмною *стояли* татари, Шабельками гілля й *обтинали*, З-під коріння води *добували*, Вороного коня *напували* ИП. Ант. Драг. I. 78. — *Сидить* бурлак, *зажурився*, Слізюльки *отирав* Чуб. III. 1026.—*За панщини на молоду пов'язувала* сестра намітку і то *йшли* до папа, *співали* Кравч. ЕМ. V. 148. — *Чіпка стояв, задумався* Мирн. ХРВ. 258.—*Мовчала* й вона, *підбирала* квітки Мирн. 66.—*Показуючи* на темну пляму,

¹⁾ Пор. у В. Якубського, Мирн. ХРВ. XXXIV.

²⁾ Див. докл. «Паратакса», розд. XXIX у цій книзі. Там таки ще багато прикладів.

що чорніла, колихалася в темряві Мирн. ХРВ. 256.— Пссеред хати, увесь залитий світом, стояв навколішках Чинка—*молився* ХРВ. 295.

Тип 3. *Попросила усю рідню — іде до молодого за гільцем* Кравч. ЕМ. V. 92, — тобто асиндетично сполучені дві самостійні, окремі, наступні в часі чинності, але одна в н и х р а н і ш а в і д д р у г о ї.

Цим конструкціям відповідають гіпотактичні дисприслівникові; пор.: *Попросиши* усю рідню, *іде* до мелсдого ва гільцем Мирн-Кравч. ЕМ. 92.

Нареддя мова надзвичайно кохасться в таких конструкціях, вастосовуючи їх замість дисприслівникових (гіпотактичних) у їхній функції ановативно-предикативній (у позиції постпозитивній) ¹⁾.

ПРИКЛАДИ.

Дивиться він на неї, *глянув, накричав* Кравч. ЕМ. V. 31. — Так і там не *побув* довго — *отик* Рудч. ЮРС. в. II. 108. — Він *напися і найся*, *Сіна* плужок—зажурився ів. 199.—*Кабан злякася*, *побіг* Рудч. ЮРС. в. I. 22. — *Вчула* тато мати, *взяла* листи писати Чуб. V. 563. — *Злетів* горобець на билину, *каже* Рудч. ЮРС. в. I. 46. — *От погубила* горлиця дітей, об доріженьку *б'ється* Чуб. V. 196. — *Слухало підслухав*—*розказав* Рудч. ЮРС. в. II. в. I. 88.

Без сполучників: *і, та, та й та ін.*

Тип 4. *«Тихесенько вітер віс, степи, лани мріють, мис ярами над ставами серби зеленіють* Шевч. Сім., тобто сполучна асиндетична сполука в рівнорядно-складеному реченні. Пор. іще: Гріс сонечко, усміхасться небо ясне, давоить пісно жайворончок Франко, Сім.

Тип 5. *Догоряють поліна в печі, попелів червоная грань, (а) у задумі сидісу я вночі і думок сную чорную ткань* Франко, Сім., тобто протиставна асиндетична (без претист. сполучників: *а, але, та, так, таки*) сполука в рівнорядно-складеному реченні.

ПРИКЛАДИ.

Та ой раді б ми піднятися, туман налягас, Та ой раді б ми вернутися, та цар не пускає Гнід. в. II. ч. I. 157. (Тут у першій половині нема сполучника, а в другій в той самий, що пропущ. в першій). — Ой мав я жінку Уляночку, Втопилася вона в Дунасчку Чуб. V. 785. — Гошнівсь він ва тим мужиком — не піймає в конкарі між вівцями ЭМ. Гр. 2. 3. — Не сама ж я по садочку ходила, миленького ва рученьку водила Чуб. V. 83.

Пор: *Зам. але й тоді (то) --- а с н и д е т о н*: *Та жедав-жедав не несе* убогий грошей, — *він до його* Рудч. ЮРС. в. II. 27.

Тип 6. *Була я в батька й було мов личко біленьке і брови чорненькі* Печ.-Лев. Сім.

¹⁾ У позиції препозитивній такі дисприслівники в наї одній мові дуже поширені. Додл. подаю в «Сгудіях в сип. укр. мови».

Тобго часова асиндетична сполука в рівнор.-складеному реченні: У нас була—як рожка цвіла, а тепер така стала, як квітка в'яла Печ.-Лев. Сім. — Похилились квітки, посумніли, замкнулись; шура буря пройшла, вони знов піднялись Франко, Сім. — Пронесуться бурні ночі, (спочатку) прийдуть тихі, ясні дні, (потім) уеміхнуться смутні ночі, (нарешті) в вуст посилюються пісні Грабовський, Сім.

Тут змальовані події, що йдуть одна по одній ¹⁾.

Тип 7. *Тоді ж тебе, моя доно, проклинала* (проп. як, коли—С. С.) *край дороги пишеничку жсала* Чуб. V. 627.

Зам. як, коли — асиндетон в нерівнор.-складен. реченні часовому: *Тоді ж тебе, мой доно, проклинала, На гору йшла тихо, глек води набрала* Чуб. V. 627. — **П о р.:** Лише ся розвидніло, полетів Каз.43. Мікл. **П о р. т а к о ж і в і н. в і д т і н к о м:**

А як я, — каже, — піду босий танцювати (проп. як, коли, що) — *чобіт не маю* ЕЗб. VII. 95. — *Да як мені повівати, Яри глибокіі* Чуб. V. 187. — *Ой як мені перебувати, краї далекіі ів.* 187.

Тип 8. *Без з'ясувальних сполучників: адже, чей же.* **П р и ч и н о в а** асиндетична сполука в рівнор.-складен. реченні:

Не хилися, явороньку, (чому? — проп. адже) — ти ще веленький, не журися, коваченьку, (чому?) — ти ще молоденький П. п. Сім.—**П о р.:** Вийшла мати погуляти—не спиться в палатах... не дійшла (у палати), довелося в Дніпрі ночувати Шевч. Сім.

П о р. т а к о ж: Зам. *що, бо* — а с и н д е т о н. **П р и ч и н о в а** асиндетична сполука в нерівнор.-складен. реченні:

ПРИКЛАДИ.

Тільки один чоловік і *не втопивсь: умів плавать* Рудч. ЮРС. в. II. 10. — Не годиться плювати на вогонь (проп.бо): губи поприщить ЭМ. Гр. 2. 2. — Тай гукиув, щоб скоріше мисливі вбирались: на полювання поїде Рудч. ЮРС. в. II. 160. — От, сьогодні чоловіка не буде дома, у млин поїде, і там почуватиме, то й приходьте служивий Рудч. ЮРС. в. II. 165. — От зайшов у оренду із баранчиком: боявся покинуть Рудч. ЮРС. в. II. 129.— Пора, мати, жито жати, ісхилився колосок, Пора, мати, дочку 'ддати, ізмінивсь голосок Гнід. в II. ч. I. 98 і 18. — Тоді той погнав додому: одпас два дні Рудч. ЮРС. — А той ошует в арешті сидить у того цісаря: десь йому сина подів ЕЗб. VII. 145.

Тип 9. *Н а с л і д к о в а* а с и н д е т и ч н а сполука в рівнор.-складен. реченні: *Ти босць — повинен битись, ти співець собі—співай* Грабов. Сім. — *Колнись добре я (= народни нива — В. С.) родила* (через те, що добре родила — В. С.): *виростала в мене сила ворогам на страх і горе* Стар. Сім. — *Брови чорні, очі карі — любо подивитись* Печ.-Лев. Сім. — *Зав'язала голівоньку — не розв'язку довіку* Нар. п. Сім.

¹⁾ Пор. В. Сімович, Грам. укр. м. 401.

Пор. також зам. *то, отож* — асиндетон:

З ким не зналась — повінчалась: треба привикати, з ким любилась — розлучилась: треба вабувати Чуб. V. 392. — Онде стоить в кутку вода, візьми да нашійся. Сидить дочка край віконци, піди подивися Чуб. V. 57.

Також: зам. *то* — асиндетон. Ну, значить, вони як сікнули гречку — чисто пропала Гнід. в. IV. 59.

Тип 10. Також насл. асинд. сполука в нерівнор.-складен. реченні. Замість *що, що аж* — асиндетон. У головному реченні можуть бути (а можуть і не бути) слова: *такий—(що), так—(що)*.

Не качався б я, як тепер качаюся, місця не знайду Мирн. ХРВ. 251. — Один же багатир-дука, а другий такий убогий — нічого не має, тільки одна хатка Рудч. ЮРС. в. II. 27. — Ой тим воно тяжко — Любилися важко; Тим воно тяженько — Любилися вірненько Чуб. V. 244. — Був собі один чоловік, та такий п'яниці — дець і ніч без просипу п'є Рудч. ЮРС. в. II. 21.

Пор. в сполучник *то*:

Даніло як різне, *то* пан аж місця не знайде — танцює Рудч. ЮРС. в. II. 155.

Тип 11. У м о в н а асиндетична сполука в рівнор.-складен. реченні:

Не посій (= *якщо* не посіси) — не вродиться Нар. пог. Сім. — Знайду долю — одружуся, не знайду — втоплюся Шевч. Сім. — Майте мня розлучити, ліпше мня забийте Kolb. 15. Мікл.

Пор. т а к о ж: Гоши, доню, бичка пасти, та на й тобі мичечку, сирідені — спрядеш, а не спрядеш — то й так принеси Рудч. ЮРС. в. II. 44.

Тип 12. Зам. *чи* — асиндетон:

Коли це він летить, та й питається того діда: «чи не бачив ту, (проп. *чи*) не йшли сюдою парубок з дівкою Рудч. ЮРС. в. I. 147.

Тип 13. Д о п у с т о в а асиндетична сполука в рівнор.-складен. реченні:

Чіпка чус: недалеко з-за зсита хтось співає Мирн. Сім. 4). — Да все не везе, думає: баба пересердиться, да й так буде Рудч. ЮРС. в. II. 62. — Та де вика, каже... нічого; я бачу: ти чогось журишся Рудч. ЮРС. в. 21. — Пор. також:

Тип 14. — По *verba sent., declar., dic. etc.* зам. *що* — асиндетон, в висказ. нерівнор.-складен. реченні:

Говорили, волю ятують. — І думав він, його там баба вб'є Кул. ЗЮР. II. 53. — Плавати умів добре, думав — настигне Рудч. ЮРС. в. II. 160. — От громада й присудила: комує треба лізти у яму і подивитись Рудч. ЮРС. в. II. 195. — Ніг спати коло

¹⁾ Пор. у В. Сімолюча: «у другому реченні являється немов висказ того, що чус, через те така сполука і вється висказова. Ці речення нагадують побічні висказові речення, пор.: Кінець села, чути, (що) стріляють Федькович» (Грамм. укр. м. 406).

вікна і чує, двох... гомонять Нар. 112. О.К. ¹⁾. — Тільки й видно було в-ва II густого положу, — горіла на сонці золота баня на... Мирн.

Тип 15. Зам.: «азс (а)» або «цо» — аспидетон ²⁾.

а) Після *verba sent., declar., dic. etc.*

Коли ось чує — ідуть дівчата, парубки: співають, жартуються Рудч. ЮРС. в. II. 157. — Іван прокидається, бачить — біля нього гречаники, як перемиті Рудч. ЮРС. в. II. 101—102. — Іде-іде, коли чує — ліс шумить іб. 157. — Прийшов він до стодоли, дивиться: батькові щось голова вав'язана ЕЗБ. VII. 156. — Але дивиться він, щось у лісі світиться ЕЗБ. VII. 74. — Ходить по базарю, дивиться — дід гуску продає ЭМ. Гр. 2. 248.

Вага цих аспидетичних конструкцій велика. Пропуском *цо (азс)* після *verba cognoscendi etc.* підноситься дієслово. Більша чи менша павва на місці пропущеного *цо (азс)*, надто інтонація, дає змогу тому, хто слухає або читає, і собі уявити, і собі перенестись у той час і чути або бачити. І дальші слова вже сприймаються, скавати б, не ровумом тільки, абстрактно, а й вухом і очима. Звідси живість, образність, емоційність.

Тут також, словами проф. Л. Булаховського, маємо «підвищену діяльність мислення, що само в'єднує логічними мостами окремі речення й думки, хоч характер цього зв'язку й не вивчачено точно» (Походж. та ровв. мови, 82).

б) Зам. *азс* — аспидетон, до того ж підсленний: без *verba sent., declar., etc.*, вони пропущені.

Іде, іде, пасуть пастухи товар і б'ють песика, так мучать його ЕЗБ. VII. 96. — Ідуть слободою, сидить хлопчик під лісом і держить шкуринку й ість II ЭМ. Гр. 2. 266. — Коли приїжджають — будинки такі, що... Рудч. ЮРС. в. I. 75. — Одчинив одні двері, валівні — нема нікого, одчинив другі, срібні — і там нема нікого Рудч. ЮРС. в. II. 106. — Іде — мишаче весілля, батько мишей і наперед — молода йде ЕЗБ. VII. 97. — Як піду я на ставочок, Пливе утят табуночок Чуб. V. 242. — Іде додому, дійшов до одного двору, сидить бабів купа ЭМ. Гр. 2. 125. — Прийшов до теї кришиці: пливає хліб наверха, два боханці ЕЗБ. VII. 96.

У в а г а. Докладно ва інші типи аспидетичні, як от:

1. Аж там велика яма, в тій ямі три богатирі ЭМ. Гр. 2. 349;
2. У полі калина, на калину вітер віє Чуб. V. 151;
3. Бує собі купець Івац Іванович, він усе їздив по морі Рудч. ЮРС. I. 100;
4. Їден був такий кравець, мав сина ЕЗБ. XII. 28 — та ін. див. ровділи XXIII та XXIX.

¹⁾ Докл. ва стпл. вагу цих конструкцій і багато прикладів див. «Наратакса», ровд-XXIX цієї праці.

²⁾ аж проти *цо* вправніше: аж (павва більша) гостріше підкреслює песподіваність, раитовість.

XXIX. ПАРАТАКТИЧНІ (СУРЯДНІ) КОНСТРУКЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ТА ЇХНЯ ВЕЛИКА ВАГА СТИЛІСТИЧНА ¹⁾.

Найбільша й найхарактеристичніша особливість української народньої мови, що проймає її наскрізь від сполуки окремих слів і до сполуки цілих речень, є п а р а т а к с а. І то не тільки та, що в ній слова та речення сполучаються якимись частками (сполучниками, прислівниками, займенниками тощо), тобто с и н д е т и ч н а, але й та, що в ній нема жадної наверхньої ознаки цієї сполуки, тобто а с и н д е т и ч н а.

Особливість ця така велика, така яскрава та виразна, така поширена, що одразу впадає в око кожному дослідникові, що студіює живу (а не книжну) народню мову ²⁾.

Стилістична вага паратакси велика. Коли б їй дати належну увагу та розвинути, то не можна її передбачити, на яке досконале й гостре внаряддя слова та думки піднеслася б українська мова.

Подам тут паратактичні сполуки від найпростішої — окремих слів і до сполуки цілих речень, висвітлю їхню структуру та їхню поширеність у народній мові.

З усіх прикладів паратакси подам лише ті, що їх не знають у літературній мові (вдебільшого асиндетичні).

Застерігаю, що підносячи паратактичні сполуки, я аж ніяк не хочу цим сказати, що гіпотактичні не потрібні або що їх слід завжди вступати паратактичними. Я хочу лише привернути до них увагу та розкрити (яко мога й сила) їхні високі прикмети (стилістичні).

I. ПАРАТАКТИЧНА (СУРЯДНА) СПОЛУКА ОКРЕМИХ СЛІВ.

A. Коли між іменниками є згода в роді, числі та відмінку.

Тип 1. *Козак донець; Стрільці Булахівці; Грицько Коломисць Пот.*

У цьому типі один з іменників, що стоять паратактично, править за атрибут другого, вступаючи прикметника, і в ім'я в л а с н е (особи, тварини чи нежив.).

¹⁾ Термін паратактичний (сурядний) та гіпотактичний (підрядний) — умовні. Якщо вони й співвіділині, то тільки внаслідок наверхньої: наявності формальної граматичної ознаки шдрядності, залежності. У п а р а т а к с і цієї наверхньої ознаки нема. це граматично цілком самостійні, ніби нічим не зв'язані, незалежні між собою слова та речення. У г і п о т а к с і ця наверхня ознака є: це перші підрядні сполучники, тощо. В погляді внутрішньої залежності цих термінів уже не можна гнзгати — в обох бо ця залежність є до того ж у паратаксі, як вобачимо далі, більша й тісніша. Докладно за самі терміни «паратакса», «гіпотакса», за їхні означення вгзгати, шестьков, за шгб-дому паратаксі — гіпотаксі» подаю в своїй праці «Стурі в стилістиці української мови».

²⁾ Пор. проф. В. Рахивський, Найголовніші питання в українській фразеології. Конспект (рукопис) Вінницький Укрпедтехнікум. 1928-1929 4; П. Житенцький, ОШЕ 38—39; ба навіть неукраїнський дослідник Dr. Keller, Das Aeyndeten in den balto-slavischen Sprachen, 1922, ст. 57.

ПРИКЛАДИ.

Року 1556 *козаки-Путильці*, за приводом царського дяка Ржевського, прийшли на річку Псьол Кул. VI. Г. 60. — *Маруся попова Богуслава* ЗЮР. I. 210. — *Соли кримки й бахмутки* Кот. — *Ворожска Михайлиха Коржсиха* 719. Пот. Из зап. III. 147. — *Пазька Маруша Школиха* ів. — Ой у лузі *Базавуці* стоїть верба похилая Метл. 442. Тимч. — *Пойди ти до річки Самарки, до кришці Салтанки* ів. — *Дівка Марйанка* Чуб. I. 752.

Тип 2. *Погибали неволники й дівчата-бранки по турецьких гаремах* Кул. VI. Г. 196. — *Чоботи-сан'яці*.

У цьому типі одні в паратактично сполучених іменників, що править за атрибута, — с з а г а л ь н е і м'я.

ПРИКЛАДИ.

Кіюму *вовці-сіроманці* (зам. «сірі») нахождали, *орли-чорнокрильці* (зам. «чорнокрилі») налітали, в головках *сїдали* Думи. УАН. 106. — *Котику-братіку, несе мене лиска По камешю-мосту* (зам. камінному) *На свосму хвосту.* — *Поритуй мене Рудч.* ЮРС. I. 27. — *Будемо їхати мостами-камінями, буде камінь дудніти* Чуб. IV. 473. — *Пор.: Ой, дівчина молода, камінь серце маси* Гол. II. 752. Тимч. — *Самі тубольці* (зам. «тубільні») *українці* *городи* (...) *оберегали* Кул. VI. Г. 15. — *Убогий та багатий і дівка-чорняка* Рудч. ЮРС. II. 139. — *Врані ляхи про такий мабуть случай держать мед-спотикач* Кул. VI. Г. 331. — *Увяв знов пообрізував мезиці-пальці* *усякого на лівій руці* Рудч. ЮРС. I. 107. — *Приходить дівка-калічка до будки* ЕЗБ. XIV. 38. — *Торбочко-волосяночко, дай їсти і пити* ЕЗБ. XIV. 57. — *Я, каже, сьть каміляка-голова* ЕЗБ. XIV. 129. — *Ой, ти муха-зеленуха* Гнід. в. II. ч. I. 211. — *Лежать дочка коханочка лицем прот і сонці* Гнід. в. II. ч. I. 96. — *І в нього тільки може й було, що єден хліб-грисяк* Грін. I. 71. Гр. Сл. — *Ой дайте мені коня-воронця* III. Ант. Драг. I. 31. — *Був собі їден дяк-грішник, бо він ходив до чужих молодниць* Гнат. ГЛН. XII. 204. — *І плахта-синяточка замочилася* Кравч. ЕМ. V. 13. — *І овес-колосій, і горох-самосій* Гр. ЕМ. 3. 55. — *Здорова, дівоко-семилітко* Чуб. V. 1190.

Пор. мішаний приклад: *Сьть у чистому полі орли сизопері, чорнокрильці* — твої кості похоронять Думи. УАН. 119.

Тип 3. *Хлопці пастухи, газда мелник* тощо.

У цім типі масмо опис другого члена на питання: *х т о с? я к и й с?* Проти тих, що вище (тип 2) вони відрізняються тим, що їх не можна здебільшого міняти на відповідні прикметники. *Пор.* «*Хлопці пастухи*» і «*дівчина-гордівиця*» (= горда) etc.

ПРИКЛАДИ.

Недалечко од старців сиділи *хлопці-пастухи* ЕМ. Гр.2. 182. — *Гей, дівоко-наймичко!* Добре ти вчини, Кінву чвертівку в руки вхопи Кул. ЗЮР. I. 203. — *Чи татар-бусурманів малахаями, як череду, у полон загаянсте* Кул. ЗЮР. I. 187. — *Черисць-литписць нічого*

нам про те не переказав Кул. VI. Г. 191. — Преси, сестро, *турка музса*, нехай коєу русу утне III. I. 85. — *Дівчино-вишенько*, буде тобі лишенько Чуб. V. 1110.

Часом другий член специфікує, ближче пояснює те, що перший висловлює загально: Як оступлять тебе, доле, *діточки дівчата* III. 73. Кеґ.

Увага. Часом сполучені так іменники співваються в одно (в один образ) як ритмом, як і значенням. Тим то між ними кладуть розділку: д і в к а - л а й м и ч к а тощо.

Б. Коли між іменниками нема згоди чи то в роді, чи то в числі ¹⁾

Т и п: *М'ясо* (ніяк. р.) - *свишина* (жіноч. р.), *старшина-козак* *залізо* (одн.) - *кайдани* (множ.).

ПРИКЛАДИ.

Залізо-кайдани бряжчали Думи. УАН. 6. — Та як Сомко собі *чоловік-прямота*, то й не в догад йому Кул. ЧР. 14. — А мірошник слуха—щось говоре, та взив *качалку-мяло* ЭМ. Гр. 2. 62. — Гей гуляв, гулив бідний *козак-незяга* сім год і чотири Кул. ЗЮР. I. 200. — Як повезли *Лебеденка лісом-гуциною* Чуб. V. 962. — Вперед козаків понер він густими лавами *шляхту-в'язнів*, що козаки й татари у полон похватали Кул. VI. Г. 264. — Є в мене *батенько-чужина*, поклююся чужому Гол. II. 675. — Була в його жінка, була й *дитинка-хлопчик*, з нів года йому було Кравч. ЕМ. XII. 91. — З тою *бісовициною ворожками* та *знахурками* не водись Квіт. Пот. — Вистинала б я *ліс буковину* Гол. II. 77. — Як у Вилниці, на границі, над *Бугом рікою* Метл. 407. Тимч. — *Шайгород місто* Метл. 409. Тимч.

Увага. Тут також один із членів сполуки може специфікувати, ближче означати те, що другий висловлює загально: В дуплі *дерева дуба* Колб. Р. IV. 26. Тимч. — Рости *зіллячко ромалець* Чуб. V. 19. Тимч. — Як каже, устрелиш мені *птицю-хвазана*, то тоді й дочку мою бери за себе Рудч. ЮРС. II. 83.

Приклади в старій українській мові:

И тіє заледво би увойшли, ежели би не *пяхотс* козацкая *сердюки* гребля до ночи боронили Літ. Самов. 145. Пот. Из. зап. III. 152.

Увага. До цього типу не належать такі приклади з постійними у незмінній формі епітетами, як от: Чи твоя *Дунай-*(= Дунайська) *-вода* моїх козаків забрала Думи. УАН. 87. — Пусти нас... у *півір-землю* Чуб. III. 277, також III. Ант. Драг. I. 9. — Як... наш тья, то *тур-*(= турецького) *царя* стяв ИП. Ант. Драг. I. 24.

Пор.: Ой перейду або перепливу я Дунайську річку II. п. Пот. Из. зап. III. 163. Тимч. — Да й та втопула в *Дунай-річку* Чуб. V. 789.

¹⁾ Пор. у Потебні, Из. зап. I. 99

У цих прикладах камінь, Дунай, невір, тур — прикметники, що втратили свої суфікси ¹⁾.

Такі паратактичні сполуки слів (у нас атрибутивних іменників) знає українська мова по найдавніших своїх пам'ятках. Широко знає їх і жива на одній мові по всій території українській, ба її літературна, її класики: Куліш, Шевченко тощо.

Сполуки ці, як «коваче собою», «коваче хрищатий барвінку», «дівчина-горлиця» тощо, — як зауважив Потебня (Из зап. III. 75), — «суть сужденія вовсе не подходящие под формулу «а=а». — Залежність тут є, відчувається вона ясно й відразу, а саме, що іменники «собою», «барвінку» й т. ін. суть атрибути. Вони вже не іменники тільки, не тільки назви речей, але й прикметники.

Такі паратактичні сполуки, де другий іменник має атрибутивне значення і вже в ролі прикметника, дають вразки поетичної мислі; такі іменники-прикметники куди образніші й свіжіші за суті прикметники. Іменник бо, мовляв Потебня, «ближе к чувственному образу (который может быть указан и отчасти изображен), и потому первообразнее, чем прилагательное, имя признака без определенной субстанции, неуказуемого и никак невозможного (Из зап. III. 73. Пор. також Из зап. I.

В. Коли паратактично сполучені однакові відмінки (члстї або в прийменниками).

іпотактичний (підрядний) сполучі їм відповідає відмінок в родовим партитивним, суб'єктивним, об'єктивним тощо, або інші неоднакові між собою відмінки в прийменниками, або один в прийменником, а другий без прийменника, або прикметник (здеб. присвійний) тощо.

Тип 1. Да піду я *селом-вулицею* (зам.: «вулицею в селі» або «сільською вулицею») Чуб. V. 154. — Обілляв його *відром-водою* (зам. «відром води»).

У цім типі маємо два однакові відмінки замість: відмінок в родовим або два відмінки в рівним прийменниками, або прикметник ²⁾.

¹⁾ Пор. Потебня, Из зап. I. 100.

²⁾ Уважаю, що в констукціях цих не слід бачити саму тільки примітивність, дитячість або «архаїчну безпорадність думки» (пор. проф. Л. Булаховський, Походж. та розв. мови, ст. 83), а й природний нахил думки, що сфокусована на головне, а не на другорядне. Пор. «медом шкляркою... вітас». Вітас чим? — Відповідь: медом (а не шклянкою), а потім деталь — «шклянкою»; другорядне «шклянкою», що дійсно відчувається як другорядне, уже пешнюче стоїть у тому самому відмінку: воно таке другорядне, що нема потреби шукати йому якоїсь іншої форми, бо «отношенне» між «медо» і «шклянка» відчувається виразно і без цих назвершніх формальних ознак. Це в природно: коли бо від дієслова залежить головне, то й поготів має залежати від нього й другорядне. Цю другорядність підкреслюють тм, що не дають якоїсь іншої своєї граматичної форми. Отже, відтішки залежності, але природної, логічної, «отношенно» между 2-мя речами виражено, перспектива тут є.

ПРИКЛАДИ.

Але кунімо волотий човен, срібне весло, Та пустілось *красм Дунаєм* (зам. «красм Дунаю») Чуб. III. 297. — То йому вдасться, що його козак *медом шклянкою* (зам. «склянкою меду») вітає Кул. ЗЮР. I. 53. — Біжить дідова дочка *шестеркою кіньми* (зам. «шестеркою коней») в двома кучерями ЕЗб. XIV. 157. — Тут біжить *городом парою кіньми* (зам. «парою коней») ЕЗб. XIV. 299. — І з *парою кониками* (зам. «парою коників») не водиться Чуб. V. 529. — Сорока че-че-че, а влять тещу січе тонесеньким дубцем, *оглобляю кішцем* (зам. «кішцем оглоблі») ЗРГО. II. 128. — Прийшов до теї кришці: пливав *хліб* наверху, два *бохонці* (зам.: два бохонці хліба) ЕЗб. VII. 96. — *Горох* сію два *стручки* ів. 41. — Будеш його годувати *цукром головою* Чуб. V. 68. — Був у нас *хлопчик чотири роки С. С.* Віншиця. — Приїхав козак *лугом-берегом* Метл. 19. Тимч. — Ой повезли Лебеденка *лісам-гуциною* Чуб. V. 962. Тимч. — Біжи, коню, дорогою, битим *шляхом долиною* К. Кв. 84. Тимч. — Щоби чоловік жінку любив, обмастив ві *медом їдною ложкою*, а чужу жінку обмастив двома Левч. КОП. 64. — Костяний вамок ламає *пальцем лівою ногою* Тимч. Калев. 15. — Укрився *ковдрою кішцем С. С.* (записав від матері. — Турки вступили пополам в татарами, пополам в татарами, з *кіньми з сто парми* III. Ант. Драг. I. 31. т. III. ст. 10.

Пор. у старій українській мові: *Хлѣбъ* горячий *мякушкѣ* вмочити *въ оцетъ* мощній и прикладать до голови Мр. Лѣчеб. XVIII в. Пот.

Тип 2. Вези мене *до матери до двора* (зам.: «до материнного двора»), нехай мене моя матінка похова Чуб. V. 894.

У цім типі маємо паратактичну сполуку двох однакових відмінків в тій самій прийменниками. Іменникові, що стоїть у тій самій формі, що й означуване слово, у гіпотактичній сполуці відповідає прикметник (здебільшого присвійний, зам. родового присвійного) або родовий, що валежить від іменника ¹⁾.

ПРИКЛАДИ

Дивиться — *на куцику, на кождому листку* (зам. «на листку кожного куцика») написано Кравч. ЕМ. V. 38. — *Із правої руки, із мизинного пальця* (зам. «з мизинного пальця правої руки») щиро-злотний перстень ізняв III. Ант. Драг. II. в. I. — Прийшов син *до дому до батька* (зам. «до батькового дому»), питається батька ЕЗб. VII. 116. — Як уже всі спить, стане *біля хати, біля кутка*, а кров в кутка й лине ЕМ. Гр. 2. 96. — Увяла вона *ножичками шерсти*, врівала і зав'язала *у платочок у кравчки* ЕЗб. XIV. 191. — Мужик аж *до ніг до знахурки* припадає та просить Кв. Парх. Сп. Пот. — От вони переночували *у її батька в клуні* Рудч. ЮРС. в. I. 210. — Ушала зозуленька *на хаті на стрісі* Чуб. V. 962. — І ту воду випили,

¹⁾ Пор. у Потебні, Из зап. III. 219. Пор також в О. Курилової, Уваги, 110.

тільки зосталося *під крилами під тим гусаком*, що він на тій воді сидів ЕЗб. VII. 104. — *Гая гадь виплізла з неї з середини і хтіла його вкусити* ЕЗб. VII. 109. — *Ув однім дворі на горлиці на хаті Депис знайшов поле хорошиї Кв. Перек. 22.* — *З рота з собаки вода біжить* Гнід. IV. 90. — *І пішов до багатого брата, до комори, і знайшов дірку таку, що вліз той кашучок із грішми* Рудч. ЮРС. II. 140. — *Пішов Яків та й до вдовоцьки, до нової хати* Гр. ЕМ. 3. 353. — *Паскилка він хлопців чоловіка з десять і веде їх до себе до дому* (зам. «до свого дому») Кравч. ЕМ. V. 91. — *Там на дубі на вершечку* Чуб. V. 101.

Дуже цікавий приклад подає Потебня: «Як Терешка ослобонити, так треба з них з кого з сім'ї (= «з їхньої сім'ї») некрута назначити Квіт. Щ. Люб. Из зап. III. 220.

Витри у скатерку, в кінець С. С. (записав від матері). — Він пішов у хату, та баранячу голову її оставив у сінях у версі Кравч. ЕМ. XII. 278. — *Молода бере за хусточку за одим кінець її* 155.

Пор. у старій мові: *Естли на березу на рѣцѣ которая ся кому татѣба станеть вѣ чомѣ 1499.* Уст. Гр. Київ-му воїту А.З.Р. I. 194. Пот.

Тип 2-а. Мила б я стінки, щоб були білі, для свекорка для старенького, для приходу його (зам. «для свекоркового приходу») Чуб. IV. 71. Пот. 1).

ПРИКЛАДИ.

Мила б я стінки, щоб були білі, для свекорка для старенького для приходу його Чуб. IV. 71. Пот. — *Послухайте мосі тітки і старчої та розсудливої мови* Гр. О.К. — *Щоби гори розкопати, ліси порубати, щоб видко до милого та до його хати* Пісня О.К.²⁾.

Зам.: *Послухайте мосі тітки, її старчої та розсудливої мови*, гіпотактично було б: старчої та розсудливої мови мосі тітки (або: послухайте мосі тітки, що вона говорить, або: послухайте, що моя тітка говорить, пор. О. Курилова, 140—141)³⁾.

Тип 3. Будете до тернів до байраків (= до тернів у байраках) добігати ЗЮР. I. 34.

У цім типі паратактичній сполуці однакових відмінків відповідає не відмінок з прикметником або родовим, а інші різні між собою відмінки⁴⁾.

ПРИКЛАДИ.

Приїздить до тої рогатки, до тої границі (зам. «до рогатки на границі») і питається його ЕЗб. VII. 127. — *І пішов до коника*

¹⁾ Пор. у Потебні, Из зап. III. 228.

²⁾ Пор. у О. Курилової нім. народне: die Marie ihre Schwester, що відповідає літературному Mariens Schwester (Уваги, 140).

³⁾ Пор. і в рос.: Рассмотрение в Гос. Совете в общем его собрании Газ. 1899 р. Пот. Из зап. III. 223.

⁴⁾ Пор. Потебня, Из зап. III. 236.

до *стайні* і дуже смугус тязько, здихас коло свого коня ЕЗб. VII. 63. — Воиа полетіла за дві милі, зробилася камінцем і унала *межи гори, межи камінці* (зам. «межи камінці в горах») ЕЗб. VII. 56. — Та повів його *на гору на могилки* (зам. «на могилки на горі»), та її каже Кул. ЗЮР. I. 310. — Так завели того коня аж *у острови у луз*, а гайдамаки й там найшли Кул. ЗЮР. I. 153. — От, у обідню годину, бере Ох того коня за поводи, веде *до водоюю, до рички Рудч.* ЮРС. II. 112. — І ото вони й той день, до схід сонця рубають вишні і становлять їх у хаті *у воду, в глєшк* МУЕ. VI. 144. — Пригорався Семен *до межі до бору*, пустив воли на діброву, сам пішов додому Чуб. V. 404. — Пор. Пот.: Ой, приїхав милий *із поля з горамя*, а його мила — *із корчми з гуляння* Чуб. V. 406. — А *на ниві на могилі* добрий стіг наклали Kolb. Рок. III. 99. Пот. — Ти водо... прибувавш *із гір із джерел* (= з джерел у горах) Чуб. IV. 15. Пот.

П о р. т а к о ж: Вивели йому коника в сідлі, *Коника в сідлі в щирім золоті* (в сідлі щирого золота, у щирозлотнім сідлі, в сідлі од влота самого) Гол. IV. 47. — *Кров козловую порох* з вином пити (порох з козлової крові) Мр. Лѣчеб. XVIII в.

Стилістична вага цих сполук велика. Однакова форма, однакові відмінки (або відмінки з прийменниками) тут тільки надають більшої образности й свіжости вислову. Усі найтонші відтінки залежності зберігаються. Пор.: «вези мене *до матері до двора*» і: «вези мене *до материного двора*». Як у першій природно й цілком виразно виступає головне (куди вези? — до матері), а потім другорядне (а куди саме до матері? — до двора), то в другім головне виходить уже двір, а *мати* розливається в прикметниковій формі.

У першій перспектива збережена й залежність показана.

З а т и п: *Медом-шклякою* — див. вище. Або пор. іще: «Ой, приїхав милий *із поля з орамя*», і: «Ой приїхав милий *з орамя в полі*». Знов перше показує перспективу, залежність, головне й другорядне точно й ясно. Звідки приїхав милий? — в поля. І пояснюється: в якій роботі? — в орамя. А в другім ця перспектива розбивається, розводиться, сказати б, штучною граматичною залежністю.

Ці конструкції, як показують приклади, дуже поширені в нар. українській мові. Бачити в них, мовляв проф. Л. Булаховський, тіл ь к и «архаїчну безпорадність думки» (ор. с. 83) і не вважати на їхні позитивні прикмети не слід би.

Тип 4. *Дают мені сто червінців золотіі, дают мені пару коней в ороніі* Чуб. V. 529.

У цім типі прикметник-атрибут заліцається в формі назовного відмінка навіть тоді, коли його іменник (означуваний) переходить у інший відмінок. Отже має самостійний характер. Позиція його постпозитивна (після означув. слова)¹⁾.

¹⁾ Пор. у проф. Б. Тимчаска, Нов. 29. Пор. у Потебні, Из зап. III. 262. Також у О. Курілової, Ужати, 128.

ПРИКЛАДИ.

Ударив грім на сипій двір, убив жінку, діток двох — чорняві та й обос Мил. 48. Тимч. Ном. 29. — Взяла чотири пуди муки, біла-біла С. С. — Дітей ваставляє танцювати, а їм ва те жменями медлянички і усякі горішки сипле, що у шовковому платку, пови-сінський, на красній ленті на шні почеплений Квіт. Коз. Дів. Пот. — Є в полі дуб, а під тим дубом стоить тридес'ять дівиць, голії, босії і простоволосії ЭМ. Гр. 2. 34. — А там поперевер'язували дружки і піддружого раз рушниками довгими довгими, в плеча аж до долівки та усе повишивані заплоччю; а далі — і по другому (рушнику) навхрест білого полотна, довгі, так що аршинів по чотири, а усе пообшивані васівками ів. Мар. Пот. — Такого свиней попагопили, гладки-гладкі С. С. — Погошич сидить у сукняних штанях, у юці, скривь повимерезувана, ів китицями ів.

Пор. у старій укр. мові: Зъ комори оповеданта викрадено... въ одѣя: кокуховъ шесть возисаванис. Оутерь абламовъ два чорныхъ 1690. Прот. Стародуб. Магістрату, Черн. Г. В. 1852.

У цих сполуках, одним саме, що нема згоди, нема чисто формальної граматичної залежності, що прикметник-атрибут має іпби самостійний характер, що він заакцентований, — він «набирає сили, енергії, висувається в свідомості на ближчий кінь» (Є. Тимченко, Ном. 29) і відбивається в уяві, як виразний, яскравий образ. А перспектива - залежність від того не меншає.

Г. Паратактична сполука, що в ній за ознаку першого іменника править атрибутивний іменник не сам, а з різними додатками.

Тип 1. Дівчинонько, сіра утко. Ой, у полі дві тополі, верхи зелененькі.

У цім типі за ознаку першого іменника править атрибутивний іменник уже не сам, як вище, а зі своїм прикметниковим додатком. Позиція його постпозитивна — після означуваного.

Це один з найпоширеніших та найулюбленіших в народній мові (поетичній) типів паратактичних сполук ¹⁾.

У гіпотактичній сполуді цієї конструкції може відповідати складений прикметник: *верхи зелененькі* = *зеленоверхи*, або орудний з приймешником «з» (з в е л е н ь к и м и в е р х а м и) тощо ²⁾.

ПРИКЛАДИ

Ожинонько, зювтий цвіте Чуб. V. 590. — Найшли дівку до любови — Біле лице, чорні брови Чуб. V. 546. — Ой Василю, Василечку, хорошиий стане ів. 14. — Що сонілочка із барвіночка, ори-

¹⁾ Пор. також О. Курплова, Увага. 142.

²⁾ Пор. проф. Є. Тимченко, Співр. си. реч. 199

хове дщце ів. 271. — Ти Василечку, *широкий листочку*, час тебе обривати ів. 197. — А по хаті ячмінь, *золоте стебельце* Демч. УВ. 20. — Ой хмелю ж мій, хмелю, *тонкая хмелина* ів. 67. — Поллицейський в чорнім плащі — *щоки сині і ніс червоний* — сонно маха прутиком у повітрі Коц. ІV. 38. — Ростить, *ростить*, огірочки, *широкі листочки* Чуб. V. 282. — З-за білих колон впливав пароход — *дві голі щогли і чорний комін* Коц. ІV. 381. — Як в тебе на стабні вороненький кінь — *білі копита* Кравч. ЕМ. ІІІ. 126. — Прилетіла пташка — *мальовані крильця* Закр. Банд. І. 66. — А її хата білесенька, *високі тополі* Коц. ПДШ. 62. — Лежить бик, *осмалений бик* Ном. 298. — Дайнь добрий дівчино, *люба розмовньо* Чуб. V. 44. — Коли гляне — аж стоїть корабель: *сам золотий, щогли срібні, а паруси шовкові* так і понадимались Рудч. ЮРС. ІІ. 80. — Так ва ніч виросла яблунька — *листя золоте, а яблучка срібні* Рудч. ЮРС. ІІ. 51. — Буде йому на дорові криниця — *чиста водиця* Рудч. ЮРС. ІІ. 76. — Ідуть та Ідуть, коли там перед ними така славна криниця — *вода така чиста* Рудч. ЮРС. ІІ. 74. — Пішов у хату і побачив там діда такого старого: *борода така* Рудч. ЮРС. І. 96. — Найшли баби два грибочки, *Славній верхи* Гнід. в. ІІ. ч. І. 158. — І туди дійдеп, так то не огонь горить, а то твоєі долі п'ятиетажні доми стоять, *цегла красная* ЕЗБ. ХІV. 206. — Правда, на козакові шапка бирка, *зверху дірка, травою пошита, вітром підбита* Кул. ЗЮР. І. 15. — Моя дівчино чорноброва, *білесеньке тіло, тихая мова* Мил. 87. Тимч.

Тип 1-а. *Ой у полі криниченька і холодная вода* (зам.: «холодновода» або: «з холодною водою») Чуб. V. 286.

У цім типі між словами, що в'єднані атрибутивно (Hendiadys, «*Еу діа двої*») є сполучник (*і, та, та й, це й, а*). Сполучника може й не бути.

ПРИКЛАДИ.

Ой поїхав... *козак молоденький, і горіхове сідельце, це й кінь вороненький* Чуб. V. 319. — Оце ж тая *хустиночка і вишиваннячко*; нема ж мого *козаченька і жєниханнячка* ів. 320. — На городі *кирниченька і липух* Гр. ЕМ. 3. 525. — Поїхали, приїздять до села і *млина*, так як би то в нас — і мелник стоїть на мості і каже до нього ЕЗБ. VII. 125.

П о р. б е в с п о л у ч н и к а: Ой, росла ж бо я У лузі, при кирниці, У лузі, *при кирниці, при холодній водиці* Демч. УВ. 42. — Посилають мене по воду Не вобуту, не водинькуту, і *соловку не покритую*. — Терла б я лавки.

Все для *сєкрухи* для старенької та для *приїздоньку* її Мет. 126. — Слухай мене молодой та й *бєсїди моїй* Kolb. Рок. ІІ. 97. Пот. — Та я маму не слухала та й *мамину волю* ів. 172. Пот. — Усі мене пани люблять і *молодість мою* (= мене молодую..: мене за мою молодість) Голов. ІІ. 254. Пот. Из ван. ІІІ. 316. — Ой ватонила свою *головоньку* це й *хорошую вроду* (= себе й свою красу) Чуб. V. 534. Пот. ів.

У старій укр. мові: Сталася нам така *пригода и жалость*: Отца нашого... въ животѣ не стало 1492. А.З.Р. I. 118. Пот.

Пор. у рос.: *Ты и твоє здоров'є* Пот.

Сполучник, на думку Потебнєву, «служит указаннем на суб'єктивну послєдовательность восприятий, явственным выражением медленности, с которою в говорившем один акт мысли следует за другим» (Из зап. III. 201) ¹).

Стилістична вага цих зворотів велика.

Пор.: «*Ой у полі кришчєнька і холодная вода*» і відповідне до цього гіпотактичне: «*кришчєнька холодиовода*». Перший (паратактичний) образніший і художньо чіткіший. Сприймання образу природне: перше кришчя, потім — холодна вода в ній.

Увага. За інші типи паратактичної сполучки див. «Аспидетон», розд. XXVIII цієї праці.

Тип 2. *Ой сєть у мене вишєвий сад, траса по коліна* Чуб. V. 26. — *Іде казак в Україну, муикєт за плєчима* Чуб. V. 86. — *Ой у полі кришчєнька одна, холодная водичєнька до дна* Чуб. V. 281.

У цім типі за ознаку першого іменника править атрибутивний іменник не сам, а зі своїм іменниковим додатком, або із прикметниковим та іменниковим додатком разом.

Часом за ознаку першого іменника править іменник (підмет) з дієсловом (присудком), тобто ціле речення; пор.: *Штанці — коліна повизали* Рудч. ЮРС. II. 82.

ПРИКЛАДИ.

Коли дивиться — стоїть на березі якась людина, *цїла в шерсті* Рудч. ЮРС. II. 19. — Цей музик ... живе над дорогою, *сама крайня хата з краю* ЕМ. Гр. 2. 258. — Аж тут приходить хлоп на пів лікти, *а борода в нього на півтора лікта* ЕЗБ. VII. 49. — Коли там стоїть кінь з золотою гривною, *золота на ньому уздєчка* Рудч. ЮРС. I. 104. — Як подивився, що в його свиточка — *латка на латці* — то вже за голову взявєл Рудч. ЮРС. II. 82. — Іде казак в Україну, *муикєт за плєчима* Чуб. V. 86 і Закр. Банд. I. 86. — Росічка — таке зілля по болоті ростє — *красєнькі берєски по листочках* Кравч. ЕМ. 151. — *Ой у полі кришчєнька одна, холодная водичєнька до дна* Чуб. V. 281 і Эварн. МНП. 234. — А вона лише ся роззивиєла казати, що мені ся снило, що ся появилє олінь і *межи розами хрєст* Гнат. ГНД. XII. 157.

Увага. Конструкції цього типу, що в них замість *орудного* (самого або з прийм. «з» та ін.) стоїть *на зовниї* і творить разом із додатками іменне речення ²), особливо цікаві.

Пор. зам.: «*Прив'язала недоростка до сосни плєчима, в батьків двір очима*» і: «*Прив'язала недоростка, плєчі до сосни, очі в батьків двір*».

¹) Пор. і проф. Є. Тимченко, Сівр. сп. реч. 202.

²) Пор. проф. Є. Тимченко, Інстр. 93.

Пор. ще: Хай він собі і ходить— *латка на латці*, аби був задоволений С.С. (приклад записав від матері).—А сам ліг спати біля його (так — С. С.): *Сіделаско в головочки, Стремелечки у бочечки* III. Ант. Драг. I. 138. — А він уже похожав серед козаків у всьому наряді, як до походу: *Сагайдак через плече, шабля при поясі і вся зброя на йому* Кул. VI. Г. 117.

Отже, з величезної сили прикладів паратактичних конструкцій цих типів ми бачимо, що не можна їх (принаймні, в укр. нар. мові) кваліфікувати, як «атавістичні» ¹⁾. В українській нар. мові це не атавізм, а живе й масово поширене явище.

Цей тип дуже поширений у французькій літературній мові ²⁾.

Ця конструкція, стисла та енергійна, свіжа та образна, наближає українську мову до легкого, гостро-чіткого стилю мови французької. Українська народня мова подас тут чудові зразки високохудожньої образної мови ³⁾.

Справді, одно сказати: «Ой у полі дві тополі зелені в ерх і» (тобто складений прикметник) або «з зеленими в ерхам и», як це мало б бути в звичайній гіпотактичній сполуці, і: «Ой у полі дві тополі, *верхи зелененькі*». У гіпотактичній сполуці, в оцім складенім прикметнику «з зеленими в ерх і» — фарби змішані, сила їхня зменшена; вони бліді. У паратактичній — фарби лежать одна при одній, не змішані, чисті, але злютовані в один суцільний, рельєфний образ. У паратактичній сполуці передається образ так, як ми його сприймаємо: ми бачимо дві тополі; ми бачимо *верхи зелененькі*. І ми так і кажемо. І як ув очях у нас стоїть один монолітний образ, так ми його й сприймаємо й в оцій паратактичній сполуці.

Залежність, підрядність тут є, але виявлена не назверхніми якимись ознаками, а без міри вища, внутрішня (злютована, злита). Ми відчуваємо виразно, що «*верхи зелененькі*» — це тільки атрибут складений до «*тополі*», а не самостійне щось і цілком незалежне.

Так само й у прикладах в іменинковим додатком: «Ой, сєть у мене вишневий сад, *трава по коліна*». Тут ізнов бачимо величезну стилістичну вагу оцих паратактичних складених атрибутів, що дають стислий, яскравий образ, що його в гіпотаксі можна передати лише цілим реченням або зворотами в прийменниками тощо, чи в іншими відмінками. Але сила, лаконічність та образність зменшаться.

Місце таких складених атрибутів, як бачили в прикладів, після означуваного (пор. Пот. III. 198), — позиція позитивна.

¹⁾ Пор. проф. Л. Булаховський, оп. с. 83.

²⁾ Пор.: Couchée sur la poitrine, les coudes en avant, les jambes écartées... Перші рядки в роману Pierre Louys, Aphrodite. Пор.: Au bout de cinq minutes qu'elle était à piétiner, son chapeau sur la tête A. Daudet, Numa Roumestan, 171.

³⁾ Рос. мова теж знає ці звороти, див. прикл. у Потєбні, Шь зан III.

II. ПАРАТАКТИЧНА (СУРЯДНА) СПОЛУКА РЕЧЕННІВ У СКЛАДЕНІІ ФРАЗІ.

Який тісний зв'язок мають паратактично сполучені слова, як точно та виразно відтінене в цій сполучі залежність між цими словами, — ми вже бачили. Самостійність кожного в паратактично сполучених слів лише наверхня, а насправді між ними глибока внутрішня, природна та логічна підпорядкованість. Думка точно відмежовує головне й другорядне, хоч вони й стоять у тій самій граматичній формі. І попри все це паратактична сполука надає мові високої образности, художности.

Так само й у сполучі реченнів. Я не подаватиму отут вразків про всі типи паратактично сполучених реченнів¹⁾. Подам тут лише кілька найголовніших та найпоширеніших у народній мові типів, як синдетичних, як і асиндетичних, що їх літературна мова не знає.

Тип 1. 1) І там через море лежить золотий міст, *а на тому мості* різні дерева стоять Рудч. ЮРС. II. 95.—2) А там близько був мурований стовп, *і в тім стовпі* була її дочка замурована Рудч. ЮРС. I. 145. — 3) Узяв мизинним пальцем, підняв цю скалу, аж там велика яма, *в тій ямі* три богатирі ЕМ. Гр. 2. 349. — 4) Прийшов до моря, *а на морі* рибачи рибу ловили далеко від берега ЕЗБ. VII. 51. — 5) Поперед мене став, *і на ставу* млин порожній ЕМ. Гр. 2. 338. — 6) У полі калина, *на калину* вітер віє Чуб. V. 151.

У цім типі іменник головного речення, що до нього стосується підрядне, повторюється (це основна прикмета цього типу) в підряднім, у відмінку, що воно його вимагає, а при іменнику ставиться вайменник, що показує на того іменника сам або із сурядним сполучником *а, і*.

Але ваймен. вказівного, що зв'язує речення, може й не бути.

ПРИКЛАДИ.

Без сполучників *а, і* та без вайменників.

Була бабка на тім удивлені, *триста літ* бабці ЕЗБ. XIV. 87.—*Тече вода, на воді* в трумло ЕЗБ. VII. 141. — Ще на трое суток не видать *і вершків*, до небес уже *вершки* підходять ЕЗБ. XIV. 167. — Пор. також.: Був ... старий, *літ триста* (пропущено: *старому*— С. С.), в чужої землі, наїзикацій ЕЗБ. XIV. 124.

Із сполучником, але без вайменника.

Прийшов до моря, *а на морі* рибачи рибу ловили далеко від берега ЕЗБ. VII. 51.—Колі: *зачав його вітер* приносить до якогось берега, *а над берегом* була дуже вдорова пуща Рудч. ЮРС. II. 19.— У тім саду стала річка, *а на річці* лебеді плавають Рудч. ЮРС. II.

¹⁾ Докладно на це див. у В. Сімовича, Гр. ам. укр. мови, 402—407 та розд. XXVIII в цій книзі, Асиндетот.

103. — Бере баба грибки, коли дивиться — у купчику *гніздечко, а в гніздечку уточка* сидить Рудч. ЮРС. II. 32 ¹⁾).

І в сполучниках «і» «о» та займенником.

А в полі, в полі ближче дороги, Стоять намети в білого шовку, *Й а в тих наметах* стоїть поскільце Kolb. Рок. 113. 1. Пот.—Ой на горі садок стоїть, *а в тім садку* сосна Гол. II. 787. Пот. — Там, на тім місці, було кладовище, і коло того місця ліс недалечко стояв Рудч. ЮРС. I. 193. — А там близько був мурований *стовп і в тім стовпі* була її дочка замурована ів. 145. — У тому саду *стовп, і по тому стовпу* кіт ходить Рудч. ЮРС. II. 103. — А у їх садку були волоті *яблука, і ванадився до тих яблук* кабан Рудч. ЮРС. I. 159. — В саду стоїть волотий *стовп, а на тому стовпі* кіт сидить Рудч. ЮРС. II. 95.

І в займенником, але без сполучника.

Узяв мизинним пальцем, підняв цю скалу, аж там велика *лма, в тій ямі* три богатирі ЕМ. Гр. 2. 349. — У степу верби, *став, коло того ставу* хатки, живуть люди ів. 265. — Як я ваблудив, *зайшов(ем) на фільварок, на тім фільварку* були самі шатани, та й вони мене не хотіли *пазад* пустити ЕЗб. VII. 57. — Поведеш мене *в кошару*, — там у *кошарі* вівці, там до *стовпа* й прив'яжеш ЕМ. Гр. 2. 3.

Тип 2. 1) *Прийшов до них чоловік із города, а він того літа ходив у Київ, та й каже* Кв. — 2) *Ой у полі билина, її вітер колише* Метл. 78.

У цім типі в підряднім не повторюється іменник головного із вайм. вказівним, а його вступав займенник особовий *він, вона, воно, вони* у відмінку, що його вимагає підрядне (пор. Пот. Из зап. III. 330, 331)—сам-один або із сурядним сполучником *а, і* ²⁾).

ПРИКЛАДИ.

І в сполучниках «а, і»

Сполучник «а».

Вони принесли до Борковського *супліку, а в їй* писали що впробляв воєвода К. Черн. 122. — Деся то, кажуть, жила собі *баба удова, а в неї* був син та невістка ЕМ. Гр. 2. 143. — В одному селі жив *ніп... а він був* дуже ненажеший Гнід. IV. 79. — У діда Гаврила був *син* Кузьма, а його увесь куток *вна* Гнід. IV. 116. Іще сила прикладів, див. розд. XXIII.

Сполучник «і».

У одної жінки був *син* парубок, і *він* раз-у-раз сидів на печі Рудч. ЮРС. II. 65. — Був такий бідний *чоловік і* родилась йому

¹⁾ Див. іще приклади в розд. XXIII.

²⁾ Пор. у старій мові: И ту есть волею степену ва олтарем нуи вемшии, создана же шадшии кошари Дан. Над. Бусл. Хр. 662. Пор. 27.

дитина ЕЗб .VII. 141. — То один був такий *музикант і він* так міг гарно грати, що вже лучче ніхто не заграв ЕМ. Гр. 2. 57. — І було в його чотири *пісні і вже їм* по чотири годи ів. 76. — Жили собі *чоловік та жінка і було в їх* три дівки і ті дівки дуже погано балакали ів. 300. Див. іще приклади в розд. XXIII.

Наратактичні конструкції цього типу народна мова знає поруч із гіпотактичними в відносною часткою (*що*).

2. Із займенником, але без сполучника.

Нор. і в старій українській: *Въ множество ихъ; съдиху бо по Днѣстру оци до моря, суть гради нль и до сего дие* Лит. Мавр. ст. 12, Будде, Осн. синт. р. яз. 231.

ПРИКЛАДИ.

І тільки *поле* леліє, *На йому* трава зеленіє Думп. УАН. 136. — А он насупротив живе *чоловік, у його* дві хати — він пустить ЕМ. Гр. 2. 200. — Пішов він до ліса і найшов *вербу* — її вітер зламав пополам, а була в три обійми і думзата ЕЗб. XIV. 182. — Баче — ні села, ці людини, тільки в лісі одна *хата*, огонь блище *в ній* ЕМ. Гр. 2. 114. — Стоїть хлівець повний *овець*, між ними товстий баранець Пом. 290. — Ой у полі *билина*, вітер *нею* хитас Чуб. V. 74. — Як він дивиться — і *жінка* стоїть коло його — вид *у неї* завішений хусткою Кравч. ЕМ. V. 32, проза. — *Ти, голубе* синьсенький, *ти* на крила рибесенький Гр. ЕМ. 3. 184. — *Соловейку* малесенький, *ти ж* на голос тонесенький ів. 184. — Ой ти, *дубок* кучеривий, *листя твоє* рясне Чуб. V. 13. — Ти, *козаче* молоденький, *в тебе* коник вороненький ів. 169.

3. Без займенника, але з сполучником.

Був собі *шовць і має* жінку, да таку ледачу Рудч. ЮРС. I. 173. — Ото, деє та був собі *один* (— С. С.), і *має* три сини Рудч. ЮРС. II. 71. — У нас у місті *є один* (— С. С.) і *має* їдну доньку їдною ЕЗб. VII. 36. — У одного (— С. С.) був *наймит і зовне* товар *відети* ЕМ. Гр. 2. 97. — Був такий *пан* ще за кріпацтва і *жив* одишоко, нежонатий, значить, а скуний такий, що... ів. 330.

Демонструю всі типи з одним прикладом.

1) І там через море лежить золотий міст, *а на тому мості* різні дерева стоять Рудч. ЮРС. II. 95¹⁾.

2) ...і на тому мості...

3) ...на тому мості...

4) ...а на мості...

5) ...і на мості

6) ...на мості...

7) ...а на ньому...

8) ...і на ньому...

¹⁾ Далі подаватиму лише зміну частину (підкреслена); решта залишається по всіх типах.

9) ...на ньому...

10) ...і...

11) ...а...

12) І, нарешті, підкреслена частина виникає остаточно: «І там через море лежить золотий міст, різні дерева стоять.

Тип 3 (комбінований). Народня мова влучно комбінує всі типи в усіма їхніми підтипами.

1) І там у його є золотий сад, золотим парканом обгороджений, і в саду стоїть золотий стовп, а на тому стовпі кіт сидить, і той кіт вгору йде пісні співає, а вниз іде — дуже гарні кавки каже Рудч. ЮРС. II. 95.

2) Жили собі чоловік і жінка і було в їх три дівки, і ті дівки дуже погано балакали ЕМ. Гр. 2. 300.

Знає нар. мова й такі приклади, що в них комбіновані всі способи відносної сполуки: паратактичні в гіпотактичними, синдетичні в асиндетичними тощо. Ось, напр.: Ідеи був такий цар, що мав жінку, і та жінка не мала дітей ЕЗБ. VII. 52. — А єсть у нас тут така... живе у міщанина, а у неї єсть два сини, годів по сім ЕЗБ. XIV. 184. — Трапляються й інші комбінації¹⁾.

Тип 4. Забачив дві дівчини, квітки збирають. — Між сірими скелями стояла стара... в трьох верхах, сіра, поросла сивим та веленим мохом Неч. Прав. II. 266. Огон. Гр. 171.

У цім типі іменниковий додаток або підмет головного речення показує на підмета або іменникового додатка підрядного паратактичного, а в нім немає не тільки відносного, але й вказівного займенника.

Увага. У випадках як: «Забачив дві дівчини квітки збирають», «дві дівчини» (як до того, де буде кома, або як до інтонації в живій мові) можна мати або за назовний у підрядному, або за знахідний відмінок у головному. Отже інтерпункція на письмі та інтонація в живій мові гарантують проти всіх можливих випадків двозначности.

ПРИКЛАДИ.

Ухопив маленьку дівчинку, Парасю, четвертий годок пішов, та й несе Мирн. ХРВ. 249. — Мила Ідного дурного сина, називався Гриць ЕЗБ. VII. 118. — Тут такий млин є пустий, дурно стоїть, там є двадцять п'ять ... у тім млині ЕЗБ. VII. 147. — А в тій крилиці сидить така змія, має дванадцять голів і щодень мусить дати одного мужа ЕЗБ. VII. 35. — Й той не як робив воду тільки й возив, а робив мій дядько, муляр був файний ЕМ. Гр. 2. 94. — Був собі чоловік, любив на охоту ходити ЕМ. Гр. 2. 64. — Іде той собака і по дорозі найшов собі такого ж kota, як і він — на стелу ловить миші ЕМ. Гр. 2. 241. — Іде та й іде, — коли й зустрічає чоловіка — іде кудись Рудч. ЮРС. I. 90. — Іде собі, коли й

¹⁾ Іде приклади див. розд. XXIII у цій книзі.

зустрічє його взнав чоловік другий, — *іде напроти його* Рудч. ЮРС. I. 89. 90. — На і бутлику всдики, *осталась*, а я піду щєв кімнату Гнід. IV. 68. — Цялі криша в мар сунюм мертвим покрита, *несли чотири хлопчики*,... і в них хусточки Ів. Мар. 119. — *Бєть у мене кваченьки, один буде сотню гнати* ИП. Ант. Драг. II. в. I. 44. — На його дворі, стояла калина, *сильно родила* Чуб. III. 307. — Ой у полі *криличенька, орли воду п'ють* Чуб. III. 150. — *Зайшов у ліс, а там між яри і печеру собі найшов, річка недалеко* ЕМ. Гр. 2. ст. 150. — *Йден був такий кравець, мав сита* ЕЗБ. VII. 28.

У вага. До цих паратактичних не належать такі, напр., вставні: Ти, — каже, — *постій тут під конницею (на луці були)*, а я пібіжу вперед до його Рудч. ЮРС. в. II. 11.

На місці цих паратактичних речень може бути або речення в *що* (у рос. літ. вдебільшого к о т о р и й) (напр., вам. «Забачив дві дівчини, квітки збирають» — «Забачив дві дівчини, *що* збирають квітки», рос. «которые собирают», «Забачив, *що* дві дівчини квітки збирають»), або *дісприслівниковє* (після вб. *сознае*: «Забачив дві дівчини, квітки в б и р а ю ч и » та ін. (дів. ін. тїни відн. спелуки у цім таки ровділі), або *прійменникові звороти* (зам.: «Там стєяло два дубочки, схилились верхки до купочки» Гнід. в. II. ч. I. 187 — «Там стояло два дубочки зі схиленими до купочки верхками») та ін. У рос. мові тут можуть бути ще й *дісприкметникові т. зв. скорочені речення* («увидел двух девушек, собирающих цветы» та ін.).

Самостійність речень у цих прикладах лише навверхня. Тут бо є найтісніша сполука, спільне для головного та підрядного речення висловленє раз, в однім реченні, а другє тісно прилягає, піби влютованє цим самим спільним.

Тип 5. *І ходили вони собі втрєох, товаришували* ЕМ. Гр. 2. 11. — Коли чус, аж вони *у гарбузах плутаються, шукають дороги, та один одному говорить* Рудч. ЮРС. I. 194. — Там він і помер, *присвятився* ЕЗБ. XIV. 240.

У цьому типі другє дієслово у тій самій формі, що й перше (особа, число, а вдебільшого й час — вгода), спец.фікус, деталізує, ближче означас - пєсянює те, що перше висловлює загально. Це є дієслівний атрибут (апозиція)¹⁾.

Цей тип надзвичайно пєширений в українській царедній мові. Літературна його не взнає.

ПРИКЛАДИ.

І ходили вони собі втрєох, товаришували ЕМ. Гр. 2. 11. — А дівка - чорнявка *кєжній дєнь біга в аптеку -- бере лікарство* Рудч. ЮРС. II. 147. — А дівка-чорнявка *порається в другій хаті — оджимав ссрочки* Рудч. ЮРС. II. 151. — Як сдчинив треті вслєті, аж там, ва волотими дверєма, *сидить його жінка, мички мичє*, —

¹⁾ Пор. із цим асиндетичну дієслівну сполуку: «ходить, блудить», «бере-хапає», «сєдь-падає», «жонки кидалися-бидалися» та ін. Докл. див. розд. XXVIII цієї праці. Асиндетоп.

і така важурена, що їй дивиться на неї страшно Рудч. ЮРС. II. 106. — А брат *був* на теку, — *жито забирає* Рудч. ЮРС. II. 133. — Коли *чус*, аж вони у гарбузах *плутаються*, *шукать* дороги, та один одному говорить: «я тут посижу в салом, а ти пошукай дороги» Рудч. ЮРС. I. 194. — Посадив ту бєбу на взочок і *везу* поперед себе, *пхаю* тєй в свочек ЕМ. Гр. 2. 338. — *Служив* хлонєць... *пас* табуи коней ЕМ. Гр. 2. 284. — А то *робили* ми в Раківці ... *мур ставили* у скарбу ЕМ. Гр. 2. 94. — На грошах *сидить*... *стереже* тих грошей ЕЗБ. VII. 89. — От у їх *була* дівка чорнявка — *служила* Рудч. ЮРС. II. 147. — *Іде* гадюка дорогою, по дорозі *б'ється* ЗРГО. I. 54. — *Стоить* явір над водою, в воду *похилився* Чуб. V. 305.

У в а г а. В усіх цих прикладах на місці цих паратактичних асиндетичних можуть бути відповідні гіпотактичні, здебільшого в дісприслівниксм. Напр., поруч із: «Коли *чус* — аж вони у гарбузах *плутаються*, *шукать* дороги» — можна сказати: «Коли *чус* — аж вони у гарбузах *плутаються*, *шукать* дороги» та ін.

У деяких випадках наче міг би бути сполучник «і», але цей тип — це конструкції нерівновзначні: вставити спсл. «і» і не порушити відтінку в самій думці, в образі, не можна. Вони набрали свого специфічного відтінку, і ми ніколи не думаємо, що тут пропущені спслучники, бо й в усіх їх не відчувасмо. Тут бо вже й о д н а чинність, а не д в і. Друге дієслово показує не самостійну чинність, а тісно зв'язану з першою («дієслівний атрибут, «анєвнція»), відбуваються вони одночасно ¹⁾. Сприймаємо їх як одну чинність (пор.: *бере-ха-нас* тощо, див. вище). Не можна тут сказати: «*бере й ханас*», а лише «*бере-ханас*». Вони спались, вони сплились ув одну нову, багатшу на зміст та силу, дужчу, глибшу, яскравішу, собразнішу. Бож, спадуючись більш-менш в осєвнєсму, в загальнєсму, кожне з цих рівних дієслів подає якусь свою, нову рису, що так чи так специфікує, підєнлює, деталізує, пояснює, забарвлює, кольорує перше дієслово.

Велику роль тут відіграє інтонація, як і взагалі в паратактичних сполучках. Для цього типу характеристична така: — — — — — «А дівка-чорнявка порастєся в другій хаті — *оджислав* *сорочки*» Рудч. ЮРС. II. 154, тобто у сполученому паратактично інтонація гостро падає і тримається увесь час на одній рівній лінії.

Тип 6. I *забачив*: *дві дєвичі квітки збирають*.

У цьому типі підрядне паратактичне стосується не до імені (підмет, імен. додаток) головнього, а до присудка (= додатков.). Тим то в підрядному реченні має бути наявний підмет ²⁾.

¹⁾ Пор. із цим такий приклад: За ним *їде* чорнявля, білі ручки *ломить*. — *Попросила* усю родню — *їде* до молодого за гільцем Кравч. ЕМ. V. 92, тобто асиндетично сполучені дві самостійні, окремі чинності — у першому прикладі одночасні, а в другому наступні в часі чинності (одна з них раніша від другої).

²⁾ Пор. Потебня, Шв зап. II. 333.

ПРИКЛАДИ.

Дід каже: Добре, добре, — да все не везе, *думас*: баба пересердиться, да й так буде Рудч. ЮРС. в. II. 62. — Коли ось *чус* — *ідуть* діочата, парубки Рудч. ЮРС. в. II. 157. — А старі *журяться*, ніхто лячку не сватас *С. С.* — Іде, іде, коли *чус* — *ліс шумить* Рудч. ЮРС. в. II. 157. — Іван прокидається, *бачить* — *біля його гречаники*, як перемиті Рудч. ЮРС. в. II. 101—102. — І *бачить* — *качки на озері пливають С. С.* — *Бачу*, *свиня ходить* в порослятам *С. С.* — *Думав*, *він переказав* батькам, аж ні *С. С.* — Я *думав*, *цян діочина в П'ятичан*, а не в Старого Міста *С. С.* — А вона так плаче, *плаче*, листів *Петро не пише С. С.* — Ох, ти *казав*, орле-серце, *не будеш любити* Чуб. V. 143.

У в а г а. Тут, як бачимо, на місці цих паратактичних речень-лів може бути в гіпотактичних сполучник *що*, *аж* та ін. Напр.: І забачив, *що* дві дівчини квітки збирають» або: І забачив, *аж* (*аж* тут = підсиленому *що*) дві дівчини квітки збирають та ін.

Паратактичних вворотів цього типу широко вживав українська мова замість гіпотактичних в відносини частками.

Вага цих паратактичних речень велика. Пропуском *що* по дієсловах *cognoscendi* etc. підноситься дієслово. Більша чи менша павза на місці пропущеного *що* (див. вище «Уваги», О. К.), особлива інтонація дає змогу тому, хто слухав або читав, і собі уявити, і собі перенестись у той час і чути або бачити. І дальші слова вже сприймаються, сказати б, не розумом тільки, абстрактно, а й вухом і очима. Звідси живість та образність. Порівняймо лише речення: 1) *коли чус* — *ідуть* і 2) *коли чус, що ідуть*. Павза в паратактичній конструкції (1) дає змогу дійсно чути разом із оповідачем це «і д у т ь». «Що» в гіпотактичній (2) розбивав характер такого сприймання.

Тут також, словами проф. Булаховського, маємо «підвищену дієльність мислення, що само в'єднує логічними мостами окремі речення й думки, хоч характер цього зв'язку й не визначено точно» (Походж. та розв. мови, 82).

Тип 7. *Летить орел понад морем: подай, море, пили* М. 64. П.т.

У цьому типі в головнім реченні нема *vb. sent.*, *declar.*, де це дієслово в нім наче пропущене. Звороти цього типу, дуже поширені в українській мові і своєю лаконічністю надають вислову сили та енергії ¹⁾.

ПРИКЛАДИ.

У п'ятницю раненько, поснідавши гарненько, — «*Давай мені миску борошна моя ненько*», і сама таки убралася гарненько Гнід. в. IV. 118. — Послав до Дніпрових козаків: *чи велика гординська сила* Кул. VI. Г. 84. — Сама й учить та раз-по-раз надбігав, *чи шисмо* МВ. Інст. 174. — То прибігав...: «*Моєсна*». Аж тут і наші

¹⁾ Пор. у Потебні, Изв. III. 331. Також у О. Курилової, Уваги, 144.

вернулись: «Нема Орди» Кул. ЗІОР. т. I. 268. — А наші люди сіли на коней та псбігли аж до Смілянського мосту, чи йде Орда Кул. ЗІОР. I. 268. — Отже, вупинивши паред на льсуду, єдин кєзак псбіг до суда в Золотонєшу, чи можна пустить Кул. ЗІОР. I. 268. — Тут... уєсла слугу, щєб він іпєв — чи багато дичі набрав за сьогодні Кравч. ЕМ. XII. 186. — Під вікондем вігнувєя, чи не вийде Маруєя Чуб. V. 67. — Прїйшли ж волн до шинкарки: «дай шинкарко квартиру» Драг. НУП. II. 31. — Ой вийду ж я за воротечка, Да рине вода, рине М. 243. Пот. — Так пішов по сєлах: що в світї дїстєся Яв. 29. О.К. — Він увїйшов у кімнати — світча горить Рудч. ЮРС. в. I. 197¹⁾.

III. ВИСОКІ ПОЗИТИВНІ РИСИ ПАРАТАКТИЧНИХ (СУРЯДНИХ) КОНСТРУКЦІЙ.

Отже, як бачимо в викладу та численних прикладів (а їх є ще безліч), народня мова українська наскрізь проросла, сказати б, цими паратактичними сполуками: від сполуки окремих слів і до сполуки цілих речень та їхніх сполук.

Якшице це в нїй максимально поширене.

Характеристичні риси паратактичних сполук: обравність, законічність, енергійність, економність уваги та самої думки, її природність, більша глибина та гострість. У гіпотаксі думка розбивається між багатьма відтинками залежності (адебільшого штучної, формальної), для сутности думки неважливими й незначними. У паратаксі всією силою своєю падає, як бачили, на головне (а потім на другорядне, на дрібниці), на одно слово, на одно речення і, зберігаючи всю силу та свіжість кожного окрема, падає їх у певній залежності, але природній, а не штучній, нутрішній, а не назверхній, до того ж влитій у монолітний образ.

Паратакса одразу справляє думку й увагу на суть, а не відтинки в залежності.

Позитивні риси паратакси не можуть не відзначити й ті дослідники, що вважають її проти гіпотакси ва щось нижче²⁾.

Паратакса в українській мові сучасній могла б бути за факт прогресивний. Вона (в суті) стилістично вища ва гіпотаксу, дає бо не лише перспективні лінії, а пластичні образи. І проти закидів паратаксі, ніби вона є щось нижче ва гіпотаксу, ніби «де менш розвинена думка вбачас незалежній явища, там розвиненіша думка шукає залежності і знаходить її»³⁾ — треба сказати навпаки: паратакса є факт прогресивний (принаймні, тепер,

¹⁾ У ва г а. Ще ва деякі паратактичні конструкції див. розд. XXVIII та розд. XXIII.

²⁾ Пор.: К. Німчинів (див. дод. № 43, ст. 4 до гав. «Нар. Уч.», за 1927 р). Також пор. О. Курилова, Уваги, 144—146. Підносить стилістичну вагу аєндег. паратактичних конструкцій і проф. Л. Булаховський, Походження та розв. мови, ст. 82.

³⁾ О. Курилова, Уваги, 145.

коли вона усвідомлена через гіпотаксу), б): «де менш розвинена думка, щоб виявити вмізність, не може обійтись без назверхніх васобів, там розвиненіша думка їх ужэ не потребує і бачить цю валежність без вайзих уже назверхніх ознак». Стушно зауважує проф. Л. Булаховський ¹⁾: «Для інтелектуально розвиненішої психіки менш потрібні ознаки, що нагадують про ті чи інші зв'язки. Вони допомагають лише, коли думка працює мляво і пам'ять квола». За приклад тут можуть стати англійська мова та ново-скандинавські, що широко пропускають сполучні слівця тощо ²⁾.

Вистачає тут в усній мові інтонації, павзи тощо, а в писаній — відповідних до інтонації та павзи розділових знаків, інтерпункції. Така паратакса є поступова і відповідає розвиткові свідомости ³⁾ тощо.

¹⁾ Походж. та розв. мовп, ст. 83—84.

²⁾ Дип. за це ст. 19, 51—59 цїпної праці Коршевої «Спос. относит. подчин.» та розд. XXIII цієї праці, Способи відносної сполуки.

³⁾ Пор. проф. Л. Булаховський, ів. Пор. і в К. Німчипова, дод. № 48, ст. 4 до газ. «Нар. Уч.», за 1927 р. Пор. і в Пенковського, Русск. спит. в п. осв. пзд. 3. 637—638, див. також 624—626. Докл. див. проф. Л. Булаховський, Ритмо-мелодичний бік мови та пунктуації, «Шлих Освіти», 1926 р., № 2 та 3.

- ЗРГО. т. II. — Записки Юго-Западнаго Отдѣла Императорскаго Русскаго Географическаго Общества. Томъ II. За 1874 годъ. Кіевъ, 1875.
- III. Ант. Драг. т. I. — Историческія пѣсни малорусскаго народа съ объясненіями Вл. Антоновича и М. Діагоманова. Томъ первый. Кіевъ, 1874.
- III. Ант. Драг. т. II. в. I. — Историческія пѣсни малорусскаго народа съ объясненіями Вл. Антоновича и М. Діагоманова. Томъ второй. Выпускъ I. Пѣсни о борбѣ съ поляками при Богдѣвѣ Хмельницкомъ. Кіевъ, 1875.
- К. Черн. — Чернігівка. Бузальщина в другої половинѣ XVII віку. Нанисав М. Котомаров. Переклад з передмовою Б. Гринченка. № 24. У Київі, 1908. Вид. «Прогресита».
- Кв. Мар } — Шкільна бібліотека за ред. Александра Дорошкевича: 20—40 роки.
Кв. Пер } Григорій Квітка-Оснотвиченко. Державне Видавн. України, 1924.
- Кот. Еп. — Шкільна бібліотека під редакцією Александра Дорошкевича. Іван Котляревський. Епeда, за українську мову перелицьована Поема в шести частинах. З прип'ятками та критичними статтями. № 1. Видавниче Товариство «Кришндя» у Київі. Київ, 1919.
- Коц. ПДН. — Писни, Думки и Шумки руського народа на Подолі, України и въ Малоросіи. Списани и переложени підъ музику Ант. Коципшескимъ. Кіевъ, 1885.
- Коцюб. — М. Коцюбинський. Твори. Том IV. Держ. Видавн. Укр. 1927.
- Кравч. ЕМ. V. — Труды Общества Исследователей Волини. Томъ V, 1911 г. Житомиръ. Етнографичні матеріали, вібрані В. Кравченком на Волині та по сумезних губерніях. З передмовою М. Гладкого.
- Кравч. ЕМ. XII. — Труды Общества Исследователей Волини. Томъ XII. Етнографичні матеріали, вібрані В. Гр. Кравченком на Волині та по сумезних губерніях. м. Житомир, 1914.
- Кравч. ЕМ. XIV. — Праці Товариства Дослідників Волині. Том XIV. (Етнографичні матеріали, вібрані Кравченком Васильом). Житомир, 1920.
- Кул. VI. Г. — Руська письменність. VI. 6. Твори Пантелеймона Куліша. Том шестий. Видане Т-ва «Прогресита». У Львові, 1910. Д. — Гісторія, літературна і инша, проза.
- Кул. ЗЮР. т. I. — Записки о Южной Руси. Издавъ П. Кулишъ. Томъ первый. С.-Петербургъ, 1856.
- Кул. ЗЮР. т. II. — Записки о Южной Руси. Издавъ П. Кулишъ. Томъ второй. С.-Петербургъ, 1857.
- Кул. Ор. — Народна бібліотека № 1. П. Куліш. Орися та інші опов. Вид. Т-ва «Кришндя». Київ, 1919.
- Кул. ЧР. — П. Куліш. Чорна Рада. Хроніка 1663 року. Стаття в редакціі О. Гермаізо. Книгоспілка, 1926.
- Левч. КОП. — Кавки та оповідання в Поділля в вапсах 1860—1860 р-р. Випуск I—II. З передмовою акад. А. М. Лободи. Упорядкував Микола Левченко, науковий секретар Філологічної Катедри, дійсний член Етнографічної Комісії. Збірник Іст.-Філ. Відділу УАН. № 63. У Київі, 1928, LVI+598.
- Макс. УНП. ч. I. — Українскія народнія пѣсни, издавныя Михаиломъ Максимовичемъ. Часть первая. Москва, 1834.
- Макс. ч. I. о. II. — Сборникъ украинскихъ пѣсень, издаваемыхъ Михаиломъ Максимовичемъ. Часть первая. Кіевъ, 1849. Отдѣлъ второй. Пѣсни кльбешня и матеинскія.
- МВ. Ист } — Бібліотека українських класиків. Твори Марка Вовчка за редакцією і в кри-
МВ. Горн } тично-біографічною розвідкою Ол. Дорошкевича. Том. I. Державне Видавництво України, 1926.
- Мил. — В. Милорадович. Житє-бытє лубенскаго крестьянина. «Кіевская Старина», 1903, т. LXXII, липень-серпень.
— Средняя Лубенщина. «Кіевская Старина», 1903, LXXXII, вересень.
- Мири. ХРВ. — Літературна бібліотека. П. Мирний — I. Білик. Хіба ренуть волги, як ясла повні. Роман. Видання друге. Редакція та вступна стаття Б. В. Якубського. Книгоспілка.
- Мор. — О четвероевангеліи въ переводѣ на малорусскій языкъ Ф. Морачевского свидѣній. «Кіевская Старина», 1902, 9, 93—99 (Л).

- МУЕ. VI. — Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові. Матеріали до Українсько-Руської Етнології. Видав. Етнографічної Комісії, за редакцією Хв. Вовка. Том VI. Львів, 1906.
- Пом. — Українські приказки, прислів'я та інше. Збірники О. В. Марковича та других. Спорудив М. Номис. С.-Петербург, 1864.
- Пот. Т. С. — Потєбля А. А. Изъ записокъ по теоріи словесности. Изд. М. В. Потєбни. Харьковъ, 1906 (Уривки в перекладу Одисей).
- Рудч. Ч. П. — Чумацкія народныя пісні. Н. Я. Рудченко. Київ, 1874.
- Рудч. ЮРС. в. I. — Народныя южноруськія сказки. Выпускъ I. Издаль Н. Рудченко. Київ, 1869.
- Рудч. ЮРС. в. II. — Народныя южноруськія сказки. Выпускъ II. Издаль Н. Рудченко. Київ, 1870.
- С. С. — Цими ініціалами позначені приклади, що їх чув або записав у с. В.-Борнику, с. В.-Мечетні, в с. П'ятичанах (Вінниця) тощо на гол. Поділлі та в м. Винниці Сергій Смеречинський.
- Сл. Ак. — Українська Академія Наук. Комісія для складання словника української живої мови. Російсько-український словник. Усі томи та вступки, що впливля досі.
- Скороч. Шух. О.К., Колб. О.К. тощо означають, що приклади взяв не безпосередньо в відповідного джерела, а в О. Курилової, Уваги до суч. укр. літ. мови. Вид. третє, 1926.
- Скороч. Колб. Тимч., Шух. Тимч. тощо означають, що приклади взяв в праць проф. Є. Тимченкових за функції відмінків в укр. мові (див. «Література»).
- Тимч. Калев. — Калеваля. Фінська народна епіка. Повний переклад Є. Тимченка. Видання друге, виправлене. ДВУ, МСМХХVIII.
- Ум. Сл. — М. Уманець і А. Свілка. Словарь російсько-український. ДВУ, 1925.
- Чуб. I. п. I. — Труды Этнографическо-Статистической Экспедиции въ Западно-русской край, снаряженной Императорскимъ Географическимъ Обществомъ. Юго-Западный Отдѣлъ. Матеріалы и исследования, собранныя д. чл. П. П. Чубинскимъ Томъ первый. Вып. первый. Пословицы и загадки. Изданъ помя наблюдениемъ д. чл. П. А. Гильтенбрандта. С.-Петербургъ, 1877.
- Чуб. III. — id. Томъ третій. Народный дневникъ, изданный помя наблюдениемъ д. чл. Н. И. Костомарова. 1872.
- Чуб. IV. — id. Томъ четвертый. Обряды: родины, крестины, свадьба, похороны. Изданъ помя наблюдениемъ д. чл. Н. И. Костомарова. С.-Петербургъ, 1877.
- Чуб. V. — id. Томъ пятый. Пісни любовныя, семейныя, бытовыя и шуточные. Изданъ помя наблюдениемъ д. чл. Н. И. Костомарова. С.-Петербургъ, 1874.
- Шевч. (або Ш.) — Повний збірник творів Т. Г. Шевченка. Під редакцією Д. Дорошенка. Катеринослав, 1914.

ЛІТЕРАТУРА.

- Білоцький Ол., Л. Булаховський, Ол. Парадський й М. Суліма.—Українська мова. Підручн. для старшого конц. труд. шкiл. Сьомий рік, ДВУ, вид. друге, стереотипне, 1928, ст. 1—73.
- Білий Володимир.—«Міські» слова на селі. «Життя й Революція», 1926, № 1, т. 62—68.
- Богородицький В. А. проф.—Общій курсъ русскої грамматики. Изд. 4, Казань, 1913.
- Богумил Ол. і П. Житоцький.—Начерк історії літературної української мови до Ів. Котляревського. «Україна», кн. друга, 1914, ст. 7—28.
- Борковський А.—О хитах в нашій письменній мові. «Зоря», 1886, 246, 271, 323, № 13—16, 19.
- Brugmann Karl.—Kurzo vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen. Strassburg, 1904, ст. XXVIII+777.
- Будво Е.—Основы синтаксеса русскаго языка. Гл. III. Типъ простого и сложнаго предложенія въ его исторической судьбѣ. «РФВ», т. LXX, № 3 і 4 за 1913 р. Варшава, ст. 221—247.
- Бузук П.—Уваги до дівприкметників в українській мові. «Вісник Одеської Комісії Краснаства при Українській Акад. Наук», ч. 2—3, ст. 168—172. Одеса, 1926.
- Булаховський Л. А. проф.—Порівняльнo вивчення української і російської мов. «Шлях Освітн», 1924, № 11—12, ст. 74—86.
- Віа такн.—Походження та розвиток мови. 1926, 99.
- Віа такн.—Проф. С. Тимченко. Курс історії українського языка. Вступ. і фoлетика. 1927. «Записки Іст. - Філ. Від. УАН», кн. XV, 1927, 271—276.
- Віа такн.—Загальний курс української мови (за редакцією проф. Булаховського Л. А.). НКО. Всеукр. язочн. ІІЮ.
- Буславовъ, О.—Историческая грамматика русскаго языка, составленная О. Буславовымъ. Изд. пятое. Этимология. Москва, 1881, ст. 276.
- Пого такн.—Историческая грамматика русскаго языка, составленная О. Буславовымъ. Издание пятое. Синтаксесъ. Москва, 1881, ст. 394.
- Вашковичъ Т.—Переводъ Кулина на украинскій языкъ манифеста 19 февраля 1861 г. и положенія о крестьянахъ. «Кіевская Старина», 1905, 2, 324—341; 3, 423—460, Верхратський Ів. п.—В справі паредного языка. «Правда», 1873, № 14, ст. 495 і 1874, № 6, ст. 211.
- Пого такн.—Замітки языкові. «Руслапъ», 1909, № 80—84, 260—262; 1912, №№ 248—253, 255—269 і 261.
- Його такн.—Невіднішнія заморока. «Руслапъ», № 64 і 65, 1913.
- Його такн.—Неможливі пуризми. «Руслапъ», № 213 і 216 за 1913.
- Його такн.—Про говір долиський, «Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка», т. XXXV—XXXVI (Syntaxlehre, ст. 86—92).
- Веселовська З. М.—Мова «Лексікону» Памви Беринди (Синтакса П. Б.). Синтакса укр. літературної мови XVII в. УАН. «Зап. І.-Ф.В.», кн. XIII—XIV, ст. 311—339.
- Вопа такн.—Мова Г. Хв. Квітки-Основ'яченка (Синтакса українських оповідаць Г. Квітки в зв'язку в наступним розвитком літературної мови) «Наук. Зап. Харк. наук.-дослідч. катедри мовознав.», ДВУ, 1927, ст. 93—109.

Винокур Г. — Культура языка. Очерки лингвистической технологии. Вид. «Работы Пров.» Москва, 1926, 216 ст.

Возняк Михайло. — Галицькі граматики української мови першої половини XIX ст., написав Михайло Возняк. У Львові, 1911. Накл. Наук Т-ва ім. Шевченка, ст. 310.

Волюшинъ Авг. — О письменномъ языкѣ подкарпатскихъ Русиновъ Ужгородъ, 1921.

Волянський Павло. — Що про укр. літературну мову. Бібл. «Укр. Гол.», ч. 2, 1920, Поречинь, ст. 27—30.

Vondrák Wenzel, Dr. — Vergleichende Slavische Grammatik. II. Band. Formenlehre und Syntax. Göttingen, 1908, ст. XIV + 648.

Гадки о яглагодиженню суперечки що до нашого письменного языка. «Правда», Льв., 1871 р., № 37, 38, 43.

Гаввський Степан. — Механізація мовл. «Життя й Революція», 1926, № ст. 71—76.

Пого такп. — Українізація й український правопис. «Життя й Революція» 1926, № 8, ст. 49—54.

Його такп. — Теорія поезії для середніх шкіл і самоосвіти. Київ—Кам'янець, 1921, ст. 94.

Гапцов Всеволод. — Проблеми розвитку нашої літературної мови. «Життя й Революція», 1925, № 10, ст. 61—66.

Він таки. — Діалектологічна класифікація українськ. говорів (з картою). 1923. Видб. в IV книзі «Занисок Іст.-Філ. Відділу», Київ, 67.

Гаццук Микола. — Українска абетка. Вистачи? Микола Гаццук. Москва. У дрзкарні Університетської. 1918.

Глаголевскій П. — Синтаксесъ языка русскитъ послонитъ. 1873.

Гладкий М. — Лєно про нашу провінціяльну пресу українською мовою. «Більшовик», № 188 і 189 в 22. VIII та 23. VIII. 1923.

Його таки. — Культура українського слова. «Більшовик», № 25 в 81. I. 1924

Його таки. — Лєксика наших газет. «Червона преса», 1927, № 6, ст. 20—24 та № 7, ст. 69—74.—Див. В. Я. У пильній справі. (За М. Гладкого). «Вісн. ІУНМ», 1928, вип. I, ст. 86.

Його таки. — Мова нашої преси. (До проблеми культури українського слова). «Життя й Революція», 1926, № 6, ст. 61—68.

Його таки. — Мова нашої преси. «Червона преса», 1927, № 3—4, ст. 26—30.

Його таки. — Практический курс украинского языка. Пособие для русских школ на Украине и для самостоятельного изучения живой украинской речи. 2 издание. Научно-Педаг. Ком. Главногоса допущено к употреблению в детучреждениях соц. восп. Гос. Изд., 1924, ст. 162 + III. — Рец. Погансен, М. 1924, «Нов. кп.», № 1, ст. 32—33.

Його такп. — Проблема газетної мови. Суть популярного вискладу. «Червона преса», 1928, № 3, 18—25.

Його такп. — Проблема культури укр. слова. «Життя й Революція», 1927, лютий, т. I. 201—208.

Його такп. — Синтакса нашої газетної мови. «Червона преса», 1927, № 8—9, ст. 59—63 та № 10, ст. 41—45.

Його таки. — Проблема української мови. «Прол. Права» № 141 (2053).

Він таки. — Мова сучасного українського письменства. «Життя й Революція», 1928, кн. XI, ст. 128—134, кн. XII, ст. 139—156; 1929, кн. I, ст. 159—167 (спнт.), кн. II, ст. 131—140 (спнт.).

Він таки. — Наша газетна мова. ДВУ, 1928, ст. 174.

Його такп. — Стабілізація української мови. «Життя й Революція», 1927, № 4, ст. 70—78.

Його такп. — Фразеологія газетної мови. «Червона преса», 1928, № 1, ст. 39—43.

Гнатюк Вол. — В справі української правописи. «Літ.-Наук. Вісн.», 1922, кн. II, ст. 173—176; кн. VIII, ст. 164—171; 1923, кн. II, ст. 178—182, кн. III, ст. 273—276, кн. VI, ст. 175—180, кн. X, ст. 176—180.

Його такп. — В справі нашої літературної мови. «Ціло», № 65 70, 1913. Відповідь на статтю М. Шашинича.

Його так п. — Останки воєста в нашій мові (Зап. Наук Т-а у Львові, т. 23; Miscellanea, 1905.

Головацький Яківъ. — Граматика руского языка составлена Яковомъ Головацькимъ д. к. профессоромъ руского языка и словесности русской при всеучилищу Львѣвскомъ. Въ Львові, 1819, ст. 219.

Його таки. — Росирава о языкѣ Южнорускомъ и его нарѣчяхъ, сочинена Яковомъ Головацькимъ. В книзі: «Историч. очеркъ основанія Галицко-Русской Матлицѣ и спрავданье першого собою ученыхъ русскихъ и любителей на одного просвѣщенія. Составлено Яковомъ Головацькимъ. Въ Львові, 1850, ст. 111 + XXI.

Голоскевичъ Г. — Укрѣпська література на зова та вакоши II розвою. Публічна доповідь 8. XI. 1925. (Автор, на жалъ, не мав змоги її чути).

Горецький П. — Гр. Шалъ. — Укрѣпська мова. Практично-теоретичний курс. Держ. Науково-Методичний Комітет Нацкомсовіти УСРР імяти як підручника по вищихъ школахъ дозволив. Книгоспілка, 1926, ст. 203 та н. д. зьоме. 1929, ст. 336.

Гринчелко В. — Неосторожність въ важномъ дѣлѣ (объ украинской стѣпал-стѣкѣ). «Кіевская Старина», 1903, 9, 404—446.

Грунскій Н. К. проф. — Украинская грамматика. Кіів, 1918, ст. 48.

Грунський Микола, проф. — Завдання науковихъ підручниківъ історіі української мови (з приводу новихъ підручниківъ п. ф. П. Бузюка та проф. С. Тимченка). «Записки Іст.-Філ. Від. УАН», кн. XV, 1927, ст. 260 — 270.

Грунський М. проф. та Г. Сабалдир. — Українська мова. Морфологія, фонетика, синтаксис, фразеологічний словник. Порядникъ для самонавчання. Третє виправлено видання. В-че т-во «Час». Кіів, 1927, ст. 166 та 4 вид. 1927 р.

Грунський Микола, проф. — Форма та композиція «Слова о полку Ігоревімъ». УАН, «Записки Іст.-Філ. Від.» кн. XVIII, 1928, ст. 1—21.

Віп таки. — О. О. Потебня та сучасна синтаксиса «Записки Іст.-Філ. Відділу ВУАН», 161—172, кн. XXI—XXII, 1929.

Гудвий Н. К. пр.-доц. — Переподи Żywotów Świętych Петра Скарги въ Юго-западной Руси. «Универс. Новістія», годъ LVI, № 9—10, 1916, Кіевъ, 1917, ст. 1—136.

Гусъ М., Ю. Вагор, Н. Каганович. — Языкъ газеты. Москва, 1926, ст. 6. — Переход глагола в существительное. Москва, 1926. (Автор не дістав цієї праці).

«Дѣло», 1900. — Въ справѣ народного языка (Автор не дістав цієї праці).

Дем'яничукъ Василь. — Проф. Петро Бузюк. Нарис історіі української мови. У Кііві, 1927. «Записки Іст.-Філ. Відділу, УАН», кн. XV, 1927, 231—246. Реценсія.

Діброва А. — Гармонізаційні засоби в українській мові. «Українська Хата», 1910, № 6, ст. 383—386, № 7—8, ст. 485—489.

Дложевскій С. С. — Проблема возникновения относительныхъ предложений въ латинскомъ языкѣ. «Универс. Новістія», № 4, 1916, 1—19, Кіевъ.

Довгань К. — На даннихъ позиціяхъ (про укр. літерат. мову). «Життя й Революція», № 11, ст. 50—55.

Долитчовъ В. — Опытъ словаря неправильностей въ русской разговорной рѣчи (преимущественно въ Южной Россіи). Одесса, 1886. Рецензію див. «Кіевская Старина», 1888, 9, 63—64. — А. С-чъ.

Домбровський Володимир. — Українська стилістика і риторика. Підручникъ для середніхъ шкіл і для самонавчання. Перемишль, 1923, ст. IV + 177.

Дорошенко В. — Український науковий рух в 1912 р. «ЛНВ», 1913 р., т. 61. (Спец. ва мову ст. 519—521).

Драгомановъ М. — Песнопанія укр. народнихъ пісень. Розвідка, т. II.

Дубровський В. — Московсько-українська фразеологія. Кіів, 1917, ст. 147.

Дячанъ Пилипъ. — Методична граматика языка мало-русского. Львов, 1866, ст. 142.

Житенскій П. П. — В. Гумбольдтъ въ історіі філософського языкознання. Москва, 1900, ст. 30.

Його так п. — Енцида Котляревскаго и древнѣйшіи списокъ ея въ связи съ обзоромъ Малорусской литературы XVIII в. Кіевъ, 1900. — Рец. Потебнева: Отчетъ о 20 прис. премій гр. Уварова, 1878. «ЗАН», т. 33. — Див.: «П. Житенскій Енцида Котляревскаго в зв'язку з оглядомъ української літератури XVIII століття» Кіів, 1919. Весуир. Кооп. Видани. Союз, ст. 119.

Його такп. — О повновадах евангелія на малорусській языкъ. Санктпетербургъ, 1906. ст. 65 та «Низьтетія Отдѣл. русск. яз. п словесн. Имн. Акад. Наук», 1906, кн. 4.

Його такп. — Очеркъ литературной исторіи малорусскаго нарѣчія в XVII. в. «Кіевская Старина», 1888, 1—3, 162—179; 4, 1—21; 5, 169—183; 6, 389—408; 8, 246—288; 9, 567—596; 12, 401—416. Також окремо «Очеркъ литературной исторіи малорусскаго нарѣчія въ XVII вѣкѣ съ приложеніемъ словаря книжной малорусской рѣчи по рукописи XVII вѣка. П. Житенцаго. Кіевъ, 1899, I—IV + 162 + 102. Див. Словарь кн. мал. р. по рук. XVII в. в «Кіевск. Стар.», 1888, 8, 9, 10, 12, приложенію.

Його такп. — О языкѣ п поэтическомъ стилѣ народныхъ малорусскихъ думъ. «Кіевская Старина», I, 23—60.

Його такп. — Про українські народні думи. Київ, 1919. Всевкоп. Кооп. Видавн. Союз, 1919, ст. 115 + II.

Жученко М — Про українську літературну мову, «Дніпрові Хвилі», 1912, №№ 22, 23, 24; 1913, № 1.

З. М. (пл. М. З) — Шалуймо своєю рідну мову. «Дѣло», 1898, чч 201, 290. — (Відом. «ЛНВ», 1899, лютий).

Загул Д. — Поетика. Підручник по теорії поезії для факсовчихів, педагогічних курсів, проф. — техлічних шкіл, техникумів та для самонавчання. Переднє слово Б. Якубського, Київ, 1923, ст. 144.

Зборовецъ В. — Мова вчительства на Кам'яниччині. Журн. «Шлях Освіти», 1926, № 10, 116—123.

Зуб-кнй М. — Погляд на наш языківий і правописний спір. «Дѣло», 1898, ч. 272.

Ирацида Гр. — Куос українського языка в кратком практическомъ изложении с хрестоматіей. Гос. Изд. Укр. 1925, ст. 189.

Истомипъ В. — Главнѣйшія особенности языка п слога произведеній Шук. Вас. Гоголя. «РФВ», 1 приблп. къ XXXVII т., 1897.

Івюмов О. — Техніка української мови. Київ, 1926, ст. 190.

І. П. — Українська мова та пняхи її розвою. «Життя й Революція», 1925, № 11, ст. 91.

Йогансон М. — Проф. Іван Огієнко. Чистота й правдивість української мови. Підручник для вивчення української літературної мови. Популярний курс в історичшх освітленнях. Львів, 1925. — Рец. «Чарвоий Шлях», 1926, № 4, ст. 303—305.

Його такп. — Український язык. Пособие для курсов и самообразования. Изд-во «Більшовик». Киев, 1923, ст. 47. Вид. 2 Киев, 1924. — Рец. О. Курило. «Записки Іст.-Філ. Від. ВУАН», 1924, кп. IV, ст. 251—254.

Карскій Е. — Болоруссы. Очерки синтаксиса белорусского наречія. Том II, вып. 3.

Keller Georg Siegmund, Dr. — Das Asyndeton in den Balto-Slavischen Sprachen. Heidelberg, 1922, ст. 107.

Клецацький П. проф. — Уваги до «Увар Олети Курилової». «Записки Полтавського Інституту Народної Освіти (ІНО)», I—III, 1925. (6). (Автор не дістав).

Коваленко-Коломацький Г. (Гр. Гетьманецъ). — Вивчаймо українську мову (практичні поради). Київ, 1918, ст. 11.

Його такп. — В справі про нашу мову. «Рада», 1909, № 188. Замітки на статтю М. Левцького.

Колосса Олександр, проф. др. — Погляд на історію української мови. Інвгураційний вклпд, виголошений в Українському В. Університеті в Празі для 23 жовтня 1921. В Празі, 1924, ст. 43.

Коршъ О. — Способы относительнаго подчиненія. Глава изъ сравнительнаго синтаксиса. Изслѣдованіе О. Коршя. Москва, 1877. (скор. СОИ).

Кочовскій В. — І. Огоновскій. — Методична граматика рускої мови для IV. класи шкіл 5-ї 6-класових. Друге, поправлене видання. У Львові, 1904, ст. 98 + II.

Кримськпй А. г. акад. — акад. О. л. Шахматов. — Нарис в історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської старо-українщини XI—XVIII в. в. Київ, 1922, ст. 182.

Кримскій А. г. — Українська граматика для учениковъ высшихъ классовъ гимназій и семинарій Придніпровья. т. I. вып. 1, 2 і 6, т. II, вып. 1, Москва, 1907—1908.

Його так п. — Практичний курсь для изучения малорусского языка. В московском журнале «Зоря», 1906, № 1—2, ст. 22—29; № 3—4, ст. 43—50; № 7—8, ст. 50—55, in 4°. Не скінчено, бо перестав виходити журнал. Погіршив лист у «Раді», 1906, № 56, ст. 2. (Автор, на жаль, не дістав цієї шпалі)

Його так п. — Наша лизикона скрута і спосіб вагадити лихові. «Зоря», 1891, 472. — Рец. Ів. Фіанка. «Зоря», 1893, ст. 17. (Автор, на жаль, не дістав).

Його так п. — Про нашу літературну мову, «Літер.-Наук. Вістн.», 1901, № 10, т. XVI, ст. 35—47.

Його так п. — О малорусскихъ отглагольныхъ существительныхъ на ЕННЄ и, НННЄ М (Відбитки з Юбилейнаго Сборника гъ честь. Вс. Миллеръ), 1900, ст. 298—304, in 8°. — Рец.: а) В. Домашинскій, «Кіевскія Старины», 1900, № 7—8, відділ II, ст. 35—37; б) Г. Павлинскій, «Извѣстія Отдѣленія русскаго языка и словесн. Имп. Академіи Наукъ», 1900, кн. 2, ст. 719.

Його так п. — Рецензія на Гр. Івановича: «Курсь українського языка» (К. 1926) в «Зап. І.-Ф. В. ВУАН», кн. VII—VIII, 1926, ст. 693—696.

Його так п. — З шиводу мови в «Будітельних матеріялах Київщини» акад. П. Трусківського, 1926. «Занески Іст.-Філ. Від. УАН», 1926, ст. 369—370.

Він так п. — Др. Смаль-Стоцький. Півонисна сирава. 1926. (В «Зап. І.-Ф. В. УАН», кн. XII, 1927, ст. 342—356.

Він так п. — Про правописну конференцію. «Зап. І.-Ф. В. УАН», кн. XII, ст. 357—364.

Він так п. — Розвірки, статті та ваіткн I—XXVII. Київ, 1928, 246—254, 361рн. Іст.-Філ. Від. № 67.

Кульш П. — Дні мені, книжки і народня. «Україна», 1914, книга третя, ст. 22—34.

Кульбак иъ С. М. проф. — Українскій языкъ. Краткій очеркъ исторической фонетики и морфологии. Харьковъ, 1919, ст. IV+103.

Курило О. — Парадельні фоьви в українській мові. Їх ваічіння для стилю. Київ, 1923, ст. 23.

Вона так п. — Угаги до сучасної української літературної мови. Видання третье. Київоспілка. 1926. УАН. Збірник І.-Ф. В., № 8. Київ, ст. VII+260 — Рец.: М. Сулима, «Шлях Освіти», 1923, № 9—10.

Лавровскій П. — Обзоръ ваічательныхъ особенностей парѣчія малорусскаго сравнительно съ великоуусскимъ и дугимъ. «Журн. Мин. Нар. Просв.», 1869, № 6.

Лариш Б. проф. — Мощний побут міста. «Черв. Шлях», 1928, № 5—6, ст. 190—198.

Левичький В. — Загально-приступний курсь української мови ва науко-мистодичною редакцією проф. Л. Булахонського. Л. I, 30 ст.; Л. II, 16 ст.; Л. III, 31 ст. **Ловичький Модест.** — Паки и пакн. (Про нашу літературну мову). 1920, Відень—Київ, ст. 67.

Він так п. — Де-що до справи про ваіраїнську письменницьку мову. «ЛНВ», 1909, кн. VIII, т. XLVII, ст. 238—261.

Він так п. — Українська граматика для самонавчання. Видання третье, виправлено й доповнене. Катеринослав — Київціг, 1923, ст. 197.

Він так п. — І воюгам і добрим людям (18 + 11), ст. 16; (окремо видана передиомри до Української Граматики для самонавчання М. Левичького).

Lewicki Joseph. — Grammatik der ruthenischen oder kleinrussischen Sprache in Galizien von Joseph Lewicki. Przemyśl, 1834, ст. XXVI + 212 + 39 + 8 in 8°. Див. ва неї М. Возник, Гал. грам. укр. м. першої пол. XIX ст., Львів, 1911, вид. Наук. Тов. ім. Шевч. ст. 92—109.

Левченко М. — Про споріднення між формами множини: «тилі люди», «тої люди» і «тілі люди». «Занески Іст.-Філ. Відділу», ва ред. акад. Л. Куївського. ВУАН. К. 1928, кн. XVIII, ст. 291—229.

Левченко. — До організації гуртків культури українського слова. «Життя й Революція», 1926, № 2—3, ст. 126—126.

Ловченко М. М. — Заіткна о Русинской терминологіи. «Основа», 1861, іюль, ст. 186.

Лопля В. П. — Об очистке русскаго языка. «Правда», 3 XII. 1926.

Ласін Яван. — Спнтакс беларускае мовы. Выданне другое, перааробленае. 20 тисича. Дзяржаўнае Выдавецтва Беларусі Менск, 1926, ст. 265

Ł o ś J a n. — Gramatyka starosłowiańska (głosownia, morfologia, składnia) Ljwów — Rajszar — Kijów, 1922.

Ł o ś J a n. — Gramatyka polska. Część III. Odmiennia (flexja) historyczna. Lwów-werszawa — Księg. Wyd. nakł. nar. im. Ossolińskich, 1927.

L u t s k a y M. — Grammatika Slavo-Ruthena: seu Vetero-Slavicae, et actiu: montibus Carpaticis Paruo-Russicae, seu dialecti viventis linguae, — edita per Michaeleni Lutskay, Buda, 1830, XVI + 176 st. in 8°. — Рец. див. М. Возняк, Гал. грам. укр.-молн XIX ст., 80—92.

М а н д е л ь ш т а м ь П. — О характерѣ гоголевскаго стиля. Гельзендорфъ, 1902 г. M a r e t i ć T. Dr. — Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srgjskoga književnog jezika. Dr. T. Maretić, Zagreb, 1899, VI + 760 + 4.

М а р т о в и ч Л е с ь. — Підчинки до літературної мови. «Діло», № 194, 1913. (Автор не дістав).

М а т в і є н к о О. — Инструменталь чинности при пасивних дієприкметниках. Збірник центральных державных курсів українознавства, Харків, 1923, ст. 61—69.

М и л о в Н. — Не отмеченное школьными грамматиками явление русского синтаксиса. «РФВ», т. LXX, № 3, 4, 1913. Варшава, ст. 128—129. Пед. Отд.

М я р о н е п к о М и x. — Українська фразеологія (Прийменники та їх ролі в реченні). За ред. та передмовою п. сф. М. К. Ізюцького. Київ, 1927, ст. 134.

М і k l o s i c h Fr. — Die subjectlosen Sätze. (Denkschriften der Kais. Akademie der Wissenschaften vol. XIV. Pcn. Th. Benfey, «Göttinger gelehrte Anzeigen», 1865, 1776—1798. H. Bonitz, «Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien», 17, 744—784. H. Steinthal, «Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft», 4, 235—242. (Автор, на жаль, не дістав).

В і п т а к и. — Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen von Franz Miklesich. Vierter Band. Syntax. Wien, 1883, ст. 696.

M i t r o f a n o w i c z M i c h a l. — Praktische Grammatik der kleinrussischen (ruthenischen) Sprache für den Selbstunterricht. Theoretisch-praktische Sprachlehre für Deutsche. Wien — Pest — Leipzig, ст. VIII + 184.

М о л о д и й П. — Ровинки нашої мови і «кочаність» слів. «Рада», 1909, № 26.

М о с к а л е н к о А. А. — Конспектний курс української мови. Дніпропетровське, 1929, 63 стор.

Н а в а р е в с ь к и й А. — Язык евангелія 1681 года въ переводѣ В. Негайлевскаго. Сол. удест. Ист.-фил. фак-омъ золотой медали А. Наваревскаго. «Универс. Извѣстія», № 12, 1911, Київ, ст. 78—139.

Н а к о п е ч н и й М. — Українська мова. Програма - конспект. Укрліксн при УПО ІКС УСРР. Бібліотека українознавства. «Рух». Харків, 1928, ст. 240. — Днир. рец. М. Гладкого в «Прол. Правді», 1928, № 208 (2120).

Н е т я г а М. — Де що в справі народного язика. «Правда», 1874, № 2, ст. 69. (Автор не дістав).

Н е ч у й - Л е в ц ю к и й Ів. — Криве дзеркало української мови. К. 1912 р. ст. 92 — Рец.: М. С.-кий, «Укр. Хата», 1912 р., № 11—12. П. Б. «Син», 1912 р., № 44—46; А. Б., ib. № 52, Про «руйнування» української літературної мови.

В і п т а к и. — Сьогочасна часописна мова на Україні. (Дил. «ЛНВ», 1907, кн. V, том XXXVIII, ст. 331—критика; див. ще «Україна», 1907, 1, 1—49, 183—237; 3, 280—331; окремо: К. 1907, підбітка в «Україні», ст. 175).

Н е ч у й - Л е в и ц ь к и й І. — Граматика українського язика, ч. I. Етимологія. К. 1914 р. с. 166 + 83; 80 к.; ч. II. Синтаксис. К. 1914 р. «В книжкахъ весьма мноюлюбящихъ ненаучныхъ домословъ автора, въ котрыхъ тонуть щиплять странища». (Див. проф. И. М. Огівенко, Курс. укр. яз., ст. 307). — Рец. «Основа», 1916, кн. II. Одеса.

Н и к о л и ш и н Д м. — Недостачі української племеницької мови. Коломия, 1923, ст. 146.

Н і м ч и н о в К. — Український язик у минулому й тепер. Підручна книга до усвідомлення фактів українського язика. Держ. Видавн. Укр., 1926, ст. 87.

В і п т а к и. — Мова Лесасу. Іссукр. з'їзд п. ел. гістм., 1927, ДВУ, ст. 73. В і п т а к и. — Лекції (XII—XIII) в синтаксис української мови (у колективному «Курсі української мови для вчителів», виходив у тижневих додатках до газети «Віродній Учителів», за науково-методичною редакцією проф. Л. Булаховського) Синтаксисно

живануни граматичних форм. Лекція II. Дод. № 46(97) та № 47(98). Лекція 12 ів. Лекція 13. Дод. № 48 (99).

В і н т а к и. — Синтакс простого речення 1927. Дод. № 47 до газ. «Нар. Учит.».

В і н т а к и. — Синтакс складного речення. Дод. № 48 до газ. «Нар. Учит.».

П о л я ц ь к и й М и н к. — Вдалил почив. «Культура і Побут», № 14, 16/IV, 1927 р., ст. 3—4.

В і н т а к и. — Культура і мова бюрократизму. «Культура і Побут», № 45 — 46, 3 XII 1927, ст. 3. Вісти ВУЦВК.

О в с я н и к о - Ж у л и к о в с к и й Д. П. проф. — Синтаксисъ русскаго языка. С.-Петербургъ. Изд. Д. Е. Жуковскаго, ст. VIII + 312.

В і н т а к и. — Синтаксическія наблюденія. Вып. I. С. - Петербургъ, 1899, ст. 127.

В і н т а к и. — Руководство къ изученію синтаксиса русскаго языка. Изд. 3. М. 1912.

О г і в н о І л а н, проф. — Грамматика української мови О. Навловського, 1918 р. Київ, 1918 р., ст. 114.

В і н т а к и. — Вчимося рідної мови. Нариси про мову українську. Вид. 2. попр. і вичино доповнено. Київ, 1918, ст. 47 (див. також «Рада», 1909 р., №№ 197, 198, 200, 202; окремо — К. 1917 р., ст. 32).

В і н т а к и. — Дійвне число в українській мові. «Занески Укр. Наук. Т-ва в Києві», 1909 р., кн. VI, ст. 88—128.

В і н т а к и. — Курсъ украинскаго языка. Изъ лекцій по исторіи украинскаго языка. Пособіе для студентовъ учителей и учащихся старшихъ классовъ среднихъ учебныхъ заведеній. Изданіе 2, дополненное. Киевъ, 1918 (1919), ст. 328.

В і н т а к и. — Наглядна таблиця для вивчення побічнихъ речень. Вид. сьоме. Львів, 1923.

В і н т а к и. — Наглядна таблиця милозвучности української мови. Для школи и самонавчання. 1923.

В і н т а к и. Українська граматична література. Київ, 1918 р., ст. 20.

В і н т а к и. — Українська мова. Бібліографічний покажчик літератури до вивчення української мови. Київ, 1918 р., ст. 88.

В і н т а к и. — Український стилістичний словник. Підручна книжка для вивчення української літературної мови. Львів, 1924 р., ст. 496.

В і н т а к и. — Чистота и правильність української мови. Підручник для вивчення української літературної мови. Популярний курс в історичним освітленням. Львів, 1925 р., ст. 215.

О г о н о в с к и й О м о л я н ь, др. — Грамматика русскаго языка для школъ среднихъ. Львовъ. 1889, ст. XII + 288.

O g o n o w s k i E m i l, Dr. — Studien auf dem Gebiete der Ruthenischen Sprache. Lemberg, 1880, ст. 244.

В і н т а к и. — O ważniejszych właściwościach języka ruskiego. (Rozprawy i sprawozdania z pos. wydz. fil. Ak. Um. t. X, 30—93). Kraków, 1884

О с а д ц а М. др. — Д-ра Михаила Осадцы грамматика русскаго языка. Третье издание, пересмотрено О. Лепкиным и Н. Опышевичемъ. Въ Львовѣ, 1876, ст. VIII + 238.

О с и п і в М и к о л а. — Лексично-синтаксичні зауваження до мови вчителя. Вид. газ. «Народній Учителю», Харків, 1928, ст. 69.

В і н т а к и. — Лексичні, синтаксичні та інші огріхи в мові вчителя. 1928. «Самонавчання», № 6, дод. до газ. «Нар. Учит.».

В і н т а к и. — Техн, 1928 р. «Самонавчання», № 6 та № 7, дод. до газ. «Нар. Учит.».

В і н т а к и. — Мова феєлетонів Остана Вишні. «Червоний Шлях», 1928 р., № 9—10, ст. 103—120.

П а т о к о в а О. В. — До історії розвитку присудкового інструменталю в російській літературній мові (автореферат). «Наук. Зап. Харк. наук. - дослідч. катодри моновп.» ДЧУ, 1927 р., ст. 83 — 92.

П а ч о в с ь к и й М. др. — Літературна мова на Україні. «Україна», 1907 р., том II, 61—73.

П е т е р с о н М. П. — Очерк синтаксиса русскаго языка. Гос. Изд. Москва, 1923 р.; Петроград, 129 + II ст

П е т р у с ь В о л о д и м и р. — Техніка явля. «Життя в Революція», 1926 р. № 1, 63—62.

Пешковскій А. М. — Школьная и научная грамматика. Изд. Москва. 1923 г., Петроград, ст. 116.

В і п т а к и. — Существует ли в русском языке сочинение и подчинение предложений. Родной язык в школе. Изд-во «Работник Просвещения», Москва, 1926 г. кн. 11—12, ст. 124 — 140.

В і н т а к п. — Русский синтаксис в научном освещении. Популярный очерк. Пособие для самообразования и школы. Гос. Изд. Москва, 1920 г., 504 ст.

В і н т а к п. — Русский синтаксис в научном освещении. 3, совершенно переработанное издание. Гос. Изд. Москва. 1928. Ленинград, 579 ст.

Н и л и й в и ч М. — Де-по про сучасну стадію розвитку української літературної мови. «Світло», 1912 г., № 4, ст. 26—44; 1913 г.; № 6, ст. 23—36. — Також окремо: К. 1913 г., ст. 51 і «Нове Життя», № 3, Київ, 1913 г. — Рец. С. Черкасенка в «ЛНВ», 1913, том 62, ст. 567 — 569.

П і д м о г и л ь н и й В. — Є. П л у ж н и к. — Фразеологія ділової мови. Уломаши в. Підмогильний і Є. Плужник. «Час», 1927 г., ст. 294.

П - к і й А. — Замітка о народномъ языкѣ. «Осв», 1861 г., 4, ст. 21—29. Див. «Од редакції», д. 1, ст. 30—37.

П л е в а к о Н. — О стилѣ и языкѣ повѣсти Г. О. Квитки «Маруся». Харьковъ, 1916 г., ст. 39, 80.

П о п о в С е м е н. — Характеристичні помилки підчас навчання української мови. Збірник центр. держ. курсів українознавства, Харків, 1928 г., ст. 116—126.

В і п т а к и. — Причини характеристичних помилок підчас навчання української мови. Дод. № 42 (93) до газ. «Народний Учитель» за 1927 г.

П о т е б н я А. — Изъ вѣтсокъ по русской грамматикѣ. I. Введение. II. Составные члены предложения и ихъ вѣтвы. Составляя А. Потемня. Изд. 2, исправленное и дополненное. Харьковъ, 1888 г., ст. VI+635 + VI.

В і п т а к и. — Изъ вѣтсокъ по русской грамматикѣ. III. Объ имѣении значенія и вѣтвахъ существительнаго. Изданіе М. В. Потемни. Харьковъ, 1899 г., V + 663.

В і п т а к п. — Значенія множественнаго числа въ русскомъ языкѣ. Воронежъ, 1888 г., ст. 1 — 70.

В і н т а к п. — Изъ вѣтсокъ по теоріи словесности. Изд. М. В. Потемни, Харьковъ, 1905 г.

П ч е л к а. — Нѣсколько словъ о малорусскомъ языкѣ. 1881 г. — 2.

П ч е л к а О. — Євангеліе українською мовою, видавця синодальне. — Рец. «Рідний Край», 1911 г.; № 19 і 20, ст. 10—12.

В о н а т а к и. — Наша літературна мова. «Рідний Край», 1909 г., III, ст. 2—4.

Р а в л ю к. — Дісприкетшки і дісприслівники в українській мові. Ч. I. Про дісприкетшки і дісприслівники в творах Григорія Квітки «Осноплісника, Марка Ровчка, Юрія Федьковича і Василя Стефанька. Кішмань, 1912. — Одбиток «Звідомлене Дирекції ц. к. державної Гімназії в Кішмані за шкільний рік 1911 — 1912».

Р а х п я с ь к и й В о л о д ь м и р, проф. — Найголовніші питання в українській фразеології. Конспект (рукопис). Вінницький Укрредтехікум, II курс, 1928 — 1929 акад. рік.

Р о в о в В. — Исследование языка южно-русскихъ грамотъ XIV и первой половины XV в. «Универс. Изв», 1913 г., ч. 10 і 12, Київ.

С. Б. — Дісиут «Шляхи розвитку української літературної мови». «Життя в Революції», 1925 г.; № 10, ст. 101 — 102.

С а к у в ь Е. — Замітки о руськомъ языкѣ, «Правда», 1873 г., ст. 368.

С а м і й л о н к о В о л о д ь м и р. — Деякі питання української літературної мови. «Пона Дука», 1920 г. МСМХХ, кн. I—II, ст. 34 — 43.

В і п т а к п. — Дбайно про фонетичну красу мови. № 16, ст. 8, К. 1918.

С а д у х и н П. — Про мову українського учителя. «Шлях Освіти», 1926, № 10, ст. 112 — 116.

С в е п ц і к к и й І л а р і о н, доц. Л ь в. У п і в. — Основи науки про мову українську Київ, 1917 г., ст. IV + 70.

В і п т а к и. — Нариси в історії української мови. Львів, 1920 г., ст. 100.

С е л и щ е в А. — Язык революционной эпохи. 1928. Изд. «Работник Просв», Москва, ст. 218.

Семонів М. М., проф.—Ужлявання прийомника «пад» у Коглярєвського. Одеса, 1927 р.; ст. 8. — Відбитка в «Записок Одеського Інституту Народньої Освіти», вид. 1927 р., том I.

Синявський Олександр.—Зразки простого слова. ДВУ, 1929 р., ст. 92.

Синявський Ол. проф.—Дещо про Шевченкову мову. «Україна», 1925 р. кн. I—2, ст. 100—114.

Він так п.—Короткий парис української мови. З лекцій, читаних на учительських курсах у Харкові 1917 року. В - по «Союз», 1918 р., ст. 55, 2 видання.

Він так п.—Порадник української мови. Пристосований до буденного виситку до - ом В. Сімовичем. Харків — Борліп — Нью - Йорк. Вид. «Космос», ст. 150, 1922 р.

Він так п.—Нагголовиші правила української мови (за новим правописом). ДВУ; 1929 р., ст. 62.

Він так п.—«Граматика» при навчанні української мови. Збірник центр. дорж. курсів українознавства. Харків, 1928 р.; ст. 79 — 88.

Він так п.—Мова творів Гр. Сковороди. 1921 р. Журнал «Чорв. Шлях», № 4—5, ст. 248—255.

Він так п.—Потебня, як дослідник української мови. «Записки Харк. Ін-ту Н. О. ім. О. О. Потебні», X, 1928 р., т. III, ст. 14 — 18.

Він так п.—З приводу книжки проф. П. Бузук «Коротка історія української мови й полеміки». П. Бузук—М. Суліма. «Шл. Осв.», 1924 р., № 9; ст. 255—258. — Там таки — Від редакції, 258—259.

Він так п.—Український язык. Пособно для практичн. пзуч. украинского языка на рабфаках, в техникумах, курсах для взрослых, а також для самообразования. Изд. четвертое. Гос. Изд. Укр. 1924 р., ст. VII+120. — Рец. О. Курининої в «Записках Іст. - Філ. Від. ВУАН», кн. IV, ст. 248—251.

Сікиринський Т.—Де - які особливості морфології, складші й словника Шевченкового «Собзаря» (Поетія). «Записки Одеського Наукового при УАН Товариства». Секція історично - філологічна, № 1, 1928 р., ст. 50—76.

Сімович Василь. др.—Граматика української мови для самонавчання в допомогу шкільній науці. Друго видання в одміазах й додатками. Київ—Львів, 1919, ст. 584.

Він так п.—На теми мови. Прага — Борліп, 1924 р., ст. 45.

Smal-Stocky j von Stephan, Dr. und Theodor Gartner.—Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache von Stephan von Smal-Stocky j und Theodor Gartner. Wien, 1913, ст. XV — 550.

Смаль - Стоцький Степан і Федір Гартнер.—Граматика руської мови. Третє перероблено виданє. Відень, 1914 р. Накл. власн., ст. 202.

Смаль - Стоцький др.—Правописна справа. «Україна», 1926 р. кн. IV; ст. 180—191; то само в «Літ. - Наук. Вістн.», 1926, вип. 6 та вип. 7—8. — Рец.: акад. Аг. Кримський, ВУАН, «Записки Іст. - Філ. Від.», кн. XII, ст. 342—356.

Смаль - Стоцький Степан, акад.—Українська літературна мова. «Україна», 1928 р.; кн. 4, ст. 3—13.

Сморечинський С.—Кудя йдо українська мова? (До пит. про предикативші номінатив та пред. інструменталь в українській мові). «Записки Іст. - Філ. Відділу УАН», 1928 р., кн. XIX, ст. 185—203.

Він так п.—Способи відносноі (ролятивної) сиолуки в українській мові. «Записки Іст.-Філ. Відділу ВУАН», 1929, кн. XXV, ст. 1—31.

Собольовській А. П. акад.—Лекції по исторії русского языка. Издапіе третье, съ измѣненіями и дополненіями. Москва, 1903 р., ст. 303.

Стещенко Ів.—Про українську літературну мову. «ЛНВ», 1912, том LX, кн. II, ст. 302—316.

Суліма М. проф.—Дещо про зниклі дієприкметники. «Червоші Шлях», 1927 р., № 5, ст. 145—167.

Він так п.—Дещо про культуру української мови. «Молодик», № 2, 1927 р., Харків, ЦК ЛКСМУ, ст. 63—73.

Він так п.—З приводу наших мовних влиднів. «Радянська Освіта», 1927, № 2, ст. 25—33.

- Віп та к и. — Конструкції в прийменниковому «спо» в Шевченковій мові. Науковий Збірник Істор. Секції УАН на рік 1926, т. XXI, ст. 177—190.
- Віп та к и. — Мова української газети. «Червона преса», 1927 р., № 3, 4, ст. 23—25.
- Віп та к и. — Про Шевченкову мову. «Плужанин», 1927 р., № 5, ст. 16—19.
- Віп та к и. — Мова українських письменників. Доповідь на Всеукр. в'язі прол. письм., «Прол. Правда», 1927 р., № 22 (1635).
- Віп та к и. — Найскравніші особливості фразе Шевченкового «Кобзаря». «Червоної Шлях», 1924 р., № 10, ст. 216—221.
- Віп та к и. — Стилістичні дрібнички • недоламка. «Радянська Освіта», 1928, № 7—8, 18—25.
- Віп та к и. — Відповідь на відповідь проф. Бузуківі. «Шлях Освіти», 1924 р., № 9, ст. 253—255.
- Віп та к и. — Проф. Н. О. Бузук, Коротка історія української мови. «Шлях Освіти», 1924 р., № 6, ст. 249—252.
- Віп та к и. — Літературна норма в українській синтаксисі. 1927 р. «Бюл. Харк. Наук. Т-ва», № 2.
- Віп та к и. — Трохи про мову «Плуг», 1927 р. Журнал «Плужанин», № 8, ст. 19—23.
- Віп та к и. — В. І. Лепіт і мовна справа. 1928 р. Журн. «Радянська Освіта», № 4, ст. 14—19.
- Віп та к и. — Лекції з української синтаксис. Харків, 1928 р., ст. 241 + 152 + 23.
- Віп та к и. — Українська фраза. Коротенькі начерки. «Рух», 1928 р., ст. 86.— Н. Гороцький. Проф. М. Суляма, Українська фраза (Коротенькі начерки). Харків, 1929 р., ст. 96, ц. 65 коп. Рецензія «Червоної Шлях», 1929 р., № 4, ст. 207—209.
- Віп та к и. — Про «позале», «(п)оскільки» й «(п)остільки». Збірник центр. дерн. курсів українознавства, Харків, 1928 р., ст. 32—41.
- Віп та к и. — Дещо за форми під «бути» в Шевченковому «Кобзарі». «Науковий Збірник Харк. науково-дослідч. катедри мовознавства», ДВУ, 1927 р., ст. 61—74.
- Віп та к и. — Із лексики збірника третього «Плуг». «Плужанин», № 6, 1927 року, червень, ст. 56—60.
- Віп та к и. — Проблема літературної норми в українській мові. «Шлях Освіти», 1928 р., № 4, ст. 132—141.
- Віп та к и. — До характеристики мови Архипа Тесленка. 1926 р. Журнал «Черв. Шлях», № 5—6.—Рец. Шахведь І. По туди завортає. «Вісти ВУЦВК», «Культура і Побут», № 30, 1926 р.
- Віп та к и. — Дієпріслівник в Шевченковому «Кобзарі». УАН Істор. Секція. Науковий Збірник на рік 1928, том XXVIII, ДВУ, 1928 р., ст. 184—198.
- Віп та к и. — Дещо про нормативно-мовну справу. «Радянська Освіта», 1928 р.; № 5, ст. 15—19.
- Віп та к и. — Про Шевченкову мову. «Зоря». Літер. наук. та політ. громад. ілюстр. журн. Дніпропетровське. В-во «Звезда» та «Зірка», 1928 р., № 3, ст. 15—18.
- Віп та к и. — Письменницька мова. Доповідь на I Всеукр. в'язі пролет. письменств, 1927 р., Харків, ДВУ, стенозвіт.
- Віп та к и. — Регулятори й дисопатори української літературної мови «Життя й Революція», 1927 р., № 1, ст. 74—78.
- Віп та к и. — Український «article». «Червоної Шлях», 1923 р., № 8, ст. 174—179.
- Віп та к и. — Фразеологія Миколи Хвильового. «Червоної Шлях», 1926 р., кн. 1—2, ст. 263—290.
- Віп та к и. — Українська діалектологія. Лекції I, II, III. ВЗІНО. 1929, ст. 6—67.
- Віп та к и. Равом із Ол. Бідецьким, Л. Булаховським, Ол. Параліцьким.— Українська мова. Підручник для старш. кошт. трудш. шк. Сьомий рік. ДВУ. Вид. 2, стереот., 1928 р., ст. 1—73.
- Сумцов М. проф.— Фізіологічна вага перекладу Потебні «Одисей» (Сам переклад див. А. Потебні «Назъ записокъ по теоріи словесности», вид. М. Потебні, ст. 532—583). «Записки Наук. Т-ва в Києві», 1909 р., кн. VI, ст. 84—87.
- Віп та к и. — Начерк розвитку української літературної мови. Харків, 1918 р.
- Таран Ф. — Про стиль газетний, про боротьбу за мистецтво. «Вісти» з б. V 1926 р.

Тимченко Є. К. проф. — Е. К. Тимченко. Функції генитива в українській ланковій області «РФВ», 1913 р., т. LXIX, № 1 та 2, Варшава, ст. 207—223, 261—340; т. LXX № 3 та 4, ст. 1—70, 185—220, 1—74.

Віп та кп. — Вокатив в українській мові, ст. 877 — 390. «Привіт. Іванови Фрапкони в сороколіття його письменської праці 1874—1914 р.р. II. II. Збірник», Львів, 1916 р.; вст. 8°, ст. 183+390

Віп та кп. — Вокатив і інструменталь в українській мові. У Києві, 1926 р. УАН. Збірник Іст.-Філ. Від., № 46, ст. 116.

Віп та кп. — Номінатив і датив в українській мові. У Києві, 1926 р. УАН, Збірник Іст.-Філ. Від., № 32, ст. 64.

Віп та кп. — Льокатив в українській мові. У Києві, 1926 р. УАН. Збірн. I. - Ф. В., № 18, ст. 71.

Віп та кп. — Акуватив в українській мові (в українській складі). Київ, 1928 р. УАН Збірн. I. - Ф. В., № 67, ст. 100.

Віп та кп. — Курс історії українського ланка. Вступ і фонетика. ДВУ, 1927 р., ст. 170.

Т-ко Е.—Печуй-Левницький. Граматика українського ланка. ч. I. Етимологія для двох нижчих класів гімназій та для двох класів і трьох класів народних шкіл. Київ, ст. 1—14, 1—166. 1—20. 1—84.—Рецепція. Український Науковий Збірник. Вид. Укр. Наук. Т-ва в Києві, Москва, 1916 р., ст. 107—116.

Тимченко Є. — Функції числа в українській мові. Науковий Збірник за рік 1926 Історичної Секції ВУАН, том XX, ДВУ, 1926 р., ст. 173—191.

Віп та кп. — Співрядно сполучення речень (з української складі). ВУАН. Істор. Секція. Наук. Збірн. за рік 1924, том XIX, ДВУ, ст. 194—203.

Тимченко Є. проф. — Українська граматика. Київ, 1917 р., ст. 138.

Віп та кп. — Українська граматика (для III і IV класів шкіл середніх). Київ, 1918 р., ст. 142.

Ткаченко Борис. — Лекція I. Вступна частина. Дод. № 28 (79). Лекція 2. Лексика й фразеологія. Дод. № 30 (81). Дод. № 31 (82). Лекція 8. (іб.). Див. Курс української мови для вчителів (для додатки до газ. «Народний Учитель»; за 1927 рік. За науково-методичною редакцією проф. Л. Булаховського).

Трохимюк М. І. К. Буячий. — Робота з книжки української мови, ч. 1. Видання Київ. Окр. Ленін. Т-ва «Геть неписьменність»; Київ, 1927 р., ст. 136. Частина II. Синтаксис та техніка письмової мови. ДВУ, 1928 р., ст. 165.

Укр. правопис. — Народний Комісаріат Освіти, Державна Комісія для впорядкування українського правопису. Український правопис (проект). ДВУ, 1926 р., ст. 121.

Фіжко Олександр, аспірант. — Короткий вступ до теоретичної стилістики. «Наук. Зап. Харк. наук. дослідч. катедри мовознав.», ДВУ, 1927 р., ст. 111—121.

Віп та кп. — Ленін-публіцист (стилістичні замітки). «Червогий Шлях», 1928 р.; № 1. 93—116.

Фіжко Олександр. — О ланці и стилі В. И. Ленин. Вып. I. Из-во «Пролетарія», 1926 р., ст. XIV+103. in 16°.

Халанський М. Г. — Изъ замѣтокъ по исторіи русскаго литературнаго языка. II. Очленѣнъ русскаго языка. Извѣстія Отдѣл. русск. яз. и словесн. Акад. Наук, 1901 р.; том VI, кн. 3, ст. 127—169.

Хволяк П. — Рецензія на кн. М. Гладкого «Мова нашої преси», «Червогий Шлях», 1929 р., № 1. Лист до редакції М. Гладкого, «Черв. Шлях», 1929 р., № 4, ст. 216—216.

Хращевський Микола. — Деякі фразеологічні особливості мови А. Свидницького. У Києві, 1928 Окр. видбтка в «Зашисок Іст.-Філ. Відділу ВУАН», кн. XXI—XXII, ст. 119—147.

Хотиявлянський Мих. — Де-які уваги про мову сільського вчителства. «Пролетарська Правда», 1927 р., № 212 (1826), ст. 4.

Цебенко В. — Аналіз мови поезії Йоганссена. «Червогий Шлях», 1926 р., № 4, ст. 216—230.

Чернышов В. — Правильность и чистота русской рѣчи. Петербургъ, 1911 р.

Шалів Іван. — Короткий нарис історії української літературної мови до Котляревського Ол. Дорошківич. Хрестоматія по історії української літератури. т. I, кн. II, 1919, ст. 226—232.

Шарловскій І. — О передачѣ научныхъ свѣдѣній на народномъ языкѣ. «Ос.» 1862, 10.

Шаровольскій І. проф. — Придлучий час на - му (въ Записках І.-Ф. В. УАН, кн. XIII—XIV, 1927 р., ст. 284—293) — Род. В. Дем'ячук, Чи румунського походження форм придлучого на-му? «Записки Іст.-Філ. Від. ВУАН», кн. XVIII, 313—317.

Шахматовъ А. А. акад. — Краткій очеркъ исторіи українського языка. Див. енциклоп. видання «Українскій народъ въ его прошломъ и настоящемъ, томъ II, ст. 664—707, Петроградъ, 1916 р.

В і п т а к и. — Синтаксис русского языка. Выпуск первый. Учение о предложении и о словосочетаниях. Ленинград, 1926 р., ст. XVIII+441.

В і п т а к и. — Синтаксис русского языка. Выпуск второй. Учение о частях речи. Дополнения. Изд. в ознам. двухсотлетнего юбилея Академии Наук СССР. Ленинград. Изд. Академии Наук СССР, 1927, тит. + IV+213 ст.—Рец. див. проф. Микола Грушевскій УАН. «Записки Іст.-Філ. Від.», кн. XVIII, ст. 296—313.

Ш о - х и п ъ С. — Еще нѣсколько словъ о сборникѣ «Дубово лѣствѣ». «Кіевская Старина», том LXXXII, 1903 р., кн. 1—2. Библиографія, ст. 67—76

Ш л я к о в ъ Н. — Дѣпричастіе въ славянскихъ языкахъ. «РФВ», 1869 р., том XXI.

Щ о п о т ъ, в Вол. — Мова пашпх школярів. «Етнографічний Вісник», кн. 3. УАН. Етногр. Комісія, у Київі, 1927 р., ст. 76—81.

Я в о р с ь к и й М. проф. — Ст. про «ланкотворчество» на Україні. «Комуніст», 28. VIII. 1926.

Я к у б с ь к и й Б. В. — Вступна стаття до роману П. Мирного і І. Білка «Хіба ревуть волл, як ясла повні». Вид. друге. Книгоспілка.

В і п т а к и. — Культура та стилъ. «Літературна газета», 1928 р., № 2, 3(21).

ЗМІСТ.

Передмова	3
Від автора	6
I. Безпідметові речення з неособовими дієслівними формами минулого часу на «-ло», «-то» та їхні особливості в українській мові	8
1. За невласивість українській народній мові при формах на <i>-ло, -то</i> помічного дієслова (форм «було», «буде»)	10
2. Коли вживають безпідметових речень в формах на <i>-но, -то</i> , а коли підметових	14
3. За невласивість українській народній мові дієвої особи в орудному відмінку при формах на <i>-но, -то</i> та при пасивному присудку або пасивному атрибуті (св. апозиції) взагалі	16
4. Коли та який орудний відмінок при пасивному присудку можливий	17
5. Особливості конструкції з прийменником <i>від</i> та родовим відмінком дієвої особи. Коли його вживати замість орудного дієвої особи при пасивних формах присудкових	19
II. Безпідметові конструкції, що в них діє ніби щось «таємне» невідоме, якась сила	22
III. Конструкції з присудком на «-ся(-ться, -аюся) —але не пасивним, — та їхні особливості в українській мові	24
A. У безпідметових реченнях	24
1. Конструкція властива	24
2. Конструкція невласива	24
B. У підметових реченнях	26
1. Конструкція невласива	26
2. Конструкція властива	26
IV. Особливості в згоді дієслова-присудка (коли він ув однині, а коли в множині) з підметом.	28
1. Коли два (або й більше) іменники - підмети в однині сполучені сполучниками <i>і, та</i>	28
2. Коли підмет ув однині має при собі іменника в орудному в прийменником <i>є</i> (соціативний інструменталь)	30
3. Коли в складі підмета в числівник	33
4. Коли підмет в іменник із поняттям кількості, а не числівник	35
5. Коли підмет ув однині є імення особове збірне	36
V. Особливості та стилістична вага ніякого роду	37
1. Ніякий рід замість чоловічого або жіночого	37
2. Займенник «воно»	40

3. Вайменяк <i>щось</i>	40
4. Назви міст	40
5. Назви податків тощо	40
6. Слова невідміни та чуж.	41

VI. Часові конструкції та їхні особливості в українській мові . 41

А. Часові конструкції без прийменників 41

1. Часові конструкції в родов. відмінком	41
2. Часові конструкції із знахідним відмінком	43
3. Часові конструкції в орудним відмінком	46
4. Відмінки цих часових конструкцій (в родовим, орудним, знахідним) та різниця між ними	46

Б. Часові конструкції в прийменниках. . 47

1. Родовий в прийменником <i>за</i>	47
2. Конструкції із значенням <i>«коли минує, «коли снігочисться»</i>	48
3. Знахідний із прийменником <i>«через»</i> (крізь)	49
4. Знахідний із прийменником <i>«на»</i>	50
5. Місцевий в прийменником <i>«при»</i>	50
6. Знахідний в прийменником <i>«від»</i>	51

VII. Прийменники (деякі) 62

1. Найголовніші функції (значення) прийменника <i>«про»</i> . Коли та як його вживають	62
2. <i>«Про»</i> та <i>«за»</i> при дієсловах	63
3. Прийменник <i>«по»</i> в знахідним відмінком по дієсловах руху	66
4. Прийменник <i>«на»</i>	67
5. Прийменник <i>«при»</i> в місцевим	60
6. Прийменник <i>«крав»</i>	61
7. Прийменник <i>«книць»</i>	62
8. Прийменник <i>«близь»</i>	62
9. Прийменник <i>«коло»</i>	63
10. Прийменник <i>«у (в), на, від»</i> з місцевим	63
11. Прийменник <i>«за»</i> в орудним	64
12. Найголовніші функції (значення) прийменника <i>«проти»</i> (напроти, супроти). Коли та як його вживають	65
13. Складені прийменники та їхня стилістична вага	67

VIII. За невластивість українській народній мові родового присвійного та які конструкції знає вона на його місці 68

1. Прикметник присвійний замість одного родового присвійного	70
2. Прикметник присвійний замість кількох родових присвійних	72
3. Прикметник замість родового суб'єктивного (що в підмета) та об'єктивного (що в іменникового додатку)	73
4. Коли родовий присвійний може бути і випадково буває	76
5. Інші (крім прикметників) способи заступати родового присвійного	76

IX. За невластивість українській народній мові т. зв. присудкового орудного і за велику поширеність натомість присудкового назовного, знахідного, давального та всіляких прийменникових, ба й інших конструкцій 79

А. Назовний присудковий (другий назовний). 79

I. Назовний присудковий у зворотах з особовими та несособовими формами дієслова <i>«бути»</i>	81
II. Назовний присудковий у зворотах в інших дієсловами меншої формальності	87

Б. Знахідний присудковий (другий знахідний)	91
1. Конструкції із знахідним	92
2. Конструкції в дієприслівниками	93
3. Конструкції в прикметниками <i>ва, на, у</i> (с).	93
4. Інші конструкції	94
В. Давальний присудковий (другий давальний)	96
X. «Которий (котрий)», «який», «що». Їхні функції та стилістична вага	97
1. Як та коли вживають займен. <i>котрий</i> (котрий). Його функції	98
А. <i>Котрий</i> як сполучник	99
Б. <i>Котрий</i> як займенник	101
2. Як та коли вживають займен. <i>який</i> . Його функції	104
А. <i>Який</i> як сполучник	104
Б. <i>Який</i> як займенник	105
В. <i>Який</i> із значенням <i>якісь</i>	106
3. Функції «що» в українській мові	106
XI. Особливості числівників та числівникових конструкцій	107
1. Числівники збірні	107
2. Конструкція-тип: «Троє хліба», «п'ятеро (п'ять) чоловіка» тощо	108
3. Конструкція-тип: «Та так вбив венгра (військо—С.С.), як щом солому»	109
4. Числівники типу « <i>п'ятреця</i> »	111
5. Спосіб рахувати числівниками типу «двадцять без двох», «тридцять без одного» тощо	111
6. Спосіб рахувати числівниками типу «одинадцятьсот», тобто сестями	112
7. Спосіб рахувати на копя (лічба на копя)	112
8. Числівникові конструкції типу « <i>самошість</i> » та їхня стилістична вага	113
9. За невласивість конструкції типу: «Увійшло двоє товаришів»	113
10. Згода числівника в іменником та прикметником	114
11. Спосіб творити складені числівники в сполучником	115
12. Конструкції типу: «Пили в Дніпра в чайок двісті» Додаток: Грошова пародія лічба (XIX в.)	116 117
XII. Як відає українська мова минулий час моментальний (форми кол. «аориста» та їхня стилістична вага)	118
XIII. Форми минулого часу дієслів доконаних із значенням майбутнього та їхня стилістична вага	122
XIV. Як українська народня мова комбінує в істор. оповіді різні часи (тепер., минул., майб.) та якого стилістичного ефекту цим доходить	123
1. Минулий + теперешній	123
2. Минулий + майбутній	124
3. Майбутній + теперешній	125
4. Теперешній час	125
5. Минулий час	125
6. Майбутній час	126
XV. Чи все одно сказати: 1) <i>Я буду мандрувати</i> і 2) <i>Я мандруватиму</i> (майбутній час з « <i>буду</i> » і майбутній час з « <i>буду</i> »). Спроба з'ясувати їхню природу, їхнє значення та відтінки	126
Функції майбутнього <i>буду</i> та майбутнього <i>буду</i>	131

**XVI. У яких конструкціях та як уживає українська мова діємєн-
ників 131**

1. Діємєшник замість відповідного іменника та його стилістична вага в цій функції 132
2. «Було» при діємєшнику та його значення 134
3. Конструкції в діємєшником та особливими формами дієслова *мати*. Їхні особливості 135
4. Дієслова, що надають відтінку початковий (як у минулому, як і в майбутньому) дієслову, що в діємєшнику 138
5. Діємєшник в родовим відмінком при дієсловах руху 139
6. Діємєшник в прикметниках 141
7. Діємєшник при іменниках та стилістична вага цих конструкцій 143
8. Діємєшник в особливих дієсловах 144
9. Діємєшник в деяких іменниках прислівникового характеру 146
10. Самостійний діємєшник та його стилістична вага 146
11. Діємєшники деяких дієслів замість відповідних прислівників 148
12. Конструкція-тип: «Хвалася бгтп» 148
13. Конструкція-тип: «Я його бачив ходити» 148

XVII. Способи передавати непряму мову та їхня стилістична вага 149

**XVIII. Конструкції з віддіслівними іменниками замість відповідних
особових форм дієслівних (присудків). Їхня стилістична вага 152**

1. Віддіслівний іменник у назовному відмінку при особових формах від дієслова «бути» 153
2. Віддіслівний іменник у назовному відмінку в особових формах від дієслів: «брати, взяти, обіймати, помітати» 156
3. Віддіслівний іменник у місцевому відмінку в прийм. «в (у)» 157
4. Віддіслівний іменник у місцевому відмінку в прийм. «на» 158
5. Віддіслівний іменник у знахідному відмінку чистому або в прийм. «в (у), «на» при дієсловах: «бути, брати, взяти, давати, вняти» та ін. 159
6. Віддіслівний іменник в орудіому відмінку при дієсловах перехідних та перехідних 161
7. Віддіслівний іменник у різних прийменникових конструкціях 161

**XIX. Іменники якісні замість відповідних конструкцій з прикмет-
никами та прислівниками 162**

**XX. Конструкції з прикметниками в функції присудковій та їхня
стилістична вага 164**

XXI. Віддіслівні іменники та їхні особливості в українській мові 165

1. Що доводить малу властивість народній українській мові віддіслівних іменників на «-ств» 165
2. Що вказує на народній українській мові замість мало властивих їй віддіслівних іменників на «-ств» 166
 - А. Поза якимсьбудь конструкціями 166
 - а) Віддіслівні іменники нульового суфікса та спосіб утворювати їх 166
Як народня мова творить віддіслівні іменники нульового суфікса 169
 - б) Віддіслівні іменники в інших суфіксах 172
Віддіслівні іменники в формі множинній 173

Б. В усіляких конструкціях	177
а) Дієприслівникові конструкції	177
б) Дієіменникові конструкції	179
в) Конструкції з особовими формами дієслівними	182
3. Коли, в яких конструкціях та які саме віддієслівні іменники на «-иня» трапляються ще в народній українській мові	184
4. Як зменшує кількість віддієслівних іменників на «-иня» мова літературна	186
XXII. Деякі прислівники українські та їхня стилістична вага	187
1. Прислівники граматичні	187
2. За невластивість українській мові прислівників типу «чаруюче» та «чаруючо» тощо	189
3. Інші прислівники	189
4. Прислівникові конструкції на вмір	190
5. Знахідні на вмір	191
XXIII. Які конструкції знає українська народня мова замість невластивих їй у функції відносних сполучників займен. «оторидь» («отпридь») та «жидь»	191
I. Паратактична (сурядна) відносна сполука	192
А. Коли є сполучник «а», «і» та займенники <i>той</i> або <i>ети</i> у потрібних відмінках (синдетична паратактична сполука)	192
Б. Коли нема сполучників і займенників, а іменник повторюється (асиндетична паратактична сполука)	198
II. Гіпотактична (підрядна) відносна сполука	201
А. Відносна частка «що»	201
Б. «Що» — як суто-відносна частка	203
В. Відносна частка «що» замість мало властивих укр. пар. мові «де», «куди», «кудию», «звідки», «коли», «як» та ін. і поруч в властивими їм «там», «туди», «тудию», «звідти», «тсді», «так» та ін.	206
XXIV. Коли та як уживають сполучників «і», «та», «та й» (різниця між ними)	208
XXV. Так — як, як — так, як — як, так — так, і — і, хоч — хоч, що — що, чи — чи	210
XXVI. Коли та як уживають сполучників «чи» та «щоб» стилістичні відтінки їхні)	211
XXVII. Заперечні конструкції та їхня стилістична вага	215
XXVIII. Безсполучникові (асиндетон) конструкції в українській мові та їхня стилістична вага	225
А. Асиндетон у сполучі окремих слів	225
1. Асиндетон іменниковий	226
2. Прикметниковий асиндетон	229
3. Приолівниковий асиндетон	231
4. Числівниковий асиндетон	232
5. Дієслівний асиндетон	232
6. Прііменниковий асиндетон	236
Б. Асиндетон у сполучі речонив	236

XXIX Паратактичні (сурядні) конструкції в українській мові та їхня велика вага стилістична	243
I. Паратактична (сурядна) сполука окремих слів	243
А. Коли між іменниками є згода в роді, числі та відмінку	243
Б. Коли між іменниками нема згоди чи то в роді, чи то в числі	245
В. Коли паратактично сполучені однакові відмінки (чисті або з прикметниками)	246
Г. Паратактична сполука, що в п'ять ознаку першого іменника править атрибутивний іменник не сам, а з різними додатками	250
II. Паратактична (сурядна) сполука речень в ускладненій фразі	254
III. Високі позитивні риси паратактичних (сурядних) конструкцій	261
Джерела	263
Література	266

ВИБРАНА БІБЛІОГРАФІЯ
з синтаксики та з синтакси української мови

Найуживаніші скорочення: а) місць появи

Bmt/Bpt - Будапешт/Budapest; *Va/Wa* - Варшава/Warszawa; *Wnn/Wnp* - Вінніпег/Winnipeg; *K* - Київ/Київ; *Lv/Lw* - Львів/Львов/Lviv; *Lzd/Ltd/СПб* - Ленінград/Петроград/Санкт-Петербург; *Ldn/Ldn* - Лондон/London; *Mi/Mi* - Мінск/Минск; *Mo* - Москва; *Mo/Mi* - Мюнхен/München; *NY/NY* - Нью-Йорк/New York; *Od* - Одеса/Odesa; *P/P* - Париж/Paris; *Pr/Pr* - Прага/Praha/Prag; *Uzh* - Ужгород; *Top/Tor* - Торонто/Toronto; *Phi/Phld* - Філадельфія/Philadelphia; *X* - Харків/Харьков; *Чрч* - Чернівці; *B* - Berlin; *Br* - Bratislava; *Ca* - Cambridge/Mass.; *H* - Haag; *Hdbg* - Heidelberg; *Kr* - Kraków; *Lpz* - Leipzig; *Rm* - Roma; *Tüb* - Tübingen; *Wr* - Wrocław; *Wsb* - Wiesbaden.

б) періодика в та установ

ДУ - Державний Університет /ДніпроДУ, КДУ, ЛДУ, ОДУ, ХДУ, УжДУ, ЧрДУ/;
зб/ст/ - збірник /статей/; *ЗЗБ ІФВ ВУАН* - Записки/Збірник Історично-Філологічного Відділу Всеукраїнської Академії Наук /Київ/; *ЗНПШ* - Записки Наукового Товариства ім.Шевченка у Львові /до 1939 р./; *Изв ОРЯС* - Известия Отделения Русского Языка и Словесности Академии Наук /Санкт-Петербург,Петроград/; *ИМ АН* - Інститут Мовознавства АН УРСР/Київ/; *НЗ* - Наукові Записки; *НЗБ* - Науковий Збірник; *Пит* - Питання; *Пр* - Праці; *зб/ст/* - збірник /статей/; *Сб ОРЯС* - Сборник Отделения Русского Языка и Словесности АН /СПб/; *Тр* - Труды/Труды; *УВУ* - Український Вільний Університет; *УЗ* - Учені Записки; *фот* - фотопередрук; *ВШ* - Видавниче Об'єднання "Вища Школа"; *НД* - Видавництво "Наукова Думка"; *ПШ* - Видавництво "Радянська Школа";
Abhgn - Abhandlungen; *Bh* - Beiheft; *DAW* - Denkschriften der Akademie der Wissenschaften in Wien (Philosophisch-Historische Klasse); *ŁTN* - Łódzkie Towarzystwo Naukowe; *Ndr* - Nachdruck (фотопередрук); *NF* - Neue Folge (нова серія); *PAN/PAU* - Polska Akademia Nauk/Umiejętności; *SB PhHKL* - Sitzungsberichte der Philosophisch-Historischen Klasse der Akademie der Wissenschaften in Wien; *Slstca* - Slavistica (Winnipeg); *SPR* - Slavic Printings and Reprintings /Haag-The Hague - Paris/; *SFSL* - Specimina Philologiae Slavicae /Frankfurt a.Main-München/; *StSl* - Studia Slavica (Budapest); *VöftLgn* - Veröffentlichungen; *WdSL* - Welt der Slaven (Wiesbaden-München); *ZNUJ* - Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego /Kraków/; *ZSL* - Zeitschrift für Slawistik (Berlin-Ost); *ZslPh* - Zeitschrift für slavische Philologie (Leipzig,Heidelberg,Wiesbaden); *AslPh* - Archiv für slavische Philologie (Berlin).

Akmajian Adrian, Heny Frank: An introduction to the principles of transformational syntax, Ca-Ldn 1975¹,1980⁵

Апресян Ю.Д.: Иден и методы современной структурной лингвистики /Краткий очерк/ Мо 1966

Arens,Hans: Sprachwissenschaft. Der Gang ihrer Entwicklung von der Antike bis zur Gegenwart, Freiburg-Mü 1969²

Андерш,Йосип Ф.: Дательный принадлежности в современных русском и украинском языках. Сопоставительное исследование..., ПД К 1975

Арполенко,Галина П.,Городенська,Катерина Г.,Щербатюк,Галина Х.:Числвник укр. мови, К 1980

Ахманова О.С.,Микаэлян Т.Б.: Современные синтаксические теории,Мо 1961,с.122; (Akhnanova O.,Mikael'ian G.) The theory of syntax in modern linguistics,П-Р 1969

Багмут А.Й./Й н./: Типологія інтонації мовлення, К 1977; Інтонація як засіб мовної комунікації, К 1980; Інтонація спонтанного мовлення, К 1985

Багмут А.Й.: Інтонаційна будова простого розповідного речення в слов.мовах,К 1970

Баймут Т.В.,Бойчук М.К.,Волинський М.К.,Жовтобрюх М.А.,Малина Т.П.,Самійленко С.П.: Порівняльна граматики укр. і рос.мов, РШ К 1957 /М.А.Жовтобрюх:Синтаксис,с.179-215/; РШ К 1961²/ч. :Синтаксис,с.190-265/

- Bauer J.: Vývoj českého souvětí, P 1960
- Bach E.: Syntactic theory, NY 1964¹, 1974²
- /Bach, Emmon, Harms, Robert T./ Universals in linguistic theory, NY 1968
- Бевзенко С.П.: Спостереження над синтаксисом укр.літописів 17 ст., НЗ Ужгу 1957, т.9, с.165-243
- Белодед И.К./и др./ Изучение укр-го и блр-го языков, Мо 1958; Традиции русс. языкознания на Украине, К 1977, сб.ст.
- Berneker, Erich: Die Wortfolge in den slavischen Sprachen, B 1900
- Birnbaum, Henrik: Neuere Arbeiten über russ. Syntax, I-II, Zs1Ph 28/1960, 416-31, 29/1961, 151-72
- Blümel R.: Einführung in die Syntax, Hdbg 1904¹, 1911²
- Борисюк І.В.: Інтонація укр.питального речення, К 1978
- Борковский, Виктор П.: Синтаксис др.-русск.грамот.Простое предложений, Лв 1949, 392 с.; - -.Сложное предложение, Мо 1958, 185 с.; Сравнительно-исторический синтаксис восточнославянских языков. Бессоюзные сложные предложения, сопоставляемые со сложноподчиненными, Мо 1972, 157 с.; - - /и др./:Сравнительно-исторический синтаксис восточно-славянских языков. Типы простого предложения, Мо 1968, 291 с.; - -: - -. Члены предложения, Мо 1968, 297 с.; - -: - -. Сложноподчиненные предложения, Мо 1973, 357 с.
- /Bornstein D.O./ Readings on the theory of grammar. From the 17th to the 20th century, Ca 1976
- Brang P., Züllig M.: Kommentierte Bibliographie zur slavischen Soziolinguistik, I-III, Bern-Ffm 1981
- /Brecht R.D., Chvany C.V./ Slavic transformational syntax, Ann Arbor 1974
- Brinker K.: Modelle und Methoden der strukturalistischen Syntax. Eine Einführung, Stuttgart 1977
- Брицин Михайло Я., Жовтобрюх Михайло А., Майборода Анат.В.: Порівняльна грамати-ка укр. і рос.мов, К 1978²/М.Жовтобрюх: Синтаксис, с.214-65/
- Брицин Виктор М.: Сопоставительное исследование синтаксических синонимов в русс. и укр. языках, К 1980, 140 с.
- Bräuer, Herbert: Untersuchungen zum Konjunktiv im Altkirchenslavischen und im Altrussischen, I. Die Final- und abhängige Heischsätze, Wsb 1957
- Brugmann, Karl: Die Syntax des einfachen Satzes im Indogermanischen, B-Lpz 1925
- Булаховський, Леонід А.: Підмет і присудок в укр.літ.мові, 1, К 1958; /п.ред./ Курс суч.укр.літ.мови, ч.2: Синтаксис, К 1951, РШ с.408; Підвищений курс укр. мови /лекції 1-13/, X 1931
- Булич Степан К.: Очерк истории языкознания в России, ч.1 /XIII в.-1825 г./, Зап. ИФФ СБУн-та 75/1904, Ndr SPS1 83/1989
- Булахов, Михаил Г.: Восточнославянские языковеды. Библиографический словарь, т.1, Ми 1976, 319 с., т.2 /А-К/, 1977, 350 с., т.3 /Л-Я/, 1978, 384 с.
- Bußmann H.: Lexikon der Sprachwissenschaft, Stuttgart 1983
- Бутрин М.Л.: Мова і стиль укр.письменників.Бібліогр.показчик літератури за 1953-64 рр., Лв 1966
- Bühler, Karl: Sprachtheorie, Jena 1934¹, Stuttgart 1965²
- Vaillant, André: Grammaire comparée des langues slaves, t.5: La syntaxe, P 1977
- Wackernagel J.: Vorlesungen über Syntax mit besonderer Berücksichtigung von Griechisch, Latein und Deutsch, I. Reihe, Basel 1920¹, 1981³, II. R., 1924¹, 1957²
- Watkins C.: Indogermanische Grammatik, III, 1. Geschichte der idg. Verbalflexion, Hdbg 1969
- Ващенко, Василь С.: Укр.мова /Синтаксис, с.178-341/, X/IV X 1959
- Veyrenc J.: Etudes sur le verbe russe, P 1980
- Vendryès J.: Le langage. Introduction linguistique à l'histoire, P 1921¹
- /Werner, Abraham et al./ Kasustheorie, Ffm 1971
- Виноградов, Виктор В.: Русский язык. Грамматическое учение о слове, М 1938-47¹, 1972²; Из истории изучения русс.синтаксиса. Мо 1958
- Вихованець, Іван Р.: Синтаксис знахідного відмінка в суч.укр.мові, НД К 1971, 120 с.; Придменникова система суч.укр.мови, К 1980, 286 с.; Система відмінків укр. мови, НД К 1987, 231 с.

- Вихованець Ів.З.,Городенська,Катерина Г.,Русанівський,Віталій М.:Семантико-синтаксична структура речення,НД К 1983,с.219 /5 розд./
- Wojtyła Swierzowska M.:Prasłowiańskie nomen agentis,MonSlaW PAN 30,Wr 1974
- Vondrák,Wenzel:Vergleichende slavische Grammatik,Bd.2.Formenlehre und Syntax, Göttingen 1928²,с.584
- Wundt,Wilhelm: Völkerpsychologie.Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte,I.Sprache,1-2,Lpz 1900¹,1911³; Sprachgeschichte und Sprachpsychologie,Lpz 1901
- Havers,Wilhelm: Untersuchungen zur Kasusyntax der indogermanischen Sprachen, Straßburg 1911; Handbuch der erklärenden Syntax. Ein Versuch zur Erforschung der Bedingungen und Triebkräfte in Syntax und Stilistik,Hdbg 1931
- Havráněk V.: Genera verbi v slovanských jazycích,I-II,P 1928-37
- Гадолина М.А.В История личных и возвратных местоимений в славян.языках,Мо 1963
- Нанп Е.Р.: Glossary of American technical linguistic usage 1925-50,Utrecht 1957, /Хэмп Э.:Словарь американской лингвистической литературы,Мо 1964/
- Ганич Д.І.,Олійник І.С.: Словник лінгвістичних термінів, К 1985,с.360
- Hartmann, Peter: Syntax und Bedeutung,I.Die syntaktische Bedeutungsmatrix,As-sen 1964
- Heger,Karl: Monem, Wort und Satz, Tüb 1971
- Heinz A.: Dzieje językoznaństwa w zarysie, Wa 1978
- Helbig,Gerhard: Geschichte der neueren Sprachwissenschaft, Mü 1971;/- -:/ Valenz (Bedeutung und Satzmodelle).Beiträge zur Valenztheorie,H-P 1971
- Henn B.:Einführung in die generative Transformationsgrammatik, Stuttgart 1974
- Генсьорський,Антін І.:Значення форм минулого часу в Галицько-Волин.літопису,К 1957,с.88
- Hirt,Herrmann:Indogermanische Grammatik,Hdbg 1929-37:T.II. Stammbildungs- und Flexionslehre,1932,с.200; Abriß der Syntax,1934,с.231;VI.Syntax I: Syntaktische Verwendung der Kasus und der Verbalformen,1934,с.292;VII.Syntax II: Die Lehre vom einfachen und zusammengesetzten Satz,1937,271
- Гладкий М.: Наша газетна мова, К 1928,с.174; Мова сучасного укр.письменства,К 1929,с.32
- Гнатюк Г.М.: Дієприкметник у сучас.укр.мові,К 1982,с.248
- Гольденберг,Л.І.,Королевич Н.Ф.: Укр.мова.Бібліографічний покажчик /1918-61pp./ К 1963
- Horbatsch O.:Praesens und Futurum scenicum in den älteren polnischen und ukrainischen Bühnensücken. Aus der Geisteswelt der Slaven,Mü 1967,с.8-18; Мово-стиль новітніх переказів св.Письма на укр.народню мову 19-20 вв.,НЗ УВУ 13, с.29-98, Мо 1988
- /Householder F./ Syntactic theory,1.Structuralism, Herrmansworth 1968
- Гретченко Н.Ф.: Синтаксичні особливості романа А.Головка"Бур'яни",К 1958
- Гринчишин,Дмитро Г.:Явище субстантивациі в укр.мові /Субстантивација прикметників/,НД К 1965,с.112
- Грищенко,Арнольд П.:Складно-сурядне речення в суч.укр.літ.мові,К 1969,с.155; Прикметник в укр.мові, К 1978,с.208
- Грунський,Николай К.: Очерки по истории разработки синтаксиса славянских языков, т.1,в.1-2,СПб 1910,с.169,в.3,Юрьев 1911,с.80,т.11,Юрьев 1911,с.388
- Humboldt,Wilhelm v.: Sprachphilosophische Werke,Herausg.v. Steinthal H.,B 1883 /Geier M.etal./ Sprache als Struktur. Eine kritische Einführung in Aspekte und Probleme der generativen Transformationsgrammatik, Tüb 1976
- Gardiner T.: Hauptströmungen der modernen Linguistik, Göttingen 1973
- Girke W.,Jachnow H.,Schrenk J.: Handbibliographie zur slavistischen und allgemeinen Linguistik in Osteuropa,I-II,Tüb 1966-80
- /Girke W.,Jachnow H./ Theoretische Linguistik in Osteuropa,Tüb 1976; Sowjetische Soziolinguistik. Probleme und Genese, Kronberg 1974
- Gołąb Z.,Heinz A.,Polański K.: Słownik terminologii językoznawczej,Wa 1968 /Greenberg J.H./ Universals of human language,v.IV:Syntax,Stanford/Cal.1978
- Gröschel,Bernhard:Die Sprache I.Vyšenskyjs.Untersuchungen und Materialien zur historischen Grammatik des Ukrainischen,Slvst.Forschungen 13,Köln-Wien 1972

- Дже, Ласло: О синтаксисе укр. грам. 1. / Сложноподчиненные предложения / Slavica 1962, 2, с. 59-83, 1967, 7, с. 3-26 (Debrecen); Синтаксис сложного предложения урбаниальных записей 18 в., 1974, 13, с. 5-20
- Delbrück, Berthold: Einleitung in das Studium der indogerman. Sprachen, Lpz 1893, Amsterdam 1974; Vergleichende Syntax der indogerman. Sprachen, Bd. V. (K. Brugmann u. B. Delbrück: Grundriß der vergl. Grammatik d. indogerm. Sprachen), Straßburg 1900¹, B-Lpz 1930², B 1967³
- Doerfer, Gerhard: Anatomie der Syntax, Bern-Ffm 1973
- Дзедзельський Йосиф: Спостереження над синтаксисом укр. говірок Нижнього Подністров'я, Дialectол. Воленець 1955, в. 5, с. 59-78
- Добш В. І.: Синтаксис укр. південно-карпатських говірок. Текст лекції, УжГДУ 1971; Синтаксис укр. пд.-карп. говірок / Прикладні конструкції /, УжГДУ 1972, с. 48.
- Дорашенко С. І.: Складні безсполучникові конструкції в сучас. укр. мові, Х 1980, с. 151
- Дорашенко С. І., Дудик П. С.: Вступ до мовознавства, К 1974
- Dressler W.: Einführung in die Textlinguistik, Tüb 1972
- Дудик П. С.: Синтаксис сучасного укр. розмовного літ. мовлення / Просте речення, еквіваленти речення /, К 1973, с. 226
- Єдличська У. Я.: Питання історичного синтаксису укр. мови / на матеріалі листів Б. Хмельницького /, К 1961, с. 107
- Єрмоленко Світлана Я.: Синтаксис віршової мови / на мат.-літ. укр. радян. поезії /, НД К 1969, с. 95; Синтаксис ш стилістична семантика, К 1982, с. 210
- Jespersen, Otto: Analytic syntax, NDr NY 1969
- Жовтобрюк Мих. А., Волох О. Т., Саміленко С. П., Слінько І. І.: Історична граматика укр. мови, К 1980 / І. І. Слінько: Синтаксис, с. 253-309 /
- Загородський Андрій О.: Граматика укр. мови, ч. II: Синтаксис, К 1958¹³ / формулювання повторені в Чорній Степана "Граматика укр. мови, ч. II: Синтаксис, Мо 1969 /
- Затовкянок Микола: Словоизменение существительных в восточнославянских языках Пр 1975, с. 194
- зб. Л. А. Булаховский и современное языкознание. К 100-летию со дня рождения, НД К 1987, с. 288 / Бевзенко С. П.: Іст. синтаксис укр. мови в наświetленні Л. А. Булого, с. 110-14 /
- Вопросы сопоставительной аспектологии, Лгд 1976
- Граматичні та стилістичні студії з укр. та рос. мов, К 1972
- Дослідження з літературознавства та мовознавства, КДУ К 1961
- Дослідження з мовознавства в Укр. РСР за 40 рр., К 1958
- Мовознавство на Україні за 50 рр., К 1967
- Дослідження з синтаксису укр. мови, К 1958
- Эргативная конструкция предложения, Мо 1950
- Інтонаційна організація мовлення, К 1972
- Інтонація мовлення, К 1968
- Інтонація як мовний засіб вираження думки, К 1975
- К historickosrovnávacímu studiuslovanských jazyků, Olomouc-Pr 1957
- Категория определенности-неопределенности в славянских и балканских языках, Мо 1979
- Морфемна структура слова, НД К 1979, с. 335
- Новое в /зарубежной/ лингвистике, т. 7. Социолингвистика, Мо 1975, 328 с.; Лингвистика текста, Мо 1978, с. 328 /серія за рр. 1961-89 /
- Otázky slovánské syntaxe, I-II, Pr-Vrno 1962-68
- Питання теорії мови в зарубіжному мовознавстві, К 1976
- Питання укр. мовознавства, ЛДУ, кн 1-4, Льв 1956-7
- Підсумки і проблеми наукового вивчення укр. мови в повоєнний період, К 1967
- О. О. Потебня. Ювілейний зб. до 125-річчя з дня народження, К 1962, с. 112;
- О. О. Потебня і деякі питання сучасної славистики, Х 1962
- Потебнянські читання, НД К 1981, с. 183
- Зб.-к Праць Іст.-Філ. фак.-ту /Мовознавство/, в. 4, НЗ ДніпрДУ т. 47, КДУ 1951
- Прикладная лингвистика и машинный перевод, КДУ К 1962

36. Синтаксис словосполучень і простого речення /синтаксичні категорії і зв'язки/, НД К 1975, с. 223 /17 ст-я 11-х авторів/
Синтаксична будова укр. мови, НД К 1968, 203 с. /21 автор/
Статистичні та структурні лінгвістичні моделі, К 1966
Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков, Лгд 1975
Структура предложения и словосочетания в индоевропейских языках, Лгд 1979
Структура и объем предложения и словосочетания в индоевр. языках, Лгд 1981
Структура і семантика мовних одиниць, НД К 1985, с. 180 /44 ст-1/
Творительный падеж в славянских языках, Мо 1961
Теоретические проблемы современного советского языкознания, Мо 1964, с. 160
Укр. літ. мова в її взаємодії з територіальними діалектами, К 1977 /Герман К.Ф.:...взаємодія з діалектами, с. 166-79/
Звегинцев В.А.: Предложение в его отношении к языку и речи, Мо 1976
Золотова Г.А.: Очерк функционального синтаксиса русс. языка, Мо 1973; Коммуникативные аспекты русс. синтаксиса, Мо 1982
Zubaty J.: Srovnávací skladba jazyků indoevropských, 1901, Studie a články, II, Pr 1954
Іваненко Зоя І.: Система прияменикових конструкцій адвербіального значення, ВШ К-Од 1981, с. 143
Іваницька Н.Л.: Двоскладне речення в укр. мові, К 1986, с. 167
Ivić, Milka: Pravci v lingvistici, Ljubljana 1963; Kierunki w lingwistyce, Wr 1966; Wege der Sprachwissenschaft, Mü 1971
Івченко, Макар П.: Числівники укр. мови, КДУ К 1955, с. 144; Сучасна укр. літ. мова, ЛДУ К 1960¹, 1962² /Синтаксис, с. 463-582/
Ильинский, Григорий А.: Сложные местоимения /.../ в славянских языках, Ва 1903¹ Мо 1905²
ИРЯ АН СССР: Русский язык. Энциклопедия /ред. Ф.П. Филин/, Мо 1979
ІМ АН УРСР: Історія укр. мови. Синтаксис, К 1983, с. 504 /Г. Щербатюк, В. Німчук, Г. Арполенко, А. Грищенко, В. Русанівський/
ІМ АН УРСР: Сучасна укр. літ. мова. Синтаксис, НД К 1972, с. 512 /під ред. І.К. Блодда: О. Мельничук, Л. Кадоцева, А. Грищенко, І. Вихованець, П. Дудик/
John J.: Slovanské adverbium, Pr 1966
Кадоцева Л.О.: Укр. мова. Синтаксис простого речення, К 1985, с. 128
Carnap, Rudolf: Logische Syntax der Sprache, Wien-NY 1934¹, 1968²
Karolak, Stanisław: Zagadnienia składowi ogólnej, Wa 1972
Карский Е.: Наблюдения в области синтаксиса Лаврентьевского списка летописи, Изв ОРЯС 1929, т. 11, 1, с. 1-75
Keller G.S.: Das Asyndeton in den slavischen Sprachen, Hdbg 1922
Kempf Z.: Próba teorii przypadków, I, Opole 1978
Керницький, Іван М.: Система словозміни в укр. мові. На матеріалах пам'яток 16 ст., К 1967, с. 388
/Kiefer, Ferenc, Perlmutter, David M./ Syntax und generative Grammatik, 1-3, Ffm 1974
/Kiefer, Ferenc/ Trends in Soviet theoretical linguistics, Dordrecht 1973
Kleine slavische Biographie, Wsb 1958, с. 832
Ковалик, Іван І. /Й ІН.: Методика лінгвістичного аналізу тексту, К 1984, с. 119
Ковалів, Пантелеймон К.: Укр. мова /.../ Морфологія, Синтаксис, НД К 1966; Проблема словосполучень, НДШ НД 1973, с. 32
Колодязкий А.С.: Прияменик. Мат-ли до лекції з курсу укр. літ. мови, ХДУ Х 1960 с. 165
Кондрашов Н.А.: История лингвистических учений, Мо 1979
Кононенко В.И.: Системносемантические связи в синтаксисе русс. и укр. языков, К 1976
Королевич Нд, Беляева Л.В., Гольденберг Л.І., Сарана Ф.К.: Слов'янська філологія на Україні /1963-67 рр./, т. I. Мовознавство, ... К 1968
Королевич, Н.Ф., Сарана Ф.К.: Слов'янська філологія на Україні /1958-62 рр./, К 1963

Корш Е.Ф.: Спробы относительного подчинения. Главы из сравнительного синтаксиса, Мо 1878

Коць, Людя М.: Дієприслівник у сучас.укр.літ.мові./Специфіка зв'язків та їх значень/,К 1964, с.163

Кочерган, Михайло П.: Слово і контекст./Лексична сполучуваність і значення слова/,ВШ ЛДУ, Льв 1890,с.183

Coşeriu E.: Sprachphilosophie von der Antike bis zur Gegenwart.Eine Übersicht, 1-2, Tüb 1972-75²; Leistung und Grenzen der Transformationgrammatik,Tüb 1975; Textlinguistik.Eine Einführung, Tüb 1980

Koschmieder,Erwin: Beiträge zur allgemeinen Syntax, Hdbg 1965

Krahe,Hans: Grundzüge der vergleichenden Syntax der indogermanischen Sprachen, Innsbruck 1972

Кротевич,Евген , Родзевиц,Ніна: Словник лінгвістичних термінів, К 1957,с.236

Кротевич Е.В.: Предложение и его признаки,Льв ДДІ,Льв 1954

Кулик Б.М.: Курс сучас.укр.літ.мови,ч.2: Синтаксис, К 1961, с.288

Cook W.: Introduction to tagmemic analysis, NY 1969

Курило,Олена: Уваги до сучас.укр.літ.мови, К 1922¹,1924²,Льв 1942⁴,Тор 1960⁵

Kurylowicz, Jerzy: Inflectional categories of Indo-European,Hdbg 1964

Кучеренко,Ілля К.: Теоретичні питання з граматики укр.мови. Морфологія /Граммат. значення і категорії частин мови,- іменника/,К 1961,с.172; Граматичні значення і грамат.категорії в укр.мові,КДУ К 1959; Категорія відмінка в сучас.укр.мові, ЛДУ Льв 1961; Порівняльні конструкції мови в світлі граматики, К 1961

Lakoff G.: Irregularity in syntax, NY 1965¹,1978²,с.234

Lambertz,Thomas: Ausbaumodell zu L.Tesniers "Eléments de syntaxe structurale", т.І-ІІ, Würzburg 1982

Lewandowski Th. :Linguistisches Wörterbuch, 1-3,Heidelberg 1973-75

Lehmann, Christian: Der Relativsatz. Typologie seiner Strukturen, Theorie seiner Funktionen, Kompendium seiner Grammatik, Tüb 1984

Lehmann, Winfred P. :Proto-Indo-European syntax,Austin-Ldn 1974¹,1980²

Lehfeldt,Werner: Спряженіе укр-го глагола.Аналитико-синтетически-функциональный анализ образования словоформ настоящего времени, повелительного наклонения и прошедшего времени в современном укр.литер.языке,SPS1 S8,Mü 1985

Ломтев Т.П.:Предложение и его грамматические категории,Мо 1972

Лоя Я.В.: История лингвистических учений /Мат-лы к курсу лекцій/,Мо 1968

Lutz L.: Zum Thema "Thema".Eine Einführung in die Thema-Rhema-Theorie,Hamburg 1981

Marouzeau J.: Lexique de la terminologie linguistique française,allemande,anglaise,italienne, P 1951³; Марузо Ж.: Словарь лингвистических терминов,Мо 1960

Матвієнко О.:Синтаксичні паралелі, X 1932

Матвіяс І.Г.: Іменник в укр.мові, РШ К 1974,с.184

Медведев, Федот П.: Система сполучників в укр.мові,ХДУ X 1962,с.89; Історична грамматика укр.мови,Х 1955 /Морфологія,с.121-43/

Медушевський, Андрій П.,Тищенко,Михайло К.:Укр.мова,ч.ІІ:Синтаксис,РШ 1969¹¹ с.192

/Мельничук Олександр С./ Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов, К 1966, с.595; - -: Порядок слов и синтаксическое членение предложения в славян.языках, К 1958; Основні лінії розвитку складнопідрядних речень у слов'ян.мовах, К 1963,с.65; Развитие структуры слов'ян.речення,К 1966,с.823

Miklosich,Franz: Die verba impersonalia,Wien 1867¹/Subjektlose Satze,1883²;/ Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen,Bd.IV:Syntax,1874¹,1883²; ND Hdbg 1926

Miklosich R.F.: Principes de syntagmatique, P-Bruxelles 1972

Москаленко А.А.: Синтаксис простого речення давньорусь. і укр.мов,Од 1959;

Синтаксис складного речення давньорусь.і укр.мов, Од 1959

Mounin G.:Histoire de la linguistique des origines au XXe s.,P 1970

- Николаева Т.М.: Функции частиц в высказывании. На материале славянских языков, Мо 1985; Интонация сложного предложения в славянских языках, Мо 1969
- Овсянко-Куликовский, Д.Н.: Синтаксис русского языка, Мо 1912²
- Огієнко, Іван: Огляд укр. язикознавства, ЗНШ 79/1907, с. 52-93, 80/1907, с. 36-52; Чистота й правильність укр. мови, Льв 1925, с. 215; Складня укр. мови, Ва 1936
- Ogonowski, Emil: Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache, Lemberg 1880 /Syntax, с.; 49-218/; Огоновський, Омелян: Граматика руського языка для шкіл середьх, Льв 1889, с. 238
- Олійник Г.П.: Інтонація питання вибору, К 1974
- /Орехов А.М. и др./ Славяноведение в дореволюционной России. Библиографический словарь, Мо 1979, с. 428
- /Osgood C. & Sebeok T.A./ Psycholinguistics, Bloomington 1954
- Панфилов В.З.: Грамматика и логика /Грамматическое и грамматическо-логическое членение простого предложения/, Мо-Лгд 1963
- Пархоменко О.М.: Укр. мова, ч. 2 /Синтаксис. Пунктуація/, К 1961²
- Пешковский А.М.: Русский синтаксис в научном освещении, Мо 1938⁶, 1914¹
- Плиско, Катерина М.: Викладання синтаксису укр. мови, РШ К 1978, с. 189
- Плюк М.Я.: Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення, К 1978, с. 107
- Плюк Н.П.: Інтонація вставності в укр. мові, К 1976
- Попов А.В.: Синтаксическое исследование, Воронеж 1881
- Потебня А. А.: Из записок по русской грамматике, 1-2, X 1873-4¹, 1888², Мо 1958³ 536 с., т. 3, X 1899¹, Мо 1968², с. 551, т. 4, X 1911¹, Мо-Лгд 1941², 319 с.
- Prücha J.: Sowjetische Psycholinguistik, Düsseldorf 1979
- Regula M.: Grundlegung und Grundprobleme der Syntax, Hdbg 1951
- Rikard, Simeon: Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva na 8 jezika - hrv.-srp., latin., rusk., njemač., engl., franc., taljan., španjol., Zagreb 1969, I (A-O), II (P-Z)
- Ries J.: Was ist Syntax, Marburg 1894¹, Pr 1927², Darmstadt 1967³, с. 259; Zur Wortgruppenlehre, Beiträge zur Grundlegung der Syntax, 2, Pr 1928, с. 314; Was ist ein Satz? Beiträge., 3, Pr 1931, с. 258
- Robins R.H.: Ideen- und Problemgeschichte der Sprachwissenschaft mit besonderer Berücksichtigung des 19. und 20. Jhs., Ffm 1973
- Rozwadowski, Jan: Wortbildung und Wortbedeutung, Hdbg 1901
- Русанівський, Віталій М.: Значення і взаємозв'язок граматичних категорій виду і часу в укр. мові 16-17 ст., К 1959; Структура укр. дієслова, К 1971, с. 315; Дієслово - рух, дія, образ, РШ К 1977, с. 111
- Савченко А.Н.: Сравнительная грамматика индоевроп. языков, Мо 1971
- Самфленко, Степан: Нариси з історичної морфології укр. мови, ч. I-II, К 1964-70
- Sampson G.: Schools of linguistics, Stanford 1980
- /Sebeok T.A./ Current trends in linguistics, I. Soviet & East European linguistics, H 1963
- Szemerényi O.: Linguistic theories and their application, Aidela 1967; Richtungen der modernen Sprachwissenschaft, I. (1916-50), II. (1950-60), Hdbg 1971-82
- /Sgall P. et al./ A functional approach to syntax in generative description of language, Amsterdam 1969
- Синявський, Олекса: Норми укр. лїт. мови, X 1931, Льв 1941²
- Сімович, Василь: Граматика укр. мови, К-Ляйпциг 1920², фидр. Мо 1986, УВУ /Складня, с. 358-484/
- Славянское языкознание. Библиограф. указатель литературы, изданной в СССР с 1918 по 1960 гг., ч. 1: 1918-55, с. 227-70; ч. 2: 1956-60, с. 325-76, Мо 1963; Слав. языкознание. Указатель литературы, изд. в СССР с 1966 по 1970 г. с дополнениями за предыдущие годы, с. 339-65, Мо 1973; Слав. языкознание. Указатель литературы, изд. в СССР с 1971 по 1975 г. с дополн. за предыд. годы. Слав. языки, с. 69-79, Мо 1981
- Слинько І.І.: Дослідження з історичної синтаксису укр. мови за пам'ятками 14-18 ст./місцево-просторові звороти/, ЛДУ Льв 1968, с. 111; Історичний синтаксис укр. мови за пам'ятками 14-17 ст./часові звороти/, ЧерНДУ Чрив 1969, с. 107; Історичний синтаксис укр. мови, К 1973, с. 214

- Смаль-Стоцький, Степан, Гартнер Федр: Руська граматика, Льв 1893/Складня, с.132-166/; Граматика укр./руської мови, Льв 1907², Відень 1914³/Складня, с.104-58/; Льв 1928⁴/Складня, с.109-66/; Smal-Stockyj, Stephan, Gartner Theodor: Grammatic der ruthenischen (ukrainischen) Sprache, Wien 1913 (Syntaktisches, с.377-454)
- Смерчинський, Сергій: Нариси з укр.синтакси у зв'язку з фразеологією та стилістикою, Х 1932, с.283
- Спринчак Я.А.: Очерки русс. исторического синтаксиса. Простое предложение, К 1960, с.254; - - - - -Сложное предложение, К 1964, с.256
- Степанов, Юрий С.: Индоевропейское предложение, Мо 1989, с.248
- Сулима, Микола: Укр.фраза, Х 1928, с.97, фпдр. УВУ Мю 1988
- Супрун А.Е.: Славянские числительные, Ми 1969
- Tesnière L.: Éléments de syntaxe structurale, P 1959
- Тимченко, Євген: Функції генитива в півнокр. мовній області, Ва 1913, с.278; Локатив в укр. мові. З укр. складні, К 1925, с.71; Номінатив і датив в укр. мові, К 1925, с.64; Вокатив і інструменталь в укр. мові, К 1926, с.118; Акузатив в укр. мові. З укр. складні, К 1928, с.101
- Топоров В.Н.: Локатив в славянских языках, Мо 1961
- Трубицко Ј.: Мјановник в роли прѣсловѣка в славянскихъ языках, I. Przymiotnik, Uppsala-Lpz 1948; Le pluriel dans les locutions adverbiales de temps et de lieu en slave, Uppsala-Wsb 1952
- Удовиченко Г.М.: Словосполучення в сучасній укр. літ. мові, К 1968 /Urbańczyk, Stanisław i in./ Encyklopedia wiedzy o języku polskim, Wr 1978, с.450
- Fisiak, Jacek: Wstęp do współczesnych teorii lingwistycznych, Wa 1975, с.144
- Fowler R.: An introduction to transformational syntax, Ldn 1971
- Франчук В.Ю.: О.П.Потєбня, К 1975, с.91
- Цупрун Л.Д.: Практикум з укр. мови. Синтаксис. Пунктуація, К 1968
- Чапля І.К.: Прислівники в укр. мові, ХДУ Х 1960
- Червлянська Л.Ф., Дядий А.Т.: Показчик з укр. мови. Матеріали по 1929 р., Х 1929-1930, с.19, 290, фпдр SPS1 58, Мю 1985
- Чехович, Костянтин: О.Потєбня, укр. мислитель-лінгвіст, Ва 1931
- Chomsky, Natan: Syntactic structures, H 1957; Aspects of the theory of syntax, Ca 1965 (Aspekte der Syntax-Theorie, Ffm 1973¹)
- Шаумян С.К./ Проблемы структурной лингвистики, Мо 1967¹, 1968²
- Schelesniker H.: Beiträge zur historischen Kasusentwicklung des Slavischen, Graz 1964
- Shevelov, George Y.: The syntax of Modern Ukrainian. The simple sentence, SPR 38, H. 1963, с.319; /Šerech J.: Participium generale im Slavischen, Slvsca 16, Wnpg 1953; До генези називного речення, УВУ Мю 1947; Нарис сучас. укр. літ. мови, Мю 1951 /Речення, с.71-161, Слово в реченні, с.162-359/; Укр. мова в 1-шій половині 20-го ст./1900-41/. Стан і статус, НЙ 1987, с.295; Probleme der Bildung des Zahlwortes als Redeteil in den slavischen Sprachen, Lund 1952
- Schmidt, Franz: Symbolische Syntax, Mü 1973
- Schrenk J.: Einfache und gefügte Sätze slavischer Schriftsprachen. Analyse und Darstellung, Mü 1968
- Steinthal, Heymann: Die Sprachwissenschaft v.v. Humboldts und die Hegelsche Philosophie, B 1848; Der Ursprung der Sprache, B 1851¹, 1888⁴; Grammatik, Logik, Psychologie, B 1855; Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues, B 1860¹, 1893³
- /Stammerjohan H. u.a./ Handbuch der Linguistik. Allgemeine u. angewandte Sprachwissenschaft, Mü 1975
- Щакин А.П.: Развитие структуры предложения в связи с развитием структуры мысли, Мо 1984
- Юрчук, Людья А.: Питання суфіксального словотворення дідєслів у суч. укр. мові, К 1959, с.100
- Ющук, Іван П.: Укр. мова /Синтаксис, с.207-303/, ВШ К 1979²
- Ягич И.В.: История славянской филологии, СПб 1910, Ndr Lpz 1967, с.961; Beiträge zur slavischen Syntax, DAW PHK1 46, Wien 1900
- /Jachnow H.u.a./ Handbuch des Russisten. Sprachwissenschaft u. anggr. Disz. Wsb 1984

С.СМЕРЕЧИНСЬКОГО "НАРИСИ З УКРАЇНСЬКОЇ СИНТАКСИ"

Дослідження синтакси в класичних мовах розвинулося з логіки, з якої перейнято й термінологію речення й його членів, утожовняно-го з судженням (суб'єкт/підмет, предикат/присудок, копула/зв'язка); хоч розуміння цих основних понять в обидвох дисциплінах не покриваються. Розвинуті на матеріалі шкільної граматики латинської й грецької мов синтаксичні поняття перенесли граматики Адельфотес², Л.Зизанія³ й головню М.Смотрицького⁴ на церковнослов'янську мову, а звідти почерез російську граматику М.Ломоносова⁵ запроваджено їх у шкільні граматики російської мови 18-19 вв. Барсова⁶ й Бусласва.⁷ Сперта на логічно-раціоналістичній концепції теорії мови французів Arnauld-a i Lancelot-a ("універсальної граматики" т.зв. Порт-Рояль⁸), спроба харків'ян Ів.Рижського (1806) й Іллі Тимковського (1811) та петербуржців Н.Язвіцького (1810) й німця Л.Г.Якоба (1812) перецепити в Росію змодифіковані ідеї граматики 'Порт-Рояль'⁹ залишилася без продовжувачів як непридатна в практиці середньошкільного навчання теорія мови з ідеєю "універсальної граматики", неінтегрована в "партикулярну" шкільну граматику російщини, бо я як 'лібертинізм' вороже стрінута консервативно-церковними силами 1818 р.¹⁰

Логіковий напрямок відображувався головню в зосередженості на проблемі з'язки як окремого члена речення, в наголошуванні підмета як найважливішого члена речення - в тому й на питаннях складеного підмета, - на безособових реченнях, на дієприслівникових зворотах та на т.зв. 'других відмінках у реченні': присудкових номінативі й акузативі й заміні їх інструменталем.

Під впливом німецьких синтактиків психологічно-історичного напрямку почав розгляд синтакси слов'янських мов - в тому й української - словінської-вденської слявіст Франц Мікльосіч, давши у своїй нім.-мовній "Синтаксі"¹¹ аналізу частин мови, складні відмінки як і розгляд часово-модальних форм дієслова і окремо безособових/'безпідметних' речень,¹² його учні - Ватрослав Ягіч¹³ та Вацлав/Венцель Вондрак¹⁴ - критично продовжували працю Мікльосіча.

Учні Мікльосіча й Ягіча Омелян Огоновський¹⁵ та Степан Смаль-Стоцький¹⁶ розробляли складневі питання українщини. Учень С.Смаль-Стоцького був Василь Сімович.¹⁷

Істотний зворот до історично поглибленого психологізму в ділянці синтакси східнослов'янських мов учинив харківсько-воронізький лінгвіст Олександр Потебня,¹⁸ вийшовши тут від німецьких мовознавців В.Гумбольдта¹⁹ та Г.Штайнтала.²⁰ Цей напрям продовжували його воронізько-харківські учні Олександр Попов, Василь Харцієв та Дмитро Овсяннико-Куликовський, створивши нашу харківську мовознавчу школу, що почерез Леоніда Булаховського й його учнів Юрія Шевельова та Олександра Мельничука поширилася в українстиці в УССР та на еміграції. Своєрідним відсадком потебнянства - спершу в Варшаві, а після 1914 р. в Києві - став гурт дослідників стилістичної синтакси українщини з Євгеном Тимченком, Миколою Сулимою, Оленою Курило й, мабуть, Сергієм Смеречинським.

Звернення уваги О.Потебнею, - як почасти раніше й Бусласвим, - на матеріал народно-мовний (пісенно-приповідково-казковий та розповідний жанр фольклору) як невикривлений іншомовними елементами вираз духа мови (в тому випадку української) знайшло послідовників у названих київських післяреволюційних синтактиках, що критикуючи чужомовні направи в українській газетно-науковій мові, подібно розглядали елементи нашої складні, поручуючи в стилістиці авторів 19 в. (М.Вовчок, Г.Квітку, Т.Шевченка), що писали під народну мову.

Спершися на літописний та народно-мовний /тут здебільша українсько-писенний/ матеріял, Потебня розглянув історичні зміни в синтаксі сх.-слов'янських мов - теж порівняно з балтійськими й іншими індоєвропейськими - як розвиток речення як 'більшеверховости' в групі підмету й присудка, вираженої 'подвійними номінативами', до 'одноверховости' /з заміною присудкового номінативу після зв'язки - інструменталем/ та з заміною ніби 'півприсудкового' активного дієприкметника в відокремлений дієприслівниковий зворот. Безприйменникове вживання скісних відмінків /головно напрямкового дативу, часово-місцевого льокативу тощо/ замісно їх сполученнями з прийменниками, а які можуть стисліше й зрізничкованіше виражувати обставини місця й часу.

О.Шахматов розглянув на матеріялі російщини різні форми речень: односкладних /номінативних, безособових, інфінітивних, еквівалентів речення/, двоскладних - з різними формами підмету й присудка /дієслівного чи прикметникового зі зв'язкою, а чи вираженого іншими частинами мови, роди зв'язки/, звернення й його ролю та впродвідні слова, а далі - другорядні члени речення /прикладку, атрибут, доповнення й обставини з синтаксою придієслівних відмінків та частин мови й пов'язані з ними граматичні категорії дієслівні/.²¹

Учень Ф.Фортунатова й Л.Щерба Ол.Пешковський розглянув на такому ж матеріялі проблему відокремлених членів речення, словосполук і зв'язків у них та в реченні - внутрішньо-синтактичних /предикативних, об'єктних, атрибутивних, обставинних, апозитивних/ та зовнішньо-формальних /згоди, керування й прилягання/ як і поняття "нульової зв'язки".²²

Л.Щерба й головою його учень В.Віноградов - впровадили поняття "категорія стану" для при зв'язкого невідмінного іменника чи прислівка в значенні присудка в безособовому реченні /для О.Ісаченка й його праяких учнів це - "предикатив"/.²³

Тоді, як ще на початку 1930-их років серед наших нормативістів міг вестися спір у стилістичній синтаксі між прихильниками народномовних конструкцій та поміркованішими /як напр. О.Синявський²⁴/ що допускали в публіцистично-діловому вжитку й задомашнені іншомовні конструкції, невідомі народній мові, то з 1934 р. усе змінилось і в ділянці літературномовної нормативної синтакси - в дусі дальшого її прирівняння до російщини так, як це вже було сталося 1929-30 р. в ділянці правопису, морфології, лексики, історії мови. Інакочудцям замкнули рота прокурори і гепеушники.

Після 1945 р. цю лінію тупо регляментував /формально учень О.Синявського/Іван Білодід та його наслідник в Інституті Мовознавства АН УССР Віталій Русанівський.²⁵

До авторів, що в народно-мовному дусі хотіли в 1920-30-их роках нормувати синтаксу, фразеологію й словотвір літературної українщини, належав послідовник Курилової, Тимченка й Сулими Сергій Смеречинський.²⁶ Дані з його життєпису прескупі: родом зі Сх.Поділля, був керівником архівного управління в Вінниці. Де кінчив студії, невідомо /можна б здогадуватися, що в Варшаві?/. Пропагував уживання народномовних конструкцій в усіх стилях, включно з публіцистично-науковим, і це стягнуло на нього 1934 р. напади партійно-офіційної критики О.Сабалдира й ін., а далі - репресії, а решт і загинув.

В передмові до виданих Вид-вом "Радянська школа" 'Нарисів' від імені видавництва бідькається Григорій Ткаченко /його доля також невідомо! / на нерозвиненість 'марксистської лінгвістики' на відсутність 'матеріалістично-марксистського підходу' і в "Нарисах". Але за їх опублікуванням промовляла цінність у багатстві вибраного

матеріалу. "Нариси" не дають систематичного розгляду синтакси, але заторкують у збірці статтей окремі питання зі складні, словотвору й фразеології українщини.

Починаються розглядом безособових речень із присудком на *-но, -то*, зокрема в їх відношенні до особових пасивних конструкцій - на тлі подібних російських і польських та з відділюванням цього чужомовного впливу на вживанні в сучасній пресі укр.конструкції. Постава Смеречинського до цих впливів дещо пом'якшена порівняно до Сулиминої,²⁷ яку він зрештою називає.

Подібно аналізує далі безпідметні конструкції, в яких діє ніби щось таємне */їх побіло/* та непасивні на *-твся/-лося*, властиві українщині типу *живеться* - 'невластиві, галицько-польські' з акузативом *тату* *будується* та 'маловластиві' типу *дається вам*.

Проблему згоди присудка з підметом - збірним іменником, зі стягненим як і зі складеним із соціативним інструменталем та з числівником розглядає з погляду стилістики: на чому поставлено семантичний наголос; подібно з підметом - числівниковим іменником та зі збірно-узагальнювальним займенником.

Підкреслює стилістичну вагу середнього роду, теж як виразу симпатії чи антипатії в народній мові */воно/*.

З-поміж можливостей виразити часові обставини родовим, орудним, знахідним без прийменників чи з прийменниками заявляється за безприйменниковим вжитком і розглядає його стилістичну вартість. Так само аналізує значеннево-стилістичні функції окремих прийменників порівняно з російщиною й польщиною.

При виборі між приналежостевим родовим і відповідним присвійним прикметником рішуче заявляється за прикметником, включно зархачними конструкціями, коли б його утворювати від кількох іменників-прикладок.

Подібно дає перевагу присудковому називному, не - орудному; він загалом прихильник 'других акузативів і номінативів' у реченні.

Розглядає стилістичні різниці відносних займенників *кот/о/рий*, *який*, *що* - як і функції числівників: збірних */двоє/*, дробових */п'яв третя/* та народномовного числення */одному* *всімнадцять*, *а другому без двох двадцять/* в тому й грошові 'лцби' 19-го в.

Звертає увагу на значенневі зсуви із типових функцій часових форм у розповіді-описі швидко-наступових дій */шов*, *стає*, *усміхнеться/*.

Розглядає стилістичне використання футуральних форм *з-му* чи *буду*.

Пропонує ширше вживати інфінітив об'єкту/цілі замість віддієслівних іменників на *-ння/-ття*, і подібно - народномовну передачу прямої мови */кажу йому, що піди туди/* та іменники замість їхніх відіменникових прикметників */будьте ласка/*.

Поборює середньо-родові іменники на *-ня*, бо від них мова стає 'кострубатою'; підчислює їх ужиткове відношення із Грінченкового *Словаря /четвертина/* супроти газетної мови. За своім спіземляком В.Рахінським, головою постійної комісії при Вінницькій секції наукових робітників, подає словничок, де пропонуються інакшеморфемні /не із *-ання/* синонімі назви діл.

Замість часових побічних речень - пропонує дієприслівникові звороти та словосполуки з інфінітивом.

Прислівникам, в тому й міри /типу *завдовжя/* та асиндетній паратаксії присвячені дальші розділи. Подаються значення різних сполучників у народній мові, форми заперечних конструкцій, асиндетні та полісиндетні словосполуки, парні іменники типу *батько-мати*.

Підмічувані тут образність, ляконічність, енергійність і економність вислову добре придатні в художній прозі, але ледви чи такими вони є в публіцистично-науковому стилі, де вимагані дуже чіткі узалежнення й пов'язання поміж членами речення та між реченнями-

ми, а що слабкість, як побачимо, використали критики "Нарисів".

Характеристичним для праці Смеречинського є складення доволі обширної бібліографії українстичних появ 19–20 вв., себто і закарпатсько-галицьких раніших праць із граматки і з-поза УССР останніх років; він не лякається цитувати поглядів еміграційних авторів, без уваги на їх політичні координати. Була це хіба остання того роду спроба; на такий науковий об'єктивізм не зважається ще ні нині жоден киявський академічний номенклатурник.

Два роки після появи "Нарисів" почався в очоленому Наумом Кагановичем періоду Інституту Мовознавства АН УССР *Многоязычие и прогресс* у статті Григорія Сабалдира²⁸ "Проти буржуазного націоналізму і фальсифікації".²⁹

Своєрідною прелюдією до погромницької статті проти Смеречинського є там же напад на О.Курило, А.Кримського, А.Вовка, Є.Тимченка, М.Гладкого, М.Сулиму, Глухенка, підписаний Степаном Василевським³⁰ під промовистим наголовком "Добити ворога!"³¹ – бо, мовляв, ці націоналісти, петлюрівці, агенти фашизму /с.23/ таврували окремі мовні явища знаком "русизм", щоб створити бар'єр між мовою українською та мовами братніх республік, зокрема мовою російською. Як відомо, незабаром "прогримів" кризь НКВДівські тюрми й сам автор цих інсинуацій.

В такому ж дусі накидається україніст Григорій Сабалдир і на "Нариси" Смеречинського у статті там таки під багатомовним наголовком, взявши за мотло цитату зі Сталінового *Отчет-а ЦК 16 съезду ВКПб*: "Существо уклона к местному национализму состоит в стремлении обособиться и замкнуться в рамках своей национальной скорлупы, в стремлении затупевать классовые противоречия внутри своей нации, в стремлении замкнуться от великорусского шовинизма путем отхода от общего потока социалистического строительства, в стремлении не видеть того, что объединяет и соединяет трудящиеся массы национальностей СССР, и видеть лишь то, что может их отделить друг от друга. Опасность этого уклона состоит в том, что он культивирует буржуазный национализм, ослабляет единство трудящихся народов СССР и играет на руку интервенционистам."

Сам же рецензент заявляє: "У своєї короткій рецензії маємо на меті виявити класову ворожість націоналістично-буржуазного мовознавства, виявом якого є згадана праця С-кого, неспроможність цього мовознавства подати дійсну оцінку мовних фактів і осволти мовний процес взагалі, а особливо мовний процес повоєнної доби. Жовтень викликав до життя гноблені за царату національні культури, знищив разом з тим і всі перешкоди, що їх створив царат для мовного розвитку різних націй. До Жовтня укр. мовознавства, як науки, і синтаксис зокрема, фактично не було" /с.53/. "Згадана праця С-кого є чимале кильце в цілому ланцюгу націоналістичного шкідництва."

Атаки від укр.буржуазних націоналістів посилюлися зокрема від часу українізації, бо "треба було підручників і на це звернено головну увагу мовознавства". Постав ряд підручників, "але поряд і цілий ряд праць ворожих, націоналістичних". Є це: 1/ О.Курило "Уваги..." – "синтез націоналістичних синтаксичних і фразеологічних правил – твір ворожий нам", 2/ праці Є.Тимченка це "агітація за буржуазний націоналізм у мовознавстві".

Праці обидвох виразно позначилися на "Нарисах" С-кого. Особливо близько своїм типом стоять "Нариси" до "Уваг" Курило, хоч має в своїй підмислі – донюжнію-довідкову мети, нібито давати порівняння з інших слов'янських мов, але насправді – з тих мов на всі 282 с. це 15–20 прикладів; зупиняється ж С-кий на питаннях, що вже перед ним дебатовалися неоднораз. Зайво розглядати всі заторнені в "Нарисах" проблеми: "досить килькох, щоб показати вихідні позиції і націоналістичну методологію автора." /с.54–55/ Покликуваням на авторитет Міклашча чи Потєбні С-кий намагається встановити "тверді правила", бути законодавцем, визначувати, що укр.мова любить, а що ні." /55 с./

"Дотеперішні праці з укр. синтаксису мають виразно націоналістичні підходи до оцінки мовного матеріалу і його нормативні цінності група "мовознавців"-націоналістів вважає, що норми укр. синтаксису заховує тільки мова, як вони кажуть, "народна". Нею писали письменники 1-шої половини 19 в., вона відбита в різних етнографічних записках - казках, прислів'ях, приказках, піснях, народних оповіданнях. Їх виступи проти російських /і менше польських/ впливів це націоналістичні наклепи. І чи не найбільшій вершини досяг у цих націоналістичних вправах у "Нарисах" С-ський. А треба вивчати мову окремих літ. жанрів: преси, ораторську, теоретичних, популярно-наукових книжок, віршовану, великотиражок, робітничих центрів, колгоспного селянства, - "і тоді говорити, що укр. мова 'любить', а чого ні" /с.56/. Свідоме ігнорування літ. мови в науці про укр. синтаксис є вияв ідеології буржуазного націоналізму. Тільки злочинець, шкідник може регулювати цей широкий потік мовою Величка, Галятівського, Беринди, мовою різних актів 15-17 ст. Те саме можна сказати про мову селянську. С-ський ухилився витлумачити, що таке "народна мова". С-ський найбільше використовує Куліша, Квітку, Вовчка, Мирного, Котлярівського, Олесья, зрідка Заливчого, Хвильового, Нечуя, Франка, Вишню, деяких письменників 17-18 вв.; це галерея письменників підбрана за виразно націоналістичною ознакою. У своїх твердженнях він виходить не з мовних фактів, а з упередженої думки, що укр. мова повинна бути такою, як і собі уявляє автор" /с.57/.

Із заторкнених у "Нарисах" проблем Сабалдир обмежується до критики двох поручуваних Смеречинського: предикативного номінативу /не: інструментально/ та його відкидвання віддієслівних іменників на -ння/-ття. Мовляв, С-ський "одверто виступає як нащедмівець та ще й науково безпорадний" /с.60/, керується "нащедмівськими смаками", "сфальсифікував мовні факти, по-націоналістичному висвітлює живання орудного присудкового", його висновки неправдиві, ворожі, шкідливі" /с.61/, "дає перевагу Квітці, Кулішеві, іноді Котлярівському, а у Квітці йдеться про підроблювання під мову замощного куркульського селянства, до того це мова певної говірки; мова Куліша літературна, але з виразною позначкою особи автора, його класових буржуазних нормалізаторських смаків. Куди цінніша мова Коцюбинського, Л.Українки, Франка, - мова пролетарських письменників" /с.64/. Закрид же, що літ. мова - "злпсована, захаращена, занецижена, важка на вислів, - це наклеп буржуазного націоналіста на укр. мову". Утворень на -ння/-ття уживає "укр. народ і наддніпрянський і наддністрянський", і "сам націоналіст С-ський вживає їх та ще й часто", але розпочав боротьбу з цим із націоналістичних позицій" /с.66/. "Його ідеал - мова Савомидія, мова старих етнографічних пам'яток". І резюме нашого "землячка /тоді ще/ з циновими гудзиками":

"І поданого досить, щоб переконатися в шкідливому націоналістичному трактуванні мовних фактів, визнати і /книжку С-ського, - О.Г./ за твір ворожий, що його негайно треба з н и щ и т и, бо важко мабути найти виразніший націоналістичний твір в укр. мовознавстві, ніж "Нариси" С-ського, де так чітко й войовниче сформульовані ідеї укр. фашизму в мовознавстві, що фальсифікують факти укр. мови, що тягнуть процес розвитку мови в далеку феодальну давнину, що намагаються позбавити укр. мову інтернаціональних термінів, що створюють бар'єр між мовою укр.-сю і мовами братніх республік, зокрема російською, що ігнорують мову трудящих мас УРСР. Ставка С-ського бита остаточно. Укр. мовознавство під прапором геніальної лєнінської партії бурхливо розвивається і розвиватиметься, як наука доби диктатури пролетаріату, доби соціалізму" /с.67/.

І не зважаючи на цю різьку ресторіюну пам'ятку /і мнє би позачаївити "колективний автор Марія Тарасж", себто А.Грищенко, І.Білодід, В.Русанівський і ще з ними!/, мурина Сабалдир зробив своє і того мурина з волі Москви - "віддяжи". Що Смеречинського після такої "характеристики" Сабалдиревої мнє чекати тільки арешт, зрозуміє кожний, хто знайомий із практикою переможного лєнінського-сталінізму". Пригадуються слова з Калинцєвої збірки "Підсумовуючи мовчання" /1971/: Я пізнаю тебе: таким співучим батогами нїхто ще не замажувався на своїх синів... Тільки ти одна Можж так лєжковажи До сусїда багачи По сїль дужовну І вогню поичати, щоб на шпану стрїху Шпанї пучити.

Осиковий клл забити в могилу зліквідованих мовознавців "двадцятників" стався ще 1957 р. І.Білодід,³² пишучи:

"О.Курило, М.Сулима, С.Смерчинський і подібні пропонували "правила", - як в укр.мові уникнути "чужої собі тропи, що нею йде рос.мова" як "очистити" сучасну укр.мову від "росіянізмів" і т.п. Націоналістичні мовознавці намагалися "вичистити" з укр.мови елементи в термінології, фразеології, синтаксичних конструкціях. Натомість рекомендувалося запроваджувати лінгвістичні раритети, застарілу лексику, фразеологію, мовні елементи примітивно-хуторянських смаків. Ці настанови відбилися в тих словниках, фразеологічних збірниках, граматичних працях, які були підготовлені з участю націоналістичних мовознавців. У галузі правопису були введені правила, що рівнялися на "західні зразки" і надзвичайно утруднювали сприйняття цього правопису широкими масами... Радянська громадська кість ршуче відкинула ці націоналістичні намагання..." /с.14-15/.

Вторував Білодідові ще його принагідний ghost writer Михайло Жовтобрюк:³³

"Найбільш сконденсовано архаїзаторські погляди на синтаксичну структуру укр.мови викладені в кн. С.Смерчинського "Нариси..." /1932/, тому вона не становить будь-якої наукової або практичної вартості..." /с.3/.

Ганебну Сабалдірову рецензію ми привели так обширно, бо ж. *Мовознавство з тих "проклятих років"* на Заході знайти не легко. А може, гилотність його нападів відстрашити подібних наслідувачів у майбутньому /"бодай те лиго не верталось"!

А "Нариси" так ґрунтовно таки знищено на Україні /на Заході кверенда по публичних бібліотеках ніде їх не виявила, бо *Ucrainica non colligebantur!*/, що після моїх довгорічних розпитувань удалося отримати 1990 р. лиш непридатну для фотопередруку ксерокопію від Й.Д.; аж мтр Олександр Лист із Віндзоруроздобув придатну ксерокопію й відступив за ремунератою для опублікування. Обидвм допоможникам щира подяка!

П р и м і т к и

- ¹ Булиць, Сергей К.: Очерк истории языкознания в России, т.1 /XIII в.-1825 г./ СПб 1904, NDr SPS1 83, Mü.1989; Ягич, И.В.: История славянской филологии, СПб 1910, NDr Za Leipzig 1967.
- ² Adelphotes. Die erste gedruckte griechisch-kirchenslavische Grammatik, L'viv-Lemberg 1591, hg.u.eingeleitet v.O.Horbatsch, Ffm.1973, SPS1 2, 2., um das Facsimile erweiterte Auflage, Mü.1988, SPS1 76.
- ³ Lavrentij, Zizanij: Hrammatika slovenska, Wilna 1596, hg.u.eingeleitet v.G.Freidhof, Ffm.1972, SPS1 1; 2., um das Facsimile erw.Auflage, Ffm.1980, SPS1 26; Лаврентій Зизаній: Граматика словенська, факсим.видання Німчука Василя В., К 1980 /без закінчення Толковання Отченушу! /
- ⁴ Smotryckij, Meletij: Hrammatiki slavenskiija pravilnoe syntagma, Jevje 1619, Kirchenslavische Grammatik (Erstausgabe), hg. u.eingeleitet v. O.Horbatsch, Ffm 1974, SPS1 4; Мелетій Смотрицький: Граматика, факсим.вид. Німчука, Василя В., К 1979.
H r a m m a t i k i ili pismennica jazyka slovenskaho, Kremjaneč 1638. Eine gekürzte Fassung der kirchenslavischen Grammatik v.M.Smotryckij, hg.u. eingel. v.O.Horbatsch, Ffm.1977, SPS1 11.
- ⁵ Ломоносов, Михаил В.: Российская грамматика, СПб 1755/1757, передр. Полное собрание сочинений, т. VII. Труды по филологии 1739-58, Мо.-Лнд 1952.
- ⁶ Барсов, А.А.: Краткие правила российской грамматики, собранные из разных российских грамматик в пользу обучающегося юношества в гимназиях, Мо 1773, передр. В.А.Успенского Мо 1981.
- ⁷ Буслев, Фёдор И.: Опыт исторической грамматики русского языка, Мо 1858¹, 2. изд. Историческая грамматика русс.я., Мо 1863², - 1 дальш вид.
- ⁸ Grammaire générale et raisonnée, contenant les fondements de

l'Art de parler, expliqués d'une manière claire et naturelle, les raisons de ce qui est commun à toutes les langues et des principales différences qui s'y rencontrent, et plusieurs remarques nouvelles sur la Langue françoise, Paris 1660, par Arnould Antoine (Le Grand) et Lancelot Claude; ed. 3-e 1676, NDr H.E.Brekle, Stuttgart-Bad Cannstadt 1966.

- ⁹ К у л ь м а н, Николай К.: Из истории русской грамматики, Пгд 1917, NDr v. P.Kosta, Mü 1982, SPS1 42, с.63-95; В и е д е р м а н н, Johann: Die Universalität der russischen Universalgrammatiken. Versuch einer referierenden Analyse, с.9-24; P a n z e r, Baldur: Entstehung und Entwicklung von Sprache und Sprachen, insbesondere des Russischen (nach den russischen Universalgrammatiken des 19.Jhsts.), с.169-80, - y: Texts and Studies on Russian Universal Grammar 1806-12, ed. by J.Biedermann and G.Freidhof, v.III: Linguistische, philosophische und wissenschaftsgeschichtliche Grundlagen, Mü 1988, SPS1 S 24; пор. теж далыі розвідки в тому ж томі Герда Фрайдофа, Гельмута Янова, Герберта Елітте, Емлі Кленін, Гельмута Кайперта, Петра Кости й Інгеборг Онегайзер; фотопередруки текстів - у перших 2-х томах цел ж серії, т.1: О р н а т о в с к и й, Иван: Новейшее начертание правил российской грамматики, на началах всеобщей основанных, Харьков 1810, SPS1 S 4, Mü 1984; т.11: Р и ж с к и й, Иван: Введение в круг словесности, Харьков 1806; Я з в и ц к и й, Николай: Всеобщая философическая грамматика, СПб 1810; Т и м к о в с к и й, Илия: Опытный способ к философическому познанию российского языка, Харьков 1811; Я к о б, Лудвиг Гейнрих: Курс философии для гимназий Российской Империи, ч.2, Начертание всеобщей грамматики, СПб 1812, SPS1 S 5, Mü 1984.
- ¹⁰ Див. Кульман Н.К., *цит.траця* /прим. ч.9/, с.101, 104.
- ¹¹ M i k l o s i c h, Franz: Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen, Bd.IV. Syntax, Wien 1868-74, NDr Heidelberg 1926.
- ¹² Miklosich, Fr.: Die subjektlosen Sätze, Wien 1883 (1. вид. Verba impersonalia im Slavischen, DAW PhHK1 14/1865).
- ¹³ J a g i ć, Vatroslav: Beiträge zur slavischen Syntax, DAW PhHK1 46/1900.
- ¹⁴ V o n d r á k, Wenzel: Vergleichende slavische Grammatik, Bd.2: Formenlehre und Syntax, 2.Auflage, Göttingen 1928.
- ¹⁵ O g o n o w s k i, Emil: Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache, Lemberg 1880; О г о н о в с ь к и й, Омелян: Грамматика руського языка для школ середних, Львів 1889.
- ¹⁶ S m a l - S t o c k y j, Stephan, und G a r t n e r, Theodor: Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache, Wien 1913 (Syntaktisches, с.377-454); С м а л ь - С т о ц ь к и й, Степан, Г а р т н е р, Федр: Руська граматика, Львів 1893¹, 1907², /Грамматика руської мови, Відень 1914³; Грамматика української /руської/ мови, Львів 1928⁴/.
- ¹⁷ С і м о в и ч, Василь: Практична граматика української мови, Рахат 1918¹; Грамматика укр.мови, К-Лтц /Вещляр 1921²/.
- ¹⁸ П о т е б н и, Александр А.: Из записок по русской грамматике, т.1-11, X. 1873-2, 2. вид., X. 1888, 3. вид., Мр 1958; т.111, X. 1899¹, Мо 1968²; т.1V, Мо-Лтц 1941¹, Мо 1У, 1-2, 1985 1977²; Г р у н с к и й, Николай К.: Очерки по истории разработки синтаксиса славянских языков, т.1, вып.1-2, СПб 1910: 1. Синтаксис русс. и слав. языков до 2-ой пол. XIX в., с.1-88, 11. Синтаксис р. и дрсл. языков в трудах Ф.И. Вуслаева, К.С. Аксакова, Н.П. Некрасова и др. до появления трудов А.А. Потебни, с.88-169; в.3, Юрьев 1911, Значение А.А. Потебни в истории разработки русс. синтаксиса, с.1-76; т.11, Юрьев 1910, 1. Синтаксис слав. языков в трудах Миклошича, Ягича и Вондрака, с.1-79, 11. Изучение синтаксиса в русс. научной и педагогической литературе со времени появления трудов А.А. Потебни, с.80-215, 111. Итоги исслед-ний, с.216-55, 1У. Приложение

ние /Наблюдения над Зограф.евангелием/, с.256-338.

¹⁹ Н у м б о л д т, Wilhelm v.: Sprachphilosophische Werke, hg. von H.Steintal, B. 1883ff.

²⁰ S t e i n t h a l, Heymann: Die Sprachwissenschaft W.v.Humboldts und die Hegelsche Philosophie, B 1848; Der Ursprung der Sprache, B 1851¹,1884⁴; Grammatik. Logik, Psychologie, B 1855; Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues, B 1860¹, 1893³; W u n d t, Wilhelm: Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos u.Sitte, I.Sprache, 1-2, Lpz 1900¹,1911³.

²¹ Ш а х м а т о в, Алексей А.: Синтаксис русского языка, и.1.Учение о предложении и о словосочетаниях,Лгд 1925,в.11.Учение о частях речи.Дополнения, Лгд 1927; в.1-2, Лгд 1941, фпдр. SPR 41, The Hague 1963,с.621.

²² П е ш к о в с к и й, Александр М.: Русский синтаксис в научном освещении, Мо 1920¹, Мо-Лгд 1923³,с.579, 1956⁷; Б е л о в, Александр И.: А.М.Пешковский как лингвист и методист, Мо 1958,с.235.

²³ Щ е р б а, Лев В.: О частях речи в русс.языке, сб.Русская речь, н.сер.,т. 2,Лгд 1928; В и н о г р а д о в, Виктор В.: Русс.язык.Грамматическое учение о слове, Мо 1938-47¹, 1972²; К р о т е в и ч Е.В.,Родзевич Н.С.: Словник лінгвістичних термінів, К 1957,с.78-9.

²⁴ С и н я в с ь к и й, Олекса: Норми української літературної мови, Х 1931¹, Льв 1941²; Б у л а х о в, Михаил Г.: Восточнославянские языковеды. Биобиблиографический словарь, т.3,Ми 1978, с.196-8: Синяевский Алексей Наумович,5.Х.1887-24.Х.1937.

²⁵ Белодед, Иван Константинович /29.Уш.1906-21.1Х.1981/,Энциклопедия Русский язык, Мо 1979,с.30-31, називає його всього "сов.языковед-ом". У Києві він уславився, крім пропагаторства теорії "двох рідних мов"/укр. і рос./,ше хоробливою амбіцією ставити свій підпис "редактора" на титульних сторінках усіх поважніших публікацій ІМ АН УССР; хто ж собі такого не бажав, для того "бракувало грошей на видання".- Учень Л.В.Щерби, білорус за походженням В.Борковський, що деякий час керував мовознавчою катедрою у Львові після 1945 р., в розмовах зі мною 1966 р. про мовознавство в київському ІМ процитував відому суржикову епіграму:"Сяду в поезд и поеду я к самому Белодеду и спрошу його сама: 'Чи есть мова, чи нема?' " Попередньо ж при першій зустрічі на Београдській Міжнар.слянвст.конференції 1955 р. на мій запит,чому тут неприсутні слянвсти з України, хоч є македонці, словаки й сорби,вн мені відповів:"Це вина самих українців, що про цю конференцію знали!"- А словаки кепкували собі з його рос. підписування "Белодед", мовляв, по-польськи мусів би відповідно писатися Białodziad, а по-німецьки Weißbettler.

²⁶ Смерчинський Сергій, Енциклопедія українознавства.Словникова частина,т.ІІ/ 8,П-ній 1976,с.2915-6:"нар.1892, родом з сх.Поділля, керівник архівного управління у Вінниці. Статті з фразеології і синтакси укр.мови /"Куди йде укр.мова /До питання про предикативний номінатив та "предикативний" інструменталь в укр.мові",З ІФВ УАН 19/1928,с.185-203; "Способи відносної /релятивної/ сполуки в укр.мові", З ІФВ ВУАН 25/1929,с.1-31; "Нариси..."Х 1932; заповіднені в "Нарисах..."с.65, Примітка ч.1, "Студії з синтакси укр.мови" вже не появились/... пропагував вживання нар.-мовних синтакс.конструкцій в усіх стилях, включаючи публіц.-наук. Це стягнуло на С. атаку предславників парт. критики /Г.Сабалдир, О.Матвієнко й ін./, репресії й арешт.Дальша доля невдома,- себто був засланий чи розстріляний, - отже загинув.

²⁷ С у л и м а, Микола: Українська фраза. Коротенькі начерки, Х 1928,фпдр.Мо 1988,УВУ УГ 6.

²⁸ Сабалдир Григорія, Енциклопедія українознавства. Словн.част.,т.ІІ/7,П-ній

1973, с. 2678-79: ". /1883-1937/, укр. мовознавець-нормативіст і лексикограф родом з Полтавщини; склав /у співавторстві з М. Грунським/ "Правила укр. правопису" /практ. порадник/, "Словник найнеобхідн. в діловодстві слів та виразів" /1925/, повторені в збірному "Правописному рос.-укр. словнику ділової мови /контрорської та рахівничої/" /1926/; окремо видав "Практич. рос.-укр. словник" бл. 30 000 слів /1926/, а в співавторстві з О. Коломацькою "Правиписний словник та правила правопису й розділових знаків" бл. 25 000 слів /1930/. 1934 в "Мовознавстві" з'явилися за його підписом цькувальні рецензії на "Історію форм укр. мови" М. Грунського й П. Ковальова та на "Нариси.." С. Смеречинського. Дальша доля невідома."

- ²⁹ С а б а л д и р, Григорія С.: Проти буржуазного націоналізму і фальсифікації. С. Смеречинський, Нариси з української синтакси у зв'язку з фразеологією та стилістикою, Х 1932, *Мовознавство*, № 1/1934, с. 53-67.
- ³⁰ Василевський Степан, Енциклоп. українозн. Словн. част., т. I/1, П-НИ 1955, с. 212: "нар. 1900, мовознавець, активний у період боротьби з "націоналізмом", автор статей в "Мовознавстві", з 1932 керівник словник. відділу ІМ АН УРСР, співред. русифікаційного "Рос.-укр. словника" /1937/ і терм. бюлетенів; засланий 1937 р." - Див. ще Ш е в е л ь о в, Юрій "Епізод з історії укр. словництва", НЗБ УВУ т. X/1983, с. 885-89.
- ³¹ В а с и л е в с ь к и й, Степан: Добити ворога! *Мовознавство*, № 1/1934, с. 23-36.
- ³² Б і л о д і д, Іван К.: Вивчення історії укр. літ. мови в радянський час; у: "Дослідження з мовознавства в УРСР за 40 рр.", К 1957, с. 3-46.
- ³³ Ж о в т о б р ю х, Михайло А.: Дослідження фонетики і граматики укр. мови, у зб. "Мовознавство на Україні за 50 років", К 1967, с. 35-78.

* * * * *

З м і с т

С. Смеречинський: Нариси з української синтакси у зв'язку з фразеологією та стилістикою	с. 1-290
О. Горбач: Вибрана бібліографія з синтаксики та з синтакси української мови	с. 1-8
С. Смеречинського "Нариси з української синтакси" 9-17	

Стр.	Група	підруч.	наз. буття
10	/	"	Г.
11	.4	"	співзв'язком
13	19	згорн	повинна

ДЖЕРЕЛА.

- Гладк.**— Гладкий Петро. Гонірка села Блоставиці Гостомельського району на Київщині. Укр. діял. збірн., кн. I. Збірн. Іст.-Філ. Від. УАН, № 61, ст. 83—141, Київ, 1928.
- Гнат.** ГНЛ. XII. — Етнографічний Збірник. Видав Етнографічна Комісія Наукового Товариства імені Шевченка. т. XII. Галицько-Руські Народні Легенди. т. I. Зібрав Володимир Гнатюк у Львові, 1902.
- Гвід.** в. II. т. I. — П. А. Гвидичъ. Матеріали по народній словесности Полтавської губернії. Роменській уездъ. Выпускъ II, часть I. Півень необрядовий. Изданію Полтавской Ученой Архивной Комиссии. Полтава, 1916.
- Гвид.** в. IV. — П. А. Гвидичъ. Матеріали по народній словесности Полтавской губернии. Роменській уездъ. Выпускъ IV. Сказки, легенды, рассказы. Изданію Полтавской Ученой Архивной Комиссии. Полтава, 1916.
- Гр. ДК.** — Думи Кобзарьскп. Выдано підъ доглядомъ Б. Грипченка. У Черниговѣ, 1897.
- Гр. ЕМ (або ЭМ).** в. 2. — Етнографическія матеріали, зібраніи въ Черниговской и сосѣднихъ съ ней губерніяхъ. Выпускъ 2. Разказы, сказки, преданія, пословицы, загадки и пр. Б. Д. Гринченко. Приложенію къ № VI «Земскаго Сборника». Черниговъ, 1896. — Д и в. т а к о ж: Изъ усть народа. Малорусскіе рассказы, сказки и пр. Б. Д. Гринченко. Черниговъ, 1901.
- Гр. ЕМ (або ЭМ).** 3. — Етнографическія матеріали, зібраніи въ Черниговской и сосѣднихъ съ ней губерніяхъ. Томъ III. Пѣсни. Б. Д. Гринченко. Черниговъ, 1899.
- Гр. Сл.** — Словарь української мови, вібрала редакція журналу «Киевская Старина». Упорядкував, в додаток власного матеріалу Борис Гринченко. У Києві, 1909. Видавництво «Українське Слово» в Берліні, 1921.
- Демч. УВ.** — Українське Весілля (з голосами). Записавъ Ив. Демченко. Одесса, 1908.
- Джм. НУП.** — М. Драгоманов. Нові Українські пісні про громадські справи. (1764—1880). Видання друге.
- Думг.** УАН. — Исторична секція Української Академії Наук. Комісія історичної пісенности. Українські народні думи. Том перший корпусу. Тексти №№ 1—13 і вступ Катерини Грушевської, в. о. секретаря комісії. Держ. Видавн. України, 1927.
- Эвзрп МНП.** — Д. И. Эврипцикій. Малороссійскія народныя пѣсни, зібраныя въ 1878—1905 г.г. Екатеринбургъ, 1906.
- ЕЗ6.** VII. — Етнографічний Збірник, видав Етнографічна Комісія Наукового Товариства імені Шевченка. т. VII. Галицькі народні казки (№ 26—77). Зібрав Осип Ровдольський. У Львові, 1899. Накладом Товариства.
- ЕЗ6.** XIV. — Етнографічний Збірник, видав Етнографічна Комісія Наукового Товариства імені Шевченка. т. XIV. Оповідання Р. Ф. Чмхала. Зібрав Володимир Лесевич. У Львові, 1904. Накладом Товариства.
- Закр. Бандур. I.** — Старосѣтскій Бандуриста. Книга первая. Избранныя малороссійскія и галицкія пѣсни и думи. Собралъ Николай Закревскій. Москва, 1860.
- Закр. Бандур. II.** — Старосѣтскій Бандуриста. Книга вторая. Малороссійскія пословицы, поговорки и загадки и Галицкія приповѣдки. Собралъ Николай Закревскій. Москва, 1860.
- ВРГО.** т. I. — Записки Юго-Западнаго Отдѣла Императорскаго Русскаго Географическаго Общества. Томъ I. За 1873 годъ. Киевъ, 1874.